

ESKİŞEHİR
OSMANGAZI
ÜNİVERSİTESİ

iibf

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ESKİŞEHİR OSMANGAZI UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT/VOLUME: 13, SAYI/NO: 2
AĞUSTOS/AUGUST 2018
ISSN 1306-6730

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi

Üniversite Adına
Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK (Rektör)

Editör

Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA

Editör Yardımcısı

Prof. Dr. Emrah FERHATOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Halil Semih KIMZAN

Bilimsel Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hasan Hüseyin BAYRAKLI (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Michael LANG (Wirtschaftsuniversität Wien)
Prof. Dr. João Félix Pinto NOGUEIRA (International Bureau of Fiscal Documentation)
Prof. Dr. Salim Ateş OKTAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Pasquale PISTONE (University of Salerno)
Prof. Dr. Fazıl TEKİN (Emekli Öğretim Üyesi-Onursal Üye)
Prof. Dr. Ömer TORLAK (Rekabet Kurumu)
Prof. Dr. Billur YALTI (Koç Üniversitesi)
Prof. Dr. Erinç YELDAN (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz YILMAZ (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA	Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR
Prof. Dr. Nuray GİRGINER	Prof. Dr. Emrah FERHATOĞLU
Prof. Dr. Tunç KÖSE	Doç. Dr. Füsün YENİLMEZ
Doç. Dr. Arzum ERKEN ÇELİK	Doç. Dr. Oytun MEÇİK
Dr. Öğr. Üyesi Zeliha KAYGISIZ ERTUĞ	Dr. Öğr. Üyesi Ferdi ÇELİKAY
Dr. Öğr. Üyesi Ali Onur ÖZÇELİK	Dr. Öğr. Üyesi Rukiye TINAS

Dergi Sekreteryası

Arş. Gör. Ömer Faruk GÜNAL
Arş. Gör. Betül YAVUZ
Arş. Gör. Gökhan SARIÇİMEN
Arş. Gör. Damla GELDİŞEN
Arş. Gör. Talha KÖSEOĞLU

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Mustafa AĞIRTAŞ

Dizgi - Mizanpaj

Arş. Gör. Betül YAVUZ
Arş. Gör. Gökhan SARIÇİMEN

Basım Yeri

T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi

iibfdergi@ogu.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/oguiibf>

ESOGU İİBF Meşelik Kampüsü 26480 ESKİŞEHİR

Tel: 0 222 2292523-2393750/1732-1746 Faks: 0 222 2292527

T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda üç kez Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yayınlanan hakemli ve süreli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen alıntılanamaz. Dergide yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi; Emerging Sources Citation Index (ESCI), ULAKBİM TR Dizin, EconLit, EBSCO, ASOS Index, Sobiad, Akademik Dizin, Acarindex ve Arastirmax tarafından indekslenmektedir.

ISSN 1306-6730

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
ESKİŞEHİR OSMANGAZI UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne katkıda bulunan hakemlere teşekkür ederiz.

Cilt 13, Sayı 2, 2018 AĞUSTOS Sayısı Hakemleri

Prof. Dr. Zekiye Beril AKINCI VURAL	(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil ALTINTAŞ	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman BARUTÇU	(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN	(Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin BERBER	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Senem BESLER	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Kemal BEŞER	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY	(Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan ELMACI	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan GERÇEK	(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray GİRGINER	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal GÜMÜŞ	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz KAHRAMAN	(İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Tunç KÖSE	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol KUTLU	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR	(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Saime ÖNCE	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk ÖZDEMİR	(Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZER	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Başak SOLMAZ	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şebnem TOSUNOĞLU	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf TUNA	(İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurullah UÇKUN	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi YAMAK	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLİ	(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan ACAROĞLU	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet AKINCI	(Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Kenan LOPCU	(Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Oytun MEÇİK	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ	(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa SOBA	(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Füsün YENİLMEZ	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli YILANCI	(Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fındık Özlem ALPER	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi ÇELİKAY	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan DENİZ	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Musa Said DÖVEN	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan KESKİN	(Manisa Celâl Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinem Güler KANGALLI UYAR	(Pamukkale Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER (TABLE OF CONTENTS)	SAYFA (PAGE)
MAKALELER (ARTICLES)	
Pazar Tabanlı Yeteneklerin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Türkiye İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama (The Effect of Market Based Competence on the Business Performance: An Application in Turkish Manufacturing Business) <i>A. Buğra Hamşioğlu, Tülin Durukan</i>	1-22
Turizm Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumlarının İtibar Bileşenlerinin Öğrencilerin Memnuniyeti ve Tavsiye Etme Davranışı Üzerindeki Etkisi (The Impact of Reputation Components of Higher Education Institutions Providing Tourism Education on The Students Satisfaction and Behavior of Recommendation) <i>Cenk Murat Koçoğlu</i>	23-44
Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirlerinin Ekonomik Konjonktür Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (The Effect of Public Expenditures and Tax Revenues on Economic Conjuncture: A Case Study for Turkey) <i>Osman Tüzün, Ramazan Ekinci, Şahin Karabulut</i>	45-54
Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz (The Relationship between Labor Force Participation Rate and Unemployment Rate in Turkey: An Analysis Based on Gender and Education Level) <i>Fusun Yenilmez, Esin Kılıç</i>	55-76
Arsa ve Arazilere Yönelik Mali Yükümlülükler Çerçevesinde Kentsel Rantların Vergilendirilme(me)si (Taxation of Urban Rents within the Scope of Financial Obligations for Land of Parcel) <i>Tacim Yayğır, Canatay Hacıköylü</i>	77-100
Yöneticilerin Babacan (Paternalist) Liderlik Davranışlarının Psikolojik Sözleşme Bağlamındaki Beklentileri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Çalışma (A Study on the Effects of Managers’ Paternalist Leadership Behaviors on Their Expectations Regarding Psychological Contract) <i>Merve Gerçek</i>	101-118
Friedrich August von Hayek Perspektifinden İktidarın Gücü ve Sınırının Meşruiyeti (The Legitimacy and Limit of Government in the Friedrich August von Hayek Perspective) <i>Merve Yolal Eroğlu</i>	119-132
Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü, Yeniden Kabilecilik mi? (Oscillation of Identity between Ethnie and Nation: Multiculturalism or Retribalism?) <i>Emrah Konuralp</i>	133-146
Is there a Trade-off between Output and Unemployment? An Evidence from Okun’s Law for G-20 Countries (Çıktı ve İşsizlik Arasında Bir Denge Var Mıdır? G-20 Ülkeleri İçin Okun Yasası’ndan Bir Kanıt) <i>Hakan Acaroğlu</i>	147-162

- İlçeler Düzeyinde Entelektüel Sermaye Ölçümü ve Uygulaması**
(Measurement and Application of Intellectual Capital at the Level of Districts) **163-184**
Ali Erbaş
- Dünyada Sukukun Vergilendirilmesinde Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye İçin Öneriler**
(Developments in Taxation of Sukuk in the World and Suggestions for Turkey) **185-204**
Ahmet Ulusoy, Mehmet Ela
- Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesinin Danıştay Kararları Işığında İncelenmesi**
(Investigation of Legal Security Principles in Taxation in the Light of Council of State Decisions) **205-226**
Temel Gürdal, Şebnem Ekeryılmaz
- Examination of the Factors Affecting Household Rental Housing Demand
Through Data Mining: The Case of Turkey** **227-238**
(Hanehalkının Konut Kira Talebine Etki Eden Faktörlerin Veri Madenciliği ile İncelenmesi)
Kübra Önder, Hüseyin Turgut

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
ESKİSEHIR OSMANGAZI UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

MAKALELER (ARTICLES)

Pazar Tabanlı Yeteneklerin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Türkiye İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama¹

A. Buğra Hamşioğlu²
Tülin Durukan³

Pazar Tabanlı Yeteneklerin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Türkiye İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama

The Effect of Market Based Competence on the Business Performance: An Application in Turkish Manufacturing Business

Öz

Bu çalışmanın amacı, kaynak tabanlı kuram ekseninde pazar tabanlı yetenekleri incelemek ve bu bağlamda Türkiye imalat işletmelerinde pazar tabanlı yeteneklerin işletme performansı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Türkiye imalat işletmeleri listesine bağlı olarak büyük ve orta boy imalat işletmeler belirlenmiştir. Belirlenen bu işletmelerden, 500 işletme yöneticisine anket yöntemi uygulanarak araştırma gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde; SPSS 16.0 paket programından yararlanılarak analiz edilmiştir. Oluşturulan modeli ve hipotezleri test etmek amacıyla kısmi en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilikleri ve güvenilirleri test edilmiş ve daha sonara hem ölçüm modeli hem de yapısal model SMART PLS programı yardımı ile analiz edilmiştir. Bu çalışmanın sonucu olarak, pazar tabanlı yeteneklerin işletme performansı üzerinde doğrudan ve pozitif etkileri olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kaynak Tabanlı Kuram, Pazar Tabanlı Kaynaklar, Pazar Tabanlı Yetenekler, İşletme Performansı, Kısmi En Küçük Kareler

Abstract

The main aim of this thesis is to analyze the marketing based competences in the perspective of research based of view and, in this context to investigate the effects of marketing based competences on the business performance. Big and medium sized enterprises are determined from the list of Turkish manufacturing businesses. The research is done by survey methodology to 500 business managers from the determined list. Analyzed using SPSS 16.0 package program. Partial least squares method is used to test the constructed model and the hypothesis. The validity and the reliability of the scales used in the research is tested and, they both measurement and structural model is analyzed with SMART PLS programme. In this study, it is found that the effect of the marketing based competences on the business performance is direct and positive.

Keywords: Resource Based of View, Market Based Research, Market Based Competencies, Business Performance, Partial Least Squares

1. Giriş

1990'lı yıllara kadar işletmelerin özelliklerine dayanan rekabetçi stratejilere verilen önemden dolayı, işletme kaynaklarının ve yeteneklerinin rekabetçi üstünlük için farklılaştırıcı rolünden çok, var olan rakiplere karşı konum belirleme faaliyeti olarak değerlendirilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise, işletmenin içsel kaynaklarını, yeteneklerini ve temel yeteneklerini geliştirme ve koruma anlamında kullanılan içsel analiz kavramı kaynak tabanlı kuramla bütünleştirilerek yeni rekabetçi alanlarda ürün/pazar konumlandırmasında işletmenin stratejilerinin bileşimi olarak görülmüştür (Papatya vd., 2005:654; Oliver, 1997:697-713; Wernerfelt, 1995:171-174).

¹ Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Doç.Dr. Tülin Durukan danışmanlığında A.Buğra Hamşioğlu tarafından "Pazar Tabanlı Yeteneklerin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Türkiye İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama" ismiyle tamamlanarak 08.09.2015 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr.Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, abhamsioğlu@mehmetakif.edu.tr, Yazar ORCID bilgisi: <http://orcid.org/0000-0002-4973-8773>.

³ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, tdurukan@kku.edu.tr, Yazar ORCID bilgisi: <http://orcid.org/0000-0001-5228-3274>.

Küresel ekonomilerde geleneksel rekabet unsurları olan (iş gücü maliyetleri, finansal kaynaklar, hammaddeler) bir yere kadar rekabet avantajı olmaya devam ederler. Bunun en önemli nedeni, küresel düzeyde uygulan stratejilerin rekabet için farklı kaynaklar gerektirmesidir. Bu nedenle yeni rekabet koşulları işletmeleri bu farklı kaynakları ve yetenekleri tanımlamak ve bu kaynaklara sahip olmaya zorlamaktadır (Hitt vd., 2003:77). Bu durum işletme yöneticilerini, benzersiz kaynaklar, yetenekler ve temel yetenekleri özel bir pazar konumunu oluşturmak için değerlendirmektedir (Barney, 2001:41-56; Rindova ve Fombrun, 1999:691-710). Bu bakış açısı bazı işletmelerin rakiplerine nazaran bazı kaynak ve yeteneklere sahip olduğunu ve bu kaynak kombinasyonunu kullandığını göstermektedir. Kaynaklar işletmenin rekabet avantajı geliştirmesine yardımcı olan temel yeteneklerin kaynağıdır (Brush ve Artz, 1999:223-250).

Porter (1996) da küresel ekonomideki zihniyetin karar vericilerin işletmenin stratejilerinde yönetsel etkinliğinden çok *benzersiz pazar pozisyonunda* değerli olmaları gerektiğini belirtmiş ve rekabette, verimlilik ve kaliteyi yönetsel tekniklerin (toplam kalite yönetimi, kıyaslama, zaman tabanlı rekabet ve değişim mühendisliği) yönetsel etkinliğin bir sonucu olarak görmekte ancak güçlü sürdürülebilir stratejiler için yeterli olmadığını tartışmaktadır (Porter, 1996:61-63).

Kaynak tabanlı kuram, işletmenin içsel analizi (1980'li yılların ortalarından başlayarak birçok yönetim uzmanının ilgi alanı oldu) ile sektörün ve rekabet ortamının dış analizini (yani daha önceki stratejik yaklaşımların odak noktası) birleştirir. Böylece kaynak tabanlı kuram içsel ve dışsal perspektifleri birleştirerek önceki iki kapsamlı stratejiyi temel almış ancak onların yerine geçmemiştir. Bu kuram gücünü, bazı rakiplerin neden daha fazla kar elde ettiklerini, temel yetenekler fikrini nasıl uyguladıklarını ve uygun çeşitlendirme stratejisini geliştirdiklerini açık bir yöneticilik perspektifinden ele alır. 1980'li yıllarda nasıl sektör analizi önemli olmuşsa, kaynak tabanlı kuram da 1990'lı yıllarda ve günümüzde de güçlü ve önemli bir strateji olacaktır (Chaharbaghi ve Lynch, 1999:45-50; Mahoney ve Pandian, 1992:363-380; Collis ve Montgomery, 1995:119).

Kaynak tabanlı görüş çok farklı fiziksel ve fiziksel olmayan kaynakları ve yetenekleri bir bütün olarak görür. Birbirine benzer iki işletme yoktur. Çünkü aynı deneyimlerden geçmesi, aynı kaynakları ve becerileri elde etmesi ya da aynı örgüt kültürünü geliştirmesi olanaksızdır. Bu kaynak ve yetenekler işletmenin fonksiyonel faaliyetlerini ve performansını nasıl etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştireceğini belirler. Bu mantık, bir işletmenin iş ve stratejisi için en iyi ve uygun kaynak birikimine sahip olması ve böylece başarılı bir konuma geçmesini ifade etmektedir (Hall, 1992:135-144; Hall, 1993:607-618; Levinthal ve Myatt, 1994:45-62).

Günümüzde rekabetin yeniden tanımlanması ve içeriğinin değişimi işletmeleri oldukları yerden daha hızlı koşmaya zorlamakta ve geçici başarılarla değil kalıcı üstünlüklere doğru yönlendirmektedir. Özellikle son yıllarda hızla değişen/dönüşen pazarlama paradigması yepyeni yaklaşımlarla işletmelere izlenecek yol haritaları sunmaktadır. Bu haritaların benzersiz olanı "*pazar tabanlı yetenekler*" yaklaşımıdır. Pazar tabanlı yetenekler işletmelere öylesine bir strateji seçmeyi değil karar vermeyi diğer bir deyişle pazarlama ruhunu oluşturmaya bilgi ve güç sahibi olma konusunda her şeyi yapmayı öğretir (Papatya, 2007b:14).

Pazar tabanlı yetenekler, müşterilere hızla cevap verme, yeni ürün geliştirme ve yeni pazar alanları yaratma becerileri geliştirebilme ve bunun için de kaynakların kaldırıcı etkisinden yararlanmayı gerektirmektedir. Pazar tabanlı yetenekler, soyut kaynaklara bütünsel bir yaklaşım geliştirir (Grant, 1991:119-124). Ayrıca, pazar tabanlı yetenekler, bir işletmenin karmaşık bir yapıda olan tüketici ihtiyaçlarını anlamak bu ihtiyaçlara cevap verebilmek ve rekabetçi üstünlük

sağlamak için fiziksel ve fiziksel olmayan kaynakları kullanarak bütünlük bir süreç oluşturma olarak tanımlanmaktadır (Yu vd., 2014:26).

Kaynak tabanlı kuram, işletmelerin, pazar tabanlı kaynak ve yetenekleri yolu ile işletmeler arasında sürdürülebilir performans farklılıklarını açıklamaktadır. Böylece kaynak tabanlı kuram hem sürdürülebilir rekabet avantajının hem de karlılığın kuramı olarak görülebilir. Kaynak tabanlı kuram ile sürdürülebilir rekabet avantajı, benzersiz ürün pazar stratejisi veya ürünün pazardaki marjinal rakiplerinden daha çok ekonomik değer yaratma olarak tanımlanır (Nothnagel, 2008:31). İşletmenin varlık ve kaynakları, işletmenin potansiyel performansının temel belirleyicileri olmaktadır (Srimai vd., 2011:665-666).

Bu noktalardan hareketle, çalışmanın konusu pazar tabanlı yeteneklerin işletme performansı üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik ampirik bir çalışmadır. Bu bağlamda, giriş bölümünü takiben, ikinci bölümde kuramsal çerçeve ortaya konarak konunun önemi vurgulanmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye'nin 21 farklı ilindeki imalat işletmelerinde yapılan çalışmanın tasarımı, kullanılan yöntem, analiz tekniği ve elde edilen bulgular açıklanmış ve çalışma sonuç ve öneriler kısmı olan dördüncü bölüm ile sonlandırılmıştır.

2. Kuramsal Çerçevenin Açıklanması

2.1. Pazar Tabanlı Kaynaklar

Pazarlamada kaynaklar, işletmelerin verimliliğini ve etkinliğini artırmak ve değer yaratan stratejileri uygulamak için sahip olunan tüm fiziksel ve fiziksel olmayan özelliklerin toplamıdır. Bu kaynakların etkinliği ve verimliliği işletmenin içsel ve dışsal çevresiyle ilgilidir ve işletmenin bu kaynaklara sahip olması sürdürülebilir rekabetçi avantajı sağlamasına yardımcı olur (Barney, 1991:101-102).

Ayrıca işletmenin sahip olduğu kaynakların değerini, içsel ve dışsal çevresel etkenler yönlendirmektedir. İşletmenin sahip olduğu kaynakların etkili bir stratejinin temeli olabilmesi için dış pazarlarda değer yaratıp yaratmadığının belirlenmesi için bir dizi testten geçmesi gerekir. Şöyle ki, yöneticiler tarafından birçok değer sezgisel ve bilinçsiz olarak kavranır. Örneğin, değer yaratan bir kaynak müşterilerin ödemek istediği fiyatta ürünün üretilmesine katkı sağlamalıdır (Collis ve Montgomery, 1995:119).

Pazar tabanlı kaynaklar, kaynak tabanlı bakış açısıyla işletmenin sahip olduğu kaynaklara değer katarak sürdürülebilir rekabetçi üstünlük sağlarlar. Bunu gerçekleştirebilmek için de işletmelerin pazar tabanlı kaynakları iyice analiz etmesi ve içselleştirmesi gerekmektedir (Fahy vd., 2000:64-67). Pazar tabanlı kaynaklar, işletmenin hem içsel hem de dışsal ve büyük ölçüde fiziksel olmayan varlıklardır. İşletmeler pazar tabanlı kaynakların kaldıraç etkisi yaratarak değerli hale gelebilir. Pazar tabanlı kaynaklar ilişkisel ve entelektüel kaynaklar olmak üzere iki türdür (Srivastava vd., 2001:779; Srivastava vd., 1998:4). Bu kaynaklar aşağıdaki Tablo 1'de açıklanmaktadır.

Tablo 1: Pazar Tabanlı Kaynaklar

Kaynaklar	Açıklamalar
Entelektüel Kaynaklar	Entelektüel tabanlı pazar kaynakları, işletmenin çevresi ile ilgili (rakipler, müşteriler, tedarikçiler, sosyal ve politik çıkar grupları) sahip olduğu her türlü bilgiyi içerir. Bu içerik veya faktörlerde (algıları, inançları, varsayımlar ve tahminler) yer almaktadır. Bu içerik ve kaynakların her biri diğerine göre değişmektedir. Böylece işletmeler zaman içerisinde benzersiz kaynaklar geliştirerek rekabetçi üstünlük sağlıyorlar (Srivastava ve diğ.,1998:5). Entelektüel tabanlı pazar kaynakları, işletmenin rekabet ettiği ortamda sahip olduğu bilgi türleridir. İşletmeler pazaryerlerinde ürün talep ve heterojen tüketici tercihleriyle ilgili önemli stratejik ve bilgilendirme sorunlara ve fırsatlara sahiptirler. Bu sorunlar/fırsatlar işletmenin strateji geliştirme ve uygulamalarında rehber olarak bilgileri kullanmayı gerektirmektedir. İşletmelerin bu dönüşümleri yapabilmesi için önemli ölçüde zaman, enerji ve para yatırımını gerektirmektedir (Srivastava ve diğ., 2001:781).
İlişkisel Kaynaklar	İlişkiye dayalı pazar tabanlı kaynaklar, işletmenin önemli dış paydaşlar (araçlar, perakendeciler, müşteriler, stratejik ortaklar, toplum grupları ve devlet acenteleri gibi işletmenin ilişki içerisindeki tüm kişi ve kurumları kapsar) arasındaki ilişkinin bir sonucudur. Bu ilişkiler ve bağlar bir paydaştan diğerine doğru değişebilir. Örneğin; marka ve kanal eşitliği müşteriler ve kanallar arasındaki bağlara yansımaktadır. Marka değeri, işlevsel üstünlük, ürün işlevselliği ve reklamcılığın genişletilmesinin bir sonucu olabilir (Srivastava ve diğ., 1998:5). İlişkisel pazar tabanlı kaynaklar için işletme ve işletme dışı ortaklar arasında doğrudan ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi oldukça önemlidir. İlişkisel pazar tabanlı kaynakların ortaya çıkmasında makro çevresel faktörler etkili olmuştur (Sheth ve Parvatiyar, 1995: 408-409). İlişkisel pazar tabanlı kaynaklar örneğin, güven ve itibar gibi faktörlere dayanır ve bu faktörler rakipler tarafından taklit edilmesi oldukça zor kaynaklardır. Bu kaynaklar işletme dışında olup, işletmeler bunları elde edebilir ancak sahip olamazlar (Srivastava ve diğ., 2001:779-782).

2.2. Pazar Tabanlı Yetenekler

Pazarlamada kaynak ve yeteneklerini anlamaya yönelik çalışmalar hızla artmaktadır. Özellikle de Webster (1992) ve Day (1994) yaptıkları çalışmalar pazarlama süreçlerini ve yeteneklerini anlamak açısından önemlidir. 1990'ların değişen iş ve ekonomik durumları pazarlama süreçlerini de değiştirmiştir (Hooley ve diğ., 1999:261). Değişen pazarlamanın bu yapısında, Webster (1992) de yaptığı çalışmada stratejinin üç düzeyine bağlı olarak pazarlamaya üç temel yön vermiştir. Bunlar; kültür olarak pazarlama, taktik (yönetimsel) olarak pazarlama ve strateji olarak pazarlamadır. Webster (1992)'in kültür olarak pazarlama düşüncesi, müşteri merkezli işletme değerlerinin ve inançlarının temelidir. Bu düşünce işletmedeki üst düzey yöneticilerin sorumluluğundadır. Strateji olarak pazarlamanın odak noktası, pazar bölümlendirme, hedef pazar ve konumlandırma. Yönetimsel düzeyde işletme yöneticileri pazarlama taktiklerine "4p"ye (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) odaklanmalıdırlar (Webster, 1992:10).

Day (1994) de yetenekleri tartıştığı çalışmasında, yetenekleri sınıflandırmada bir yapı oluşturmuş ve bu sınıflandırmayı dıştan- içe, içten-dışa ve bağlantı süreçleri şeklinde ele almıştır. Dıştan-içe süreçler burada yetenekler yerine kullanılır. Bu kategoriyi içeren, pazar duyarlılığı, müşteri ilişkileri, kanal bağlantıları ve izlenen teknolojidir. Dıştan-içe süreçlerin tersi olan içten-dışa süreçlerde şu şekildedir; finansal yönetim, maliyet kontrolü, teknolojik gelişme, lojistik bütünleşme, üretim/dönüşüm süreçleri ve insan kaynakları yönetimidir. Bağlantı süreçleri bu ikisi arasındaki bütünleşmeye yardımcı etmektedir. Bağlantı süreçleri ise; müşteri isteklerini yerine getirme, fiyatlandırma, satın alma, müşteri teslim hizmetleri, yeni ürün/hizmet geliştirme ve strateji geliştirmedir (Day, 1994:41-42).

Pazar tabanlı yetenekler, işletmelerin rekabet anlayışını güçlendirmede ve kendine dönük faaliyetler gerçekleştirmeye ve rakiplerini sürekli izlemeyi öngörür. Pazar tabanlı yetenekleri diğer rekabetçi stratejilerden ayıran en önemli özelliği, dıştan içe değil, içten dışa gelişen *stratejik bir yaklaşım* olmasıdır (Fahey ve Hooley, 2002:243-246).

İşletmenin rekabetçi üstünlük sağlamasında fiziksel olmayan kaynakların etkisi büyüktür örneğin, (pazarlama yetenekleri, markanın gücü, çalışanların deneyimleri ve işletmenin tanınmışlığı vb.) (Balmer ve Gray, 2003:973-974). Sürdürülebilir rekabetçi üstünlüğün dinamikleri olan benzersizlik ve taklit edilmezliğin oluşturulmasında yetenek ve deneyimler önemli kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Pazar tabanlı yeteneklerin oluşturulması ve sürdürülmesindeki etkililik fiziksel olmayan kaynaklara bağlıdır (Darroch ve Rod, 2003:574).

Pazar yönlülük ve diğer stratejik yönelimlerde işletme düzeyinde kaynak ve yetenekler olarak kabul edilir. Özellikle felsefi dayanakları ve teşvik edici stratejik davranışların bir sonucu olarak, değerli, nadir, taklit edilmesi zor ve yerine konulamayan bir yetenek olarak nitelendirilir. Bununla birlikte, işletme performansını artırmak için, strateji yönlü seçilmiş stratejileri uygulamak amacı ile işletmeler tarafından belirli faaliyetleri yansıtan tamamlayıcı örgütsel yetenekler gerektirir (Theodosiou vd., 2012:1060).

Pazar yönlülük, sürdürülebilir rekabetçi üstünlük sağlamada çok önemli bir pazarlama kültürüdür (Barney, 1986: 657-658). Pazarlama kültürü, pazar yerinde işletmenin tutumunu ve pazarlama psikolojisi ile uyum içinde olmayı gerektirir (Papatya, 2007a:144). Ayrıca pazar yönlülük ve pazarlama kültürü rekabet avantajının korunması ve sürdürülmesi için taklit etme ya da taklit engelleri (izolasyon mekanizmaları) yaratır (Hooley vd., 2005:19-20). Benzer bir tanımlamada Hurley ve Hult (1998) de yapmıştır pazar yönlülük, pazarı ve öğrenme yönelimini derinlemesine ortaya koyan bir kültür düzeyidir ve pazar yönlülük kültürün içine yerleşmiş olabilir. İşletme kültürü, zaman içerisinde şekillenen işletme süreçlerini ve davranışlarını etkileyen normlar ve değerlerden oluşan karmaşık bir sistemdir (Hurley ve Hult, 1998:43).

Hunt ve Morgan (1995) ve Akimova'nın (2000) de yaptıkları çalışmada pazar yönlülüğü sürdürülebilir rekabetçi üstünlük yaratan bir kaynak olarak görmüşlerdir (Hunt ve Morgan, 1995:11; Akimova, 2000:1130-1133). Ayrıca pazar yönlülük, işletmelerin strateji seçimine yardımcı olur bu durum; müşterilerin isteklerine karşılık verme, rakipler karşısında en iyi stratejinin belirlenmesi, rekabetçi üstünlüğün sürdürülmesi ve performansın artmasına öncülük eder. Bunun için işletmelerin pazar yönlülüğü benzersiz bir kaynak olarak görmeleri gerekir (Matsuno ve Mentzer, 2000:2-3).

Benzer bir yaklaşımda Mengüç ve Auh'ın (2006) yaptıkları çalışmada pazar yönlülüğü *kaynak tabanlı bakış ve dinamik yetenekler perspektifinde* ele almış ve pazar yönlülüğü, nadir, değerli ve taklit edilemeyen işletme seviyesinde bir kaynaklar kombinasyonu olarak ifade etmişlerdir. İşletmelerin pazar yönelimli uygulamalar gerçekleştirerek rekabetçi avantaj elde etme ve sürdürme imkanına sahip olacaklarını belirtmişlerdir (Mengüç ve Auh, 2006:64-65).

2.3. İşletme Performansı

İşletme performans kavramı üzerinde henüz tam bir uzlaşa sağlanamamıştır. Farklı alanlarda; stratejik yönetim, insan kaynakları, örgütsel davranış, bilgi sistemi, pazarlama, ekonomi, işletme yönetimi, muhasebe yönetimi ve kontrol sistemi gibi alanlarda araştırma yapan araştırmacılar performans kavramına katkı yapmışlardır. (Franco-Santos vd., 2007:784-785; Marr ve Schiuma: 2003:680; Nelly: 2005:1268). İşletme performansının karmaşık ve çok boyutlu bir yapısı olması nedeniyle ölçülmesi zor ve geçerli sistematik bir yapı oluşturulamamıştır (Murphy vd., 1996:15-

17; Ford ve Schellenberg, 1982:49-50). Dolayısıyla performans ölçme yöntemleri de farklı göstermektedir. Performans ölçüm yöntemleri olarak; finansal (objektif) ve finansal olmayan (sübjektif) yöntemler kullanılmaktadır (Suwigno vd., 2000:232; Eccles, 1991:131-133). İşletmelerin performanslarının ölçülmesinde objektif verilere ulaşmanın zorluğu nedeniyle ankete katılanlardan alınan sübjektif verilerin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır (Matsuno vd., 2002:24). Sübjektif verilerle ölçülen işletme performansı, işletmenin objektif performans verileriyle istatistiksel olarak güçlü korelasyon ilişkisi içinde olduğu belirlenmiştir (Dess ve Robison, 1984:265-268; Venkatraman ve Ramanujam, 1986:804-806; Harison-Walker, 2001:144).

Birçok araştırmada işletme performansını ölçmek için ankete katılanlara işletmenin faaliyet gösterdikleri sektöre göre, satışlardaki büyüme (Dess ve Robison, 1984), pazar payı (Slater ve Narver, 1993; Matzuno ve Mentzer, 2000), genel işletme performansı (Morgan vd., 2000; Jaworski ve Kohli, 1993) ve karlılık (Rose ve Shoham, 2002; Moore ve Fairhurst, 2003) hakkında sorular sorulmuştur.

3. Metodoloji ve Uygulama

3.1. Metodoloji

3.1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada ülkemiz ekonomisine yön veren ve hızla büyüyen imalat işletmelerinde pazar tabanlı yeteneklerin işletme performansına olan etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda imalat işletmelerinin sürdürülebilir rekabetçi üstünlüğü sağlaması için bir yol haritası oluşturularak bundan sonra yapılacak araştırmalara öneriler sunmak hedeflenmiştir.

3.1.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın ana kütlesi Ticaret ve Sanayi Bakanlığından Türkiye imalat işletmeleri listesine bağlı olarak büyük ve orta boy imalat işletmeleri seçilerek çalışma gerçekleştirilmiştir.

3.1.3. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmayı oluşturan kısıtlar şu şekildedir; (a) Birincisi araştırmaya konu olan imalat işletmelerinin sayısı fazla olduğu için büyük ve orta boy imalat işletmeleri ile sınırlandırılmıştır. (b) maliyet ve zaman kısıtlılığı çalışmanın bir diğer kısıtını oluşturmaktadır.

3.1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket, belli bir konuda saptanmış hipotezlere ya da sorulara bağlı olarak, bir evren ya da örnekleme oluşturan kaynak kişilere sorular yöneltilmek suretiyle sistemli veri toplama tekniği olarak tanımlanabilir. Anket yöntemi, veri toplamada en çok yararlanılan yöntemlerden biridir (Balci, 2011:150; Gegez, 2007:87). Anketteki ifadeleri ölçmek için 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır.

3.1.5. Örnekleme Süreci

Elde edilen listeye bağlı olarak büyük ve orta boy imalat işletmelerinin toplam sayısı 8597 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının 7264 tanesi orta boy imalat işletmesi, 1333 tanesi büyük boy imalat işletmesi olarak tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile kitleyi oluşturan işletmelerin (7264/8597) yaklaşık %84'ü orta boy işletme, (1333/8597) yaklaşık %16'sı ise büyük boy imalat işletmelerinden oluşmaktadır. Her bir işletmeye ulaşılarak anket yapma imkânı gerek maliyetler gerekse zaman kısıtlamalarından dolayı örnekleme yolu ile anket çalışması yapılmıştır. Çalışmada örnekleme yöntemlerinden biri olan tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin nedenleri olarak; a) ana kütlemin büyük olması, b) ana kitleyi oluşturan alt

grupların varlığı ve c) tabaka içi homojenliğin ve tabaka dışı heterojenliğin sağlanması açısından bu yöntem seçilmiştir. %95 güven aralığında, örnek büyüklüğü 367 olarak hesaplanmıştır. (Altunışık vd., 2005:127; Gegez, 2007:247).

Ancak, sonuçların daha tutarlı ve etkin olması için örneklem sayısı 500 olarak alınmıştır. Bunun yaklaşık %16'sına tekabül eden 80 büyük imalat işletmesi ve %84'ne tekabül eden 420 orta boy imalat işletmesi kullanılarak ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin farklı illerinde bulunan imalat işletmelerinin adresleri ve telefonları çıkarılarak randevu alınmak sureti ile ve anketörler yardımı ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma Temmuz-Ağustos 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Formüldeki Değer	Araştırmadaki Karşılıkları
N: Evrendeki Birim Sayısı	N: 8597
n: Örneklem Hacmi	n:
P: X'in Gözlenme Oranı	p*= 0.05
Q: X'in Gözlenmeme Oranı	Q= (1-p)= 0.5
Z_{α}^2 : Tablo Kritik Değeri	Z_{α}^2 : 1.96
H ² : Standart Hata Değeri	H ² : 0.05

*p=0.5 alındığında p*q'un olanaklı en büyük değeri çıkacağı için tercih edilmiştir.

Değerleri modelde yerine koyarsak,

$$n = \frac{N \times P \times Q \times Z_{\alpha}^2}{(N-1) \times H^2 + P \times Q \times Z_{\alpha}^2} = \frac{8597 \times 0.5 \times 0.5 \times (1.96)^2}{(8597-1) \times (0.05)^2 + 0.5 \times 0.5 \times (1.96)^2} = 367,744$$

değeri bulunur. Çalışmada 500 işletmeye uygulanan anket için tesadüfi örneklem kullanılmıştır. Çalışma için gerekli denek sayısı n=367 olarak belirlenmiştir (Newbold, 2008:845-864).

3.1.6. Anket Formunun Hazırlanması

Araştırmada kullanılan ölçekler uluslararası yazında sıkça kullanılan, geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış ölçeklerden yararlanılarak ve akademik tartışmalara bağlı olarak yeniden düzenlenmiştir. Anket formunun hazırlanmasında; (a) pazar yönlülük ölçeği, işletmelerin pazar yönlü bir yapıya sahip olup olmadığını belirlemek için pazar yönlülük ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan ölçeğin orijinal hali Jaworski ve Kohli (1993) de yaptıkları çalışmada 32 madde ile oluşturulmuştur. Ancak bu çalışmanın hemen ardından Kohli, vd., (1993) de geliştirdikleri üç boyut ve toplam 32 ifadeyi, imalat sektöründe yaptıkları uygulama ile 20 maddeye indirmişlerdir. Bu çalışmada imalat işletmelerinde uygulanmasından dolayı çalışmada bu ölçek kullanılmıştır. (a) pazardan bilgi toplama boyutu 6 madde, (b) toplanan bilginin işletmede yayılması boyutu 5 madde ve (c) pazara tepki verme boyutu 9 madde ile ölçülmüştür. Ayrıca bu çalışmada Kohli ve Jaworski (1990)'nin yaptıkları çalışmadaki gibi pazar bilgisi yaklaşımı benimsenmiştir.

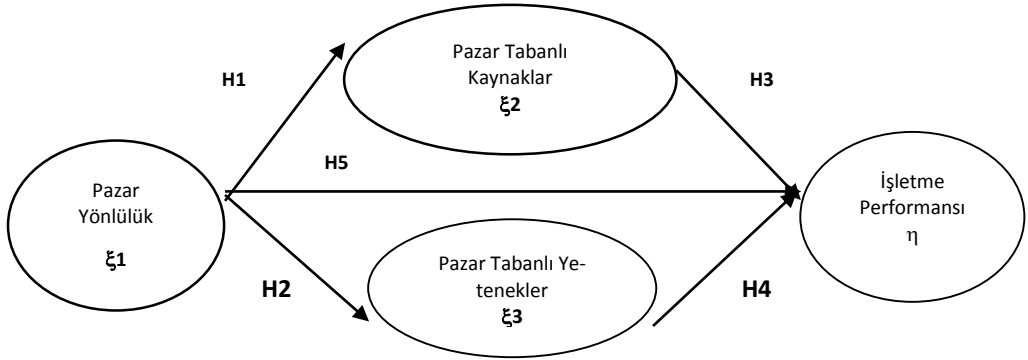
(b) pazar tabanlı yetenekler ölçeğini belirlemek için oluşturulan ifadeler, Day (1994)'de yaptığı çalışmaya bağlı olarak geliştirilen ölçekle pazar bağlantı yetenekleri 7 madde ve teknik yetenekler 10 madde ile ölçülmüştür. Pazarlama yetenekleri, Conant vd. (1990)'nin yaptığı çalışmaya bağlı olarak 10 madde ile ölçülmüştür. Bilgi teknoloji yetenekleri Song vd., (2008)'nin de yaptıkları çalışmaya bağlı olarak 5 madde ile ölçülmüştür.

(c) pazar tabanlı kaynaklar ölçeğini belirlemek için oluşturulan ifadeler, Srivastava vd., (2001)'de yaptıkları çalışmaya bağlı olarak geliştirilmiş ve düzenlenmiştir. Boyutları ölçmek içinde, Evanschitzky (2007)'de yaptığı çalışmadan yararlanılmış, ilişkisel kaynaklar 8 madde ile entelektüel kaynaklar da 7 madde ile ölçülmüştür. (d) işletme performans boyutları, satış, karlılık, pazar payı ve genel pazar performansı olmak üzere dört boyutta ölçülmüş ve bu boyutları ölçmek içinde, Rose ve Shoham (2002)'de ve Matsuna ve Mentzer (2000)'de yaptıkları çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmış ve işletme performansı 8 madde ile ölçülmüştür.

3.1.7. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma kaynak tabanlı kuram çerçevesinde oluşturulan modele göre test edilmiştir.(bkz. Şekil 1) Modelde ki ilişkiler bir neden sonuç ilişkisine dayandığından. Model bir nedensellik modeli ve araştırmasıdır (bkz. Malhotra, 2007: 89; Hulland vd., 1996: 181-197).

Şekil 1: Araştırma Teorik Modeli

Araştırma modeli doğrultusunda 5 hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler aşağıda gösterilmiştir;

- H1:** Pazar yönlülük ve pazar tabanlı kaynaklar arasında pozitif bir ilişki vardır
- H2:** Pazar yönlülük ve pazar tabanlı yetenekler arasında pozitif bir ilişki vardır
- H3:** Pazar tabanlı kaynaklar ve işletme performansı arasında pozitif bir ilişki vardır
- H4:** Pazar tabanlı yetenekler ve işletme performansı arasında pozitif bir ilişki vardır
- H5:** Pazar yönlülük ve işletme performansı arasında pozitif bir ilişki vardır

3.2. Uygulama

3.2.1. Betimleyici Analizler

3.2.1.1. Demografik Özellikler

Ankete katılan cevaplayıcıların demografik özellikleri aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		F	%
Cinsiyet	Kadın	171	34.2
	Erkek	329	65.8
Yaş	18-24	15	3.0
	25-34	198	39.6
	35-44	172	34.4
	45-54	82	16.4
	55-64	22	4.4
	65 ve üzeri	11	2.2
Eğitim	Lise	82	16.4
	Yüksek Okul	21	4.2
	Üniversite	328	65.6
	Yüksek Lisans	66	13.2
	Doktora	3	0.6
Çalışma Süresi	1 yıldan az	6	1.2
	1-5	221	44.2
	6-10	131	26.2
	11-20	110	22.0
	21-30	26	5.2
	31 ve üstü	6	1.2
İş Yerindeki Pozisyonu	İş sahibi/Ortağı	11	2.2
	Üst Düzey Yönetici	114	22.8
	Orta Düzey Yönetici	375	75.0
Çalışılan Departman	Üretim	89	17.8
	Muhasebe	63	12.6
	Personel	9	1.8
	Satış Pazarlama	268	53.6
	Diğer (İKY, Kalite, Ürün geliştirme, Ticaret, İhracat vb. gibi)	71	14.2

Yukarıdaki Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan cevaplayıcıların cinsiyetlerine bakıldığında; %34’ü kadın, %65’i erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Yaş gruplarına bakıldığında; %3’ü 18-24, %39’u 25-34 yaş arası, %34’ü 35-44 yaş arası, %16’sı 45-54 yaş arası, %4’ü 55-64 yaş arası ve %2’si de 65 yaş üstü cevaplayıcılardan oluşmaktadır.

Cevaplayıcıların eğitim durumlarına bakıldığında ise; %16’sı lise mezunu, %4’ü yüksek okul, %65’si üniversite mezunu, %13’ü yüksek lisans ve %0.6’sında doktora mezunu olduğu görülmektedir. İşletmede çalışma sürelerine bakıldığında; %1.2’sinin 1 yıldan az, %44’ünün 1-5 yıl arası, %26’sına 6-10 yıl arası, %22’sinin 11-20 yıl arası, %5’nin 21-30 yıl arası ve %1’inin de 31 ve üstü yıl işletmede çalıştığı görülmektedir. Cevaplayıcıların iş yerindeki pozisyonlarına bakıldığında; %2’sinin iş sahibi/ortağı, %22’si üst düzey yönetici ve %75’inde orta düzey yöneticilerden oluştuğu görülmektedir.

Cevaplayıcıların imalat işletmelerindeki çalıştıkları departmanlara bakıldığında ise; %17’sinin üretim, %12’sinin muhasebe, %1’inin personel, %53’ünün satış pazarlama ve %14’ünün diğer (İKY, Kalite, Ürün geliştirme, Ticaret, İhracat vb. gibi) birimlerde çalıştıkları görülmektedir.

3.2.1.2. İşletmelerin Faaliyet Gösterdiği Sektöre Göre Dağılımı

Araştırmanın yürütüldüğü imalat işletmelerinin faaliyet gösterdikleri sektörler bakımında dağılımları aşağıdaki Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: İşletmelerin Faaliyet Gösterdiği Sektör

Sektör	F	%
Gıda/İçecek/Tütün	71	14.2
Büro/Elek. Mak. Chz	17	3.4
Taşa Toprağa Dayalı	21	4.2
Ana Metal	27	5.4
Giyim/Tekstil/Deri	99	19.8
Ağaç/Kağıt/Basım	20	4.0
İlaç/Tıbbi Chz	10	2.0
Diğer Metal	15	3.0
Mobilya	23	4.6
Kimya/Petrol/Lastik	27	5.4
Otomotiv	31	6.2
Mak. Teçh./Metal Eşya	54	10.8
Diğer (Plastik, Bilgisayar, Tersane, Tarım ürünleri, Metal Olmayan Diğer Mineral, Alüminyum, Askeri, Denizcilik, Vb. gibi)	85	17.0
Toplam	500	100

Araştırmaya katılan imalat işletmelerinin sektörel dağılımlarını gösteren yukarıdaki Tablo 3'e bakıldığında; %14'ü gıda/içecek/tütün, %3'ü büro/elektrik makine ve cihazları, %4'ü taşta toprağa dayalı sektör, %5'i ana metal sanayi, %19'u giyim/tekstil/deri sanayi, %4'ü ağaç/kağıt/basım, %2'si ilaç/tıbbi cihaz, %3'ü diğer metal sanayi, %4'ü mobilya, %5'i kimya/petrol/lastik, %6'sı otomotiv, %10'u makine teçhizat/metal eşya ve %17'si diğer (plastik, bilgisayar, tersane, tarım ürünleri, metal olmayan diğer mineral, alüminyum, askeri, denizcilik, vb. gibi) sektörlerden oluştuğu görülmektedir.

3.2.2. Verilerin Analizi

3.2.2.1. Kısmi En Küçük Kareler Yöntemi

Bu çalışmada pazar tabanlı yeteneklerin işletme performansı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla, kısmi en küçük kareler yöntemi ile model testi kullanılmıştır.

Kısmi en küçük kareler yöntemi (Partial Least Squares -PLS) ilk olarak Wold (1966, 1983) tarafından tanımlanan yöntemler izlenerek gizil değişken yol analizi için bir program sistemidir. Bookstein (1982) tarafından geliştirilmiş ve Lohmöller (1984) tarafından programlanmıştır (Lohmöller, 1988:125-127). PLS, Yapısal Denklem Modelleme (YEM) (Structural Equation Modelling- SEM) için bir alternatif olarak (örneğin, Lisrel, Amos veya benzer programlar) giderek daha popüler hale gelmiştir. Son zamanlarda işletme (muhasabe, uluslararası pazarlama, yönetim bilgi sistemleri, pazarlama ve işlemsel yönetim), eğitim ve diğer sosyal bilimlerdeki araştırmalarda benimsenerek uygulanmıştır. PLS ve YEM programları terminolojisi arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen, yapısal modelin temel özellikleri arasında benzer özellikler olabilir. Ancak, yapısal modeller aynı görünse de modelin tahmin ve yorumlanması açısından farklılıklar vardır (Hair vd., 2010:760; Hair vd., 2013:1).

PLS, özellikle araştırmacılar tarafından neden sonuç ilişkilerini ortaya koymada kullanılan çok değişkenli bir modelleme tekniğidir. Diğer bir ifade ile gizil değişkenler (Latent Variable-LV) ve faktörlere ait (gözlenen veya ölçülen) ölçümler (Manifest Variable- MV) arasındaki ilişkilerin

uyumunu ve teorik olarak oluşturulmuş hipotezlerle belirtilmiş olan ilişkilerin görgül olarak doğrulanmasını eş zamanlı olarak gerçekleştirmektedir. PLS, çok değişkenli regresyon veya YEM gibi diğer teknikler karşısında, küçük örneklemelerden, örneklemin çarpık dağılım göstermesinden, değişkenler arasında oluşabilecek çoklu eş doğrusallık (MultiColinearity) problemlerinden ve ölçüm hataları nedeni ile gölgede kalan ilişkileri bile belirleyebildiğinden dolayı güçlü bir tekniktir (Lohmöller, 1988:125 ;Fornell, 1992:12; Fornell vd., 1996:11; Kristensen vd., 1999:609; Compeau ve Higgings, 1995:128-129; Chin ve Gopal; 1995:50; Vinzi vd., 2010: 47-48; Eskildsen vd., 2004:863; Çelik ve Başaran, 2008:129). Genel olarak, PLS, modeli içerisindeki bağımlı değişken ve/veya değişkenleri tanımlamak için temel bileşenler faktör analizi ile çok değişkenli regresyonu birleştirmektedir.

MV (eksojen değişken x ve endojen değişkenler y), LV (eksojen faktör ξ ve endojen faktör η) arasındaki dışsal ilişkileri faktör analiziyle tahmin ederek ölçüm modelini ve eksojen LV (ξ) ile endojen LV (η) arasındaki içsel ilişkileri regresyon yardımıyla tahmin edip, yapısal modeli ortaya koymaktadır. Burada, eksojen faktör ξ ; yapısal modelde sadece bağımsız değişkenler olarak işlev gören gizil değişkenleri (pazar yönlülük, pazar tabanlı kaynaklar ve pazar tabanlı yetenekler) ve endojen faktör η ise, sadece bağımlı değişken olarak ya da dışsal modelde hem bağımsız hem de bağımlı değişkenleri (işletme performansını) ifade etmektedir (Edvardsson vd., 2000: 923; Kristensen vd., 1999: 609; Ringle vd., 2013:1320; Hair vd., 2011:141; Hair vd., 2014:29).

PLS tahmin sürecini analiz etmek için bazı gösterim biçimlerini açıklamak gerekmektedir. Bu model üç bileşenden oluşmaktadır. (1) içsel ilişkiler ya da içsel yapısal model, (2) dışsal ilişkiler ya da ölçüm modeli ve (3) ağırlık ilişkileridir.

Benzer bir şekilde ekonometrik model için, yapısal model gizil değişkenler arasındaki ilişkileri belirtir.

$$(1) \eta = B\eta + \Gamma\xi + \xi$$

Burada sırası ile η ve ξ endojen ve eksojen gizil değişkenlerin vektörüdür. Ölçüm modeli gizil değişkenler ve manifest değişkenler veya x ve y arasındaki ilişkileri belirler.

$$(2) x = \lambda x \xi + \varepsilon x$$

$$(3) y = \lambda y \eta + \varepsilon y$$

(2) ve (3) denklemler "*reflective-yansıtıcı*" ya da "*outwards-dışadönük*" modeller olarak adlandırılır ve bu durum x ve y, ξ ve η faktörlerinin bir yansımasıdır.

$$(4) \xi = \pi \xi x + \delta \xi$$

(4) denklem "*formative-biçimlendirici*" ya da "*inwards-directed- içe doğru dönük*" model denir. Uygulamalarda belirtilen ilişkilerin yorumlanmasında modelin reflective ya da formative olması belirleyecektir.

$$(5) \eta = w \eta y$$

$$(6) \delta = w \xi x$$

(5) ve (6) denklemlerinde ağırlık ilişkisi gösterilmektedir. Manifest değişkenlerin yükleri aracılığı ile gizil değişkenlerin puanlarını tahmin etmektir. Yük ölçümü de modelin reflective ya da formative olmasına bağlıdır. Oluşturulan araştırma modeli yansıtıcı yani (reflective) olarak oluşturulmuştur (Cassel vd., 1999:437-438; Henseler vd., 2009:284-286).

3.2.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Çalışmada oluşturulan ölçüm modelinin, güvenilirliği ve içsel tutarlılığını belirlemede modelde yer alacak olan her bir MV'nin Cronbach Alpha (α) katsayısına ve LV'nin açıklanan varyansa olan katkılarına bakılarak değerlendirilmiştir. Yapılan ilk faktör analizi sonucunda, pazar tabanlı kaynaklar boyutunda altında olan pazar bağlantı yetenekleri değişkenlerinden 4 değişken, teknik yetenekler değişkenlerinden 5, pazarlama yeteneklerinden 6, bilgi teknolojileri yetenekleri değişkenlerinden de 1 değişken, pazar yönlülük boyutu altında olan, bilgi toplama değişkenlerinden 3, bilgi yayma değişkeninden 2, tepki oluşturma değişkeninden 5 değişken, pazar tabanlı kaynaklar boyutu altında olan ilişkisel kaynaklar değişkeninden 2 değişken Agarwal ve Karahanna'nın (2000) yılında yaptıkları çalışmada tavsiye edilen 0.70 eşik değerinin altında çıktığı için belirtilen MV faktör yükleri (λ değerleri) modelin içsel tutarlılığını bozduklarına karar verilerek analizden çıkarılmış ve faktör analizi yeniden tekrarlanmıştır. Bütünsel güvenilirlik açısından da Cronbach Alpha (α) değerlerine bakıldığında MV'ye ait (α) değerlerinin de tavsiye edilen eşik değeri olan 0.70 değerinin çok üzerinde olduğu görülmüştür. Yapılan ikinci faktör analizi sonucuna göre oluşan aşağıdaki Tablo 4'de gösterilen (λ) ve (α) değerleri 0.70 eşik değerinin çok üzerinde olduğu görülmektedir ve her bir MV'nin, ilişki de olduğu LV içerisindeki değişimin büyük bir yüzdesini açıklamaktadır. Sonuç olarak oluşturulan ölçüm modeli bütünsel güvenilirliğe (composite reliability) ve içsel tutarlılığa (internal consistency) sahip olduğu görülmüştür (Agarwal ve Karahanna, 2000:678; Fornell ve Lacker, 1981:45-46; Götz vd., 2010:695-696).

Tablo 4: Ölçüm Modeline İlişkin PLS Faktör Analizi Sonucu

Eksojen LV	Ölçüm Modeli - Eksojen MV ve LV			
	MV	λ	α	Açıklanan Varyans
Pazar Yönlülük ξ_1	X11	0,95	0.96	0.93
	X12	0.94		
	X13	0.95		
	X14	0.96		
	X15	0.93		
	X16	0.94		
	X17	0.96		
	X18	0.95		
	X19	0.95		
	X110	0.95		

	X21	0.88			
Pazar Tabanlı Kaynaklar ξ2	X22	0.97			
	X23	0.95			
	X24	0.90			
	X25	0.91	0.99	0.92	
	X26	0.97			
	X27	0.98			
	X28	0.97			
	X29	0.92			
	X210	0.99			
	X211	0.96			
	X212	0.98			
	X213	0.97			
		X31	0.92		
	Pazar Tabanlı Yetenekler ξ3	X32	0.90	0.99	0.91
X33		0.97			
X34		0.86			
X35		0.84			
X36		0.95			
X37		0.96			
X38		0.94			
X39		0.95			
X310		0.96			
X311		0.96			
X312		0.95			
X313		0.96			
X314		0.95			
X315		0.93			
X316		0.95			

Ölçüm Mo- - Endojen MV ve LV				
Endojen	MV	λ	α	Açıklanan Varyans
İşletme Performansı η	Y11	0.97		
	Y12	0.96	0.98	0.94
	Y13	0.95		
	Y14	0.96		
	Y15	0.88		
	Y16	0.97		
	Y17	0.96		
	Y18	0.97		

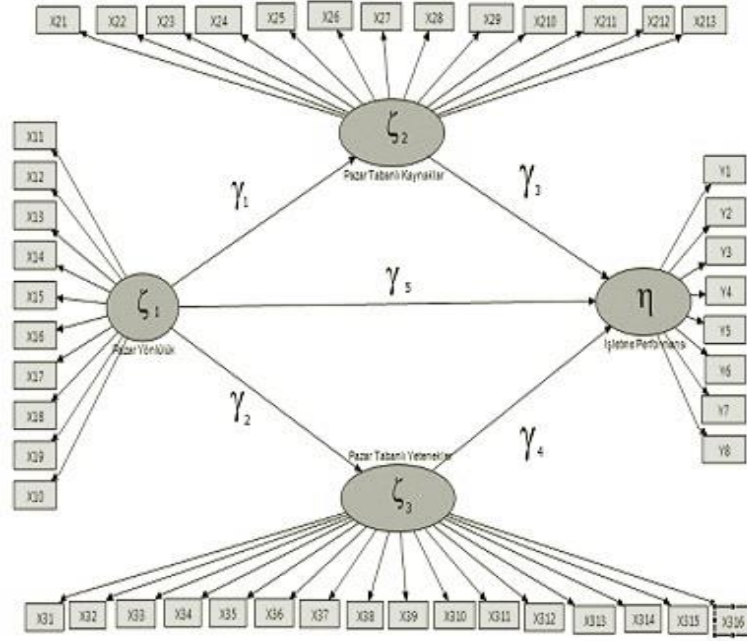
Ayırma (discriminant) ve yakınsaklık (convergent) geçerliği içinde, yukarıdaki Tablo 4’de görülen faktör analizi sonuçları incelendiğinde ve aşağıdaki Tablo 5’de görülen ölçüm modeline LV’ye ait korelasyon matrisinin, her bir LV tarafından açıklanan ortalama varyansla (AVE) karşılaştırması yapılarak ortaya konulmuştur. Değişkenlerin faktör yüklerinin, ait oldukları faktörlerde ait olmadıklarına oranla yüksek olması yakınsaklık (convergent) geçerliğini göstermektedir.

Yukarıdaki Tablo 4’de MV’ye ait faktör yükleri, ait olduğu LV’ye yüklenmiş ve yakınsaklık (convergent) geçerliliği sağlanmıştır. Aşağıdaki Tablo 5’de açıklanan ortalama varyans değerleri (AVE) tabloda köşegenlere yerleştirilmiş ve diğer değerler faktörler arasındaki çapraz korelasyon değerlerini göstermektedir. Tabloda görüldüğü gibi LV’nin açıklanan varyansın, ilgili diğer LV’ler arasındaki korelasyon değerlerinin karesinden büyük olduğu Tablo 5’de gösterilmektedir. Dolayısı ile kullanılan ölçeklerin ayırma (discriminant) geçerliliğine de sahip olduğu görülmektedir (Compeau ve Higgins, 1995:129; Fornell ve Lacker, 1981:46; Peter; 1981:136-137).

Tablo 5: Çapraz Korelasyon Matrisi

AVE	ζ_1	ζ_2	ζ_3	η
ζ_1	0.92			
ζ_2	0.93	0.91		
ζ_3	0.94	0.89	0.88	
η	0.94	0.91	0.92	0.91

Şekil 2: Araştırma Ölçüm Modeli

3.2.4. PLS Analizi Sonuçları

PLS analizi yapısal modeli sonucunda ortaya çıkan MV ve ξ değişkenlerinin η üzerindeki etkileri aşağıdaki Şekil 3'de gösterilmektedir. Yapısal modelin uyumu için (overall model fit) MV ve LV birliktelik katsayılarına (communality coefficients) tarafından verilmektedir. McFarland ve Hamilton'un (2006) da yaptıkları çalışmada belirttikleri gibi model uyumundan bahsedebilmek için belirtilen katsayıların 0.30 eşik değerini geçmesi gerekmektedir (McFarland ve Hamilton, 2006:439). Aşağıdaki Tablo 6'da değişkenlerin birliktelik katsayıları gösterilmektedir.

Tablo 6: Birliktelik Katsayıları

Birliktelik Katsayıları	
Pazar Yönlülük	0.92
Pazar Tabanlı Kaynaklar	0.91
Pazar Tabanlı Yetenekler	0.88
İşletme Performansı	0.91

Yapısal model doğrudan gözlenemeyen gizil değişkenler ile ilgilendirir. Ölçüm modeli bu gizil değişkenleri gözlenebilir araçlar ile sağlamaktadır. Özellikle ölçüm modeli kendi gizil değişkenler için anketteki öğelerin ilişkilerini ve yüklerini temsil eder. Bu nedenle, ölçüm modelinin değerlendirilmesinde işaret edilen değişkenlerin kendi yapıları ile ağırlıkları üzerinde durulur. Bireysel gösterilen değişken yükleri gizil değişkenin güvenilirliğinin ve ayırt edici geçerliliği değerlendirmek için kullanılır. Bununla birlikte bu yüklerin toplamı incelendiğinde bu değerler ölçüm

modelinin genel bir uyumunu ve değerlendirmesini sağlamaktadır. Birlikte katması gösterilen değişkenlerin kendi gizil değişkenlerini ne kadar iyi açıkladığını ve genel bir değerlendirmeyi sağlar (McFarland ve Hamilton, 2006:438-439).

Araştırma verileri pazar yönlülük (ζ_1)'nin, pazar tabanlı kaynakları (ζ_2)'i ve pazar tabanlı yetenekler (ζ_3) ve işletme performansı (η) üzerinde doğrudan pozitif ve anlamlı etkileri bulunmaktadır. Ayrıca pazar tabanlı kaynaklar (ζ_2)'nin ve pazar tabanlı yetenekler (ζ_3)'ün işletme performansı (η) üzerinde de doğrudan pozitif ve anlamlı etkileri bulunmaktadır.

Pazar yönlülüğün, pazar tabanlı kaynakları ($\gamma_1=0.98$, $t=192.6$, $p=0,001$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Dolayısı ile oluşturulan *H1 hipotezi kabul edilmiştir*.

Pazar yönlülüğün, pazar tabanlı yetenekleri ($\gamma_2=0.99$, $t=271.1$ $p=0,001$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Dolayısı ile oluşturulan *H2 hipotezi kabul edilmiştir*.

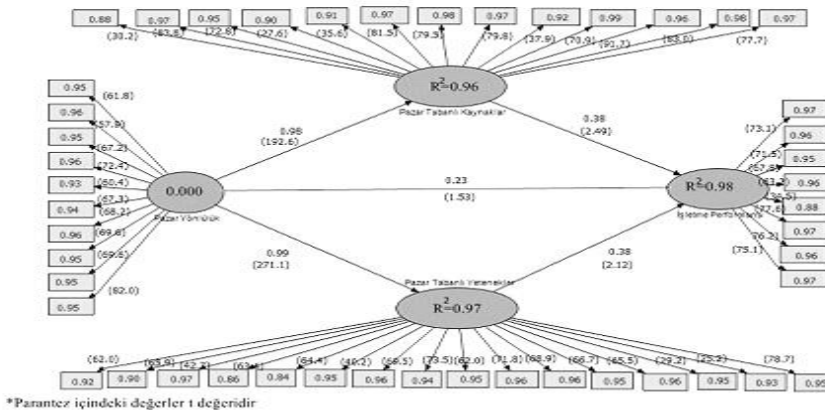
Pazar tabanlı kaynaklar, işletme performansını ($\gamma_3=0.38$, $t=2.49$, $p=0,001$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Oluşturulan *H3 hipotezi kabul edilmiştir*. Pazar tabanlı kaynaklar işleme performansındaki değişimin %98'ini ($R^2=0.98$) açıklamaktadır.

Pazar tabanlı yetenekler, işletme performansını ($\gamma_4=0.38$, $t=2.12$, $p=0,001$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Oluşturulan *H4 hipotezi kabul edilmiştir*. Pazar tabanlı yetenekler işletme performansındaki değişimin %98'ini ($R^2=0.98$) açıklamaktadır.

Son olarak pazar yönlülük, işletme performansını ($\gamma_5=0.23$, $t=1.53$, $p=0,001$), doğrudan ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Dolayısı ile oluşturulan *H5 hipotezi kabul edilmiştir*. Pazar yönlülük işletme performansındaki değişimin %98'ini ($R^2=0.98$) açıklamaktadır.

Yapısal modeldeki R^2 değerleri endojen gizil değişkenlerin açıklanan varyans miktarlarını göstermektedir. Yüksek R^2 değerleri yapısal modeldeki yol ilişkilerinin daha iyi olduğuna işaret etmektedir. Bu bulgulara dayanılarak araştırma teorik modelde test edilen beş araştırma hipotezi; *H1, H2, H3, H4 ve H5 hipotezleri kabul edilerek oluşturulan model tam olarak doğrulanmıştır*. Aşağıdaki Şekil 3'de PLS yapısal modeli gösterilmektedir.

Şekil 3: PLS Yapısal Model

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, kavramsal/kuramsal olarak tanımlanmış ve ampirik olarak incelenmekte olan kaynak tabanlı kuram ışığında pazar tabanlı yetenekleri bütünleştirilerek, kapsamlı bir saha araştırması ile pazar tabanlı yetenekleri belirlemek ve bunların işletme performansı üzerindeki muhtemel etkilerini ortaya koymaktır. Bu bölüm, araştırma bulgularının değerlendirilmesi ve öneriler olmak üzere 2 alt başlıkta değerlendirilmiştir.

a) Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Rekabetçi üstünlük veya işletmelerin birbirlerine karşı performansları araştırmacıların ilgilendikleri ve açıklamaya çalıştıkları bir konu olmuştur. Rekabetçi üstünlüğü yaratmak ve sürdürmek anlamındaki kaynak tabanlı kuram, işletmelerin etkili içsel kaynak yığını oluşturma sürecidir. Bu araştırmada Türkiye'deki imalat işletmelerinde kaynak tabanlı kuram ekseninde pazar tabanlı yeteneklerin işletme performansına olan etkileri ortaya konulmuştur. İşletmelerin performanslarına etki eden öğelerin neler olduğu belirlenirken ilgili yazında konuya ilişkin yapılan araştırmalar esas alınmıştır. Oluşturulan model, kaynak tabanlı kuram bakış açısına ilişkin öğeler ve bu öğelerin işletme performansı üzerinde meydana getireceği etkiler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur.

Model, Türkiye'deki 500 imalat işletmesi üzerine yapılan anket ve görüşmeler sonucu elde edilen veriler ve bu verilerin analizi sonucunda test edilmiş ve yorumlanmıştır. Türkiye'deki imalat işletmelerinin performanslarındaki değişimin pazar yönlülük, pazar tabanlı yetenekler ve pazar tabanlı kaynaklar %98'ini ($R^2=0.98$) açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada önerilen model geçerli ve performans üzerinde önemli bir açıklama gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Ayrıca, pazar yönlülük pazar tabanlı kaynakları %96 ($R^2=0.96$) ve pazar tabanlı yetenekleri %97 ($R^2=0.98$) oranında açıkladığı görülmüştür. Dolayısı ile kaynak tabanlı kuram ekseninde oluşturulan model geçerli ve değişkenlerin birbirini açıklama oranı yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Modeldeki değişkenlerin birbiri ile olan ilişkiye bakıldığında ise, pazar yönlülüğün pazar tabanlı kaynaklar ile 0.98 ve pazar tabanlı yetenekler ile 0.99 istatistiki olarak güçlü ve anlamlı bir ilişkinin var olduğu görülmüştür. Pazar yönlülüğün işletme performansı arasında 0.23 zayıf fakat istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Pazar tabanlı kaynaklar ile işletme performansı arasında 0.38 nispeten zayıf fakat istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Ayrıca, pazar tabanlı yetenekler ile işletme performansı arasında 0.38 nispeten zayıf fakat istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak araştırma modelinde yer alan tüm değişkenlerin işletme performansı üzerinde etkilerinin ortaya konulduğu yapısal modelde, tüm boyutların işletme performansı üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin olduğu görülmüştür. Diğer taraftan pazar tabanlı kaynak ve yeteneklerin de işletme performansı üzerinde pozitif etkilerinin olduğu görülmüş ve kavramsal/ kuramsal çerçevede ortaya koyulan araştırma modeli ve araştırma hipotezleri kabul edilerek model tam olarak Türkiye imalat işletmeleri için doğrulanmıştır.

b) Öneriler

Hızla değişen ve/veya gelişen belirsiz bir çevrede yeni pazarlara girme ya da yeni pazar alanları yaratma sonuçta sürdürülebilir rekabet avantajını elde etmede, işletme yöneticilerinin kararları ve sergileyecekleri davranışlar, işletmenin kaynaklarının ve yeteneklerinin işletmenin

performansı üzerindeki etkilerinin belirleyicileridir. İşletmelerin bunu başarabilmesi için de kaynak tabanlı kuramı benimsemeleri ve uygulamaları gerekmektedir.

Kaynak tabanlı kuram iki temel kritere dayanır; ilk olarak kaynakların, işletmenin sürdürülebilir rekabetçi üstünlüğü belirlemesi diğeri ise, işletmelerin az bulunur, değerli, taklidi zor ve yerine konulamaz olmasıdır. Bu açıdan işletmenin başarısını anlayabilmek için, işletmenin belli bir zaman içerisinde kaynaklarını birleştirerek oluşturduğu stratejileri anlamak gereklidir.

İşletme yöneticilerinin kaynak tabanlılığı uygulayabilmesi için, işletmenin sahip olduğu kaynaklarını ve yeteneklerini koruması ve geliştirmesi rekabetçi üstünlükte önem taşır. Pazarı yönlendirebilen pazar tabanlı işletmelerin içsel kaynaklarına yönelik tutum ve davranışları geliştirmeleri ve bunu rekabetçi yapıda kullanmaları önemlidir. İşletme yöneticilerinin pazar tabanlı kaynakları ve yetenekleri oluşturmaları, geliştirmeleri stratejik pazarlamanın en temel yönünü oluşturmaktadır.

İşletme yöneticileri, işletmenin sahip olduğu kaynakları (değerli, az bulunur ve yerine konulamayan) olarak sorgulamalı ve bunlardan yararlanması rakiplerinden farklılaşmasına neden olan kaynaklar olarak görmelidir. Böylece rakiplerine karşı rekabetçi üstünlük sağlayabilir ve uzun dönemde performanslarını artırabilirler.

Bu açıdan işletme yöneticileri, pazar yönlülüğü bir işletme kültürü olarak benimsemeleri ve en üst yöneticiden en alt çalışanına kadar tüm iş görenlerin aynı stratejik niyet etrafında toplanmalarına yardımcı olur. İşletme yöneticileri rekabetçi stratejileri belirlerken, pazar yönlü düşünceye sahip olmaları ve kaynak ve yetenekleri bir bütün içinde değerlendirmeleri gerekmektedir.

İşletme yöneticileri, gerçekten geçici rekabetçi üstünlük yerine sürdürülebilir rekabetçi üstünlük sağlamayı ve bunun sonucunda da üstün bir performans elde etmek istiyorlarsa, pazarlama stratejilerini en yüksek doğruluk seviyesinde biçimlendirmeleri gerekir.

Bu çalışma Türkiye imalat işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Bunun için elde edilen listede imalat işletmelerinin sayılarının çok fazla olması nedeniyle araştırma sadece büyük ve orta boy imalat işletmeleri belirlenerek araştırma gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin 21 farklı ilinde yapılmıştır. Ekonomik kaynak ve zaman yetersizliği nedeni ile araştırma tüm illerde yapılamamıştır. Ayrıca araştırmaya konu olan büyük ve orta boy işletme sayılarının çok olması da işletmelerin tamamının araştırmaya konu olmasını engellemiştir. Bu nedenle yapılacak diğer araştırmalarda, araştırma için daha geniş bir zaman ve ekonomik kaynak ayrılarak daha geniş bir alanda ve örneklerde yapılması tavsiye edilmektedir.

Bunun yanında araştırmaya katılan işletmeler farklı sektörlerde faaliyet gösterdikleri için bazı işletmelerce önemli ve öncelikli olan bazı soruların diğer işletmelerce aynı değerde olmaması araştırma sonuçlarını etkilemektedir. Bu gibi nedenlerle yapılacak diğer araştırmalarda öncelikle işletme yöneticileri ile görüşmelerle hangi pazarlama yeteneklerinin önemli olduğu belirlendikten sonra araştırma evrenine uygun bir ölçek geliştirmenin uygun olacağı değerlendirilmekte, çalışmanın belirli sektörlerde yapılması ve gelecekteki araştırmalarda yukarıdaki hususlara dikkat edilerek daha kayda değer sonuçlar alınması ön görülmektedir.

Kaynaklar

- Agarwal Ritu; Karahanna Elena (2000). "Time Flies When You're Having Fun: Cognitive Absorption and Beliefs About Information Technology Usage", *MIS Quarterly*, 24 (4), 665-694.
- Akimova, Irina (2000). "Development of Market Orientation and Competitiveness of Ukrainian Firms", *European Journal of Marketing*, 43(9/10),1128-1148.
- Altunışık, Remzi; Coşkun Recai; Bayraktaroğlu, Serkan; Yıldırım Engin (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya Kitapevi, Sakarya.
- Balci, Ali (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem*, Teknik ve İlkeler, Pegem Ya., Ankara.
- Balmer, John M. T.; Gray Edmund R. (2003). "Corporate Brands: What are they? What of them?", *European Journal of Marketing*, 37(7/8), 972-997.
- Barney, Jay (1986). "Organizational Culture: Can it be a Source of Sustained Competitive Advantage?", *Academy of Management Review*, 11(3), .656-665.
- Barney, Jay (1991). "Firm Resources and Sustained Competitive Advantage", *Journal of Management*, 17(1),99-120.
- Barney, Jay (2001). "Is The Resource Based "View" A Useful Perspective for Strategic Management Research? Yes", *Academy of Management Review*, 26 (1),.41-56.
- Brush, H. Thomas; Artz, Kendall W. (1999). "Toward A Contingent Resource Based Theory: The Impact of Information Asymmetry On The Value of Capabilities in Veterinary Medicine", *Strategic Management Journal*, 20, 223-250.
- Cassel, Cassel; Hackl, Peter; Westlund, Anders H. (1999). "Robustness of Partial Least Squares Method for Estimating Latent Variable Quality Structures", *Journal of Applied Statistics*, 26 (4), 435-446.
- Chaharbaghi, Kazem; Lynch Richard (1999). "Sustainable Competitive Advantage: Toward a Dynamic Resource Based Strategy", *Management Decision*, 37 (1), 45-50.
- Chin, Wynne W.; Gopal, Abhijit (1995). "An Adaptation Intention in GSS: Importance of Beliefs", *Data Base Advances*, 26, 42-64.
- Collis, David; Montgomery, Cynthia (1995). "Competing on Resources: Strategy in the 1990s", *Harvard Business Review*, (July-August),118-128.
- Compeau, Deborah R.; Higgins, Christopher A. (1995). "Application of Social Cognitive Theory to Training for Computer Skills", *Information System Research*,6(2), 118-143.
- Conant, S. Jeffrey; Mokwa, Michael P.; Varadarajan, P. Rajan (1990). "Strategic Types Distinctive Marketing Competencies and Organizational Performance: A Multiple Measures-Based Study", *Strategic Management Journal*, 11(5), 365-383.
- Çelik, Hakan; Başaran, Bülent (2008). "Bireysel Müşteriler Tarafından Algılanan Elektronik Hizmet Kalitesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 129-151.
- Darroch, Jenny; Mcnaughton, Rod (2003). "Beyond Market Orientation Knowledge Management and the Innovativeness of New Zealand Firms", *European Journal of Marketing*, 37(3/4), 572-593.
- Day, George S. (1994). "The Capabilities of Market-Driven Organizations", *Journal of Marketing*, 58 (October), 37-52.
- Dess, Gregory; Robinson, Richard B. (1984). "Measuring Organizational Performance in the Absence of Objective Measures: The Case of the Privately-Held Firm and Conglomerate Business Unit", *Strategic Management Journal*, 5 (3),265-273.
- Eccles, Robert (1991). "The Performance Measurement Manifesto", *Harvard Business Review*, (January-February),131-137.
- Edvardson, Bo; Johnson Micheal, D.; Gustafson Anders; Strandvik Tore (2000). "The Effect on Satisfaction and Loyalty on Profits Growth: Product Versus Services", *Total Quality Management*, 11(7), .917-927.
- Eskildsen, Jacob; Kristensen, Kai; Juhl, Hans J.; Ostergaard Peder (2004). "The Drivers of Customer Satisfaction and Loyalty: The Case of Denmark 2000-2002", *Total Quality Management*, 15(5/6), 859-868.
- Evanschitzky, Heiner (2007). "Market Orientation of Service Networks: Direct and Indirect Effect on Sustained Competitive Advantage", *Journal of Strategic Marketing*, 15 (September), 349-368.
- Fahy, John; Hooley, Graham; Cox, Tony; Beracs, Jozsef; Fonfara, Krzysztof; Snoj, Boris (2000). "The Development and Impact of Marketing Capabilities in Central Europe", *Journal of International Business Studies*, 31 (1), 63-81.
- Fahy, John; Hooley, Graham (2002). "Sustainable Competitive Advantages in Electronic Business: Towards a Contingency Perspective on the Resource-Based View", *Journal of Strategic Marketing*, 10 (4), 241-253.

- Ford, Jeffrey D.; Schellenberg, Deborah A. (1982). "Conceptual Issues of Linking in the Assessment of Organizational Performance", *Academy of Management Review*, 7(1),49-58.
- Fornell, Cleas; Johnson, Michael D.; Anderson, Eugene W.; Cha, Jaesung; Bryant Barbara E. (1996). "The American Customer Satisfaction Index: Nature, Purpose and Findings", *Journal of Marketing*, 60 (4), 7-18.
- Fornell, Cleas (1992), "A National Customer Satisfaction Barometer: The Swedish Experience", *Journal of Marketing*, 56 (1),6-21.
- Fornell, Cleas; Lacker David F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error", *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Franco-Santos, Monica; Kennerley, Mike; Micheli, Pietro; Martinez, Veronica; Marr, Bernard; Gray, Dina; Neely Andrew (2007). "Toward a Definition of a Business Performance Measurement System", *International Journal of Operations & Production Management*, 27(8),784-801.
- Gegez, Ercan (2007). *Pazarlama Araştırmaları*, Beta Ya., İstanbul.
- Götz, O., Gobbors, K., L., ve Krafft, M., (2010), *Handbook of Partial Least Squares Concept, Methods and Applications*, Springer New York, in [Eds.Vizi, V.E.,Chin, W.W., Henzeler, J.,Wang H.], "Evaluation of Structural Equation Models Using the Partial Least Squares (PLS) Approach", 691-711.
- Grant, M. Robert (1991). "The Resource-Based Theory of Competitive Advantage: Implications for Strategy Formulation", *California Management Review*, 33(3), 114-135.
- Hair, F., Joseph; Back, William; Babin J.; Anderson R.,E., (2010). *Multivariate Data Analysis, Seventh Edition*, New Jersey, Pearson, Prentice Hall.
- Hair, F., Joseph; Ringle, Christian M.; Sarsted M., (2013). "Partial Least Squares Structural Equation Modeling: Rigorous Applications, Beter Result and Higher Acceptance", *Long Range Planning*, 46 (1), 1-12.
- Hair, F. Joseph; Hult, G. Tomas M.; Ringle, C.,M.; Sarstedt, M.,(2014). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modelling (PLS-SEM)*, Sage Publications, Washington DC.
- Hair, F. Joseph; Ringle, Christian; M.; Sarstedt M., (2011). "PLS-SEM: Indeed A Silver Bullet", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19 (2), 139-151.
- Hall, Richard (1992). "The Strategic Analysis of Intangible Resource", *Strategic Management Journal*, 13, 135-144.
- Hall Richard (1993). "A Framework Linking Intangible Resources and Capabilities to Sustainable Competitive Advantage", *Strategic Management Journal*, 14 (8), 607-618.
- Harrison-Walker J., L. (2001). "The Measurement of a Market Orientation and its Impact on Business Performance", *Journal of Quality Management*, 6, 139-172.
- Henseller, Jörg; Ringle, Christian; Christian M.; Sinkovics R. (2009),"The Use of Partial Least Squares Path Modeling in International Marketing", *Advances in International Marketing*, 20, 277-319.
- Hitt, Michael A.; Ireland, R. Duane; Hoskisson, R., E. (2003). *Strategic Management Competitiveness and Globalization*, Fifth Edition, Thomson South-Western, Publishing.
- Hooley, Graham J.; Greenley, Gordon; Cudogan J.,W.; Fahy J. (2005). "The Performance Impact of Marketing Resources", *Journal of Business Research*, 58,18-27.
- Hooley, Graham; Fahy J.; Cox T.; Beracs J.; Fonfara K. Snj B. (1999). "Marketing Capabilities and Firm Performance: A Hierarchical Model", *Journal of Market Focused Management*, 4 (3),259-278.
- Hulland, John; Chow, Yiu H.; Shinyin L., (1996), "Use of Causal Model in Marketing Research: A Review", *International Journal of Research in Marketing*,13, 181-197.
- Hunt, Shelby D.; Morgan Robert M. (1995). "The Comparative Advantage Theory of Competition", *Journal of Marketing*, 59(2),1-15.
- Hurley, Robert ,F.; Hult, Tomas M. (1998). "Innovation, Market Orientation and Organizational Learning: An Integration and Emprical Examination", *Journal of Marketing*, 62 (July),42-54.
- Jaworski, Bernard J.; Kohli, Ajay K. (1993). "Market Orientation: Antecedents and Consequences", *Journal of Marketing*, 57 (July), 53-70.
- Kohli, Ajay K.; Jaworski, Bernard J.; Kumar A., (1993). "MARKOR: A Measure of Market Orientation", *Journal of Marketing Research*, 30 (November),476-477.
- Kristensen, Kai; Martensen Anne; Gronholdt, L. G. L. (1999), "Measuring the Impact of Buying Behaviour on Customer Satisfaction", *Total Quality Management*, 10(4/5),.602-614.

- Levinthal, Daniel; Myatt, Jennifer (1994). "Co-Evolution of Capabilities and Industry: The Evolution of Mutual Fund Processing", *Strategic Management Journal*, 15, 45-62.
- Lohmoller, Jan Bernd (1988). "The PLS Program System: Latent Variables Path Analysis with Partial Least Squares Estimation", *Multivariate Behavioural Research*, 23 (January), 125-127.
- Mahoney, Joseph T. (1993). "Strategic Management and Determinism: Sustaining The Conversation", *Journal of Management Studies*, 30 (1), 173-191.
- Malhotra, K. Naresh (2007). *Marketing Research An Applied Orientation*, Pearson Prentice Hall.
- Marr, Bernard; Schiuma, Gianni (2003). "Business Performance Measurement-Past, Present and Future", *Management Decision*, 41(8),680-687.
- Matsuno, Ken; Mentzer, John T.; Özsoyner, Ayşegül (2002). "The Effect of Entrepreneurial Proclivity and Market Orientation on Business Performance", *Journal of Marketing*, 66(3),18-32.
- Matsuno, Ken; Mentzer, John T. (2000). "The Effect of Strategy Type on the Market Orientation- Performance Relationship", *Journal of Marketing*, 64 (October),1-16.
- McFarland, Daniel J.; Hamilton, Diane (2006), "Adding Contextual Specificity to the Technology Acceptance Model", *Computer in Human Behaviour*, 22, .427-447.
- Mengüç, Bülent; Auh, Seigyoung (2006). "Creating a Firm Level Dynamic Capability through Capitalizing on Market Orientation and Innovativeness", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 34(1), 63-73.
- Moore, Marguerite; Fairhurst, Ann (2003), "Marketing Capabilities and Firm Performance in Fashion Retailing", *Journal of Fashion Marketing and Management*, 7 (4),386-397.
- Morgan, Robert E.; McGuinness Tony; Thorpe, E. R. (2000). "The Contribution of Marketing to Business Strategy Formulation: A Perspective on Business Performance Gains", *Journal of Strategic Marketing*, 8,341-362.
- Murphy, G. B.; Trailer J. W.; Hill R. C. (1996). "Measuring Organizational Performance in Entrepreneurship", *Journal of Business Research*, 36(1),15-23.
- Neely, Andy (2005). "The Evolution of Performance Measurement Research Development in the Last Decade and a Research Agenda for the Next", *International Journal of Operations & Production Management*, 25(12),1264-1277.
- Newbold, Paul (2008). *İşletme ve İktisat İçin İstatistik*, [Çev Şenesen Ü.], 4. Basım, Literatür Ya., İstanbul.
- Nothnagel, Katja (2008). *Empirical Research within Resource-Based Theory A Meta-Analysis of the Central Propositions*, Almanya,1st Edition, Gabler Edition Wissenschaft.
- Oliver, Christine (1997). "Sustainable Competitive Advantage: Combining Institutional and Resource Based Views", *Strategic Management Journal*, 18(9),697-713.
- Papatya, Nurhan (2007b). "Savaşçı İşletmelerin Rekabette Meydan Okuma Stratejisi: Kaynak Tabanlı Pazarlama", *Pi: Pazarlama İletişim Dergisi*, 6 (20), (Nisan- Mayıs-Haziran), 13-21.
- Papatya, Nurhan; Papatya G.; Hamsioğlu A.B. (2005). "Gelecek Rekabeti ve Girişimci İşletmecilik Yaklaşımı: Türkiye Üretim İşletmeleri İçin Bir Modelleme Çalışması ve Araçsal Hedefler", *III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı II. Cilt*, (05-09 Haziran Celalabat/Kırgızistan),650-675.
- Papatya, Nurhan (2007a). *Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlı Görüş*, Asil Ya.
- Peter, J. Paul (1981). "Construct Validity: A Review of Basic Issues and Marketing Practice", *Journal of Marketing Research*, 18 (February), 133-145.
- Porter, Michael E. (1996). "What Is Strategy?", *Harvard Business Review*, (November-December), 61-78.
- Rindova, P. Violina; Fombrun Charles J. (1999). "Constructing Competitive Advantage: The Role of Firm Constituent Interactions", *Strategic Management Journal*, 20 (8), 691-710.
- Ringle, Christian M.; Sarstedt, Marko.; Schlittgen R.; Taylor C. R. (2013). "PLS Path Modeling and Evolutionary Segmentation", *Journal of Business Research*, 66,1318-1324.
- Rose, M. Gregory; Shoham Aviv (2002). "Export Performance and Market Orientation Establishing an Empirical Link", *Journal of Business Research*, 55 (3),217-225.
- Sheth, N. Jagdish; Parvatiyar Atul (1995). "The Evolution of Relationship Marketing", *International Business Review*, 4(4),397-418.
- Slater Stanley F.; Narver John C. (1993). "Product Market Strategy and Performance: Analysis of the Miles and Snow Strategy Types", *European Journal of Marketing*, 27 (10), 33-51.

- Song, Michael; Nason Robert; Di Benedetto Anthony (2008). "Distinctive Marketing and Information Technology Capabilities and Strategic Types: A Cross-National Investigation", *Journal of International Marketing*, 16(1), 4-38.
- Srima, Suwit; Radford, Jack; Wright C. (2011). "Evolutionary Paths of Performance Measurement An Overview of its Recent Development", *International Journal of Productivity and Performance Management*, 60(7),662-687.
- Srivastava, K. Rejandre; Shervani, Tassaduq A.; Fahey, L. (1998). "Market-Based Assets and Shareholder Value: A Framework for Analysis", *Journal of Marketing*, 62 (January), 2-18.
- Srivastava, Rejandre; Fahey, Liam; Christensen K. (2001). "The Resource Based View and Marketing: The Role of Market-Based Assest in Gaining Competitive Advantage", *Journal of Management*, 27,777-782.
- Suwingnj P.; Bitici U.S.; Carrie A. S. (2000). "Quantitive Models for Performance Measurement System", *International Journal of Production Economics*, 64, 231-241.
- Theodosiou, Marios; Kehagias, John; Ktasikea E. (2012), "Strategic Orientations, Marketing Capabilities and Firm Performance: An Emprical Investigation in the Context of Frontline Managers in Service Organizations", *Industrial Marketing Management*, 41, 1058-1070.
- Venkatraman, N.; Ramanujam V. (1986). "Measurement of Business Performance in Strategy Research: A Comparison of Approaches", *Academy of Management Review*, 11(4),801-814.
- Vinzi, Esposito V.; Trinchera L.; Amato S. (2010), *Handbook of Partial Least Squares Concept, Methods and Applications*, Springer New Yok, in [Eds.Vizi, V.E.,Chin, W.W., Henseler, J.,Wang H.], "PLS Path Modeling: From Foundations to Recent Developments and Open Issues for Model Assessment and Development", 47-82.
- Webster, Frederick E., Jr. (1992). "The Changing Role of Marketing in the Corporation", *Journal of Marketing*, 56 (October), 1-17.
- Wernerfelt, Birger (1995). "The Resource Based Viiew of The Firm: Ten Years After", *Strategic Management Journal*, 16,171-174.
- Yu, Wantao; Ramanathan Ramakrishman; Nath P. (2014), "The Impacts of Marketing and Operations Capabilities on Financial Performance in the UK Retail Sector: A Resource Based Perspective", *Industrial Marketing Management*, 43(1), 25-31.

Turizm Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumlarının İtibar Bileşenlerinin Öğrencilerin Memnuniyeti ve Tavsiye Etme Davranışı Üzerindeki Etkisi

Cenk Murat Koçoğlu¹

Turizm Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumlarının İtibar Bileşenlerinin Öğrencilerin Memnuniyeti ve Tavsiye Etme Davranışı Üzerindeki Etkisi

Öz

Günümüzde özellikle turizm fakültelerinin sayısının hızla artması, bu kurumlar arasındaki rekabeti de artırmaktadır. Rekabette ve öğrenci tercihlerinde öne çıkmak isteyen turizm fakültelerinin kurumsal itibar düzeylerine özenle dikkat etmesi gerekmektedir. Kurumsal itibar bileşenlerinin öğrencilerin fakülte memnuniyetlerini ve fakülteleri başkalarına tavsiye etme davranışı üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinde eğitim gören 330 öğrenciden anket tekniği ile veriler toplanmış ve yapısal eşitlik modellemesiyle analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, kurumsal itibarı oluşturan, eğitim kalitesi, duygusal cazibe ve vizyoner liderlik bileşenlerinin öğrencilerin fakülte memnuniyetini ve fakültelerini başkalarına tavsiye etme davranışını pozitif bir şekilde etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İtibar Bileşenleri, Memnuniyet, Tavsiye Etme Davranışı, Turizm, Turizm Fakülteleri

The Impact of Reputation Components of Higher Education Institutions Providing Tourism Education on The Students Satisfaction and Behavior of Recommendation

Abstract

Nowadays, the rapid increase in the number of tourism faculties raise the competition among these institutions. Tourism faculties that want to come to the forefront in their competition and students' preferences should pay attention to their corporate reputation levels. The aim of this study is to examine the effect of corporate reputation components on students faculty satisfaction and the behavior of recommending a faculty to others. The data were collected from 330 students in Kastamonu University, Tourism Faculty by way of questionnaire technique. And structural equality model was employed for data analysis. The results reveal that education quality, emotional attraction and visionary leadership which are components of corporate reputation exert direct impact on the students' satisfaction towards their faculties and the behavior of recommending their faculties to others.

Keywords: Corporate Reputation Components, Satisfaction, Recommendation Behavior, Tourism, Tourism Faculties

1. Giriş

Kurumların birbirine çok benzediği pazar ortamında zorlu bir rekabetin olması kaçınılmazdır. Kurumlar bu zorlu rekabette varlıklarını sürdürebilmek ve gelişmek adına önem stratejiler uygulamaktadırlar. Bu stratejilerin başında kurumsal itibar gelmektedir. Kurumsal itibar, kurum rakiplerinden farklı bir konuma getiren ve kurumların tüm paydaşlar açısından saygın ve güvenilir olarak algılanmasını sağlayan soyut değerler bütünüdür.

Son yıllarda tüm sektörlerde olduğu gibi eğitim sektöründe de kurumsal itibar önemli bir kavram olmaya başlamıştır. Bu sektörün ana oyuncularından biri de üniversitelerdir. Özellikle 2006 yılından itibaren neredeyse her bir ilde üniversitelerin kurulması, bu kurumların sayısını artırmış ve üniversiteler arasında da çetin bir rekabet baş göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında “Multiversite” kavramı gündeme gelmiştir. Multiversite, işletmelerde olduğu gibi pazar anlayışını temel alan yükseköğretim kurumlarını tanımlayan ve klasik üniversite yapısını değiştiren bir

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, cenk-murat@hotmail.com, Yazar ORCID Bilgisi: <https://orcid.org/0000-0002-9888-6051>.

kavram olarak açıklanmaktadır (Yamaç, 2009: 179). Bu kavramı benimseyen üniversiteler, kaliteyi esas almakta, tüm üniversiteler arasında farklı bir konuma gelerek, tüm paydaşlar açısından tercih edilebilir bir üniversite olmak istemektedirler. Bu bakımdan üniversitelerde iç paydaş olarak değerlendirilen öğrenciler açısından, marka bir üniversite olmak ve tercih sıralamasında üstlerde yer almak için üniversitelerin kurumsal itibara önem vermeleri gerekmektedir.

Kurumsal itibar literatürde, çok da yeni bir konu olmamakla birlikte akademik olarak özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bu konuya ilginin arttığı gözlenmiştir (Chun, 2005: 93; Kerr vd., 2008; Sweeney ve Coughlan, 2008) fakat bu araştırmalarda pazarlama, ekonomi ve örgütsel teori konularında yoğunlaşmıştır (Nguyen ve Leblanc, 2001). Eğitim alanında ise kurumsal itibara yönelik çalışmalar çok sınırlı sayıdadır (Argenti, 2000; Gibbs ve Knapp, 2002; Özalp vd., 2010; Alnaçık vd., 2010; Oktar ve Çarıkçı, 2012; Işık vd., 2016). Özellikle turizm eğitimi alanında böyle bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir.

Kurumsal itibar öğrencilerin bu konuda algısını desteklemekte olan herhangi bir kurumun faaliyetlerine ve davranışlarına dayanır (Acquaah, 2003: 390; Carmeli ve Tishler, 2005: 6). Bu açıdan bakıldığında üniversitelerin öğrencileri tarafından nasıl algılandığını bilmek önemli bir konudur. Ayrıca literatürdeki araştırmalara bakıldığında, üniversite itibarının öğrenci memnuniyetine ve sadakatin bir boyutu olan başkalarına tavsiye etme davranışına pozitif etkileri olduğu bilinmektedir (Azoury vd., 2014; Barusman, 2014; Kuanusorn ve Puttawong, 2015; Thomas, 2011; Wong vd., 2016). Bu kapsamda çalışmanın amacı, Kastamonu Turizm Fakültesinde okuyan öğrencilerin fakültelerinin kurumsal itibarını algılama düzeylerini tespit etmek, kurumsal itibarı oluşturan bileşenlerinin öğrencilerin fakülteden memnuniyetlerini ve fakülteyi tavsiye etme davranışlarını etkileyip etkilemediklerini tespit etmektir. Bu amaçla, öncelikle turizm eğitimi ve kurumsal itibar kavramsal açıdan incelenmiş ve sonrasında bir uygulama çalışması ile toplanan veriler değerlendirilerek, elde edilen bulgulara göre öneriler geliştirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, öncelikle turizm eğitiminden bahsedilmiş sonrasında kurumsal itibarla ilgili bilgiler verilmiş ve Üniversitelerde kurumsal itibar düzeyi ile öğrenci memnuniyeti ve tavsiye etme davranışı arasındaki ilişkiler ile ilgili literatüre değinilmiştir.

2.1. Turizm Eğitimi

Mesleki ve teknik öğretim sisteminin etkin olarak kurularak, sektörün istek ve ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi, her gelişmiş ülkenin temel öncelikleri arasındadır. Bu bağlamda emekyoğun olan ve otomasyonun sınırlı kullanıldığı turizmin, sektör olarak güçlü bir yapıya kavuşması için turizm eğitimine önem verilmesi gerekmektedir (Ünlüöner, 2004: 109). Bu açıdan bakıldığında turizmin sektöre uygun bir ders programı öğrenilmesi ve turizm eğitiminin genel eğitim içinde düşünülmesi gerekir (Maviş ve Kozak, 1992:169).

Turizm eğitimi; turizm sektörünün gelişmesi için katkı sağlamak, sektörde çalışanlara mesleki formasyon vermek, turizm sektöründe çalışanlara bilgi ve beceri kazandırmak, nitelikli turizm eğitmenleri yetiştirmek, turizmin ekonomi içindeki önemini kavratmak, toplumda olumlu bir turizm bilinci oluşturmak, turizm sektörüne yetişmiş nitelikli çalışan ve yönetici yetiştirmeye yönelik amaçların gerçekleştirilmesi için yapılan faaliyetler olarak değerlendirilmektedir (Kızılırmak, 2000; Sezgin, 1995).

Türkiye'de yükseköğretim açısından turizm eğitimi, üniversitelere bağlı önlisans, lisans ve lisansüstü seviyede eğitim veren birimler tarafından verilir. Türkiye'de turizm eğitimi veren yük-

seköğretim düzeyindeki eğitim kurumlarının her geçen yıl önemli artışlar gösterdiği ve bu kurumlar arasında artan sayıya bağlı olarak güçlü bir rekabet yaşandığı söylenebilmektedir. Turizm eğitimi kurumları arasında yaşanan bu rekabet ortamında, öğrencilerin tercih edeceği eğitim kurumu olmak her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Literatürdeki araştırmalara bakıldığında eğitim kurumlarının üst sıralarda tercih edilmesinde, akademik saygınlık, kurum imajı ve kurumsal itibar düzeylerinin etkili olduğu ifade edilmektedir (Argenti, 2000; Apaydın ve Kapucu, 2017; Baker ve Brown, 2007; Briggs ve Wilson, 2007; Conard ve Conard, 2000; Fidan vd., 2014; Işık vd., 2016; Kalkan ve Özden, 2017; Kelling vd., 2007; Mourad, 2011; Oktar ve Çarıkçı, 2012; Soutar ve Turner, 2002; Dias vd., 2008).

2.2. Kurumsal İtibar Kavramı

Küreselleşmenin etkisiyle birçok kurumun rekabetçi çevrede ayakta kalabilmek ve daha ileriye gidebilmek için öncelikle olumlu bir itibara ihtiyaç duyarlar. Bu dönemde kurumların ürün ve hizmetlerinin niteliklerinin birbirine yaklaşması, tüketici yapısının değişmesi, medyanın artan etkisi gibi gelişmeler sonucunda kurumlar, kurumsal itibarı çok değerli bir varlık olarak görmeye başlamışlardır (Gardberg ve Fombrun, 2002: 303). Gerçekten de kurumsal itibar kurumların en önemli stratejik kaynaklardan birisi olarak değerlendirilmektedir (Flanagan ve O'Shaughnessy, 2005: 445).

Kurumsal itibar bir kurumun soyut unsurlarının taşıyıcısı; beğenilen bir kurumun göstergesi, kurumun yarattığı güvenin toplam pazar değeri içindeki katkı payıdır. Soyut bir değer olan kurumsal itibar, bu yönü ile birlikte rekabetçi üstünlükler sağlama özelliğine sahiptir (Kadıbeşegil, 2006: 37) ve kurumları rakiplerinden farklı gösteren temel unsurlardan biridir (Mahon, 2002: 423).

Kurumsal itibar, multidisipliner zenginliği olan bir kavramdır. Bu nedenle kurumsal itibara, farklı alanlarda farklı bakış açılarıyla yaklaşıldığı görülmektedir. Pazarlama alanı içinde kurumsal itibar; marka sadakati, marka farkındalığı ve algılanan mal ve hizmet kalitesi gibi unsurlarla ifade edilirken (Devine ve Halpern, 2001: 45) sosyolojide prestij olarak değerlendirilmiştir (Fombrun ve Van Riel, 2004). Bu açıdan bakıldığında, kurumsal itibarın farklı tanımları ortaya çıkmıştır (Dolphin, 2004: 76). Kurumsal itibar, kurumun çalışanlarının, müşterilerinin, yatırımcılarının ve toplumunun genelinin kurum hakkındaki fikirlerinin olumlu ya da olumsuz şekilde algılanmasıdır (Fombrun, 1996: 37), diğer bir tanıma göre kurumsal itibar kurumun gelişen performansındaki sürekliliğin toplam imajıdır (Argenti ve Druckenmiller, 2004). Başka bir tanıma göre, kurumların özellikleri ve zaman içinde oluşan istikrarlı performansların sonucudur (Bendixen ve Abratt, 2007: 70). En genel tanımıyla kurumsal itibar, bir kurumu temsil eden paydaşların, kurumu saygın ve güvenilir olarak algılamalarıdır (Gotsi ve Wilson, 2001: 29).

Yapılan tanımlara bakıldığında, kurumsal itibarın genel olarak iç ve dış paydaşların kuruma yönelik algıları sonucunda oluşan soyut bir değer olarak düşünülmektedir. Kurumsal itibarın bu soyut değeri, onu taklit edilemeyen bir özelliğe kavuşturmuştur. Dolayısıyla rekabette öne geçmek isteyen kurumların kurumsal itibar ile ilgili kurum içi ve kurum dışı çalışmalar yürütmesi önemli bir rekabet avantajı olarak görülmektedir.

Kurumsal itibar, stratejik olarak önemli rekabet avantajları sağlamaktadır (Carmeli ve Cohen, 2001: 125; Fombrun vd., 2000: 87; Toms, 2002: 259). Fakat, kurumsal itibarı oluşturan bileşenlerin özelliklerinin net olarak açıklanması gerekmektedir. Bu bileşenler fakülte açısından şu şekilde açıklanabilir (Groenland 2002; Formbrun, 1996; Fombrun vd., 2000):

Duygusal Cazibe: Kurum hakkında olumlu duygulara sahip olmak ve kurumu takdir etmek ve ona saygı duymak şeklinde açıklanabilir. Okuduğu Üniversite ile arasında duygusal bağ olan öğrenci kendini fakültesiyle daha kolay özdeşleştirebilecek ve fakültesi ile güvenilir bir ilişki oluşturarak kurumsal itibarın güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Mal ve Hizmetler (Eğitim Kalitesi): Kurumun ürettiği mal ve hizmetlerinin arkasında durması, yeni ürün ve hizmetler geliştirmesi ve mal ve hizmetlerin yüksek kalitede sunulmasını içerir. Bir üniversite yada fakültenin öğrencilerin beklentilerine uygun eğitim hizmetleri sunması ve bu eğitim hizmetlerinin kaliteli ve yenilikçi özelliklere sahip olması öğrencilerin üniversite ve fakültelerine karşı önemli bir olumlu itibar algısı oluşturacaktır.

Finansal Performans: Kurumun yüksek kârlılık göstermesi ve bu karlılığı ar-ge faaliyetleri için kullanması ve rakiplerinden daha yüksek performans göstermesidir. Üniversitelerin kar amacı gütmeyen kurumlar olarak algılanması anlayışı günümüzde etkisini kaybetmektedir. Çünkü üniversiteler de özellikle kendi varlıklarını devam ettirme ve gelişme noktasında özerklik kazanmaları gerekmektedir. Bilindiği üzere günümüzde üniversiteler de teknoparklar vb. faaliyetler ile kar sağlayabilmektedirler.

Vizyon ve Liderlik (Vizyoner Liderlik): Kurumun lider bir anlayışla yönetilmesi, geleceğe dönük net ve ulaşılabilir hedefler koyması, gelecekte ki avantajları görmesi ve bu doğrultuda hareket etmesi olarak açıklanabilir. Bir üniversitenin lider bir anlayışla yönetilmesi ve diğer üniversitelerden önde olması, geleceğe önceden öngörüp buna uygun hareket etmesi, öğrencilerin üniversitesini olumlu olarak algılamasını ve kendisini üniversiteyle özdeşleştirmesini sağlayacaktır. Lider öğrencilerin lider üniversiteleri tercih etmesi beklenen öğrenci davranışlarındandır.

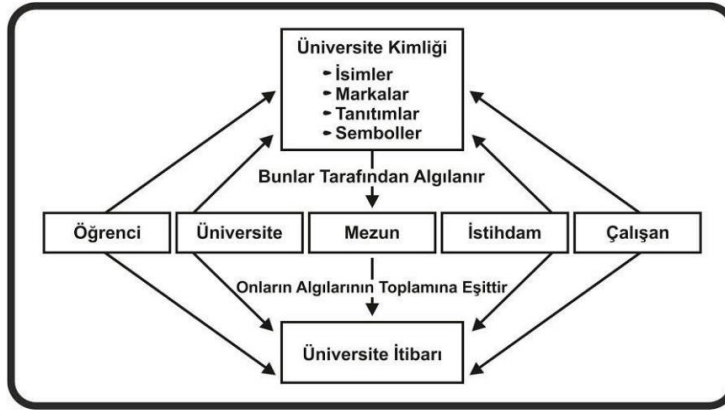
Çalışma Ortamı: Kurumda uygun bir çalışma ortamının olması, hiç şüphesiz çalışanların yaptıkları işten tatmin olmasını sağlayacak ve kuruma bağlanması sağlayacaktır. Aynı zamanda kurumun iyi çalışanlara sahip olması kurumun imajını da artıracaktır. Bir üniversitedeki uygun akademik ve idari ortam çalışanların yaptıkları işten memnun olmasını sağlayarak, öğrencilere de daha etkin ve verimli hizmet vermelerini sağlayacaktır.

Sosyal Sorumluluk: Kurumun sosyal konulara duyarlı olması, çevresel amaçları desteklemesi, insan ilişkilerini olumlu olarak sürdürmesi, paydaşlar tarafından olumlu algılanmasını sağlayacaktır. Kurumsal sosyal sorumluluk bilincine sahip kurumlar rakip işletmelerden farklı bir şekilde konumlandıkları için tüketicilerin, bu işletmeleri tercih etmesi kolaylaşmaktadır (Koçoğlu ve Aksoy, 2017: 91). Bir üniversitenin sosyal sorumluluk projelerinde yer alması bunları desteklemesi, öğrencilerin de bu yönde bir anlayışla yetiştirilmesini sağlayacaktır.

Kurumsal itibar, işletmelerin geçmişteki imajları ile değerlendirilmektedir. Buna göre işletmelerin pazar ve toplumda nasıl algılandığı onların itibarını şekillendirir. Böylece kurumun, zamanla geliştirdiği istikrarlı davranışlarla itibar gelişme gösterir ve paydaşlar için bir referans olarak görülür. İtibarı güçlü olan bir kurumda, kötü bir durum olmayacağı düşünüldüğünden paydaşların işi kolaylaşır ve bu durum kuruma avantaj oluşturur (Alniaçık, 2011: 69). Dolayısıyla İtibar sayesinde bir işletmenin varlığının ve faaliyetlerinin geçmişi anlaşılabilir, gelecekteki davranışlarına ilişkin öngörü şekillenmiş olmaktadır (Kreps ve Wilson, 1982:253).

Şekil 1’de üniversitelerin kurumsal itibarını oluşturan unsurlar yer almaktadır. Üniversitelerde kimlik ve imaj, itibarın ana bileşenlerini oluşturmaktadır (Barnett, vd., 2006: 28). Dolayısıyla bir üniversitenin iç ve dış paydaşlarının üniversitenin imajına ve kimliğine yönelik algılarının toplamının üniversitenin itibarını ortaya koymaktadır.

Şekil 1: Üniversite İmajı, Kimliği ve İtibarı

Kaynak: Argenti, 2000: 175.

Üniversitelerin paydaşları tarafından kurumsal itibarlarının iyi olarak algılanması, ulusal ve uluslararası alanlarda saygınlık kazanmasında ve böylece onların olumlu olarak algılanmalarında büyük etkindir. Üniversitelerin itibar düzeylerinden etkin olarak faydalanmaları için gerekenler şu şekilde açıklanabilir (Argenti, 2000: 177):

- Özellikle yüksek İtibara sahip üniversitelerle işbirliğine gitmek
- Kaliteli fakülteler oluşturmak,
- İş dünyası içinde olumlu imaj yaratmak
- Mezun öğrenciler ile ilişkiyi kesmemek ve onları gönüllü temsilci yapmak,
- Üniversitelerin itibarını belirli aralıklarla ölçmek.

2.3. Üniversitelerde Kurumsal İtibar Düzeyi İle Öğrenci Memnuniyeti ve Tavsiye Etme Davranışı Arasındaki İlişkiler

Üniversiteler eğitim hizmetlerinin önemli kurumlarının başında gelmektedir. Bu anlamda üniversitelerin hem ulusal hem de uluslararası artan rekabette diğer üniversitelerden farklı bir konumda olmaları önemlidir. Üniversitelerin kendilerini artık ülke yada bölge çapında değil, küresel düzeyde konumlandırmaları gerekmektedir. Çünkü günümüzde sadece işletmeleri değil, üniversiteleri de itibar açısından sıralandıran ve yetkili sayılan birçok kuruluş vardır (Işık vd., 2016:164).

Üniversiteler; yönetsel açıdan; öğrenciler, çalışanlar ve kurumu destekleyenler için çok daha rekabetçi bir seviyededir (Ivy, 2001). Kar amacı gütmeyen birçok işletme gibi, üniversiteler de geleneksel olarak pazardan çok fazla faydalanamazlar. Ancak bu durum değişmiş ve yöneticiler pazar yöneliminin faydalarını görmeye başlamışlardır. (Arpan vd., 2003; Alessandri vd., 2006) Rekabetçi çevrenin büyümesi ve azalan kaynaklar, üniversiteleri büyümek için yeni fırsatlar aramaya itmektedir. Bu ortamda rakiplerinden sıyrılmak isteyen üniversitelerin de kendileriyle ilgili kurumsal itibar düzeylerini ölçmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir.

Kurumsal itibar düzeyinin müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerine etkisi üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, güçlü bir itibara sahip kurumların ürün ve hizmetlerinin diğer rakiplere göre daha fazla satın alındığı ve müşterilerin memnuniyetini ve sadakatlerini olumlu yönde etkilediği ortaya konmuştur (Alniaçık, 2011; Bloemer vd., 1998; Andreassen ve Lindestad, 1998;

Johnson vd., 2001; Walsh vd., 2009; Wong vd., 2016; Zhang, 2009). Bu konuda yapılan araştırmalara bakıldığında kurumsal itibar düzeylerinin daha çok işletmelerde yoğunlaştığı, üniversiteler üzerinde ise çok sınırlı sayıda çalışma yapıldığı özellikle turizm fakültelerinde böyle bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir.

Barusman, (2014) tarafından öğrencilerin tatmini ile itibar, imaj ve sadakat arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere beş özel üniversitede 500 öğrenci üzerinde yapılan araştırmada, üniversitenin genel itibar algısı ve fakülte itibarının öğrencilerin memnuniyetini ve öğrencilerin sadakatini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Thomas (2011) tarafından Hindistan’da bir üniversitede okuyan 234 öğrenci üzerinde yapılan araştırmada, üniversite itibarının, öğrenci memnuniyetini ve öğrenci sadakatini pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Helgesen ve Nasset (2007) tarafından Norveç’teki bir üniversitede öğrenim gören 364 öğrenci üzerinde yapılan başka bir araştırmada, üniversite itibar algısı ile öğrencilerin sadakatleri ve memnuniyetleri arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenirken, öğrencilerin memnuniyeti ve sadakatleri arasında da pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar; Malezya Uluslararası İslam Üniversitesinde 160 öğrenci üzerinde (Fares vd., 2013) ve Hindistan’da 234 üniversite öğrencisi üzerinde (Thomas, 2011) yapılan diğer araştırma sonuçlarıyla benzeşmektedir. (Azoury vd., (2014) tarafından Orta Doğu’daki 8 üniversitede işletme bölümünde okuyan 763 öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada, üniversitenin imajını etkileyen itibar düzeyinin öğrencilerin memnuniyeti üzerinde pozitif etkileri olduğunu, başka bir çalışmada ise, üniversite imajının öğrenci memnuniyetini ve öğrenci memnuniyetinin de öğrenci sadakatini pozitif bir şekilde etkilediğini belirlemişlerdir (Kunanusorn ve Puttawong, 2015) Diğer yandan üniversite itibarının üniversite imajını artırdığı ve bunun da öğrenci memnuniyetini etkilediğine dair araştırmalar da mevcuttur (Nguyen and LeBlanc, 2001, 2000; Shamuganathan ve Tong, 2010). Bu konuda Hong Kong’daki 4 üniversitede okuyan 297 öğrenci üzerine yapılan araştırmada, üniversite itibarı ile öğrenci memnuniyeti arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve üniversite imajının bu ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir (Wong vd., 2016). Öte yandan, literatürde kurum itibarının memnuniyeti ve tavsiye etme davranışını pozitif etkisi yanında, memnuniyetin de tavsiye etme davranışını olumlu etkilediğine dair çalışmalar da yer almaktadır (Altunel ve Günlü, 2015; Baker ve Crompton, 2000; Chen ve Chen, 2010; Çatı ve Koçoğlu, 2008; Hosany ve Prayag, 2013; Huo ve Miller, 2007).

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Prosedür

İşletmelerin temel amaçlarından biri yeni müşteri bulmak ve eldeki mevcut müşteriyi korumaktır. Bunu sağlamada, en önemli konulardan biri, işletmenin güçlü bir itibar düzeyine sahip olmasıdır. Tıpkı işletmeler gibi üniversitelerinde güçlü bir itibara sahip olması, nitelikli öğrencilerin bu üniversiteleri tercih etmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle üniversite sayısının sürekli arttığı ve Üniversitelerin de öğrenci kapmak için yarıştığı rekabet ortamında, üniversitelerin güçlü bir itibar düzeyinin olması öğrencilerin tercihlerini olumlu yönde etkileyecektir (Akar, 2012; Apaydın ve Kapucu, 2017; Baker ve Brown, 2007; Briggs ve Wilson, 2007; Kelling vd., 2007; Mourad, 2011; Soutar ve Turner, 2002). Kurumsal itibar konusunda yapılan akademik çalışmaların genellikle kâr amacı güden kurumlarda yapıldığı dikkat çekmektedir fakat üniversite gibi eğitim kurumlarında kurumsal itibara yönelik çok sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu kapsamda araştırmanın amacı, turizm eğitimi alan lisans öğrencilerinin eğitim gördükleri fakülteye yönelik kurumsal itibarı oluşturan bileşenleri nasıl algıladıklarını belirlemek ve kurumsal itibar bileşenlerinin öğrencilerin fakülteden memnuniyet düzeylerini etkileyip etkilemediğini ortaya koymaktır.

Turizm eğitiminin etkinliğini sorgulamak ve kapasitesini geliştirmek için yapılacak bilimsel araştırmalar oldukça önemli görülmektedir (Ayaz vd., 2012: 104). Turizm eğitimi ile ilgili literatüre bakıldığında, araştırmaların çoğunlukla, turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde gerçekleştiği ve bu çalışmaların da, staj algıları, mesleği seçme nedenleri, kariyer beklentileri, etik algıları ve okudukları okuldan memnuniyetleri ile ilgili araştırmalar üzerinde yoğunlaştığı (Aslan ve Kozak, 2006; Ayaz ve Akbaba, 2017; Aydoğan vd., 2015; Aymankuy vd., 2013; Erdem ve Şenol, 2015; Demir ve Demir, 2016; Kozak ve Kızılırmak, 2001; Kuşlivan ve Kuşlivan, 2000; Pelit ve Güçer, 2006; Ünlüönen, 2004; Ulema vd., 2015), turizm eğitimi alan öğrencilerin eğitim gördükleri kuruma yönelik itibar düzeylerine ilişkin bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda Turizm Eğitimi veren bir fakültede, itibar düzeylerinin öğrenciler tarafından nasıl algılandığının belirlenmesi üzerine yapılan, ilk olma özelliğindeki bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2. Katılımcı Profili

Araştırma, Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Anketin uygulanma tarihi Nisan 2017 olup; uygulama, fakülteden gerekli izinlerin alınması ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak tesadüfi örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın örnekleme anketine katılım sağlayan 330 öğrenci olarak belirlenmiş fakat eksik ve yanlış doldurulan 10 anket geçersiz sayılmıştır. Ana kütle 574 olarak kabul edildiğinde $n = Nt2pq/d2(N-1)+t2pq$ (Baş, 2001: 45) 320 örneklem büyüklüğünün %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiki olarak anlamlı sonuçlar sağlayacağını göstermektedir.

3.3. Veri Analizi

Araştırmada veri toplamı yöntemi olarak anket yönteminden faydalanılmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kurumsal itibar algısını belirlemek için Fombrun vd. (2000) tarafından oluşturulan ve güvenilirliği ve geçerliliği birçok çalışma kanıtlanmış olan ölçek kullanılmıştır. İkinci bölümde öğrencilerin fakülteden memnuniyetine yönelik Bowen ve Chen (2001) ve fakülteyi başkalarına tavsiye etmeye yönelik Keller (2003); Konencnik ve Gartner'ın (2007) çalışmalarından derlenmiş 4 soru yer almaktadır. Son bölümde ise, öğrencilerin demografik özelliklerine yönelik sorular mevcuttur. İlk iki ölçekteki bütün ifadeler beşli likert tipi olarak ankette yer almaktadır. Ölçekteki maddeler: "1= Kesinlikle Katılmıyorum", "2= Katılmıyorum", "3= Ne katılıyorum Ne katılmıyorum", "4= Katılıyorum" ve "5= Kesinlikle Katılıyorum" aralığından meydana gelmektedir.

Araştırmanın veri analizi sürecinde yapılan analizler SPSS 22 ve AMOS 22 paket programlarında analiz edilmiştir. Araştırmada öncelikle öğrencilerin demografik özelliklerinin frekans ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Sonraki aşamada öğrencilerin kurumsal itibar algılarının aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Araştırmadaki hipotezleri test etmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesinden faydalanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi (YEM) belirli bir teori tarafından öngörülen çok sayıda değişken arasında ortaya çıkan ilişkinin, veri seti tarafından ne derece doğrulandığını belirlemek için yapılmaktadır (Byrne, 2010: 3; Schumacker ve Lomax, 2004: 2).

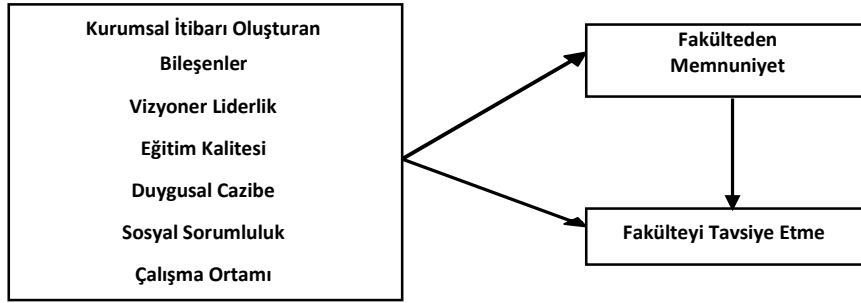
3.4. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirliği (Doğrulama)

Araştırmada her bir ölçüğe yapı geçerliliğini test edebilmek için açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve güvenilirlik düzeyleri de tespit edilmiştir. Araştırmada öncelikle kurumsal itibar ölçüğüne güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach Alpha katsayısının “,884” olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak memnuniyet ve tavsiye etme davranışı ile ilgili ölçüğün Cronbach Alpha katsayısının “,853” olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler ölçeklerin güvenilir ve geçerli kabul edilebilmesi için gerekli olan 0,70’in üzerinde (Nunnally ve Bernstein, 1994:265) yer almaktadır. Diğer yandan her iki ölçekte yapı geçerliliğini sağlamak üzere yapılan faktör analizinde ortaya çıkan her bir boyuta ayrıca güvenilirlik analizi uygulanmış ve bu değerlerin de 0,70’in üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizinin sonuçlarına bulgular bölümüne ayrıca değinilmiştir.

3.5. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın modeli çerçevesinde kurumsal itibarı oluşturan bileşenlerin memnuniyet ve başkalarına tavsiye etme davranışı üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Son olarak da, fakülteden memnuniyetin tavsiye etme davranışı üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Şekil 2: Araştırmanın Modeli

Bu doğrultuda, literatürden yola çıkılarak, kurumsal itibar algısını oluşturan her bir bileşenin memnuniyet ve başkalarına tavsiye etme davranışına etkisi (Andreassen ve Lindestad, 1998; Barusman, 2014; Fombrun ve Shanley, 1990; Hosany ve Prayag, 2013; Kunanusorn ve Puttawong, 2015; Lim vd., 2000; MacMillan vd., 2005; Skallerud, 2011; Thomas, 2011; Walsh vd., 2006; Wong vd., 2016) ile ilgili aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H₁: Vizyoner Liderlik öğrencilerin fakülteden memnuniyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₂: Eğitim Kalitesi öğrencilerin fakülteden memnuniyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₃: Duygusal Cazibe öğrencilerin fakülteden memnuniyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₄: Sosyal Sorumluluk öğrencilerin fakülteden memnuniyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₅: Çalışma Ortamı öğrencilerin fakülteden memnuniyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₆: Vizyoner Liderlik öğrencilerin fakülteyi başkalarına tavsiye etme davranışını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₇ : Eğitim Kalitesi öğrencilerin fakülteyi başkalarına tavsiye etme davranışını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₈ : Duygusal Cazibe öğrencilerin fakülteyi başkalarına tavsiye etme davranışını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₉ : Sosyal Sorumluluk öğrencilerin fakülteyi başkalarına tavsiye etme davranışını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₁₀ : Çalışma Ortamı öğrencilerin fakülteyi başkalarına tavsiye etme davranışını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₁₁: Öğrencilerin fakülteden memnuniyeti başkalarına tavsiye etme davranışını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

3.6. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde araştırmaya yönelik tüm bulgulara yer verilecektir.

3.6.1. Demografik Bulgular

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Bayan	142	44,4
Bay	178	55,6
Toplam	320	100,0
Yaş	Frekans	Yüzde
18-20	76	23,8
21-24	208	65,0
25 ve Üstü	36	11,3
Toplam	320	100,0
Sınıf	Frekans	Yüzde
1	67	20,9
2	79	24,7
3	88	27,5
4	86	26,9
Toplam	320	100,0
Eğitim Türü	Frekans	Yüzde
Birinci Öğretim	216	67,5
İkinci Öğretim	104	32,5
Toplam	320	100,0

Araştırma sonucunda elde edilen demografik bulgular Tablo 1 de sunulmaktadır. Öğrencilerin cinsiyetlerine bakıldığında yaklaşık %56'sı (178 öğrenci) erkek öğrencilerden oluşurken, %44'ü (142 öğrenci) kız öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin yaş durumlarına bakıldığında, %65 gibi (208 kişi) büyük bir çoğunluğunun 21-24 arası yaşa sahip oldukları görülmektedir. 25 yaş ve üstü öğrencilerin en düşük örneklem grubunu oluşturduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin okudukları sınıf durumlarına bakıldığında, çok yakın değerlere sahip oldukları görülmektedir. En büyük örneklem grubunu, %27,5 (88 kişi) üçüncü sınıf öğrencileri, en düşük örneklem grubunu %21 ile (67 kişi) birinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrencilerin öğretim türleri incelendiğinde, %67,5 gibi büyük bir çoğunluğunun (216 kişi) birinci öğretim, %32,5'inin de (104 kişi) ikinci öğretim öğrencisi olduğu belirlenmiştir.

3.5.2. Kurumsal İtibar Düzeyine, Memnuniyet ve Tavsiye Etme Davranışına İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizleri

Kurumsal itibar düzeyine, memnuniyete ve tavsiye etme davranışına yönelik her iki ölçeğin boyutsal yapılarını ortaya koymak, geçerlilik ve güvenilirliklerini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Kurumsal İtibar Düzeyini Oluşturan Bileşenlere Yönelik Faktör Analizi

Kurumsal İtibar Düzeyini Oluşturan Bileşenler	Faktör Yükleri	Varyans %	G. Analizi
Vizyoner Liderlik			
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi diğer eğitim kurumlarından üstün olma eğilimindedir	,867		
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi gelecekte büyük gelişim potansiyeline sahiptir	,857	35,00	,880
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinin geleceğe yönelik net bir vizyonu vardır	,768		
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi alanında lider bir eğitim kurumu olma özelliğine sahiptir	,725		
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi eğitim hizmetlerindeki fırsatları fark eder ve avantaja çevirir	,626		
Eğitim Kalitesi			
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi sunduğu eğitim hizmetlerinin arkasında durur	,849		
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi yenilikçi eğitim hizmetleri sunar	,811	11,38	,870
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerine değer katar	,809		
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi yüksek kaliteli eğitim sunar	,716		
Duygusal Cazibe			
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesine güveniyorum	,870		
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi hakkında olumlu duygu ve düşüncelere sahibim	,861	10,88	,921
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesini beğeniyorum	,858		
Sosyal Sorumluluk			
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi topluma yararlı projeler yürütmektedir	,882		
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi çevresel sorunlara karşı sorumluluk sahibidir	,856	9,80	,765
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi çalışanlarının insanlara karşı davranışları olumludur	,569		
Çalışma Ortamı			
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi eğitim almak için iyi bir kurumdur	,836		
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinin iyi yönetildiğini düşünüyorum	,802	5,59	,771
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi iyi ve nitelikli çalışanlara sahiptir	,796		
Güvenilirlik Analizi: 0,884 Toplam Varyans: 73,37 Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalleşirmesi ile Varimax, İterasyon Sayısı: 6			
KMO Uygunluk Ölçütü: 0,831 Barlett Küresellik Testi x2: 3342,159 p: 0,000			

Kaiser Normalleşirmesine göre, özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınarak yapılan faktör analizinde, kurumsal itibar düzeyi ile ilgili ölçeğin 5 faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Araştırmanın varyans yüzdesi toplamı 73,37 çıkmıştır. Bu oran %50'den yüksek olduğu için analizin geçerli olduğunu göstermektedir (Scherer- Wiebe, vd. 1988).

Tablo incelendiğinde birinci faktörün “vizyoner liderlik” olduğu ve toplam varyansın %35’ini açıkladığını, ikinci faktörün “eğitim kalitesi” olduğu ve toplam varyansın %11,74’ünü açıkladığı, üçüncü faktörün “duygusal cazibe” olduğu ve toplam varyansın %10,88’ini açıkladığı, dördüncü faktörün “sosyal sorumluluk” olduğu ve toplam varyansın %9,80’ini açıkladığı ve beşinci faktörün “çalışma ortamı” olduğu ve toplam varyansın %5,59’unu açıkladığı tespit edilmiştir.

Faktör analizinde ortak varyans (communality) değerlerinin ve ölçekteki maddelerin değerlerinin 0,4’ten düşük olmaması önemlidir (Field, 2000: 434). Bu faktör analizinde de 0,4’ten düşük bir değer görülmektedir.

Tablo 2’de verilere bakıldığında, yapılan faktör analizi sonucunda beş faktör belirlenmiştir. Buna göre, faktör 1, vizyoner liderlik (5 madde), faktör 2, eğitim kalitesi (4 madde), faktör 3, duygusal cazibe (3 madde), faktör 4, sosyal sorumluluk (3 madde) ve faktör 5, çalışma ortamına (3 madde) yönelik ifadeleri içermektedir. Bu faktörlerin güvenilirlik analizi değerleri ,765 ile ,880 arasında değişmektedir.

Kurumsal itibarı oluşturan bileşenler üzerine gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, bu bileşenlerin genellikle, duygusal cazibe, hizmet kalitesi, çalışma ortamı, sosyal sorumluluk, vizyon ve liderlik ve son olarak finansal performans olmak üzere 6 bileşenden oluştuğu bilinmektedir. Fakat bu araştırmanın açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, vizyon ve liderlik ile finansal performans bileşenlerinin Çekmecelioğlu ve Dinçel (2014) tarafından yapılan çalışma gibi tek bir faktör altında yüklendiği tespit edilmiştir. Bunun nedeni, araştırmanın Üniversitede olması ve öğrencilerin finansal performans yerine vizyoner liderliğe daha önem verdikleri ile açıklanabilir.

Tablo 3: Memnuniyet ve Tavsiye Etme Davranışına Yönelik Faktör Analizi

Memnuniyet ve Tavsiye Etme Davranışı	Faktör Yük- leri	Varyans %	G. Analizi
Fakülmeden Memnuniyet			
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi beklentilerimi karşılamaktadır.	,867	64,48	,954
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinden memnunum.	,857		
Fakülteyi Tavsiye Etme Davranışı			
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesini başkalarına tavsiye ederim	,849	20,05	,929
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinin gönüllü reklamını yaptırım.	,811		
Güvenilirlik Analizi: 0,853 Toplam Varyans: 84,53 Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi, Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalleştirme ile Varimax, İterasyon Sayısı: 3			
KMO Uygunluk Ölçütü: 0,811 Barlett Küresellik Testi x2: 1095,72 p: 0,000			

Kaiser Normalleştirmesine göre, özdeğeri 1’den büyük olan faktörler dikkate alındığında 2 faktör ortaya çıkmıştır. Birinci faktör “fakülmeden memnuniyet” toplam varyansın %64’ünü ve ikinci faktör “fakülteyi tavsiye etme davranışı” ise toplam varyansın %20’sini oluşturmaktadır. Tablo incelendiğinde faktör yükleri ve faktörlerin güvenilirlik katsayılarının normal sınırlarda olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Kurumsal İtibar Düzeyine Yönelik İfadelerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Kurumsal itibar Düzeyine ilişkin ifadeler	Ort.	S. Sapma
Çalışma Ortamı	3,78	,93468
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi iyi ve nitelikli çalışanlara sahiptir	3,93	1,04948
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi eğitim almak için iyi bir kurumdur	3,81	1,12363
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinin iyi yönetildiğini düşünüyorum	3,60	1,20682
Eğitim Kalitesi	3,53	,85627
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi sunduğu eğitim hizmetlerinin arkasında durur	3,57	,97720
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerine değer katar	3,55	1,00656
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi yenilikçi eğitim hizmetleri sunar	3,52	1,04129
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi yüksek kaliteli eğitim sunar	3,49	1,01083
Duygusal Cazibe	3,52	,93468
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi hakkında olumlu duygu ve düşüncelere sahibim	3,54	1,12730
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesini beğeniyorum	3,53	1,15780
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesine güveniyorum	3,48	1,20064
Sosyal Sorumluluk	3,31	,96357
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi çalışanlarının insanlara karşı davranışları olumludur.	3,36	1,24365
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi çevresel sorunlara karşı sorumluluk sahibidir	3,32	1,16033
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi topluma yararlı projeler yürütmektedir	3,26	1,09641
Vizyoner Liderlik	3,22	,93776
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi gelecekte büyük gelişim potansiyeline sahiptir.	3,35	1,23747
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi diğer eğitim kurumlarından üstün olma eğilimindedir	3,26	1,19291
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinin geleceğe yönelik net bir vizyonu vardır	3,20	1,10937
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi alanında lider bir eğitim kurumu olma özelliğine sahiptir	3,18	1,12275
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi eğitim hizmetlerindeki fırsatları fark eder ve avantaja çevirir	3,10	1,02874

Tablo 4'te kurumsal itibar algısı düzeyleri yer almaktadır. Buna göre, öğrencilerin en yüksek algıladığı kurumsal itibar bileşeninin "çalışma ortamı" olduğunu, bunu "eğitim kalitesi", "duygusal cazibe", "sosyal sorumluluk" ve "vizyoner liderlik" bileşenlerinin takip ettiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin en olumlu bulduğu ifadenin; "Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi iyi ve nitelikli çalışanlara sahiptir" (3,93) olduğu, bunu "Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi eğitim almak için iyi bir kurumdur" (3,81) olduğu tespit edilmiştir. Tabloya bakıldığında, öğrencilerin kurumsal itibarı oluşturan "vizyoner liderlik" bileşenini diğer bileşenlerden daha düşük algıladığı görülmektedir.

Toplanan verilerin değerlendirilmesi, ölçek genişliğinin derecelendirme sayısına bölünmesi ile belirlenmiştir. Buna göre puan aralığı 0.80 olarak bulunmuş ve puan aralığı şu şekilde tespit edilmiştir: "Kesinlikle katılmıyorum" (1.00 - 1.80), "Katılıyorum" (1.81- 2.60), "Ne katılıyorum ne katılmıyorum" (2.61 - 3.40), "Katılıyorum" (3.41 - 4.20), "Kesinlikle katılıyorum" (4.21 - 5.00).

Tüm bu sonuçlara göre öğrencilerin okudukları turizm fakültesinin kurumsal itibarını oluşturan bileşenleri algılamalarında "çalışma ortamı" (3,78), "eğitim kalitesi" (3,53) ve "duygusal cazibe" (3,52) bileşenlerinin, ölçeğin değerlendirilmesinde "katılıyorum" ifadesinin alt sınırı olan 3,41 değerinden yüksek olduğu ve öğrencilerin Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi'nin itibarını oluşturan bu bileşenleri olumlu olarak algıladığı kabul edilmiştir.

Tablo 5: Fakülteye Yönelik Memnuniyet ve Tavsiye Etme Davranışına İlişkin İstatistikler

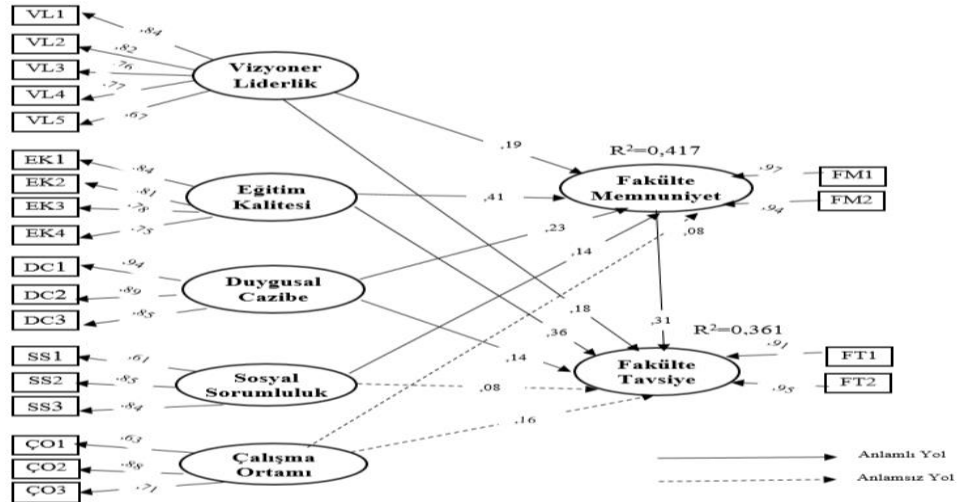
Fakülteye Yönelik Davranışsal İstatistikler	Ortalama	S. Sapma
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinde sunulan hizmetlerden memnunuzum.	3,61	,98641
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi beklentilerimi karşılamaktadır.	3,60	,98069
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesini başkalarına tavsiye ederim.	3,58	,96579
Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesinin gönüllü reklamını yaparım.	3,56	,95903

Tablo 5’ te fakülteye yönelik öğrencilerin başkalarına tavsiye etme, Fakülteden memnuniyet düzeylerine ilişkin istatistikler yer almaktadır. Buna göre, öğrenciler okudukları Turizm Fakültesinden memnun olduklarını ifade etmektedir. (3,61), öğrenciler okudukları Turizm Fakültesini (3,58) başkalarına tavsiye etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu sonuca göre, öğrenciler genel olarak okudukları fakülteden memnun oldukları ve fakültelerini başkalarına tavsiye etme eğiliminde oldukları görülmektedir.

3.5.3. Kurumsal İtibar Bileşenlerinin Fakülte Memnuniyet ve Tavsiye Davranışı Üzerindeki Etkilerine Yönelik Yapısal Model (Yol Analizi)

Araştırmada yapısal model aracılığıyla önerilen hipotezlerin test edilmesi amaçlanmış ve araştırma modeline yönelik yapısal model oluşturulmuştur. Oluşturulan model Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 3: Değişkenlere Yönelik Yol Diyagramı

Şekil 3’te yer alan yol diyagramına bakıldığında, vizyoner liderlik, eğitim kalitesi ve duygusal cazibe bileşenlerinin hem fakülte memnuniyeti hem de fakülteyi tavsiye etme davranışı üzerinde pozitif etkili oldukları görülürken; sosyal sorumluluk ve çalışma ortamı bileşenlerinin fakülteyi tavsiye etme davranışı üzerinde etkili olmadıkları görülmektedir. Ayrıca fakülte memnuniyetinin, fakülte tavsiye etme davranışını pozitif etkilediği görülmektedir.

Bununla birlikte fakülte memnuniyetine ilişkin varyans açıklama oranının %41,7 (R²=0,417) ve fakülteyi tavsiye etme davranışına ilişkin varyans açıklama oranının %36,1 (R²=0,361) olduğu şekil 3’te görülmektedir.

Yapısal modelde bir bütün olarak anlamlılığı belirlemek için yol analiziyle ilgili uyum iyiliği değerlerine bakılması gerekir (Klein, 1998; Schumacker ve Lomax, 2004). Tablo 6'da yol analize ilişkin uyum iyiliği değerleri yer almaktadır.

Tablo 6: Yol analizine Yönelik Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği Kriterleri	Uyum İyiliği Değeri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
Ki-Kare Uyum testi (χ^2/sd)	2,48	≤ 3	≤ 5
Standardize Edilmiş Hataların Karekökü (SRMR)	0,06	$\leq 0,05$	$\leq 0,10$
Uyum İyiliği İndeksi (GFI)	0,89	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$
Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (AGFI)	0,85	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$
Normlandırılmış Uyum İndeksi (NFI)	0,90	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$
Tucker-Lewis İndeksi (TLI)	0,92	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	0,94	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$
Artırmalı Uyum İndeksi (IFI)	0,94	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$
Göreceli Uyum İyiliği İndeksi (RFI)	0,88	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$
Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA)	0,07	$\leq 0,05$	$< 0,10$

Tablo 6'daki değerlere bakıldığında, ki kare uyum kriterinin ($\chi^2/sd=2,48$) iyi uyum değerine sahip olduğu, diğer tüm değerlerin (GFI=0,89, AGFI=0,85, NFI=0,90, TLI=0,92, CFI=0,94, IFI=0,94, RFI=0,88 ve RMSEA=0,07) kabul edilebilir değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede modeldeki ilişkilere yönelik verilerin örneklem ile tutarlı olduğu ve modelin bir bütün olarak geçerli olduğunu göstermektedir.

Yapısal model çerçevesinde test edilen hipotezlere yönelik standardize edilmiş değerler, standart hatalar, t-değerleri ve p değerleri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Hipotezler Kapsamında Yapısal Modele Yönelik Değerler

	Hipotezler	S.D.	S.H.	t- Değeri	P Değeri	Sonuç
H ₁	Vizyoner Liderlik → Fakülte Memnuniyet	0,193	0,082	2,254	0,021	Kabul
H ₂	Eğitim Kalitesi → Fakülte Memnuniyet	0,412	0,089	4,653	0,001	Kabul
H ₃	Duygusal Cazibe → Fakülte Memnuniyet	0,233	0,060	3,871	0,001	Kabul
H ₄	Sosyal Sorumluluk → Fakülte Memnuniyet	0,137	0,078	2,072	0,038	Kabul
H ₅	Çalışma Ortamı → Fakülte Memnuniyet	0,079	0,058	1,352	0,176	Red
H ₆	Vizyoner Liderlik → Fakülte Tavsiye	0,182	0,082	2,232	0,026	Kabul
H ₇	Eğitim Kalitesi → Fakülte Tavsiye	0,358	0,087	4,116	0,001	Kabul
H ₈	Duygusal Cazibe → Fakülte Tavsiye	0,136	0,079	2,059	0,039	Kabul
H ₉	Sosyal Sorumluluk → Fakülte Tavsiye	0,084	0,093	0,903	0,366	Red
H ₁₀	Çalışma Ortamı → Fakülte Tavsiye	0,160	0,091	1,748	0,081	Red
H ₁₁	Fakülte Memnuniyet → Fakülte Tavsiye	0,306	0,065	4,687	0,001	Kabul

Tablo 7 incelendiğinde vizyoner liderlik (H1, $\beta=0,193$, $p=0,021$), eğitim kalitesi (H2, $\beta=0,412$, $p=0,001$), duygusal cazibe (H3, $\beta=0,233$, $p=0,001$) ve sosyal sorumluluk (H4, $\beta=0,137$, $p=0,038$) bileşenlerinin fakülteden memnuniyet üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ve ilgili hipotezlerin kabul edildiği görülürken; çalışma ortamı bileşeninin (H5, $\beta=0,079$, $p=0,176$) fakülte memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ve ilgili hipotezin reddedildiği tespit edilmiştir. Fakülte memnuniyeti üzerinde en fazla etkili olan bileşenin eğitim kalitesi olduğu bunu sırasıyla duygusal cazibe, vizyoner liderlik ve sosyal sorumluluk bileşenlerinin izlediği belirlenmiştir. Diğer yandan, vizyoner liderlik (H6, $\beta=0,182$, $p=0,026$), eğitim kalitesi (H7, $\beta=0,358$, $p=0,001$) ve duygusal cazibe (H8, $\beta=0,136$, $p=0,039$) bileşenlerinin fakülteyi tavsiye etme davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu ve ilgili hipotezlerin kabul edildiği; fakat sosyal sorumluluk (H9, $\beta=0,084$, $p=0,366$) ve çalışma ortamı bileşenlerinin (H10, $\beta=0,160$, $p=0,081$) fakülteyi tavsiye etme davranışı üzerinde anlamlı bir etkilerinin olmadığı ve ilgili hipotezlerin reddedildiği tespit edilmiştir. Bundan ayrı olarak, fakülte memnuniyetinin (H11, $\beta=0,360$, $p=0,001$) fakülteyi tavsiye etme davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ve ilgili hipotezin kabul edildiği belirlenmiştir. Buna göre fakülteden memnun olan turizm öğrencilerinin fakülteyi başkalarına tavsiye etme davranışı gösterdikleri değerlendirilmektedir.

4. Sonuç

Bu araştırma bir turizm fakültesine yönelik kurumsal itibar bileşenlerinin öğrencilerin fakülteden memnuniyetleri ve fakülteyi tavsiye etme davranışı üzerindeki etkilerini belirlemek ve memnuniyet düzeylerinin tavsiye etme davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymak üzere gerçekleştirilmiştir. Araştırma modelinde, öğrencilerin okudukları fakültenin kurumsal itibar bileşenlerini olumlu olarak algılamasının, onların fakülteden memnuniyetlerini ve fakülteyi başkalarına tavsiye etme davranışı üzerinde pozitif etkileri olacağını ve yine fakülteden memnun olan öğrencilerin, okudukları fakülteyi başkalarına tavsiye etme eğiliminde olacaklarını öngörmektedir.

Araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin okudukları fakültenin kurumsal itibar bileşenlerinden; “çalışma ortamı” (3,78), “eğitim kalitesi” (3,53) ve “duygusal cazibe” (3,52) bileşenlerinin, ölçeğin değerlendirilmesinde “katılıyorum” ifadesinin alt sınırı olan 3,41 değerinden yüksek olduğu ve öğrencilerin Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi’nin itibarını oluşturan bu bileşenleri olumlu olarak algıladığı kabul edilmiştir. Diğer bileşenlerden olan “sosyal sorumluluk” (3,31) ve “vizyoner liderlik” (3,22) boyutlarının ne olumlu ne olumsuz olarak algılandığı ve orta bir değer aldıkları görülmüştür.

Kurumsal itibar, yükseköğretim kurumlarında ve bunlara bağlı bölümlerde mutlaka yer alması gereken ve kurumun geçmiş deneyimleriyle şekillenerek bugünü ve geleceğini etkileyen soyut bir değerdir. Özellikle bilgi iletişim teknolojilerindeki yaşanan hızlı değişimler, öğrencilerin tercih edeceği eğitim kurumunun faaliyetleri hakkında daha kolay bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla öğrencilerin eğitim kurumu hakkında topladığı bilgiler sonucunda yaptıkları tercihlerin, üniversitelere yönelik itibar düzeyi ile ilişkili olduğu literatürdeki birçok çalışma ile kanıtlanmıştır (Akar, 2012; Apaydın ve Kapucu, 2017; Baker ve Brown, 2007; Briggs ve Wilson, 2007; Kelling vd., 2007; Mourad, 2011; Soutar ve Turner, 2002).

Araştırmanın temel hipotezlerine yönelik bulgulara bakıldığında, kurumsal itibara yönelik; vizyoner liderlik ($\beta=0,193$), eğitim kalitesi ($\beta=0,412$), duygusal cazibe ($\beta=0,233$) ve sosyal sorumluluk ($\beta=0,137$) bileşenlerinin öğrencilerin fakülte memnuniyetlerini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği ve öğrencilerin fakülteden memnuniyetlerini en fazla etkileyen kurumsal itibar bileşeninin “eğitim kalitesi” olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan öğrencilerin fakülteden

memnuniyetini etkileyen; vizyoner liderlik ($\beta=0,182$), eğitim kalitesi ($\beta=0,358$) ve duygusal cazibe ($\beta=0,136$) bileşenlerinin fakülteyi tavsiye etme davranışı üzerinde de pozitif ve anlamlı etkileri olduğu ve “eğitim kalitesinin”, fakülte memnuniyetinde olduğu gibi, tavsiye etme davranışını da en fazla etkileyen kurumsal itibar bileşeni olduğu tespit edilmiştir. Nitekim, kurumsal itibarın öğrencilerin memnuniyetini ve başkalarına tavsiye etme davranışını pozitif etkilediğine dair çalışmalar mevcut olduğu gibi (Barusman, 2014; Helgesen ve Nettet, 2007; Thomas, 2011; Wong vd., 2016), eğitim kalitesinin de öğrencilerin memnuniyetlerini ve başkalarına tavsiye etme eğilimini etkileyen en önemli bileşenlerden olduğu ortaya konmuştur (Akbaba vd., 2006; Alkoç, 2017; Aydoğdu vd., 2015; Brochado, 2009; Erdem ve Şenol, 2015).

Öte yandan araştırmada bir değer önemli sonuçta, öğrencilerin fakülte memnuniyetinin ($\beta=0,360$) fakülteyi tavsiye etme davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğuudur. Öğrencilerin eğitim gördükleri kurumdan memnun olduklarında bu memnuniyetlerini diğer insanlar ile paylaşarak tavsiye etme davranışında buldukları literatürdeki bazı çalışmalarla desteklenmiştir (Altunel ve Günlü, 2015; Alkoç, 2017; Clemes vd., 2008; Hosany ve Prayag, 2013; Kuanusorn ve Puttawong, 2015).

Araştırma kapsamında elde edilen bulgu ve sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir. Öncelikle turizm fakültesi sayısının gün geçtikçe arttığı günümüzde, rekabette öne çıkmak isteyen üniversitelerin ve turizm fakültelerinin kurumsal itibar düzeylerini artırmaları gerekmektedir. Kurumsal itibarı oluşturan; eğitim kalitesi, duygusal cazibe ve vizyoner liderlik bileşenlerinin, öğrencilerin memnuniyetlerini ve tavsiye etme davranışını etkilediğinden hareketle, özellikle turizm fakültelerinin yüksek kaliteli ve yenilikçi eğitim hizmetleri sunması, alanında lider bir turizm fakültesi olmak için çalışmalar yürütmesi ve net bir vizyonun olması, öğrencilerin memnuniyetlerini ve başkalarına tavsiye etmelerini sağlayacaktır. Bunun dışında öğrenci memnuniyetinin, başkalarına tavsiye etme davranışı üzerindeki etkisinden yola çıkılarak, turizm fakültelerinde okuyan öğrencilerin memnuniyetlerini artırıcı faaliyetler yürütülmesi, bu öğrencilerin fakültelerini, buldukları ortamda gururla bahsetmelerini sağlayacak ve başkalarına tavsiye etme davranışı sergileyebileceklerdir.

Her araştırmada olduğu bu araştırmada da bazı kısıtlar mevcuttur. Öncelikle araştırmanın sadece bir turizm fakültesinde gerçekleştirilmesi önemli bir kısıt oluşturmaktadır. Bunun dışında fakülteyi oluşturan iç paydaşlardan sadece öğrenciler gözüyle kurumsal itibar değerlendirilmiş, akademik ve idari personel örneklem içine alınmamıştır. İleri de yapılacak araştırmalarda turizm fakültelerinin sayısının artırılması ve akademik ve idari personelinde çalışmaya dahil edilmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Acquaah, Moses (2003), "Organizational Competence and Firm-Specific Tobin's Q: The Moderating Role of Corporate Reputation", *Strategic Organization*, 1(4), 383-411.
- Akar, Cüneyt (2012), "Üniversite Seçimini Etkileyen Faktörler: İktisadi ve İdari Bilimler Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 97-120.
- Akbaba, Atilla; Gürü, Behiye E.; Yaran, M.; Çimen, H. (2006), "Öğrencilerin Öğretim Elemanları ile İlgili Kalite Beklentileri: Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği", *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 9-21.
- Alessandri, S. Westcott; Sung-Un Yang; Dennis F. Kinsey (2006), "An Integrative Approach to University Visual Identity and Reputation", *Corporate Reputation Review*, 9 (4), 258-270.
- Alkoç, Yasemin K. (2017), "Üniversite İmajı, Üniversiteye Duyulan Memnuniyet ve Öğrenci Sadakati Arasındaki İlişkileri Anlamaya Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 270-280.
- Alniaçık Esra; Alniaçık, Ümit; Genç, Nurullah (2010), "Kurumsal İtibar Bileşenlerinin Algılanan Önemi Demografik Özelliklerden Etkilenmekte midir?", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(23), 94-114.
- Alniaçık, Ümit (2011), "Kurumsal İtibari Oluşturan Farklı Bileşenlerin Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkileri", *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, 65-96.
- Altunel, M. Cevdet; Günlü, Ebru (2015), "Deneyimleme Kalitesi, Algılanan Değer ve Memnuniyetin Müze Ziyaretçilerinin Tavsiye Etme Eğilimi Üzerindeki Etkisi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 191-206.
- Andreassen, T. Wallin; Lindestad, Bodil (1998), "Customer Loyalty And Complex Services: The Impact Of Corporate Image On Quality, Customer Satisfaction And Loyalty For Customers With Varying Degrees Of Service Expertise", *International Journal of Service Industry Management*, 9(1), 7-23.
- Apaydın, Çiğdem; Seçkin Kapucu, M. (2017), "Üniversiteyi Tercih Etme, Akademik İtibar ve Sosyal Etkinlik Arasındaki İlişki: Akdeniz ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Lisan Öğrencileri Örneği", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(2), 199-222.
- Argenti, Paul (2000), "Branding B-Schools: Reputation Management for MBA Programs", *Corporate Reputation Review*, 3(2) 171-179.
- Argenti, Paul A.; Druckenmiller, Bob T. (2004), "Reputation And The Corporation Brand", *Corporate Reputation Review*, 6(4), 368-274.
- Aslan, Alper; KOZAK, Metin (2006), "Turizmde Gelişme ve Etik Sorunları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *Ege Academic Review*, 6(1), 49-61.
- Ayaz, Nermin; Akbaba, Atilla (2017), "A Multidimensional Analysis Of Tourism Students' Ethics Awareness, Intention and Orientation", *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 65-78.
- Ayaz, Nurettin; Yeşiltaş, Murat; Türkmen, Fatih (2012), "Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kırsal Turizme Bakış Açılı ve Algıları Üzerine Bir Araştırma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 103-112.
- Aydoğdu, Aydoğan; Koçoğlu, Cenk M.; Çiçek, B.; Yaşarsoy, E. (2015), "Yükseköğretimde Öğrenci Doyumu: Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi Örneği", 1. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu / 19-21 Kasım 2015.
- Aymankuy, Yusuf; Tetik, Nuray.; Girgin, G.; Aymankuy, Ş. (2013), "Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimindeki Staj Uygulamasına Öğrenci ve Akademisyenlerin Bakışları (BTİOYO'da Uygulama)". *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 101-128.
- Azoury, Nehme; Lindos, Daou; Charbel, Khoury (2014), "University Image And Its Relationship To Student Satisfaction-Case Of The Middle Eastern Private Business Schools", *International Strategic Management Review* 2(1), 1-8.
- Baker, Dwayne; Crompton, John L. (2000), "Quality, Satisfaction and Behavioral Intentions", *Annals of Tourism Research*, 27(3), 785-804.
- Baker, Sally; Brown, B. (2007), "Images Of Excellence: Constructions Of Institutional Prestige And Reflections In The University Choice Process." *British Journal of Sociology of Education* 28(3), 377-391.
- Barnett, Michael L.; Jermier, John M.; Lafferty, Barbara (2006), "Corporate Reputation: The Definitional Landscape", *Corporate Reputation Review*, 9(1), 26-38.
- Barusman A. R. Putra (2014), "Student Satisfaction As a Mediating Variable between Reputation Image and Student Loyalty", *Globaalluminators Full Paper Proceeding 2014 Vol 1* 414-436.
- Baş, Türker (2001), *Anket: Anket nasıl hazırlanır? Anket nasıl uygulanır? Anket nasıl değerlendirilir?*, Ankara: Seçkin yayınevi.

- Bendixen, Michael; Abratt, Russell (2007), "Corporate Identity, Ethics and Reputation in Supplier–Buyer Relationships", *Journal of Business Ethics*, 76(1), 69-82.
- Bloemer, Josee; Ruyter, Ko D.; Peeters, Pascal (1998), "Investigating Drivers of Bank Loyalty: He Complex Relationship Between Image", *Service Quality, International Journal of Bank Marketing*, 16, 276-286.
- Bowen, John; Chen, Shiang-Lih (2001), "The Relationship Between Customer Loyalty And Customer Satisfaction", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(5), 213-217.
- Briggs, Senga; Wilson, Alex (2007), "Which university? A study of the influence of cost and information factors on Scottish undergraduate choice.", *Journal of Higher Education Policy and Management*, 29(1), 57-72.
- Brochado, Ana (2009), "Comparing Alternative Instruments to Measure Service Quality in Higher Education", *Quality Assurance in Education*, 17(2), 174-190.
- Byrne, Barbara M. (2010), *Structural Equation Modeling With AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming*, 2nd edition, New York: Routledge Taylor & Francis Group
- Carmeli, Abraham; Cohen, Aaron (2001), "Organizational Reputation asa Source of Sustainable Competitive Advantage and Above-Normal Performance: An Empirical Test among Local Authorities in Israel". *Public Administration & Management: An Interactive Journal*, 6(4), 122-165.
- Carmeli, Abraham; Tishler, Asher (2005), "Perceived Organizational Reputation and Organizational Performance: An Empirical Investigation of Industrial Enterprises", *Corporate Reputation Review* 8(1):13-30.
- Chen, Ching F. Chen, Fu-Shian (2010), "Experience Quality, Perceived Value, Satisfaction and Behavioral Intentions for Heritage Tourists", *Tourism Management*, 31(1), 29-35.
- Chun, Rosa (2005), "Corporate Reputation: Meaning and Measurement", *International Journal of Management Reviews*, 7(2), 91-109.
- Clemes, Michael D; Gan, Christopher E.; Kao, Tzu-Hui (2008), "University Student Satisfaction: An Empirical Analysis", *Journal of Marketing for Higher Education*, 17(2), 292-325.
- Conard, Michael J.; Conard, Maureen A. (2000), "An Analysis Of Academic Reputation As Perceived By Consumers Of Higher Education", *Journal of Marketing for Higher Education*, 9(4), 69-80.
- Çatı, Kahraman; Koçoğlu, Cenk M. (2008), "Müşteri Sadakati İle Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 167-188.
- Çekmecelioğlu, Hülya G.; Dinçel, Güler (2014), "Çalışanların Kurumsal İtibara İlişkin Algıları ve Bu Algıların Örgütsel Kıvanç, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Doğu Marmara Bölgesi Plastik Ambalaj Sanayi Üzerinde Bir Araştırma", *Business and Economics Research Journal*, 5(2), 79-94.
- Demir, Mahmut; Demir, Şirvan Ş. (2016), "Akademik Beklenti, Akademik Memnuniyet ve Kariyer Planlaması İlişkisi: Turizm Lisans Öğrencileri Örneği", *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 46-59.
- Devine, Irene; Halpern, Paul (2001), "Implicit Claims: The Role of Corporate Reputation in Value Creation", *Corporate Reputation Review*, 4(1), 42-49.
- Dias, Diana; Tavares, Orlando; Justino, E.; Amaral, A. (2008), "Students' Preferences And Needs İn Portuguese Higher Education", *European Journal of Education*, 43(1), 107-122.
- Dolphin, Richard R. (2004), "Corporate Reputation-A Value Creating Strategy", *Corporate Governance*, 4(3), 77-92.
- Erdem, Barış; Şenol, Fazlı (2015), "Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Üniversiteye İlişkin Memnuniyet Algıları: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 177-196.
- Fares, Djafri, Achour, Meguellati; Kachkar, Omar (2013), "The Impact of Service Quality, Student Satisfaction, and University Reputation on Student Loyalty: A Case Study of International Students in IUM, Malaysia", *Information Management and Business Review* 5(12), 584-590.
- Fidan, Yahya; Çöl, Güner; Yurtsever, Selçuk (2014), "Kurumsal İtibarın Ölçülmesi: Karabük Üniversitesi'nin Kurumsal İtibarının Öğrenciler Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama", *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi* 2(1), 84-104.
- Field, Andy (2000), *Discovering Statistics Using SPSS For Windows*, London: SAGE Publication.
- Flanagan, David J.; O'Shaughnessy, K. C. (2005), "The Effect Of Layoffs On Firm Reputation", *Journal of Management*, 31(3), 445-463.

- Fombrun, Charles J. (1996), *Reputation: Realizing Value From The Corporate Image*, Boston: Harvard Business School Press.
- Fombrun, Charles. J., Gardberg, Naomi A.; Barnett, M. L. (2000), "Opportunity Platforms and Safety Nets: Corporate Citizenship and Reputational Risk", *Business and Society Review*, 105(1), 85-106.
- Fombrun, Charles; Shanley, Mark (1990), "What's in a Name? Reputation Building and Corporate Strategy", *Academy of Management Journal*, 33(2), 233-258.
- Fombrun, Charles; Van Riel, B. M. (2004), *Fame & Fortune: How Successful Companies Build Winning Reputations*, FT Press.
- Gardberg, Naomi; Fombrun, Charles (2002), "The Global Reputation Quotient Project: First Steps Towards A Cross-Nationally Valid Measure Of Corporate Reputation", *Corporate Reputation Review*, 4(4), 303-307.
- Gibbs Paul; Knapp Michael (2002), *Marketing higher and further education: An educator's guide to promote courses, departments and institutions.*, London: Kogon Page.
- Gotsi, Manto; Wilson, Alan M. (2001), "Corporate Reputation: Seeking A Definition", *Corporate Communications*, 6(1) 24-30.
- Groenland, Edward (2002), "Qualitative Research to Validate The RQ-Dimensions", *Corporate Reputation Review*, 4(4), 308-318.
- Helgesen, Oyvind; Nettet, Eric (2007), "Images, Satisfaction and Antecedents: Drivers of Student Loyalty? A Case Study of Norwegian University Collage", *Corporate Reputation Review*, 10(1), 38-59.
- Hosany, Sameer; Prayag, Girish (2013), "Patterns of Tourists' Emotional Responses, Satisfaction, And İntention to Recommend", *Journal of Business Research*, 66(6), 730-737.
- Huo, Yang; Miller, Douglas (2007), "Satisfaction Measurement Of Small Tourism Sector (Museum): Samoa", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 12(2), 103-117.
- Işık, Metin; Çiçek, Berat; Almalı, Vedat (2016), "Üniversitelerin İç Paydaşlarının Kurumsal İtibar Algısını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, 163-180.
- Ivy, Jonathan (2001), "Higher Education Institution Image: A Correspondence Analysis Approach", *International Journal of Educational Management*, 15 (6), 276-82.
- İnan, Özalp; Tonus H.Zümrüt; Geylan, Aslı (2010), "Paydaşları Açısından Akademik Organizasyonlarda İtibar", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 99-106.
- Johnson, Michael D.; Gustafsson, Anders; Andreassen, T.W.; Lervik, L.; Cha, J. (2001), "The Evolution And Future Of National Customer Satisfaction Index Models", *Journal of Economic Psychology*, 22(2), 217-245.
- Kadıbeşegil, Salim (2006), *İtibar Yönetimi*, 2. Baskı, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Kalkan Bağdatlı, Seda; Özden, Ünal H. (2017), "Dünya Üniversitelerinin İtibarını Etkileyen Değişkenlerin Kanonik Korelasyon Analizi ile Belirlenmesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6 (2), 11-19.
- Keling, Stevenson B.; Krishnan, Anbalagan; Nurtjahja, Oktavia (2007), "Evaluative Criteria For Selection of Private Universities And Colleges In Malaysia", *Journal of International Management Studies*, 2(1), 1-11.
- Keller, Kevin L. (2003), *Strategic Brand Management: Building, Measuring, And Managing Brand Equity*, New Jersey: Prentice Hall.
- Kerr, Gayle.; Johnston, Kim; Beatson, Amanda (2008), "A Framework of Corporate Social Responsibility for Advertising Accountability: The Case of Australian Government Advertising Campaign", *Journal of Marketing Communications*, 14 (2),155-169.
- Kızılırmak, İsmail (2000), "Meslek Yüksek Okulları Turizm Ve Otelcilik Programlarının Günümüz Turizm Sektörünün Beklentileri Doğrultusunda Değerlendirilmesi," *Milli Eğitim Dergisi*,(147), 54-60.
- Kline, Rex B. (2011), *Principles And Practice Of Structural Equation Modeling*, Third Edition, New York: The Guil XYZ Press.
- Koçoğlu, Cenk M.; Aksoy, Ramazan (2017), "Demografik Değişkenlerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısı Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 89-116.
- Konencnik, Maja; Gartner, William C. (2007), "Customer-Based Brand Equity for a Destination", *Annals of Tourism Research*, 34(2), 400-421.
- Kozak, Meryem A.; Kızılırmak, İsmail (2001), "Türkiye'de Meslek Yüksekokulu Turizm Otelcilik Programı Öğrencilerinin Turizm Sektörüne Yönelik Tutumlarının Demografik Değişkenlere Göre Değişimi: Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12 (Bahar): 9-16.

- Kreps, David. M.; Wilson, Robert (1982), "Reputation And Imperfect Information", *Journal of Economic Theory*, 27(2), 253-279.
- Kunanusorn, Anusorn; Puttawong, Duangporn (2015), The Mediating Effect Of Satisfaction On Student Loyalty To Higher Education Institution, *European Scientific Journal* October SPECIAL, Vol. 1 449-463.
- Kuşluvan Salih; Kuşluvan, Zeynep, (2000), "Perceptions and Attitudes of Undergraduate Tourism Students Towards Working in the Tourism Industry in Turkey", *Tourism Management*, 21(3), 251-269.
- Laura M. Arpan; Arthur A. Raney; Suzanne, Zivnuska (2003), "A Cognitive Approach To Understanding University Image", *Corporate Communications: An International Journal*, 8(2), 97-113.
- Lim, Kai H; Benbasat, Izak; & Ward, Lawrence (2000), "The Role of Multimedia in Changing First Impression Bias", *Information System Research*, (11)2, 115-136.
- MacMillan, Keith; Money, Kevin; Downing, S.; Hillenbrand, C. (2005), "Reputation in Relationships: Measuring Experiences, Emotions And Behaviors", *Corporate Reputation Review*, 8(3), 214-232.
- MacMillan, Keith; Money, Kevin; Downing, S.; Hillenbrand, C. (2005), "Reputation In Relationships: Measuring Experiences, Emotions And Behaviors". *Corporate Reputation Review*, 8(2), 214-232.
- Mahon, F. John (2002), "Corporate Reputation: A Research Agenda Using Strategy and Stakeholder Literature", *Business & Society*, 41(4), 415-441.
- Maviş, Fermani; Kozak S. (1992), Meslek Yüksekokullarında Turizm Programı ve Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu Turizm Otelcilik Ders Programı, Turizm Eğitimi Konferansı-Workshop. Yorum Basım Yayın, Ankara, ss.169-172.
- Mourad, Maha (2011), "Role of Brand Related Factors In Influencing Student's Choice In Higher Education (HE) Market", *International Journal of Management in Education*, 5(2-3), 258-270.
- Nguyen, Nha; LeBlanc, Gaston (2001), "Image and Reputation of Higher Education Institutions in Students' Retention Decision", *The International Journal of Education Management*, 15(6), 303-311.
- Nunnally, Jum C.; Bernstein, Ira H. (1994), *Psychometric Theory, Third Edition*, New Jersey: McGraw-Hill Inc.
- Oktar, Ö. Faruk; Çarıkçı, İ. Hüseyin (2012), "Farklı Paydaşlar Açısından İtibar Algılamaları: Süleyman Demirel Üniversitesinde Bir Araştırma", 1(15), 127-149.
- Pelit, Elbeyi; Güçer Evren (2006), "Turizm Alanında Öğretmenlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm İşletmelerinde Yaptıkları Stajları Değerlendirmeler Üzerine Bir Araştırma", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 143-144.
- Scherer, Robert F.; Luther, David C.; Wiebe, Frang A.; Adams, J.S. (1988), "Dimensionality Of Coping: Factor Stability Using The Ways Of Coping Questionnaire", *Psychological Report*, 62(3), 763-770.
- Schumacker, Randall E.; Lomax, Richard G. (2004), *Beginner's Guide To Structural Equation Modeling*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
- Shamuganathan, G.; Tong, C. (2010), "The Mediating Influence Of Brand Associations in Determining Purchase Intention in A Private Higher Education (PHEI) In Malaysia", *Journal of the World Universities*, Forum 3(1), 157-174.
- Skallerud, Kare (2011), "School Reputation and its Relation to Parents' Satisfaction and Loyalty", *International Journal of Educational Management*, 25(7), 671-686.
- Skallerud, Kare (2011), "School Reputation And Its Relation To Parents' Satisfaction And Loyalty". *International Journal of Educational Management*, 25(7), 671-686.
- Soutar, Geoffrey N.; Turner, Julia P. (2002), "Students' Preferences for University: A Conjoint Analysis," *The International Journal of Educational Management*, 16(1), 40-45.
- Sweeney, Lorraine; Coughlan, Joseph (2008), "Do different industries report Corporate Social Responsibility differently? An investigation through the lens of stakeholder theory", *Journal of Marketing Communications*, 14 (2), 113-124.
- Thomas, Sam (2011), "What Drives Student Loyalty In University: An Empirical Model For India", *International Business Research*, 4(2), 183-192.
- Toms, J. S. (2002), "Firm Resources, Quality Signals and The Determinants of Corporate Environmental Reputation: Some UK Evidence", *British Accounting Review*, 34, 257-282.
- Ulama Şevki; Batman, Orhan; Ulama H. (2015). "Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Algılamalarına Yönelik Bir Araştırma: Sakarya Üniversitesi Örneği", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(12), 339-366.
- Ünlüönen, Kurban (2004), "Turizm İşletmeciliği Öğretmenlik Programlarının Öğrenci Beklentileri ve Algılamaları Açısından Karşılaştırılması (1988-1999 ve 2003-2004 öğretim yılları)", *Ticaret ve Turizm Fakültesi Dergisi*, (1), 108-130.

- Walsh, G. Gianfranco; Beatty, Sharon E.; Shiu E. M.K. (2009), "The Customer-Based Corporate Reputation Scale: Replication And Short Form", *Journal of Business Research*, 62(10), 924-930.
- Wong, Anthony; Woo, Arison; Tong, Canon (2016), "Student Satisfaction and School Reputation: The Moderating Role of Student Loyalty and School Image", *Journal of Marketing and HR*, 2(1), 113-125.
- Yamaç, Kadri (2009), *Bilgi Toplumu ve Üniversiteler* 1. Basım. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Zhang, Yang (2009), "A Study Of Corporate Reputation's Influence on Customer Loyalty Based On Pls-Sem Model", *International Business Research*, 2(3), 28-35.

Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirlerinin Ekonomik Konjonktür Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama

Osman Tüzün¹
Ramazan Ekinci²
Şahin Karabulut³

Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirlerinin Ekonomik Konjonktür Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de maliye politikasının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini Markov rejim değişim vektör otoregresif (MS-VAR) yöntemiyle test etmektir. Buradan hareketle ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde maliye politikasındaki değişimlerin milli gelir üzerindeki etkisi ve maliye politikası çarpanlarının zaman içindeki değişimi incelenmektedir. Ayrıca kamu harcamaları ve vergi gelirlerinden oluşan maliye politikası araçlarının konjonktürle mücadeledeki etkinliği farklı rejimler itibarıyla belirlenmiştir. Elde edilen bulgulardan hareketle de politika önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maliye Politikası, Ekonomik Aktivite, Doğrusal Olmayan Etki, Vergi Gelirleri, Kamu Harcamaları

The Effect of Public Expenditures and Tax Revenues on Economic Conjuncture: A Case Study for Turkey

Abstract

The aim of this study is to test the effect of fiscal policy on economic activity in Turkey with Markov regime switching vector autoregressive model (MS-VAR). From this point of view, the effects of changes in fiscal policy on GDP during the economic expansion and contraction and the changes in fiscal policy multipliers over time are examined. In addition, the effectiveness of fiscal policy instruments, which consist of public expenditures and tax revenues, is determined by different regimes. The policy recommendations are developed according to the results.

Keywords: Fiscal Policy, Economic Activity, Nonlinear Effect, Tax Revenue, Public Expenditure

1. Giriş

Konjonktürel dalgalanmalardan dolayı ekonomik dengenin bozulması sonucunda ortaya çıkan krizlerin tarihi çok eski olmasına rağmen bu konu 18.Yüzyıla kadar neredeyse hiç irdelenmemiştir. Ancak 18.Yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkan iktisadi akımlar konjonktürel hareketlerle mücadele etmek için çeşitli teoriler geliştirmiştir. Maliye anlayışının en önemli dönüm noktalarından olan Klasik iktisadi yaklaşıma göre konjonktürel hareketler geçici sayılmakta ve ekonominin sürekli olarak tam istihdamda kendiliğinden dengeye geleceği savunulmaktadır. Bu nedenle Klasik iktisadi akıma göre devlet ekonomiye müdahale etmemeli ve kamu müdahalesi istisna olarak kullanılmalıdır. Diğer yandan Marksist yaklaşım krizlerin aşırı üretimden doğduğunu savunmuştur. Neo-klasik iktisadi yaklaşıma göre ise devlet müdahalesi piyasa başarısızlığı yaşanması durumunda olağan kabul edilmiş ancak yapılacak müdahalenin minimal ölçülerde yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. 1929 bunalımına çare arayışları sonucunda gelişen

¹ Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, osman.tuzun@deu.edu.tr, yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0002-4765-6985>.

² Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ramazan.ekinci@deu.edu.tr, yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-7420-9841>.

³ Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, sahin-karabulut@hotmail.com, yazar ORCID bilgisi: <http://orcid.org/0000-0001-7955-6404>.

Keynesyen iktisat akımı konjonktürel dengesizliklerle mücadelede devletin aktif rol alması gerektiğini savunmuş ve ekonominin yıkandığı durumlarda kamu müdahalesinin kullanılmasını savunmuştur. Bu kapsamda Keynesyen iktisatla birlikte maliye politikası literatüre girmiştir.

Keynesyen iktisadi akıma göre ekonomide üretim ve istihdam hacmi toplam talep düzeyine bağlı olduğundan dolayı toplam talebe çok büyük önem verilmiştir. Bu düşüncenin temel sebebi ekonomi eksik istihdam durumunda dengedeiken toplam talepte ortaya çıkacak bir artışın üretim ve istihdamı tam istihdam düzeyine ulaşıncaya kadar artıracak olmasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, üretim ve istihdam hacmi toplam talep düzeyine bağlıdır ve talebi oluşturan unsurlardaki dalgalanmalar ekonomide istikrarsızlıklara yol açacaktır. Örnek vermek gerekirse; yetersiz talep sorunu yaşayan ekonomilerde yüksek işsizlik sorunu ortaya çıkacak toplam arzın toplam talep düzeyinin altında kalması durumunda ise enflasyon sorunu yaşanacaktır. Bu sebeplerden dolayı toplam talebin doğru yönetilmesi ekonomik istikrar ve üretim artışının sağlanabilmesi için oldukça önemlidir. Söz konusu yönetimi sağlayacak yöntem aracı ise maliye politikasıdır. Buna göre devlet, konjonktürel hareketler sonucunda ortaya çıkması muhtemel bir krizi önlemek, yönetmek ve/veya çözümlmek için maliye politikası kapsamında araç olarak kamu harcamaları ve vergileri kullanmalı ve bu yolla toplam talep yetersizliğini veya fazlalığını telafi etmelidir. Bu kapsamda ekonomide kamu harcamaları toplan talebi artırırken, vergiler satın alma gücünü azalttığından dolayı talebi azaltıcı işlev görmektedir.

Keynesyen iktisadi yaklaşımda ekonominin yüksek konjonktür dönemine girdiğinde enflasyonist bir süreçle başa çıkabilmesi için daraltıcı politika uygulaması gerekmektedir. Söz konusu amaçla reel ve transfer harcamalarından oluşan kamu harcamaları azaltılmalı ve devlet vergileri artırarak bütçe fazlası politikası izlenmelidir. Durgunluk sorunuyla karşı karşıya kalınan alçak konjonktür dönemlerinde ise devlet kamu harcamalarını artırırken vergileri azaltarak efektif talep artışını sağlamalıdır.

Söz konusu maliye politikası araçlarının milli gelir ve dolayısıyla ekonomik faaliyetler ve istikrarı etkileme gücü de çarpan mekanizmasıyla incelenmektedir. Buna göre marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak hesaplanan çarpan katsayısının değerinin transfer harcamalarına göre reel kamu harcamaları için daha yüksek çıkması beklenmektedir. Bu beklenti cari ve yatırım harcamalarından oluşan reel harcamaların doğrudan talep oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Vergiler açısından çarpan düşünüldüğünde ise vergi çarpanının negatif değer alması ve milli geliri azaltıcı yani daraltıcı etkiler oluşturması beklenen bir durumdur. Bu kapsamda çarpanın alacağı değer ekonomik konjonktürle mücadelede edilirken kullanılacak araçların bileşimi ve miktarının belirlenebilmesi açısından oldukça büyük öneme sahiptir.

Teorik açıdan yukarıdaki gibi açıklanan maliye politikası araçlarının yani çarpanın makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi konusunda pek çok ampirik çalışma yapılmış olsa da literatürde herhangi bir görüş birliği olmadığı görülmektedir. Özellikle son yaşanan küresel ekonomik durgunluk sorunuyla birlikte maliye politikası uygulamalarının öneminin bir kez daha ortaya çıkması ve ekonomik denge açısından bir numaralı araç haline gelmesiyle birlikte maliye politikasının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini araştıran ampirik çalışmalar giderek artmaktadır.

Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, Türkiye’de maliye politikası araçlarının etkileri için bir dizi tahmin sunarak maliye politikasının makroekonomik etkilerinin analizine katkıda bulunmaktır. Söz konusu etkilerin analiz edilebilmesi için 1950-2015 dönemi kamu harcamaları, vergiler ve milli gelir ilişkisi MS VAR Yaklaşımı ile incelenmiştir.

Çalışmanın girişini izleyen bölümde mali politikaların ekonomik aktivite üzerindeki etkisine ilişkin literatür verilecek, daha sonra ise maliye politikası araçlarının etkilerini ölçmek için kullanılan yöntem anlatılacaktır. Ardından analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular incelenecek ve analiz sonuçlarına göre vergi ve kamu harcamalarına ilişkin politika önerileri sunulacak şekilde çalışma sonlandırılacaktır.

2. Literatür

Maliye politikası araçları ile ekonomik aktivite arasındaki ilişkinin incelendiği literatüre bakıldığında söz konusu araçların ekonomik büyümeye olan etkilerinin genellikle birbirinden bağımsız olarak analiz edildiği görülmektedir. Ancak bizim çalışmamızda olduğu gibi hem kamu harcamalarını hem de vergi gelirlerini ele alan çalışmalar da mevcuttur.

Dökmen ve Vural (2011) 1990-2010 dönemi için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) sonuçlarına göre hem kamu harcamaları hem de vergi gelirleri ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Umutlu vd. (2011)'in 1990-2008 dönemi için EKK yöntemiyle yapılan çalışmalarında ise dış borçlanmanın, ekonomik büyümeyi pozitif yönde, iç borçlanmanın ise ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği ve vergilerin ekonomik büyüme üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aşağıdaki tablolarda Türkiye özelinde kamu harcamaları-ekonomik büyüme ve vergi gelirleri-ekonomik büyüme için seçilmiş literatür özetlenmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Ait Seçilmiş Literatür

Yazar(lar)	Yıl	Analiz dönemi	Yöntem	Sonuç
Yamak ve Küçükkale	1997	1950-1994	Koentegrasyon, Granger Nedensellik	Wagner yasaının geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Bağdi- gen ve Çe- tintaş	2003	1965-2000	Koentegrasyon, Granger Nedensellik	Kamu harcamaları ile milli gelir arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Aytaç ve Güran	2010	1987-2005	VAR, Granger Nedensellik	Ekonomik büyümeden toplam harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.
Altunç	2011	1960-2009	ARDL, VAR, Granger Nedensellik	Türkiye’de Wagner yasaının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Oktayer ve Oktayer	2013	1950-2010	ARDL	Enflasyon dikkate alınmadığında ilişki yokken enflasyon analize dahil edildiğinde ilişki söz konusudur.
Bayrak ve Esen	2014	1995-2012	Koentegrasyon, ECM	27 OECD ülkesinde uzun dönemli bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.
Bayrak ve Esen	2015	1990-2012	Panel koentegrasyon, Panel nedensellik	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.
Abdiyeva ve Çetintaş	2017	1995-2014	ARDL ve ECM	Kırgızistan için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik olduğu ve Wagner yasaının geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: Türkiye’de Vergi Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisine Ait Seçilmiş Literatür

Yazar(lar)	Yıl	Analiz dönemi	Yöntem	Sonuç
Durkaya ve Ceylan	2006	1980-2004	Koentegrasyon, Granger Nedensellik	Dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu, ancak dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Temiz	2008	1960-2006	Johansen koentegrasyon, ECM	Dolaysız vergiler ile GSMH arasında pozitif, dolaylı vergilerle GSMH arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur.
Gül ve Ke-nar	2009	1980-2008	Panel koentegrasyon	Türkiye ve 27 AB ülkesinde vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde eş-bütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Erdoğan vd.	2013	1998-2011	Koentegrasyon, ECM	Dolaysız vergiler ve toplam vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Ayrıca dolaysız ve toplam vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Cural ve Çevik	2015	1924-2013	Parçalı Regresyon, Bai-Perron yapısal kırılma testi	Çalışmanın bulgularına göre dolaysız vergiler uzun dönemde artış eğilimi içerisindedir. Yapısal kırılmaları dikkate alan regresyon analizi sonuçlarına göre kişi başına milli gelirin artması dolaysız vergilerde artışa yol açmaktadır. Gelir ve dış ticaret üzerinden alınan vergiler ile kişi başına milli gelir ilişkisinin açıklandığı modelde ise yapısal kırılmaya rastlanmamıştır.
Kolçak ve Arpa	2017	1975-2016	ARDL	Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemde bir ilişki söz konusudur. Dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında pozitif, dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında ise negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu ancak servet vergisi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

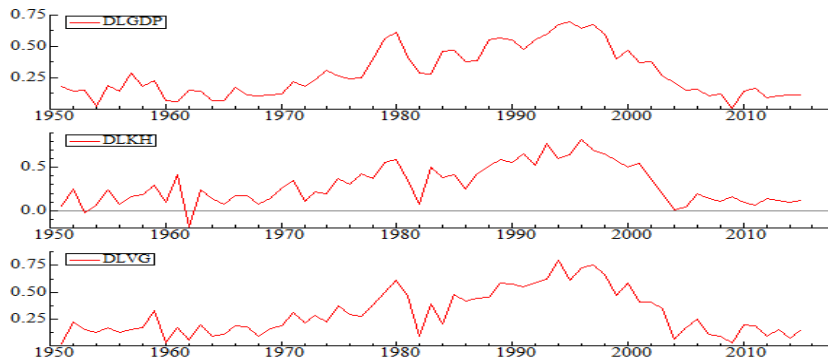
3. Veri Tabanı

Çalışmada kullanılan veriler Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO) veri tabanından elde edilmiştir. 1950 ve 2015 dönemine ait yıllık veriler logaritmalari alınarak modele dâhil edilmiştir. Değişkenlere ilişkin tanımlamalar aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama
DLGDP	Logaritmik Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Büyüme Oranı)
DLKH	Logaritmik Kamu Harcamaları Değişim Oranı
DLVG	Logaritmik Vergi Gelirleri Değişim Oranı

Şekil 1: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Zaman Grafiği

Çalışmada öncelikle kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Tablo 4'te yer alan MS-ADF birim kök test sonuçlarına göre **DLGDP, DLKH ve DLVG** değişkenlerinin durağan olduğu (birim kök içermediği) görülmektedir. Dolayısıyla değişkenlerimiz doğrusal olmayan yöntemlerin kullanılması için gerekli olan durağanlık koşulunu sağlamaktadır.

Tablo 4: Serilere Ait MS-ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	t-istatistiği	%1	%5	%10
DLGDP	-2.976**	-3.45	-2.87	-2.55
DLKH	-3.578***	-3.45	-2.87	-2.55
DLVG	-3.426***	-3.45	-2.87	-2.55

3.1. Doğrusallık Sınamaları

Bu çalışmada değişkenlerin doğrusal bir yapıya uyup uymadıklarını belirlemek üzere BDS ve Doğrusallık LR-testleri kullanılmış ve sonuçları aşağıdaki Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Doğrusallığı Sınayan Testler: BDS ve LR Testleri

	Boyut	BDS ist	St. Hata	Z-ist	Olasılık	C(m,n)	C(m,n)
DLGDP	2	0.125	0.007	17.038	0.000	1247.00	0.618
	3	0.208	0.011	17.672	0.000	1080.00	0.552
	4	0.259	0.014	18.310	0.000	946.00	0.500
	5	0.289	0.014	19.348	0.000	838.00	0.457
	6	0.302	0.014	20.789	0.000	740.00	0.418
DLKH	2	0.094	0.007	13.505	0.000	1188.00	0.589
	3	0.161	0.011	14.381	0.000	993.00	0.508
	4	0.204	0.013	15.098	0.000	845.00	0.446
	5	0.220	0.014	15.489	0.000	714.00	0.309
	6	0.220	0.013	15.852	0.000	601.00	0.339
DLVG	2	0.108	0.007	14.698	0.000	1214.00	0.602
	3	0.189	0.011	15.959	0.000	1050.00	0.538
	4	0.237	0.014	16.567	0.000	906.00	0.479
	5	0.260	0.015	17.234	0.000	786.00	0.429
	6	0.268	0.014	18.230	0.000	679.00	0.383
DOĞRUSALLIK LR TESTİ							
	Test İstatistiği				Olasılık Değeri		
	34.772				0.0000		

Tablo 5'te gayrisafi büyüme oranı (DLGDP), kamu harcamaları (DLKH) ve vergi gelirleri (DLKH) değişkenlerine ait doğrusallığı sınayan test sonuçları yer almaktadır. Elde edilen BDS ve LR test sonuçlarına göre değişkenlerin doğrusal olduğunu ileri süren H_0 hipotezi bütün test istatistikleri için reddedilmektedir. Dolayısıyla söz konusu değişkenlerin doğrusal olmaması değişkenlerin doğrusal olmayan yapılarını dikkate alan Markov rejim değişim tekniğinin kullanılması için gerekli bir koşulu da yerine getirmektedir.

4. Yöntem: MS-VAR

Vektör otoregresif (VAR) modeller tüm ekonomik değişkenlerin içsel olarak tanımlandığı ve Sims (1980) tarafından geliştirilen tek değişkenli dinamik otoregresif modellerin geliştirilmiş halidir. VAR modelleri her bir değişkenin kendi geçiş değerleri ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri arasındaki doğrusal ilişkinin analizinde kullanılmaktadır. p 'inci dereceden gecikmeli bir VAR modeli aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$\Phi(L)y_t = \mu + AD_t + e_t \quad (1)$$

Burada y_t , $k \times 1$ boyutlu vektörü, D_t deterministik değişkenler vektörünü, μ sabit terimler vektörünü, $\Phi(L)$ p 'inci dereceden polinomal gecikme operatörünü ve e_t , $IID \sim N(0, \sigma^2)$ stokastik hata terimini göstermektedir.

p 'inci dereceden bir VAR modelinin genelleştirilmiş hali olan MS-VAR modeli, her bir rejimdeki sürecin doğrusal olduğu, rejimlerin gözlemlenemediği ve sadece kesikli rejim sayılarının uygun olduğu kısıtlamalar altında, doğrusal olmayan veri işleme sürecini tanımlayan daha geniş model sınıfına ait bir teknik olarak kabul edilmektedir. TAR (Eşik Otoregresif) ve STAR (Yumuşak Geçişli Otoregresif) modelleri ile MS-VAR modelleri arasındaki en önemli farklılık olan S_t , gözlemlenemeyen durum değişkeni, deterministik bir değişken olarak dikkate alınmaktadır.

MS-VAR modelinde; VAR modeline ait parametreler, gözlenemeyen durum değişkeni S_t 'nin bir fonksiyonu haline gelmektedir. Eşitlik (1)'de yer alan model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\begin{aligned} \Phi(S_t)(L)y_t &= \mu(S_t) + A(S_t)D_t + e_t \\ e_t &\sim N(0, \sigma^2) \end{aligned} \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de yer alan model; ortalaması, varyansı veya diğer parametreleri (dışsal), rejim değişimine bağlı olarak yazılabilir. Bu esnekliğin yanı sıra MS-VAR modeli, geçiş olasılıklarının düzleştirilmesine (smoothed) veya dışsal parametrelere bağlı olarak rejimler arasında değişime olanak vermektedir. Rejimler arasındaki geçiş olasılıkları Hamilton (1989)'da olduğu gibi sabit; veya değişken olarak kabul edilmektedir.

Markov-rejim değişim modelinin tam olarak tanımlanabilmesi, model parametrelerin bağlı olduğu stokastik ve gözlenemeyen rejim değişimlerini tanımlayan bir mekanizmanın formülasyonunu gerektirmektedir. S_t durumlarına dayalı bir tanımlama yapıldığında, rejimlerin değişimi veriden çıkarılabilmektedir. Sonlu sayıda duruma sahip ergodik bir Markov zincirli veri işleme süreci, geçiş olasılıkları ile aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

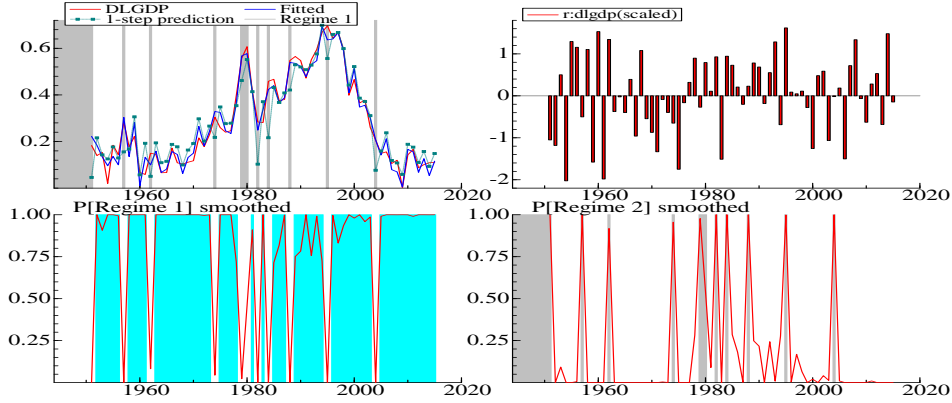
$$p_{ij} = \text{Prob}(S_{t+1} = j | S_t = i), \quad \sum_{j=1}^M p_{ij} = 1 \quad \forall i, j \in \{1, \dots, M\}$$

Modelde, gözlenemeyen durum değişkeni S_t 'ye yönelik optimal çıkarsama bir olasılık durumunu alacaktır. Buradan hareketle gözlemci (observer), y_t 'nin gözlemlerine bağlı olarak ekonominin 0.8 olasılıkla resesyona girdiği veya 0.2 olasılıkla genişlemeyi sürdürdüğü bulgusuna ulaşabilmektedir. Markov- değişim sürecinin geçiş olasılıkları, oynaklığın diğer rejimde değişme olasılığını, ve böylece her bir rejimin beklenen kalma süresini belirlemektedir. Geçiş olasılıkları sabit veya dışsal değişkenlerin zamana göre değişen fonksiyonu olabilmektedir (Hamilton ve Susmel, 1994; Cai, 1994; Gray, 1996).

5. Analitik Bulgular

Çalışmanın analitik bulgular kısmında maliye politikası araçlarından olan *kamu harcamaları* ve *vergi gelirlerindeki* değişimin ekonomik aktivite/milli gelir üzerindeki etkisi Markov-rejim değişim yaklaşımıyla tahmin edilerek tahmin sonuçları Şekil 2, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Şekil 2: Rejim Geçiş Olasılıklarına Ait Yumuşatılmış Grafikler

Şekil 2'ye göre birinci rejim (Rejim 1) ekonominin genişleme evresi olarak adlandırılabilir. İkinci rejim ise (Rejim 2) ekonominin daralma veya kriz öncesi evresi olarak adlandırılabilir. Buna göre geçiş olasılıklarını gösteren Şekil 2 incelendiğinde, gözlem değerlerinin büyük bir bölümünün 1. rejimde (genişleme döneminde) yer aldığı dolayısıyla ekonominin daha çok genişleme evresinde yer aldığı söylenebilir. Ekonominin daralma evresini ifade eden ikinci rejim ise daha az sayıda gözlem içermektedir.

Tablo 6: Rejim Geçiş Olasılıkları

	Rejim 1	Rejim 2	Gözlem Sayısı	Süre
Rejim 1	0.80170	0.81913	83.08%	54 yıl
Rejim 2	0.19830	0.18087	16.92%	11 yıl

Tablo 6'da ekonominin genişleme ve daralma rejimleri arasındaki geçişi gösteren rejim geçiş olasılıkları yer almaktadır. Tabloya göre ekonominin genişleme dönemini takip eden dönemde (Rejim 1) ekonominin tekrar genişleme döneminde kalma olasılığı % 80 iken, daralma dönemlerini takip eden dönemlerde ekonominin tekrar daralma dönemlerinde (Rejim 2) olma olasılığı % 18 olarak görülmektedir. Öte yandan ekonomi genişleme rejimindeyken (Rejim 1) daralma rejiminde (Rejim 2) olma olasılığı % 19 iken, daralma rejiminden genişleme rejimine geçme olasılığı % 81 olarak görülmüştür. Tablodan ekonominin 54 yıl genişleme döneminde; 11 yıl ise daralma döneminde kaldığı söylenebilir.

Tablo 7: Genişleme ve Daralma Rejimleri

Genişleme Rejimi		Daralma Rejimi	
1952-1956	5	1951-1951	1
1958-1961	4	1957-1957	1
1963-1973	11	1962-1962	1
1975-1978	4	1974-1974	1
1981-1981	1	1979-1980	2
1983-1983	1	1982-1982	1
1985-1987	3	1984-1984	1
1989-1994	6	1988-1988	1
1996-2003	8	1995-1995	1
2005-2015	11	2004-2004	1

Çalışmada kullanılan yöntem, vergi gelirleri ve kamu harcamalarının ekonomik konjonktür üzerindeki etkisini rejimler itibarıyla dikkate almaktadır. Bu vesileyle ifade edilen daralma ve

genişleme rejimleri bu çerçevede değerlendirilmektedir. Yani kamu harcamaları ve vergi gelirlerinin ekonomiyi hangi rejime doğru ittiği analiz edilmektedir. Bu nedenle 1994, 2001 iç kaynaklı ve 2009 dış kaynaklı kriz yılları daralma yaşana yıllar olmasına rağmen Tablo 7'de genişleme rejimi içerisinde görülmektedir.

Tablo 8: MS-VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	Katsayılar	Std. Hata	T Değeri>1.96
Sabit (1)	-0.016	0.009	-1.78
Sabit (2)	0.191***	0.018	10.61
DLKH (1)	-0.016	0.061	-0.26
DLKH (2)	0.496***	0.120	4.13
DLVG (1)	0.920***	0.067	13.73
DLVG (2)	0.200	0.140	1.43
sigma	0.037***	0.003	12.33
p_{1 1}	0.801***	0.062	12.92
p_{1 2}	0.819***	0.218	3.76

DLKH(1): Genişleme rejiminde kamu harcamalarındaki değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, DLKH(2): Daralma rejiminde kamu harcamalarındaki değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, DLVG(1): Genişleme rejiminde vergi gelirlerindeki değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, DLVG(2): Daralma rejiminde vergi gelirlerindeki değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, sigma rejimlere ait varyansı göstermektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılıkları ifade etmektedir.

Tablo 8'de, Markov rejim değişim geçiş olasılıkları verilmiştir. Buna göre genişleme rejimi (Rejim 1) dönemlerinde, kamu harcamalarının (**DLKH**) ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamsız iken; daralma rejimi dönemlerinde (Rejim 2) kamu harcamalarının (**DLKH**) ekonomik büyüme üzerinde pozitif (0.496) ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Buna karşın vergi gelirlerinin (**DLVG**) genişleme rejimi (Rejim 1) dönemlerinde ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı iken (0.920), daralma rejimi (Rejim 2) dönemlerinde vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi görülememiştir.

Tablo 9: Modele Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Log Olabilirlik	96.533
Normallik Testi	2.564 [0.277]
Portmanteau (15)	1.068 [0.583]
ARCH LM (5-10) Testi	10.890 [0.208]

Tablo 9'da modele ait tanımlayıcı test istatistikleri yer almaktadır. Buna göre modelin temel istikrar koşullarını sağladığı görülmektedir. Modelin hata teriminin normal dağıldığı, ele alınan modelin güvenilirliğinin temel belirleyenlerinden birisi olan ARCH etkisinin (değişen varyans) olmadığı görülmektedir. Ayrıca Portmanteau test istatistiği sonucuna göre modelin hata terimleri arasında bir otokorelasyon sorununun olmadığı görülmektedir. Buna göre modelin geçerliliği için gerekli koşulların sağlandığı görülmektedir.

6. Sonuç

Elde edilen analiz sonuçlarına göre, kamu harcamalarının daralmayla mücadelede, vergilerin ise aşırı yüksek konjonktürle mücadelede etkin araçlar olduğuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda daralma ya da durgunluk probleminin çözümünde kamu harcamalarının artırılarak efektif talebin desteklenmesi konjonktür üzerinde olumlu etkiler ortaya koyacaktır. Artan kamu harcamaları toplam talebi doğrudan artıracığı gibi uyarılmış yatırımların da artmasına neden olarak hızlandırıcı etkisini devreye sokacak ve buna bağlı olarak dolaylı yoldan da genişletici etkiler ortaya koyacaktır.

Kamu harcamaları artırılırken ekonomi üzerinde maksimum etkinin sağlanabilmesi için harcamaların çarpan değerleri dikkate alınmalıdır. Buna göre marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak hesaplanan çarpan katsayısının değerinin transfer harcamalarına göre reel kamu harcamaları için daha yüksek çıkması beklenmektedir. Bu beklenti cari ve yatırım harcamalarından oluşan reel harcamaların doğrudan talep oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Eğitim-sağlık gibi yapıldığı anda doğrudan talep oluşturmasının yanı sıra uzun dönemde arzı artıran kalkınma carilerine yönelik harcamalarının artırılması tercih edilmelidir.

Bu açıdan devlet, mal ve hizmet alımına yönelik yapacağı cari harcamalar ve yatırım harcamalarının kısa dönemde talep üzerinde benzer olumlu etkiler oluşturması beklenmektedir. Ancak yatırım harcamalarının uzun dönemde mevcut üretim kapasitesini artırıcı etkisi göz önüne alındığında bu alanda yapılacak kamu harcamaları daraltıcı konjonktür üzerinde pozitif etki oluştururken ekonomik kalkınma ve büyüme amacına da yaklaştıracaktır. Diğer yandan transfer harcamaları göz önüne alındığında ekonomide direkt talep oluşturmayan bu tür harcamaların konjonktür üzerindeki etkisinin reel harcamalara göre daha düşük olması beklenmektedir. Ancak söz konusu transferlerin sosyal transferler olması durumunda bu harcamalardan yararlanan kesimin düşük gelirliler ve tüketim eğilimi yüksek kişiler olması nedeniyle yararlanılan harcamanın büyük bir kısmı tüketileceğinden dolayı çarpan etkisi reel harcamalara yakınsayacaktır. Ayrıca bu kesime yönelik yapılacak harcamalar gelir dağılımının düşük gelirli lehine değişmesine neden olarak ekonomik istikrar amacının yanı sıra adil gelir dağılımı amacına da hizmet edecektir.

Ekonominin aşırı genişleme süreci ya da enflasyonist konjonktürle karşı karşıya kalması durumunda ise vergilerin daraltıcı özelliği kullanılmalıdır. Enflasyonist dönemlerde artırılan vergiler satın alma gücünü azaltacağından dolayı efektif talebin düşmesine neden olacak ve talebi arz düzeyine çekerek fiyat istikrarının sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Söz konusu yüksek konjonktür dönemlerinde genişleyen ekonomi sebebiyle vergiye karşı direncin görece azalması vergilerin politika aracı olarak kullanılmasını kolaylaştırmaktadır.

Kaynaklar

- Abdiyeva, Raziye; Çetintaş, Hakan (2017). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Kırgızistan Örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), ss.19-33.
- Aytaç, Denniz; Güran, Mehmet (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz, *Sosyoekonomi*, Cilt 13, Sayı 13, ss.129-152.
- Bağdigen, Muhlis; Çetintaş, Hakan (2003), "Causality between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case", *Journal of Economic and Social Research*, Volume 6, No 1, pp.1-18.
- Bayrak, Metin; Esen, Ömer (2015). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama, *Bilgi*, Bahar, Sayı 73, ss.231-248.
- Bayrak, Metin; Esen, Ömer (2014). Examining the Validity of Wagner's Law in the OECD Economies, *Research in Applied Economics*, Volume 6, No 4, ss.1-16, <http://www.macrothink.org/journal/index.php/rae/article/view/5354/5017>
- Cai, Jun (1994). A Markov model of unconditional variance in ARCH. *Journal of Business and Economic Statistics* 12, pp.309-316
- Cural, Mehmet; Çevik Kırıcı, Nüket (2015). "Ekonomik Kalkınmanın Vergi Yapısı Üzerindeki Etkisi: 1924-2013 Dönemi Türkiye Örneği", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 48 Sayı 3, ss.127-158.
- Dökmen, Gökhan; Vural, Tarık (2011). "Maliye Politikalarının Keynesyen Olmayan Etkileri: Türkiye Örneği", *Maliye Dergisi*, Sayı:161, ss.118-132.
- Durkaya, Mehmet; Ceylan, Servet (2006). "Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme", *Maliye Dergisi*, Sayı:150, ss.79-87.
- Erdoğan, Ebru; Topcu, Mert; Bahar, Ozan (2013). "Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Cilt 50, Sayı 576, ss.99-109.
- Gray, Stephen F. (1996). "Modelling the Conditional Distribution of Interest Rates as a Regime Switching Process", *Journal of Financial Economics*, 42, pp.27-62
- Gül E. ve Kenar, B. (2009). "AB Ülkeleri ve Türkiye'de Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 - 2008", Süleyman Demirel Üniversitesi, 1.Uluslararası Davraz Kongresi, 24-27 Eylül, Isparta.
- Hamilton, James D. (1996). "Specification Testing In Markov-Switching Time Series Models", *Journal of Econometrics*, 70, pp.127-157.
- Hamilton, James D.; Susmel, Raul (1994). "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity and Changes In Regime", *Journal of Econometrics*, 64, pp.307-333.
- Kolçak, M. ve Arpa, T. (2017). "Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1976-2016)", *TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Cilt: 9, Sayı 33, ss.279-288.
- Krolzig, Hans Martin (1997). Markov-Switching Vector Autoregressions. Modelling, Statistical Inference and Application to Business Cycle Analysis. Modelling, Statistical Inference and Application to Business Cycle Analysis, Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, 454, Springer.
- Oktayer, Asuman & Oktayer, Nagihan (2013). "Testing Wagner's Law For Turkey: Evidence From A Trivariate Causality Analysis", *Prague Economic Papers*, No 2, pp.284-301.
- Temiz, Dilek (2008). "Türkiye'de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1960- 2006 Dönemi", 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Umutlu, Göknur; Alizadeh, Neda; Erkiç, Ahmet Y. (2011). "Maliye Politikası Araçlarından Borçlanma Ve Vergilerin Ekonomik Büyüme Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, ss.75-93.
- Yamak, Nahiye; Küçükale, Yakup (1997). "Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi", *İktisat, İşletme ve Finans*, Cilt 12, Sayı 131, ss.5-14.

Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz¹

Füsun Yenilmez²
Esin Kılıç³

Türkiye’de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz

The Relationship between Labor Force Participation Rate and Unemployment Rate in Turkey: An Analysis Based on Gender and Education Level

Öz

Ekonomik teoriye göre, işsizlik oranındaki değişimler işgücüne katılma oranı üzerinde iki farklı etkiye sahip olabilmektedir. İşsizlik oranının arttığı ekonomik daralma dönemlerinde işgücüne katılma oranının azalması gücünmüş işçi etkisi, işgücüne katılma oranının artması ise ilave işçi etkisi ile açıklanmaktadır. Bu çalışmada, Ocak 2014-Temmuz 2017 dönemi verileri kullanılarak Türkiye’nin işgücü piyasasında bu iki etkiden hangisinin baskın olduğu araştırılmıştır. İşgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiye yönelik daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak amacıyla, ekonometrik analiz süreci eğitim düzeyi ve cinsiyete dayalı veriler kullanılarak yürütülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre yüksek ya da mesleki eğitilmiş kadınlar için ilave işçi etkisi baskın etki iken, kalifiye erkeklerin işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Abstract

According to the economic theory, changes in the unemployment rate can have two different effects on the labor force participation rate. In the periods of economic stagnation when the unemployment rate increases, the decrease in the labor force participation rate is explained by the discouraged worker effect; while the increase in labor force participation rate is explained by the added worker effect. In this study, it was investigated which of these effects is dominant in Turkey’s labor market, using data from January 2014 to July 2017. To achieve more detailed information on the relationship between labor force participation rate and the unemployment rate, the econometric analysis process was conducted using the data based on education level and gender. Findings indicate that the added worker effect is dominant for highly or vocation-educated women, while there was no significant long-term relationship between labor force participation and unemployment rate for high-skilled men.

Anahtar Kelimeler: İlave İşçi Etkisi, Gücünmüş İşçi Etkisi, İşgücü Piyasası, ARDL Modeli, Türkiye

Keywords: Added Worker Effect, Discouraged Worker Effect, Labor Market, ARDL Model, Turkey

1. Giriş

Üretimin ve dolayısıyla reel gelirin artışı, üretim faktörlerinin etkin kullanımı ile mümkün olmaktadır. Dar tanımlı istihdam kavramı göz önünde bulundurulduğunda, ekonominin potansiyel üretim sınırlarına emeğin tam istihdamı ile ulaşılacağı söylenebilir. Bununla birlikte emeğin niteliğindeki iyileşmeler, bu sınırların genişlemesine yol açmaktadır. Böylece bir taraftan bireylerin işgücü piyasasına aktif katılımının sağlanması, diğer taraftan emeğin niteliğindeki artışlar ve emeğin verimli kullanımı, ekonomik büyümenin işgücü piyasası kaynaklı temel dinamiğini oluşturmaktadır.

¹ Bu çalışmada 13-14 Ekim 2017 tarihleri arasında Eskişehir’de düzenlenen I. Uluslararası Kadın Araştırmaları Sempozyumu’nda yazarlar tarafından sunulan “İşgücüne Katılım ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye’deki Kadın İşgücü Üzerine Bir Değerlendirme” adlı bildiri elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır.

² Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü. yenilmez@ogu.edu.tr, Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-7619-8621>.

³ Dr. Öğr. Üy., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü. esinkilic@ogu.edu.tr, Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0003-1681-5186>.

İşgücüne katılma oranı, aktif nüfusun kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranı olarak tanımlanmaktadır. Bu oranın yüksek olması, çalışma yaşında olan kadın ve erkeklerin çalışma hayatına dâhil olma noktasında istekli olduklarını gösterir. Bir ülkede işgücüne katılma oranının yüksek olması, aynı zamanda o ülkede insan kaynağının etkin kullanılıp kullanılmadığının da bir göstergesidir (Yamak vd., 2012).

Gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan genel görünüm, kadın işgücüne katılma oranının erkeklerin işgücüne katılma oranından düşük olmasıdır. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde ve genel olarak güçlü bir ekonomik görüntü vermelerine rağmen Hindistan ve Türkiye gibi yükselen ekonomilerde kadın ve erkeklerin işgücüne katılma oranları arasındaki fark oldukça büyüktür. Ayrıca kadınların ekonomik ve toplumsal hayata katılımları, ekonomik refahtan erkeklerle aynı ölçüde faydalanmalarını da sağlayamamaktadır. Birleşmiş Milletlerin 2017 tarihli Dünya Nüfusunun Durumu raporuna göre dünya ölçeğinde kadınlar ile erkekler arasındaki ücret farkı %23'tür; diğer bir deyişle benzer işleri yapan kadınlar, erkeklerin kazançlarının %77'si kadar kazanç elde etmektedir (UNFPA, 2017). Kadınların kazanç ve işgücü piyasası temelli diğer haklardan yararlanma durumları, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre iyileşme gösterebilmektedir. Ancak, bu yararlanımlar konusunda da bütün toplumlarda kadın işgücü erkeklerin gerisinde yer almaktadır (Kakıcı vd., 2007).

İşgücü piyasasını etkileyen pek çok faktör bulunmakla birlikte; ekonomik konjonktür, işgücü piyasasının genel seyrini belirleyen temel faktörlerden biri olmasının yanı sıra, işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında bir ilişkinin ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir. İşgücü piyasası koşullarının ekonomik konjonktürle birlikte değişmesi, işgücüne katılma kararları noktasında iki farklı etki doğurabilir. Bu etkilerden ilki gücemiş işçi etkisidir. Konjonktürün daralma dönemlerinde işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında ortaya çıkan ters yönlü etki gücemiş işçi etkisi olarak adlandırılmaktadır. Bu etki, işsizliğin artması (ya da istihdam olasılığının azalması) iş arama maliyetlerini arttıracığı ya da aktif iş arama sürecinin faydasını azaltacağı için ekonomik birimlerin iş aramaktan vazgeçmesi sonucu ortaya çıkar (Cahuc ve Zylberberg, 2004). Bunun yanı sıra, geliri sağlayan aile bireyinin ekonomik durgunluk esnasında işsiz kalması ya da gelirinin düşmesi durumunda, daha önce işgücü piyasasında olmayan başka bir aile bireyinin iş aramaya başlaması ile işgücüne katılma oranı artışları da gözlenebilmektedir. Bu ikinci etkiye de ilave işçi etkisi adı verilmektedir. Geleneksel bakış açısı içerisinde ailenin geçimini sağlayan bireyin erkek olarak kabul edilmesi çerçevesinde, ilave işçi etkisi değerlendirilirken eşi işsiz kalan kadınların işgücüne katılımı üzerine odaklanılmaktadır. Bu noktada işsizlik artışı eşi işsiz kalan kadınların boş zaman-çalışma tercihlerini değiştireceğinden (Mincer, 1962; Lundberg, 1985), konjonktürün daralma dönemlerinde ortaya çıkacak işgücüne katılma oranındaki artışın kaynağını kadınların işgücüne katılımı oluşturacaktır. Ancak "ikincil işçi", eşi işsiz kalan bir kadın olabileceği gibi öğrenim çağından çıkmış bir genç (Lundberg, 1985: 12) ya da geniş aile yapısı içinde daha önce çalışmayan bir birey de olabilir. Ülke deneyimlerinde bu iki etkiden hangisinin baskın olacağını ülkelerin sosyoekonomik ve kültürel özelliklerinin de belirlediği gözlenmektedir (Fuchs ve Weber, 2017: 5971).

Bu çalışmada öncelikle, Türkiye'de işgücü piyasasının genel görünümünü belirleyebilmek amacıyla işsizlik sorunu ve eğitim düzeylerine göre kadın ve erkeğin işgücüne katılma oranları incelenmiştir. Çalışmanın uygulamalı bölümünde, önce Ocak 2014-Temmuz 2017 dönemi verileri kullanılarak Türkiye'de işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişki genel olarak analiz edilmiştir. Analizler cinsiyet ve cinsiyet-eğitim düzeyi ayrımı özelinde de

tekrarlanarak, Türkiye’de işgücü piyasasında güvenmiş işçi-ilave işçi etkilerinden hangisinin baskın olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. Türkiye’de İşsizlik Sorunu

Türkiye’de işsizlik sorunu, Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne kadar geçen sürede yaşanan hızlı toplumsal ve ekonomik değişimle beraber artış göstermiştir. 1950’lerden sonra artan kırdan kente göç olgusu ve kentleşme hareketiyle birlikte işsizlik sorunu daha da büyümüştür. 80’li ve 90’lı yıllar, küreselleşme ve teknolojik ilerlemenin de etkisiyle Türkiye’de yüksek işsizlik rakamları gözlenmesine neden olurken; 2001 krizinden sonraki süreçte işsizlik sorunu daha yüksek bir ivme kazanmıştır. Bu krizin ardından, daha ekonomi kendini tam olarak toparlayamadan 2008 küresel krizi ortaya çıkmış ve işgücü piyasasını olumsuz etkilemiştir. Art arda yaşanan bu iki kriz sonrası ekonominin genel görünümünde düzelmeye sağlandığında bile, işgücü piyasasında anlamlı bir iyileşme söz konusu olmamıştır (Durak ve Kaya, 2014).

Özellikle son yıllarda Türkiye’de işsizlik oranları artış eğilimindedir. Tablo 1’de 1980’den bu yana işsizlik oranları onar yıllık periyodlarla gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkiye’de Yıllar İtibariyle Genel İşsizlik Oranı

Yıllar	İşsizlik (%)	Yıllar	İşsizlik (%)	Yıllar	İşsizlik (%)	Yıllar	İşsizlik (%)
1980	7,2	1990	8,0	2000	5,6	2010	11,1
1981	7,2	1991	8,2	2001	7,2	2011	9,1
1982	7,6	1992	8,5	2002	9,0	2012	8,4
1983	7,5	1993	8,9	2003	9,1	2013	9,0
1984	7,4	1994	8,6	2004	8,9	2014	9,9
1985	6,9	1995	7,6	2005	9,5	2015	10,3
1986	7,7	1996	6,6	2006	9,0	2016	10,9
1987	8,1	1997	6,8	2007	9,2	2017	10,9
1988	8,7	1998	5,9	2008	10,0		
1989	8,6	1999	6,6	2009	13,0		
ORTALAMA	7,7		7,6		9,1		9,95

Kaynak: Eğilmez, 2017⁴

Tablo 1’de verilen işsizlik oranlarının onar yıllık ortalamalarına bakıldığında, işsizlik oranının artış eğiliminde olduğu ve son 7 yılın ortalamasının %10 seviyesine ulaştığı açık bir şekilde görülebilir.

Aslında Türkiye’de işsizlik sorunu tek başına makro politikalarla da çözümlenemeyecek kadar ciddi ve yapısal niteliktedir. Yapısal işsizlik sorunu oluşturan nedenlerin başında işgücüne katılım, eğitim ile işgücü piyasasının bağlantısı, piyasanın genel yapısı ve istihdamın sektörel dönüşümü gibi konular yer almaktadır (T. C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Türkiye’nin önemli temel problemlerinden birisi işsizlikle mücadele ederken, aynı zamanda düşük işgücüne katılma oranını da artırmaktır. Bu noktada yeni iş imkânları ve istihdam yaratma, makroekonomi politikalarının öncelikli ve doğrudan hedefi olmalıdır.

3. Türkiye’de Eğitim Durumuna ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılma Oranları

İşgücüne katılımı belirleyen sosyoekonomik pek çok faktör söz konusu olmakla birlikte, bu faktörlerden en önemlisi kuşkusuz ki eğitim düzeyidir. Eğitim, beşeri sermayeye katkıda bulunarak ekonomilerin büyümesini sağlamanın yanı sıra sosyal, kültürel ve siyasal kalkınma

⁴ Tablo, IMF (2017) verileri kullanılarak güncellenmiştir.

dinamiklerini de harekete geçirmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin hem bu kalkınma dinamiklerinden faydalanabilmesi için, hem de var olan işgücü potansiyelinden etkin şekilde faydalanabilmesi için eğitimde ve istihdamda cinsiyet eşitliğini sağlayıcı politikalar izlemesi çok önemlidir. Ayrıca eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının sosyal adaletin sağlanması açısından da son derece önemli olması, bu konunun bütüncül bir bakış açısıyla toplumsal bir hedef olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Rankin ve Aytaç, 2006).

Tablo 2'de hem genel hem de eğitim düzeyleri özelinde, toplam ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ve işsizlik oranları sunulmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Eğitim Düzeylerine ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılma Oranları ve İşsizlik Oranları (15+ yaş, %)

Eğitim Durumu	İşgücüne Katılma Oranı						İşsizlik Oranı					
	Toplam		Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Toplam	52,0	52,8	72,0	72,5	32,5	33,6	10,9	10,9	9,6	9,4	13,7	14,1
Okur-yazar olmayanlar	17,8	18,8	30,4	32,4	15,2	15,9	5,7	5,8	11,8	11,2	3,2	3,6
Lise altı eğitimliler	48,4	48,9	68,9	69,3	27,2	27,7	10,2	9,8	9,8	9,6	11,0	10,5
Lise	54,4	54,8	71,2	71,6	33,7	34,3	13,4	13,3	10,5	10,1	21,1	21,3
Mesleki veya teknik lise	65,9	66,1	81,6	81,0	41,4	42,6	11,6	11,9	8,7	9,0	20,6	20,5
Yükseköğretim	79,7	80,2	86,4	86,5	71,3	72,7	12,0	12,7	8,8	8,7	16,9	18,4

Kaynak: TÜİK, 20173

Tablo 2'de verilen toplam işsizlik oranları değerlendirildiğinde, genel işsizlik oranının 2016 ve 2017 yılları itibarıyla değişiklik göstermediği ve %10,9 seviyesinde kaldığı görülmektedir. Erkeklerde bu oran 2016 yılında %9,6 iken, 2017 yılına gelindiğinde %9,4'e gerilemiş; kadınlarda ise 2016 yılında %13,7 olarak gözlenen işsizlik oranı 2017 yılında %14,1'e yükselmiştir. 2017 yılında toplam işsizlik oranı, işgücüne katılma oranı %18,8 gibi oldukça düşük bir seviyede olan okuryazar olmayanlarda %5,8 iken; işgücüne katılma oranı en yüksek yüzdeye sahip (%80,2) yükseköğretim mezunlarında %12,7 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında erkeklerde okuryazar olmayanların işgücüne katılma oranı %32,4'tür. İşsizlik oranı ise işgücüne katılma oranı göz önünde bulundurulduğunda %11,2 gibi oldukça yüksek bir oranla gözlenmiştir. Yükseköğretim mezunlarında erkeklerin işgücüne katılma oranı %86,5 iken, işsizlik oranı %8,7 olarak gerçekleşmiştir. Kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin işgücüne katılma oranı erkeklerin yaklaşık yarısı kadarken, işsizlik oranı okuryazar olmayan erkeklerle göre oldukça düşük bir düzeydedir (%3,6). 2017 yılında yükseköğretim mezunu kadın ve erkeklerin işgücüne katılma oranı arasındaki fark %13,8 olmakla birlikte, yükseköğretim mezunu kadınlarda işsizlik oranı %18,4 olarak gözlenmiştir ve bu oran yükseköğretim mezunu erkek işsizlik oranının iki katından daha fazladır.

Tablodaki veriler üzerinden genel bir değerlendirme yapılacak olursa, hem kadın hem de erkeklerde eğitim seviyesi arttıkça işgücüne katılma oranı artmaktadır. Ancak yükseköğretim dışındaki her eğitim düzeyinde kadınların işgücüne katılma oranı, erkekler için gözlenen oranların yarısı kadardır. Bununla birlikte, eğitim düzeyi arttıkça erkek işsizlik oranı azalma eğilimi gösterirken; Türkiye'de daha yüksek eğitim düzeyindeki kadınların işsizlik sorunu ile daha fazla karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) hesaplarına göre, 2017 yılında işgücüne katılma oranı dünya sıralamasında Türkiye %51,5 düzeyindeki işgücüne katılma oranı ile 188 ülke arasında 163. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin %32 dolaylarındaki kadın işgücüne katılma oranı ile bu

sıralamadaki yeri 165 iken, OECD ülkeleri ortalama kadın işgücüne katılma oranı %51'dir. Erkeklerin işgücüne katılımında ise Türkiye OECD ortalaması olan %68,5 değerinin üzerinde ve 188 ülke arasında 104. sıradadır (World Bank, 2017). Bu verilerden de görülebileceği gibi, Türkiye'nin toplam işgücüne katılma oranının bu ölçüde düşük ve dünya sıralamasındaki yerinin bu kadar geride olmasının önemli nedenlerinden birisi de kadının işgücüne katılımının düşük olmasıdır. Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve Eylem Planları (2017-2019) ile ilgili 04/07/2017 Tarihli ve 2017/22 Sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile, kadın işgücüne katılma oranı 2023 hedefi güncellenerek %35'ten %41'e yükseltilmiş olmakla birlikte, bu hedefin yeniden güncellenerek OECD ortalamasına çıkarılması elzemdir. Cinsiyet eşitliğinin artırılması ve kadının güçlendirilmesi, yoksulluğu azaltıcı bir unsur olarak Birleşmiş Milletlerin Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında yer alarak kadının işgücüne katılımının artırılması da hedeflerden biri olarak belirlenmiştir (United Nations, 2012). Ancak, 2008 yılından bu yana dünya ölçeğinde kadınların işgücüne katılma oranı azalış göstermiştir. Bu hedeflerden uzaklaşmak yalnızca kadının toplumda görünürlüğü azaltmakla kalmayıp, kendilerinin ve içerisinde buldukları hane halkının sosyal ve ekonomik refah kayıplarına yol açmaktadır.

Aslında Türkiye'de doğurganlık oranının azalması, artan eğitim düzeyi, teknolojik gelişme gibi etkenler zaman içerisinde kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılmasını sağlamış, ücret artışları da çalışma tercihinin fırsat maliyetini artırarak kadınları işgücü piyasasında yer almaya yönlendirmiştir (Burtan Doğan ve Kaya, 2014: 95). Ancak kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı, kalifiye işçi gerektirmeyen iş alanlarında yoğunlaşmış ve erkeklere göre daha düşük ücretli ve sosyal güvenlik haklarından yoksun bir çerçevede şekillenmiştir (Yenilmez ve Işıklı, 2010). Özellikle ülkelerde yaşanan ekonomik krizler, hane bütçesine katkı sağlamak isteyen düşük eğitim seviyesindeki kadınların kayıt dışı istihdamını artırarak işgücüne katılma oranının olduğundan daha düşük görünmesine neden olmaktadır.

Türkiye'de 2016 yılı verilerine göre kayıt dışı istihdam oranı %33,5 olarak gerçekleşmiştir. Kayıt dışılığın en yoğun olduğu sektör %82 ile tarım sektörü olmuştur. İkinci sırada %35,7 ile inşaat sektörü yer almaktadır. Bunu %20,35 ile sanayi sektörü ve %20,2 ile hizmetler sektörü takip etmektedir (www.sgk.gov.tr). Kadınlarda ise kayıt dışı istihdam oranı 2016 yılında %44 düzeyindedir (DİSK/Genel-İş Sendikası Araştırma Dairesi, 2017). Kadınların ağırlıklı olarak tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmasının da etkisiyle genel orana göre oldukça yüksek seyreden kayıt dışı kadın istihdamı oranının 2023 yılında %30'a düşürülmesi de Ulusal İstihdam Stratejisi'nin hedefleri arasındadır.

4. Literatür

İşgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi evli kadınların evde çalışma-piyasada çalışma-boş zaman tercihleri çerçevesinde inceleyen öncü çalışmalardan bazıları Mincer (1962) ve kadınların bu tercihlerini etkileyen eğitim ve çocuk sahipliği gibi faktörleri de dikkate alan Cain (1962) ve Bowen ve Finegan (1969)'dur (Leibowitz, 1975). Bu öncü çalışmalardan Mincer (1966), evli kadınların eşlerinin geçici işsizlik yaşamaması durumunda işgücü piyasasına daha fazla dâhil olma tercihi gösterdikleri bulgusuna ulaşırken; Cain (1966), işsizlik oranı arttığında ortaya çıkan ilave işçi etkisine rağmen toplam işgücüne katılma oranında güvenmiş işçi etkisinin baskın olduğunu ifade etmiştir (akt. Lundberg, 1985: 12-13). Lundberg (1985: 14) ise ilave işçi etkisinin ele alındığı teorik çerçeveye belirsizlik ve kredi kısıtlarını da dâhil ederek güçlü olmayan ancak ilave işçi etkisini destekleyecek anlamlı sonuçlara ulaşmıştır. Maloney (1987) de 1975 yılında 1.585 evli çift üzerinde yapılan analiz sonucunda, evli kadınların eşlerinin işsizliği ve eksik istihdamı durumunda işgücü piyasasına dâhil olma davranışı gösterdiği

sonucuna ulaşmıştır. Ancak bu davranış, evli kadının da arzu ettiği çalışma saatinde istihdam edilip edilmediğine (işsiz ya da eksik istihdamda oluşuna) bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Stephens (2002) ise kadının işgücü piyasasına katılma kararını, eşin işsizlik durumundan ziyade işten çıkarılma sürecinin öncesi ve sonrası üzerinden ele almış; evli kadınlar için ilave işçi etkisinin eşin işten ayrılma sürecinden önce başladığı ve eşin işten ayrılması ile birlikte bu etkinin güçlendiği şeklinde bir bulguya ulaşmıştır.

Literatürdeki uygulamalı çalışmalarda işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişki araştırılırken, genellikle hane halkı işgücü ya da istihdam anketleri gibi mikro düzeyde veri sağlayan araştırmalardan yola çıkılmaktadır. Bu çalışmalardan Başlevent ve Onaran (2003) 1994 krizi sürecinde Türkiye için, Parker ve Skoufias (2004) Meksika için, Spletzer (2007) Amerika için, Gong (2010) 2008 krizi sonrası Avustralya için, Bredtmann vd. (2013) Avrupa Birliği için, Fuchs ve Weber (2017) 30-34 yaş arası kadınlar ve 30-54 yaş arası erkekler için ve uzun dönem işsizlik durumunda geçerli olmak üzere Almanya için ilave işçi etkisinin gücümüş işçi etkisine baskın olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ancak Fuchs ve Weber (2017) tarafından elde edilen bulgular, kısa dönemde kadınlar, genç işçiler ve yaşlı erkekler için gücümüş işçi hipotezini destekler niteliktedir. Biggart ve Furlong (1996), Blundell vd. (1992), Benati (2001) yapılan analizler sonucu işgücü piyasasında gücümüş işçi etkisinin baskın olduğu sonucuna ulaşılan diğer çalışmalardandır. Türkiye’de işgücüne katılma oranı-ışsizlik oranı ilişkisini hane halkı işgücü anketini kullanarak araştıran ve analiz dönemi 2008 krizini de kapsayan Karaoglan ve Okten (2015) ise hem ilave işçi hem de gücümüş işçi hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.

İşgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi makro veriler kullanılarak inceleyen çalışmalardan Darby vd. (2001), Japonya, Fransa, İsveç ve ABD için gücümüş işçi hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Filatriau ve Reynès (2012), OECD ülkeleri üzerine yürüttüğü yatay kesit analizi sonucunda kıta Avrupası ve Latin ülkeleri ile Japonya’da 25-54 yaş arası kadınlarda ilave işçi etkisini işaret eden bulgulara ulaşmıştır. Lee ve Parasnis (2014) tarafından biri gelişmekte olan ülkelerin, diğeri ise OECD ülkelerinin verilerinden oluşan iki farklı panel veri seti ile yapılan analizin sonucuna göre, OECD ülkelerinde gücümüş işçi etkisi, gelişmekte olan ülkelerde ise ilave işçi etkisi baskındır.

Makro verilerin analizi ile Türkiye için yapılan çalışmaların sonuçları genel olarak işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını işaret etmektedir. Bu çalışmalardan, toplam işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi Türkiye geneli için incelemenin yanı sıra cinsiyet ve yerleşim yeri özelinde analizlere de yer veren Ağazade (2014), Ocak 2005-Eylül 2013 dönemi verilerini kullanmıştır. Ekonometrik analiz sonucunda iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir. Tansel vd. (2015) toplam, yaşa göre ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığı yönündedir. 1989-2012 dönemi altı aylık verileriyle toplam ve eğitim düzeyine göre kadın işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi araştıran Yıldırım (2014) ise eğitim düzeyi yüksek kadınlarda ilave işçi etkisinin ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışma, işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında ortaya çıkabilecek ilişkinin varlığı ve yönünün, cinsiyetin yanı sıra eğitim düzeyi ile de bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Akyeampong (1992)’ye göre de Kanada’da 90’larda yaşanan resesyonda ortaya çıkan gücümüş işçi etkisinin, 80’li yılların başındaki resesyon dönemine göre yarı yarıya düşük olmasının sebeplerinden biri devlet destekli eğitim programlarıdır.

5. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada, Ocak 2014-Temmuz 2017 dönemine ait veri seti kullanılarak, Türkiye’de işgücüne katılma oranı ile işsizlik arasındaki ilişki hem genel olarak hem de cinsiyet ve cinsiyet-eğitim düzeyi ayrımı özelinde araştırılmıştır. Ekonometrik analizde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 15-64 yaş arasındaki nüfus üzerinden hesaplanan işgücü piyasası verileri kullanılmıştır. Bu çerçevede, toplulaştırılmış işsizlik oranı verileri ile toplulaştırılmış, cinsiyete göre ve cinsiyet-eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranı verileri TÜİK Merkezi Dağıtım Sistemi (MEDAS) veri tabanından alınmıştır. Ekonometrik modele dâhil edilecek değişkenleri simgeleyen kısaltmalar Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3: Değişkenler

Eğitim Durumu	İşsizlik Oranı	İşgücüne Katılma Oranı		
		Cinsiyet		
		Toplulaştırılmış	Kadın	Erkek
Genel	IO	IKO	KIKO	EIKO
Okuma Yazma Bilmeyen			OYBKIKO	OYBEIKO
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen			OYKIKO	OYEIKO
İlkokul			IKIKO	IEIKO
İlköğretim			IOKIKO	IOEIKO
Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokul			ODMKIKO	ODMEIKO
Genel Lise			LKIKO	LEIKO
Lise Dengi Mesleki Okul			LDMKIKO	LDMEIKO
Yükseköğretim			YKIKO	YEIKO

Hem işsizlik oranı serisi hem de işgücüne katılma oranı değişkeninin genel, cinsiyete göre ve cinsiyete ve eğitim durumuna göre elde edilen tüm serileri, modele taşıdıkları mevsimsel özelliklerden TRAMO/SEAT yöntemi ile arındırılarak dâhil edilmiştir. Her değişkenin mevsimsel özelliklerinden arındırılan serilerine ait betimsel istatistikleri Tablo 4’te verilmektedir.

Tablo 4: Betimsel İstatistikler

	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma
IO	10,763	10,522	12,107	9,558	0,704
IKO	56,280	56,423	57,792	53,781	1,003
KIKO	35,268	35,250	37,502	31,753	1,404
EIKO	77,196	77,273	78,169	75,630	0,615
OYBKIKO	22,614	22,634	23,629	21,731	0,493
OYBEIKO	47,144	47,243	49,389	44,861	1,228
OYKIKO	25,107	25,119	26,572	23,491	0,691
OYEIKO	77,293	77,129	79,917	74,053	1,554
IKIKO	31,435	31,399	33,238	28,575	1,173
IEIKO	79,980	79,869	80,669	78,993	0,456
IOKIKO	29,141	28,651	34,175	21,147	4,120
IOEIKO	75,763	75,415	92,156	58,865	10,198
ODMKIKO	21,312	20,695	25,606	19,451	1,745
ODMEIKO	63,984	62,324	78,665	56,664	6,781
LKIKO	33,651	33,180	37,109	32,126	1,468
LEIKO	72,885	72,852	73,692	71,543	0,477
LDMKIKO	42,198	42,081	43,820	40,362	0,972
LDMEIKO	82,948	82,895	84,586	81,803	0,769
YKIKO	72,848	72,829	74,102	71,038	0,723
YEIKO	89,126	89,354	89,973	87,473	0,763

Tablo 4’teki betimsel istatistiklere göre Ocak 2014-Temmuz 2017 döneminde Türkiye’de işsizlik oranı ortalama %10,76’dır. Genel işgücüne katılma oranı değerine bakıldığında

Türkiye’de ilgili dönemde çalışabilir çağdaki nüfusun ortalama %56’sının işgücüne katıldığı görülmektedir. Kadın işgücüne katılma oranı ise erkek işgücüne katılma oranının yarısı kadardır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, cinsiyet ve eğitim durumu birlikte göz önünde bulundurulduğunda kadınların işgücüne katılımı her eğitim düzeyinde erkeklere göre oldukça düşüktür. Aradaki fark yalnızca yükseköğretim mezunları özelinde azalmaktadır. Yine de ilgili ortalama değer, yükseköğretim mezunu her dört kadından birinin işgücünde olmadığını göstermektedir. Diğer eğitim düzeyleri için kadın işgücüne katılma oranının ortalama değerleri ise oldukça düşük gerçekleşmektedir ve her eğitim düzeyinde kadınların işgücüne katılma oranı, erkeklerin işgücüne katılma oranının ortalama değerinin yarısı kadar ya da yarısından çok daha azdır. İlgili dönemde kadın işgücüne katılma oranının en düşük ortalama değeri ortaokul veya dengi meslek ortaokul mezunları için gözlenirken, işgücüne en az katılım gösteren erkekler istatistiklere okuma yazma bilmeyenler olarak yansımıştır. Ancak, özellikle düşük eğitim düzeyindeki istatistikler değerlendirilirken, Türkiye’de yüksek düzeydeki kayıt dışı işgücü piyasası hareketlerini ve istihdamı göz önünde bulundurmamak yanlış bir değerlendirmeye yol açabilecektir. Dolayısıyla hem kadın hem de erkekler için düşük eğitim durumundaki ortalama değerlerin, cinsiyete göre ortalamalardan bu derece düşük olmasını bu çerçevede ele almak daha doğru bir yaklaşımdır. Ortalama değerlerine göre en yüksek dalgalanmalar ise hem kadın hem de erkekler için ilköğretim ve ortaokul ve dengi meslek ortaokul mezunlarının işgücüne katılma oranlarında görülmektedir.

Çalışmada işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişki araştırılırken ARDL modeli kullanılmıştır. ARDL modeli bağımlı ve bağımsız değişkenlerin uygun gecikmeli değerlerinin modele dâhil edilmesiyle oluşturulan dinamik bir model olup, y bağımlı değişkeni, x ise bağımsız değişkeni ifade etmek üzere genel bir ARDL (p, q) modeli Eşitlik 1’deki gibi yazılabilir.

$$ARDL(p, q): y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i y_{t-i} + \sum_{j=0}^q \delta_j x_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Çalışmanın amacı çerçevesinde ekonometrik analizde kullanılacak genel bir ARDL modeli ise Eşitlik 2’de verilmiştir.

$$IKO_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i IKO_{t-i} + \sum_{j=0}^q \delta_j IO_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

6. Ekonometrik Analiz

Ekonometrik analiz sürecinde öncelikle, çalışmada kullanılan değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından ortaya konulan Philips-Perron (PP) testi kullanılarak yapılan birim kök testi sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur. Serilerin durağan olup olmadığını araştırmada kullanılan iki test için de sıfır hipotezi değişkenlerin birim kök içerdiği şeklindedir.

Tablo 5’te verilen sonuçlar incelendiğinde, değişkenlerin genel olarak düzey değerlerinde birim kök içerdikleri görülmektedir. Her iki test için de düzey değerlerinde birim kökün varlığını ifade eden sıfır hipotezinin %5 anlam düzeyinde reddedilebildiği değişkenler sabit ve trendli model için işgücüne katılma oranı (IKO), kadın işgücüne katılma oranı (KIKO), erkek işgücüne katılma oranı (EIKO) ve ilkök mezunu kadın işgücüne katılma oranıdır (IKIKO). Bu değişkenlerin grafikleri incelendiğinde ilgili değişkenlere ait serilerin artan trend içerdiği görülmüştür. Dolayısıyla sabitin ve trendin birlikte dâhil edildiği modelin sonuçlarına dayanarak bu dört değişkenin düzeyde durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Yalnızca sabitin dâhil edildiği modelin sonuçları ise ortaokul ve dengi meslek ortaokul mezunu erkek işgücüne katılma oranı (ODMEIKO) değişkeninin düzeyde durağan olabileceğini işaret etmektedir. ODMEIKO

değişkenine ait serinin grafiği incelendiğinde ise bu serinin belirgin bir azalan trende sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ODMEIKO değişkeninin birim kök sınavında sabit ve trendin birlikte dâhil edildiği modelin kullanılması daha uygundur. Sabit ve trendin birlikte dâhil edildiği modele göre ise ODMEIKO değişkeni düzeyde durağan değildir.

Tablo 5: Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF		PP		Değişken	ADF		PP		Bütünleşme Derecesi
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend		Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	
IO	-2,13	-4,19**	-1,61	-1,71	Δ IO	-3,97***	-4,03**	-3,83***	-3,92**	I(1)
IKO	-2,57	-4,21***	-2,57	-5,44***	Δ IKO	-6,07***	-5,82***	-9,14***	-8,13***	I(0)
KIKO	-2,74*	-5,22***	-2,49	-13,88***	Δ KIKO	-7,10***	-7,01***	-25,84***	-24,29***	I(0)
EIKO	-2,37	-4,69***	-2,36	-4,19**	Δ EIKO	-4,38***	-4,33***	-8,71***	-8,16***	I(0)
OYBKIKO	-2,59	-0,79	-1,30	-1,39	Δ OYBKIKO	-4,72***	-4,69***	-4,78***	-4,72***	I(1)
OYBEIKO	-3,29**	-3,41*	-2,24	-2,44	Δ OYBEIKO	-5,86***	-5,79***	-9,26***	-10,28***	I(1)
OYKIKO	-2,87*	-2,98	-2,84*	-2,98	Δ OYKIKO	-6,83***	-6,73***	-8,21***	-8,22***	I(1)
OYEIKO	-2,21	-2,53	-2,28	-2,62	Δ OYEIKO	-5,72***	-5,65***	-7,58***	-9,15***	I(1)
IKIKO	-0,39	-5,59***	-2,08	-4,49***	Δ IKIKO	-6,72***	-6,59***	-8,23***	-7,81***	I(0)
IEIKO	-2,38	-2,53	-2,36	-2,65	Δ IEIKO	-7,82***	-7,88***	-8,28***	-8,47***	I(1)
IOKIKO	-1,84	-1,60	-1,89	-1,54	Δ IOKIKO	-7,20***	-7,35***	-7,18***	-7,32***	I(1)
IOEIKO	-0,48	-2,75	-0,43	-1,73	Δ IOEIKO	-2,25	-2,19	-5,05***	-4,98***	I(1)
ODMKIKO	-1,78	-1,93	-1,82	-2,40	Δ ODMKIKO	-6,97***	-7,33***	-4,55***	-4,54***	I(1)
ODMEIKO	-4,38***	0,02	-4,34***	1,16	Δ ODMEIKO	-2,99**	-4,44***	-2,97**	-4,29***	I(1)
LKIKO	4,49	0,09	6,25	0,42	Δ LKIKO	-7,79***	-11,16***	-7,639***	-13,82***	I(1)
LEIKO	-2,57	-3,47*	-2,46	-3,47*	Δ LEIKO	-8,13***	-8,04***	-8,87***	-8,97***	I(1)
LDMKIKO	-1,32	-3,85**	-1,32	-2,18	Δ LDMKIKO	-8,16***	-8,09***	-7,96***	-7,91***	I(1)
LDMEIKO	-1,28	-1,49	-1,36	-1,61	Δ LDMEIKO	-5,57***	-5,49***	-5,58***	-5,49***	I(1)
YKIKO	-1,89	-1,95	-2,19	-2,14	Δ YKIKO	-2,89*	-5,57***	-5,71***	-5,64***	I(1)
YEIKO	-2,70*	-2,46	-2,08	-2,12	Δ YEIKO	-3,84***	-4,03**	-7,01***	-7,06***	I(1)

ADF testi için uygun gecikme uzunlukları, maksimum 10 gecikme uzunluğu üzerinden Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre belirlenmiştir. PP testinde Bartlett kernel spektral tahmin yöntemi kullanılmış, bant genişlikleri Newey-West Bandwidth yöntemi ile otomatik olarak seçilmiştir.

*, %10 anlam düzeyinde; **, %5 anlam düzeyinde; ***, %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Değişkenlerin birinci farktaki değerleri için elde edilen birim kök testi sonuçlarına bakıldığında, genel olarak hem sabitli hem de sabitli-trendli model için, her iki test ile birim kökün varlığını belirten sıfır hipotezinin reddedildiği sonuçlar elde edilmiştir. İlköğretim mezunu erkek işgücüne katılma oranı (IOEIKO) değişkeni için ise ADF ve PP test sonuçları farklılık göstermektedir. İlgili değişkenin birinci farkında, ADF testi değişkenin durağan olmadığını, PP testi ise durağan olduğunu işaret etmektedir. Dolayısıyla IOEIKO değişkeni PP testine göre ise I(1) iken, ADF testine göre ancak daha yüksek dereceden fark durağan olabilecektir. Ekonometrik analizde kullanılacak ARDL modeli ise birinci farkta durağan (I(1)) veya düzey ya da birinci farkta durağan (I(0)/I(1)) değişkenlere uygulanabilmektedir (Pesaran, Shin ve Smith, 2011: 289-290, Pandey ve Shettigar, 2017: 42). ADF testine göre, ilköğretim mezunu erkek işgücüne katılma oranı (IOEIKO) değişkeninin düzeyde ya da birinci farkta durağan olmadığı tespit edildiği için (PP testine göre fark durağan I(1) bulunmasına rağmen analiz sonuçları güvenilir olmayabileceğinden) analiz dışında bırakılmıştır.

İşgücüne katılma oranı ile işsizlik arasındaki ilişki incelenirken oluşturulan ARDL modellerine sabit ve trend birlikte dâhil edilmiştir. Model seçiminde maksimum gecikme uzunlukları 10 olarak alınmış ve en uygun model Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir. İlgili kriterin işaret ettiği modelin hata terimleri arasında seri korelasyon bulunması ya da hata terimlerinin normal

dağılmaması durumunda en uygun modele en yakın bilgi kriterine sahip model dikkate alınmıştır. Toplaştırılmış ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin ARDL sınır testi ile araştırıldığı analiz sonuçları Tablo 6'da verilmektedir. Tablo 6'da verilen F sınır testi alt ve üst sınırları gerçek örnek büyüklüğü değerleridir.

Tablo 6: İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi ARDL Sınır Testi Sonuçları (Toplaştırılmış ve Cinsiyete Göre)

Değişkenler	Model (Sabit ve Trendli)	F-Sınır Testi İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	Eşbütünleşme	B-G Olasılık	B-P-G Olasılık	J-B Olasılık
IKO-IO	ARDL (2,1)	9,776	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,751 LM(2)=0,624 LM(4)=0,292	0,635	0,517
EIKO-IO	ARDL (3,1)	10,494	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,889 LM(2)=0,827 LM(4)=0,936	0,084#	0,194
KIKO-IO	ARDL (2,0)	13,307	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	VAR (%1)	LM(1)=0,359 LM(2)=0,522 LM(4)=0,268	0,695	0,357

B-G olasılığı, Breusch-Godfrey Seri Otokorelasyon LM Testi F istatistiği değerine; B-P-G olasılığı, Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyanslık Testi F istatistiği değerine; J-B olasılığı, Jarque-Bera Normallik Testi χ^2 istatistik değerine aittir.

#Değişen varyans sorununu çözmek için HAC (Newey-West) tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 6'daki ARDL sınır testi sonuçları incelendiğinde, işgücüne katılma oranı (IKO) ile işsizlik oranı (IO) arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için Schwarz bilgi kriteri çerçevesinde en uygun modelin ARDL (2, 1) olduğu görülmektedir. Bu model ile elde edilen F sınır testi istatistiği %5 anlam düzeyinde üst sınır değerinden büyüktür. Bu sonuç, iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu işaret etmektedir. Erkek işgücüne katılma oranı (EIKO) ile işsizlik oranı arasında da en uygun model olan ARDL (3, 1) kullanılarak, %5 anlam düzeyinde uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kadın işgücüne katılma oranı (KIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasında da eşbütünleşme ilişkisi bulunmakta olup, ARDL (2, 0) modeli ile elde edilen F sınır testi istatistiği değeri %1 anlam düzeyindeki üst sınır değerinden büyük elde edilmiştir. Her üç modelin çalıştırılmasıyla elde edilen hata terimleri arasında seri korelasyon bulunmamakta ve hata terimleri normal dağılmaktadır. EIKO-IO ilişkisinin araştırılmasında kullanılan modelin tahmini sonucunda elde edilen hata terimlerinin değişen varyansa sahip olabileceği göz önünde bulundurularak, uzun dönem katsayılar HAC (Newey-West) tahmincisi ile düzeltildikten sonra raporlanmıştır. Tahmin edilen tüm modellere ilişkin CUSUM ve CUSUMQ istikrarlılık testi sonuçları ise çalışmanın ekinde sunulmaktadır. İlgili grafikler incelendiğinde, her iki test için %5 anlam düzeyini gösteren sınırlar içinde kalındığı görülmektedir.

Hem toplulaştırılmış hem de cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasında uzun dönem ilişki bulunduğu sonucuna ulaşıldığı için, elde edilen bu ilişkinin yönünü ve anlamlılığını değerlendirmek amacıyla Tablo 7'de uzun dönem katsayılar verilmektedir.

Tablo 7: İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisine İlişkin Uzun Dönem Katsayılar (Toplaştırılmış ve Cinsiyete Göre)

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken		
	IKO	EIKO	KIKO
IO	0,034 (0,099)	-0,019 (0,081)	0,013 (0,055)

*, %10 anlam düzeyinde; **, %5 anlam düzeyinde; ***, %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 7'deki uzun dönem katsayılar incelendiğinde işgücüne katılma oranı (IKO) ile işsizlik oranının (IO) aynı yönde değiştiği görülmektedir. Elde edilen katsayıya göre, uzun dönemde işsizlik oranında oluşan 1 yüzde puanlık bir değişme, işgücüne katılma oranında 0,034 yüzde puanlık bir artışa neden olmaktadır. Bu ilişki uzun dönemde işgücü piyasasında ilave işçi etkisi olabileceğine dair bir bilgi sunmuş olsa da, ilgili katsayı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Benzer yorumlar kadın işgücüne katılma oranı (KIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasındaki ilişki için de yapılabilecektir. İki değişken arasındaki aynı yönlü ilişki bulgusuna rağmen, ilave işçi etkisine dair anlamlı bir istatistiksel kanıt ulaşılamamıştır. Erkek işgücüne katılma oranı (EIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasındaki ilişkinin sınanmasıyla elde edilen uzun dönem katsayısının işareti ise negatiftir. Bu bulgu, iki değişken arasında güvenmiş işçi etkisini işaret eden ters yönlü bir ilişki olabileceğini gösterse de ilgili katsayı istatistiksel olarak anlamsızdır.

Tablo 8: Eğitim Durumuna Göre Kadın İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler	Model (Sabit ve Trendli)	F-Sınır Testi İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	Eşbütünleşme	B-G LM Test Olasılık	B-P-G Test Olasılık	J-B Olasılık
OYBKIKO-IO	ARDL (1,0)	4,375	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	YOK	LM(1)=0,838 LM(2)=0,918 LM(4)=0,719	0,507	0,951
OYKIKO-IO	ARDL (3,0)	9,249	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,462 LM(2)=0,759 LM(4)=0,398	0,449	0,499
IKIKO-IO	ARDL (2,0)	15,694	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	VAR (%1)	LM(1)=0,781 LM(2)=0,756 LM(4)=0,605	0,629	0,256
IOKIKO-IO	ARDL (1,5)	13,005	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%1)	LM(1)=0,116 LM(2)=0,255 LM(4)=0,372	0,185	0,722
ODMKIKO-IO	ARDL (3,2)	8,105	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,223 LM(2)=0,789 LM(4)=0,330	0,060 [#]	0,749
LKIKO-IO	ARDL (9,4)	7,125	6,01 (%10) 7,36 (%5) 10,605 (%1)	6,78 (%10) 8,265 (%5) 11,65(%1)	VAR (%10)	LM(1)=0,674 LM(2)=0,406 LM(4)=0,638	0,229	0,520
LDMKIKO-IO	ARDL (1,3)	11,896	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%1)	LM(1)=0,645 LM(2)=0,891 LM(4)=0,461	0,187	0,645
YKIKO-IO	ARDL (9,7)	7,303	6,01 (%10) 7,36 (%5) 10,605 (%1)	6,78 (%10) 8,265 (%5) 11,65(%1)	VAR (%10)	LM(1)=0,994 LM(2)=0,832 LM(4)=0,193	0,388	0,632

B-G olasılığı, Breusch-Godfrey Seri Otokorelasyon LM Testi F istatistiği değerine; B-P-G olasılığı, Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyanslılık Testi F istatistiği değerine; J-B olasılığı, Jarque-Bera Normallik Testi χ^2 istatistik değerine aittir.

[#]Değişen varyans sorununu çözmek için HAC (Newey-West) tahmincisi kullanılmıştır.

Bir sonraki adımda, işgücü piyasasında işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin analizi, cinsiyete ve eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranı değişkenleri modele dâhil edilerek detaylandırılmaya çalışılmıştır. Eğitim durumuna göre kadın işgücüne katılma oranının işsizlik oranı ile ilişkisinin araştırılmasıyla elde edilen sonuçlar Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8 incelendiğinde, F sınır testi istatistiği değeri her anlamlılık düzeyinde alt sınır değerlerinden küçük olduğundan, okuma yazma bilmeyen kadın işgücüne katılma oranı (OYBKIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı sonucuna

ulaşmıştır. Okuma yazma bilen ve diğer tüm eğitim düzeyindeki kadınların işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasında ise, anlam düzeyleri birbirinden farklılık göstermekle birlikte, uzun dönemli ilişki bulunmaktadır. Hata terimlerinin seri korelasyona sahip olmadığı ve normal dağıldığı modeller üzerinden aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılan değişkenler için elde edilen uzun dönem katsayılar Tablo 9'da verilmektedir.⁵

Tablo 9: Eğitim Durumuna Göre Kadın İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi Uzun Dönem Katsayılar

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken						
	OYKIKO	IKIKO	IOKIKO	ODMKIKO	LKIKO	LDMKIKO	YKIKO
IO	-0,761*** (0,219)	-0,094 (0,134)	-3,526*** (0,555)	0,989*** (0,329)	0,951*** (0,205)	0,961*** (0,125)	2,421** (0,905)
Güçenmiş İşçi Etkisi			Güçenmiş İşçi Etkisi	İlave İşçi Etkisi	İlave İşçi Etkisi	İlave İşçi Etkisi	İlave İşçi Etkisi

*, %10 anlam düzeyinde; **, %5 anlam düzeyinde; ***, %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 9'da verilen uzun dönem katsayılarına ait işaretler incelendiğinde, düşük eğitim seviyesindeki kadınların işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu görülmektedir. İşsizlik oranı (IO) 1 yüzde puan arttığında, ilköğretim mezunu kadınların işgücüne katılma oranı (IOKIKO) yaklaşık 3,5 yüzde puan azalmaktadır. Bu katsayı istatistiksel olarak anlamlı olup ilköğretim mezunu kadınların işgücü piyasası davranışlarında gücemiş işçi etkisinin baskın olduğu görülmektedir. Elde edilen katsayılar göre, okul bitirmemiş ancak okuyamaz olan kadınlar için de gücemiş işçi etkisi tespit edilmiş olmakla birlikte, bu etki ilköğretim mezunu kadınlara göre oldukça düşüktür. İlkokul mezunu kadınların işgücüne katılma oranı (IKIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılan model sonucu elde edilen uzun dönem katsayı ise gücemiş işçi etkisini işaret edecek şekilde negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Mesleki eğitim almış kadınlar ile lise ve yükseköğretim mezunu kadınların işgücü piyasasındaki davranışları ise ilave işçi etkisini işaret etmektedir. Uzun dönem katsayılar, işsizlik oranı 1 yüzde puan arttığında mesleki eğitim almış kadınlar ile lise mezunu kadınların işgücüne katılma oranında yaklaşık olarak 1 yüzde puanlık artış olduğunu göstermektedir. Uzun dönem katsayı yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılımı çerçevesinde incelendiğinde, daha güçlü bir ilave işçi etkisi bulgusuna ulaşıldığı görülmektedir. İlgili katsayıya göre, işsizlik oranındaki (IO) 1 yüzde puanlık artış, yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılımını (YKIKO) 2,4 yüzde puan arttırmaktadır.

Elde edilen uzun dönemli sonuçlar ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, inceleme döneminde işgücüne katılma oranı ortalama değeri en yüksek olan (%72,8) yükseköğretim mezunu kadınların, işsizlik oranı artışlarında işgücü piyasasına en yüksek ek katılım davranışı gösteren kesim olduğu görülmektedir. Bu durum yüksek eğitimli kadınların önemli ölçüde ikincil işçi özelliği taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Yükseköğretim mezunu kadınlara göre ilgili dönemde ortalama oldukça düşük işgücü katılımı gösteren, ancak görece yüksek eğitim düzeyine sahip ya da mesleki eğitim almış kadınların da, yükseköğretim mezunu kadınlara göre daha zayıf olmakla birlikte, benzer bir ilave işçi etkisi ortaya çıkardığı

⁵ Ortaokul ve dengi mesleki okul mezunu kadın işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla oluşturulan model sonucu elde edilen hata terimleri değişen varyanslılık özelliği gösterebileceğinden uzun dönem sonuçlar sunulurken düzeltilmiş standart hata değeri kullanılmıştır.

görülmektedir. İşsizliğin arttığı dönemlerdeki gelir kaybının harekete geçirdiği bu kalifiye yedek emek stokunun işgücü piyasasına kalıcı olarak kazandırılması yönünde izlenecek politikaların, ekonominin canlandığı dönemlerde ekonomik büyüme artışına önemli ölçüde katkı sağlayacağı açıktır. Bu politikalar, özellikle eğitilmiş kadınların işgücüne katılma oranı ortalama değerini de artırarak, beşeri sermayenin üretim sürecine daha yüksek katılımı ile verimlilik artışlarını da beraberinde getirebilecektir.

Kadın ve erkeklerin eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranlarının işsizlik oranı değişimleri karşısında gösterdiği değişimleri karşılaştırabilmek amacıyla, benzer bir ekonometrik analiz her eğitim düzeyine göre erkek işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür. Elde edilen bulgular Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10: Eğitim Durumuna Göre Erkek İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler	Model (Sabit ve Trendli)	F-Sınır Testi İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	Eşbütünleşme	B-G LM Test Olasılık	B-P-G Test Olasılık	J-B Olasılık
OYBEIKO-IO	ARDL (3,1)	8,715	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,547 LM(2)=0,829 LM(4)=0,915	0,349	0,949
OYEIKO-IO	ARDL (2,1)	3,799	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	YOK	LM(1)=0,695 LM(2)=0,687 LM(4)=0,342	0,168	0,175
IEIKO-IO	ARDL (1,10)	8,232	6,01 (%10) 7,36 (%5) 10,605 (%1)	6,78 (%10) 8,265 (%5) 11,65(%1)	VAR (%10)	LM(1)=0,844 LM(2)=0,899 LM(4)=0,681	0,097 [#]	0,604
ODMEIKO-IO	ARDL (7,0)	0,092	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	YOK	LM(1)=0,158 LM(2)=0,367 LM(4)=0,659	0,677	0,661
LEIKO-IO	ARDL (1,10)	4,723	6,01 (%10) 7,36 (%5) 10,605 (%1)	6,78 (%10) 8,265 (%5) 11,65(%1)	YOK	LM(1)=0,378 LM(2)=0,367 LM(4)=0,464	0,439	0,316
LDMEIKO-IO	ARDL (1,0)	10,025	5,915 (%10) 7,135(%5) 10,15(%1)	6,63 (%10) 7,98 (%5) 11,23(%1)	VAR (%5)	LM(1)=0,465 LM(2)=0,767 LM(4)=0,585	0,346	0,195
YEIKO-IO	ARDL (3,3)	4,617	5,95 (%10) 7,21 (%5) 10,365 (%1)	6,68 (%10) 8,055 (%5) 11,295(%1)	YOK	LM(1)=0,365 LM(2)=0,659 LM(4)=0,779	0,750	0,627

B-G olasılığı, Breusch-Godfrey Seri Otokorelasyon LM Testi F istatistiği değerine; B-P-G olasılığı, Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyanslılık Testi F istatistiği değerine; J-B olasılığı, Jarque-Bera Normallik Testi χ^2 istatistik değerine aittir.

[#]Değişen varyans sorununu çözmek için HAC (Newey-West) tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 10'daki sonuçlar incelendiğinde, eğitim düzeyi yüksek olan erkeklerin işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Bunun bir istisnası lise dengi mesleki okul mezunlarıdır. Lise dengi mesleki okul mezunu erkeklerin işgücüne katılma oranları (LDMEIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasında %5 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Okuma yazma bilmeyen ve ilköğretim mezunu erkeklerin işgücüne katılma oranları (OYBEIKO ve IEIKO) ile işsizlik oranı (IO) arasında da uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Tespit edilen ilişkilerin yönünü ve anlamlılığını tespit etmek amacıyla, elde edilen uzun dönemli katsayılar Tablo 11'de verilmektedir.

Tablo 11: Eğitim Durumuna Göre Erkek İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi Uzun Dönem Katsayılar

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken		
	OYBEIKO	IEIKO	LDMEIKO
IO	1,371** (0.504)	-1,669** (0.495)	-1,696*** (0,327)
	İlave İşçi Etkisi	Güçenmiş İşçi Etkisi	Güçenmiş İşçi Etkisi

*, %10 anlam düzeyinde; **, %5 anlam düzeyinde; ***, %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 11’de verilen uzun dönem katsayılar incelendiğinde, işsizlik oranında 1 yüzde puanlık artış olması durumunda, okuma yazma bilmeyen erkeklerin 1,37 yüzde puan daha fazla işgücüne katılım gösterdikleri görülmektedir. İlkokul ve lise ve dengi mesleki okul mezunu erkekler için elde edilen katsayılar ise anlamlı bir güvenmiş işçi etkisini işaret etmektedir. İlgili dönemde yükseköğretim mezunu erkeklerin ardından en yüksek işgücüne katılma oranı ortalamalarının gözlemlendiği değişkenler için elde edilen bu güçlü güvenmiş işçi etkisi, işgücü piyasasından gerçek bir çıkışı gösterebileceği gibi, kayıt dışı piyasaya geçişi de ifade edebilecektir. Bu sonucun kaynağını tespit etmek ise ancak mikro verilerin kullanıldığı bir analiz ile mümkün olabilecektir.

Eğitim düzeyine göre kadın ve erkek işgücüne katılma oranı değişkenlerinin kullanılmasıyla elde edilen sonuçlar karşılaştırılacak olursa, eğitim düzeyi yüksek olan kadınların işsizlik oranındaki artışlara oldukça duyarlı olup işgücü piyasasına katılma davranışı gösterdiği görülmektedir. İşsizlik oranları artışları, eğitim düzeyi yüksek erkeklerin işgücüne katılımı üzerinde ise uzun dönemde pozitif ya da negatif anlamlı bir etki oluşturmamaktadır. Lise ve dengi mesleki eğitim almış kadın ve erkeklerin, işsizliğin artması durumunda işgücü piyasasına katılım davranışları birbirinin tersi yöndedir. Güçenmiş işgücü etkisinin, hem kadın hem de erkek ilkökul mezunları için ya da daha genel bir ifade ile daha düşük eğitim düzeyine sahip emek arz ediciler için tespit edildiği sonuçlar, kalifiye olmayan işçilerin iş arama süreçlerine kayıt dışı piyasada devam etmiş olabileceği fikrine ek bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

7. Sonuç

İşgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki sıkı ilişki, işgücü piyasasının seyri ile ilgili değerlendirmeler yapılırken işgücüne katılma oranları ile işsizlik oranlarının birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu değerlendirmeler, işgücüne katılma oranı artışlarının yeni iş yaratma kapasitesinin sınırlı olduğu durumlarda işsizlik oranına da yansiyabileceği bilgisi ışığında yapılmaktadır. Ancak, işgücüne katılma oranı işsizlik oranının temel belirleyicilerinden olmakla birlikte; ekonomik teori işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında çift yönlü bir ilişkinin olabileceğini işaret etmektedir.

İşsizlik oranından işgücüne katılma oranına doğru gelişebilecek bir ilişki ekonomik konjonktür ile ilişkilendirilmekte ve bu çerçevede ilişkinin yönü iki farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bu etkilerden ilki, konjonktürün daralma evresinde işsizlik oranının artması ve bu evrede iş bulmanın daha zor olması nedeniyle işgücü piyasasından çıkışlara bağlı olarak ortaya çıkan güvenmiş işçi etkisidir. Diğer bir deyişle güvenmiş işçi etkisi, işsizlik oranı artışlarının işgücüne katılma oranlarında düşüşe neden olduğu bir durumdur. İkinci etki ise daralma dönemi öncesinde işgücü piyasasında olmayan aile bireyinin, ailenin geçimini sağlayan bireyin işsiz kalmasıyla hanede ortaya çıkacak gelir kaybını telafi etmek amacıyla işgücü piyasasına çıkması ile oluşmaktadır. İlave işçi etkisi olarak adlandırılan bu etki, işsizlik oranı artışlarının işgücüne katılma oranında da artış oluşturması şeklinde gözlenmektedir. Bu etkilerin işgücü piyasasına

yansıması doğası gereği uzun dönemli bir süreç olduğu için, işgücü piyasasında hangi etkinin ortaya çıktığını ya da baskın olduğunu belirlemek uzun dönemli analizler ile mümkün olabilmektedir.

Bu çalışmada işsizlik oranı değişmelerinin toplulaştırılmış, cinsiyete göre ve cinsiyet-egitim durumuna göre işgücüne katılma oranlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Ekonometrik analizde Türkiye'nin Ocak 2014-Temmuz 2017 dönemine ait işsizlik ve işgücüne katılma oranı veri setleri kullanılmıştır. Toplulaştırılmış ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları ile yapılan uzun dönemli analiz sonucunda, işgücü piyasasında gücümüş ya da ilave işçi etkisinin varlığına dair anlamlı bir bulgu elde edilememiş olmakla birlikte, cinsiyet-egitim düzeyi özelinde yapılan ek analizler farklı sonuçları işaret etmektedir. Özellikle yükseköğrenim ve mesleki düzeyde öğrenim görmüş kadınlar için sonuçlar, güçlü bir ilave işçi etkisi olduğu şeklinde elde edilmiş, yükseköğretim mezunu ya da görece yüksek eğitime sahip erkekler için ise işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasında anlamlı bir uzun dönemli ilişki olduğu bulgusuna ulaşılammıştır. Bu sonuçlar, Türkiye'de işsizliğin görece düşük olduğu zamanlarda işgücü piyasasında olmayan kalifiye kadınların bir 'yedek emek ordusu' görüntüsü sergilediğine kanıt oluşturmaktadır. Beşeri sermaye yatırımı yapılmış bu bireylerin işgücü piyasasına ilişkin ek düzenlemeler ve sosyal politikalar ile işgücü piyasasına kalıcı olarak katılabilmesi durumunda, verimlilik artışı kaynaklı ekonomik büyüme artışına katkı sağlayabilecekleri öngörülebilmiştir. İşgücüne katılımı ortalama anlamda daha düşük kalan mesleki eğitilmiş kadınlar, geliştirilecek politikalar için ayrı bir odak noktası olma özelliği taşımaktadır.

Düşük eğitim düzeyindeki kadınlar ile ilkokul ve lise ve dengi mesleki okul mezunu erkekler için elde edilen bulgular ise genel olarak gücümüş işçi etkisini işaret etmektedir. Makroekonomik veriler kullanılarak ulaşılan bu sonuçlar, işgücü piyasasından bir çıkış şeklinde değerlendirilebileceği gibi kayıt dışı işgücü piyasasına geçiş olarak da yorumlanabilir. İşgücü piyasasındaki bu hareket ile ilgili daha net bir yorum yapabilmek için mikro veri setleri ile ek analizler yapılması gerekemekle birlikte, özellikle gücümüş işçi etkisinin düşük eğitim seviyesindeki bireyler için elde edilmesi durumu, bu hareketin kayıt dışı işgücü piyasasına geçiş olarak yorumlanabileceğine ek kanıtlar sunmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar, işgücüne katılma oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin yönünün gelişiminde işgücüne katılma oranının mevcut düzeyinin etkisinin olabileceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede işgücü piyasasında düşük işgücüne katılım durumu geçerli iken ilave işçi etkisinin, işgücüne katılma oranı yüksek olduğunda ise gücümüş işçi etkisinin baskın olacağı değerlendirilmektedir. Kadınların işgücüne katılma oranının oldukça düşük bir seviyede olduğu Türkiye'de, özellikle sahip oldukları nitelikler dolayısıyla işgücü piyasasında iş bulma olasılığı nispeten yüksek olan kadınlar için ilave işçi etkisinin baskın olması bu değerlendirme ile de uyumluluk göstermektedir.

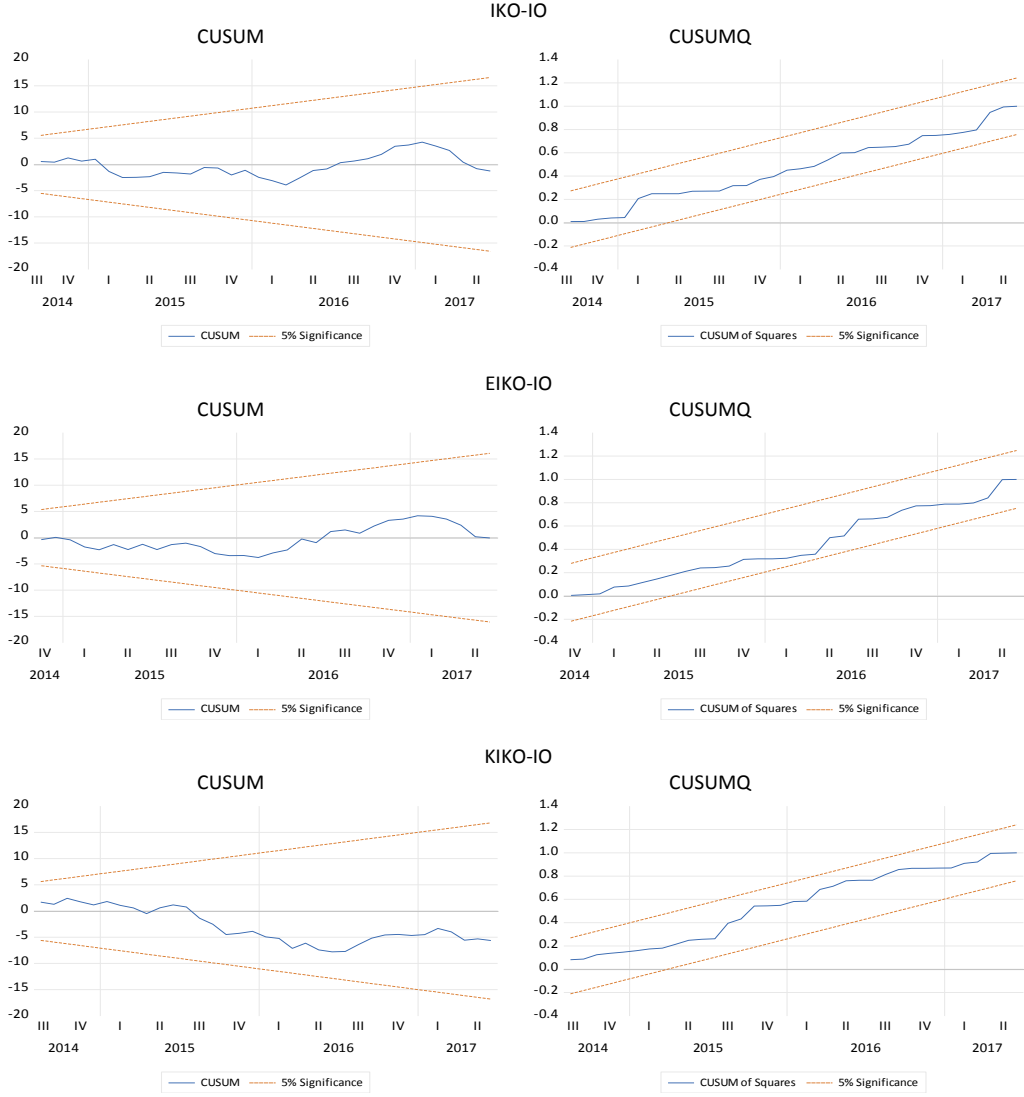
Çalışma bulgularına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olursa makroekonomik veriler ile elde edilen sonuçlar, Türkiye işgücü piyasasında artan işsizlik nedeniyle ortaya çıkabilecek hane halkı gelir kaybını telafi etme görevini yüksek eğitilmiş ya da mesleki eğitim görmüş kadınların üstlendiğini işaret etmektedir. Mikro veriler kullanılarak yapılacak ek araştırmalar, hem diğer demografik ve ekonomik etkenlerin bu bulguyu destekleyip desteklemediğine dair ilave bilgiler sunabilecek, hem de farklı eğitim düzeylerinde tespit edilen gücümüş işçi etkisinin işgücü piyasasından gerçek bir çıkışı ifade edip etmediğini açıklayabilecektir.

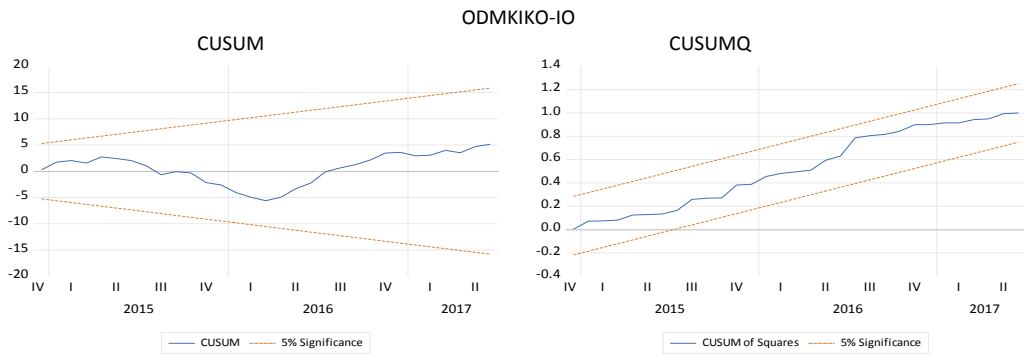
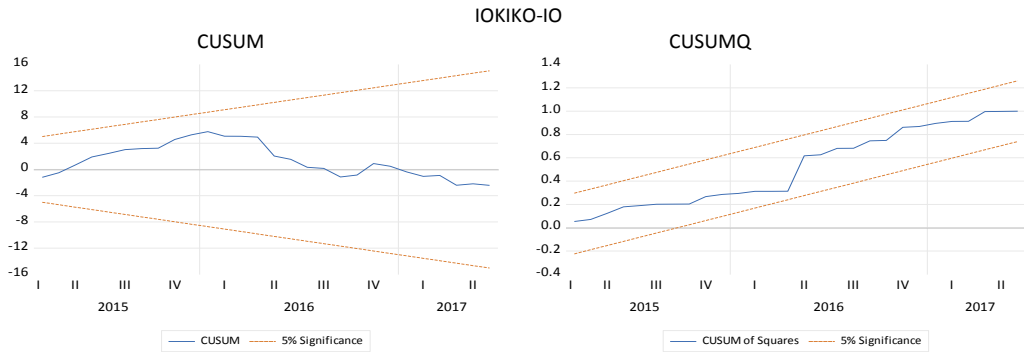
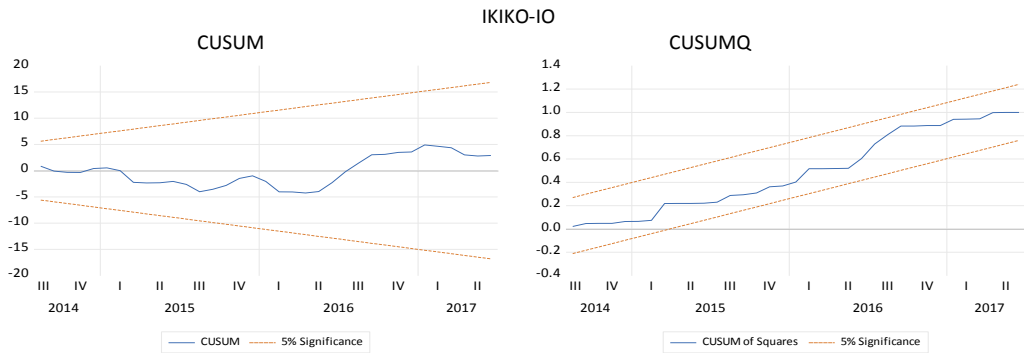
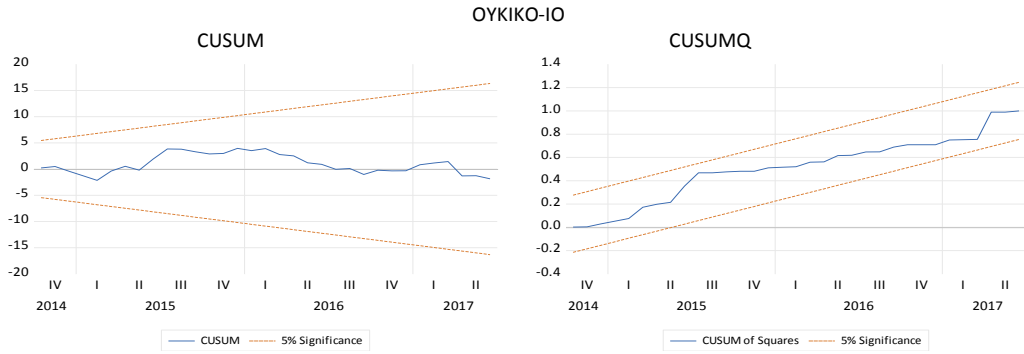
Kaynaklar

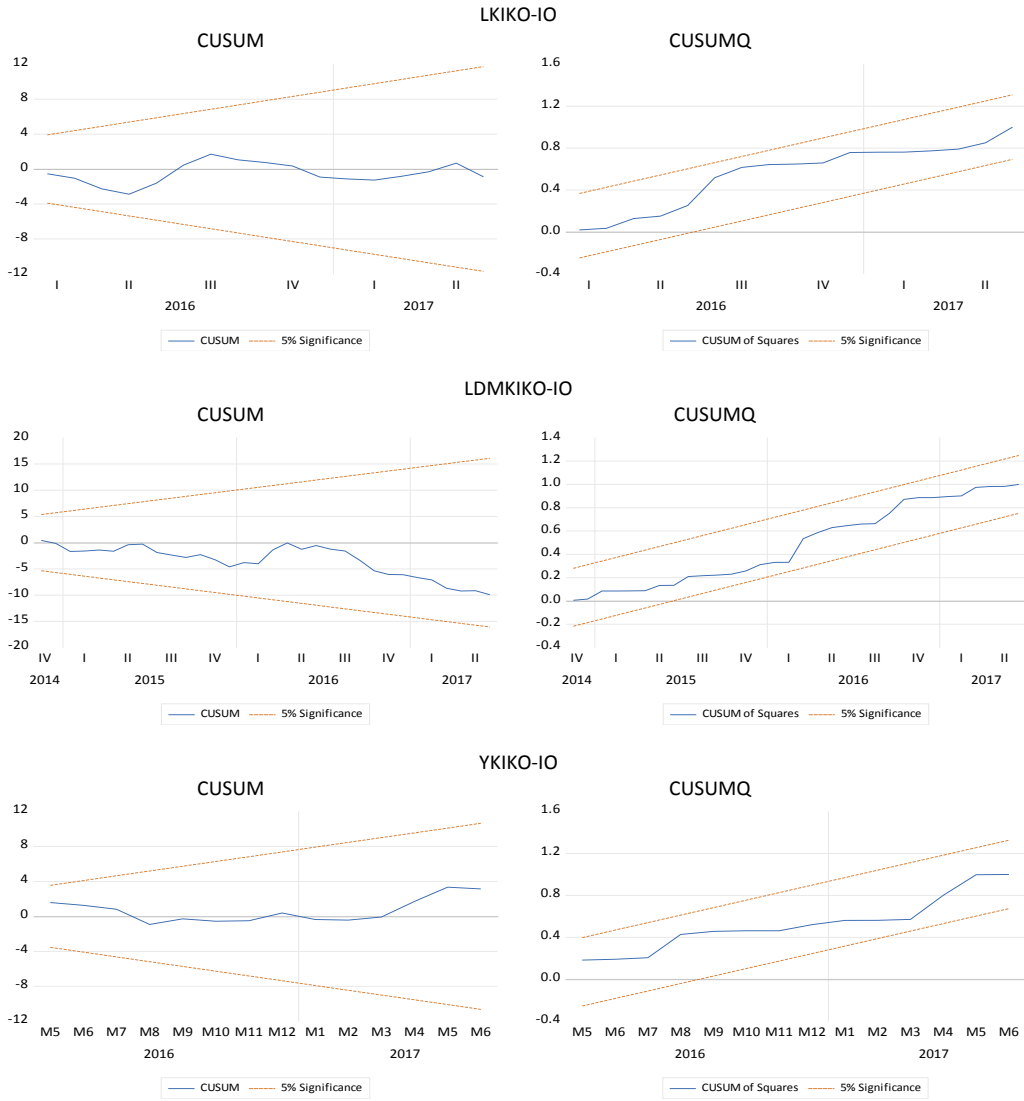
- Ağazade, Seymur (2014), "Türkiye'de İşsizlik ve İşgücüne Katılım İlişkinin Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Koentegrasyon Yöntemleri ile Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 9, S. 3: 145–161.
- Akyaamong, Ernest B. (1992), "Discouraged Workers-Where Have They Gone?", *Perspectives on Labour and Income*, Vol. 4, No. 3, Article No. 5.
- Başlevent, Cem; Onaran, Özlem (2003), "Are Married Women in Turkey More Likely to Become Added or Discouraged Workers?", *Labour*, Vol. 17, No. 3: 439–458.
- Benati, Luca (2001), "Some Empirical Evidence on the 'Discouraged Worker' Effect" *Economics Letters*, Vol. 70, No. 3: 387-395.
- Biggart, Andy; Furlong, Andy (1996), "Educating 'Discouraged Workers': Cultural Diversity in the Upper Secondary School." *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 17, No. 3: 253-266.
- Blundell, Richard; Ham, John; Meghir, Costas (1998), "Unemployment, Discouraged Workers and Female Labour Supply", *Research in Economics*, Vol. 52, No. 2: 103–131.
- Bowen, William G.; Finegan, Thomas Aldrich (1969), *The Economics of Labor Force Participation*, Princeton: Princeton University Press.
- Bredtmann, Julia; Otten, Sebastian; Rulff, Christian (2013), "Husband's Unemployment and Wife's Labor Supply: The Added Worker Effect across Europe." *ILR Review*: 1-31.
- Burtan Doğan, Bahar; Kaya, Mehmet (2014), "TRC2 Bölgesinde Kadın İstihdamı Sorunları ve Çözüm Önerileri", *International Journal of Social and Economic Sciences*, Vol. 4, No. 2: 91-106.
- Cahuc, Pierre; Zylberberg, André (2004), *Labor Economics*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Cain, Glen George (1966), *Married Women in the Labor Force: An Economic Analysis*, Chicago: University of Chicago Press.
- Darby, Julia; Hart, Robert A.; Vecchi, Michela. (2001), "Labour Force Participation and the Business Cycle: A Comparative Analysis of France, Japan, Sweden and the United States." *Japan and the World Economy*, Vol.13, No. 2: 113-133.
- DİSK/Genel-İş Sendikası Araştırma Dairesi (2017), *Kayıtdışı İstihdam Raporu: Kasım 2017*, Ankara: DİSK/Genel-İş.
- Durak, Şuayıp; Kaya, Vedat (2014), "Türkiye'de İşsizlik ve İşsizliği Azaltmaya Yönelik Politikalar: Tarihsel Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 28, No. 2: 55–73.
- Eğilmez, Mahfi (2017), "İşsizlik Artıyor", <http://www.mahfiegilmez.com/2017/02/issizlik-artiyor.html> (Erişim: 15.03.2018).
- Filatrou, Olivier; Reynès, Frédéric (2012), "A New Estimate of Discouraged and Additional Worker Effects on Labor Participation by Sex and Age in OECD Countries." *OFCE Document de travail*, No. 9.
- Fuchs, Johann; Weber, Enzo (2017), "Long-Term Unemployment and Labour Force Participation: A Decomposition of Unemployment to Test for the Discouragement and Added Worker Hypotheses", *Applied Economics*, Vol. 49, No. 60: 5971-5982.
- Gong, Xiaodong (2010), "The Added Worker Effect and the Discouraged Worker Effect for Married Women in Australia." Discussion Paper no. 4816, Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA).
- IMF, (2017), World Economic Outlook Database, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/weorept.aspx?sy=2006&ey=2022&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=26&pr1.y=11&c=186&s=LUR&grp=0&a=#notes> (Erişim: 15.03.2018).
- Kakıcı, Hülya; Emeç, Hamdi; Üçdoğruk, Şenay (2007), "Türkiye'de Çalışan Kadınların Çocuk Bakım Tercihleri" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, No. 5: 20–40.
- Karaoglan, Deniz; Okten, Cagla (2015), "Labor-Force Participation of Married Women in Turkey: A Study of the Added-Worker Effect and the Discouraged-Worker Effect", *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 51, No. 1: 274-290.
- Lee, Grace H. Y.; Parasnis, Jaai (2014), "Discouraged Workers in Developed Countries and Added Workers in Developing Countries? Unemployment Rate and Labour Force Participation", *Economic Modelling*, Vol. 41: 90-98.
- Leibowitz, Arleen (1975), "Education and the Allocation of Women's Time", *Education, Income, and Human Behavior*, (Ed. F. Thomas Juster), Cambridge: NBER: 171-198.
- Lundberg, Shelly (1985), "The Added Worker Effect", *Journal of Labor Economics*, Vol. 3, No. 1: 11–37.

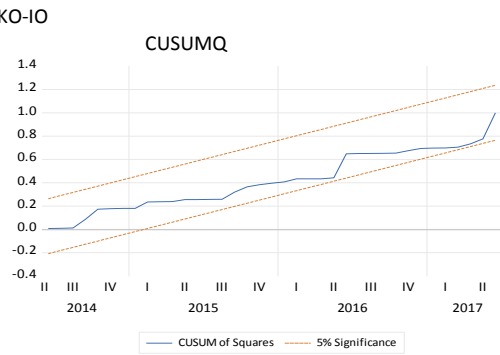
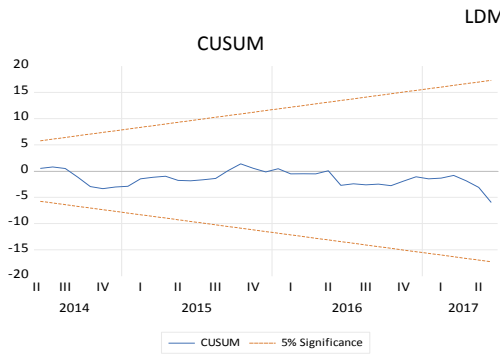
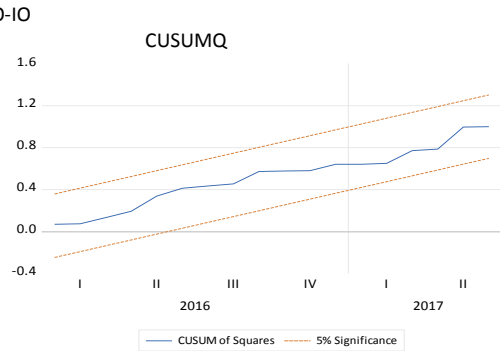
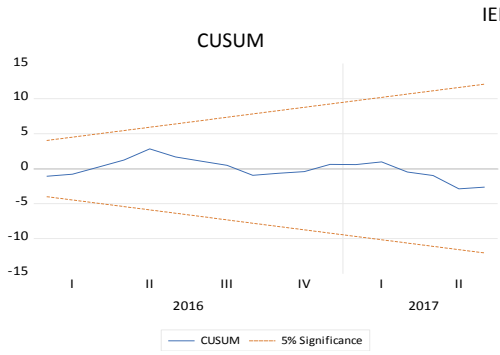
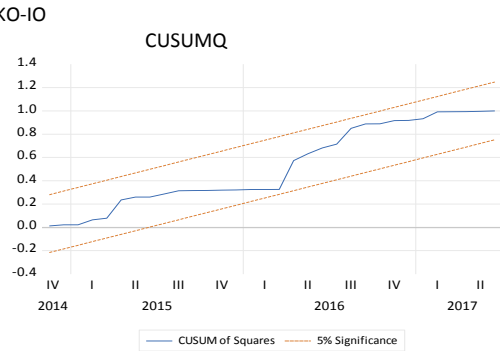
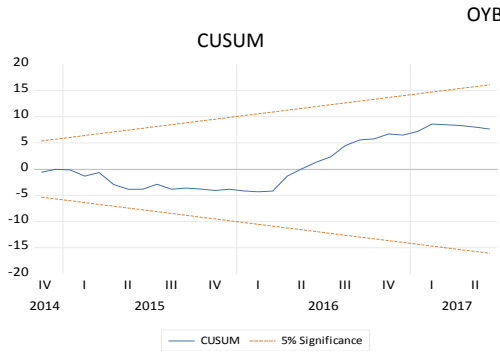
- Maloney, Tim (1987), "Employment Constraints and the Labor Supply of Married Woman: A Reexamination of the Added Worker Effect", *The Journal of Human Resources*, Vol. 22, No. 1: 51–61.
- Mincer, Jacob (1962), "Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply", *Aspects of Labor Economics*, (Ed. H. Gregg Lewis), Princeton: Princeton University Press: 63–105.
- Pandey, Amrendra; Shettigar, Jagadish (2017). "Relationship Between Monetary Policy and Industrial Production in India", *Current Issues in Economics and Finance*, (Eds. Bandi Kamaiah, C. S. Shylajan, S. Venkata Seshiah, M. Aruna, Subhadip Mukherjee), Singapore: Springer: 37–52.
- Parker, Susan W.; Skoufias, Emmanuel (2004), "The Added Worker Effect over the Business Cycle: Evidence from Urban Mexico", *Applied Economics Letters*, Vol. 11, No. 10: 625–630.
- Pesaran, M. Hashem; Shin, Yongchaol; Smith, Richard J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships." *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 16, No. 3): 289–326.
- Phillips, Peter C. B.; Perron, Pierre (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, Vol. 75, No. 2: 335–346.
- Rankin, Bruce H.; Aytac, Işık A. (2006), "Gender Inequality in Schooling: The Case of Turkey", *Sociology of Education*, Vol. 79, No. 1: 25–43.
- Spletzer, James R. (2007), "Reexamining the Added Worker Effect", *Economic Inquiry*, Vol. 35, No. 2: 417–427.
- Stephens, Jr., Melvin (2002), "Worker Displacement and the Added Worker Effect", *Journal of Labor Economics*, Vol. 20, No. 3: 504–537.
- Tansel, Aysit; Ozdemir, Zeynel Abidin; Aksoy, Emre (2015), "Unemployment and Labor Force Participation in Turkey", *Applied Economics Letters*, Vol. 23, No. 3: 184–187.
- T. C. Kalkınma Bakanlığı (2014), Onuncu Kalkınma Planı 2014–2018: İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: T. C. Kalkınma Bakanlığı.
- TÜİK, (2017). İşgücü İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (Erişim: 26.03.2018).
- Ulusal İstihdam Stratejisi (2014–2023) ve Eylem Planları (2017–2019) ile İlgili 04/07/2017 Tarihli ve 2017/22 Sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı, T. C. Resmi Gazete, 30177-Mükerrer, 7 Temmuz 2017. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170707m1.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170707m1.htm> (Erişim: 26.3.2018).
- UNFPA, (2017), The State of World Population 2017, New York: United Nations Population Fund. https://www.unfpa.org/sites/default/files/sowp/downloads/UNFPA_PUB_2017_EN_SWOP.pdf (Erişim: 25.03.2018).
- United Nations (2012), The Millennium Development Goals Report 2012, New York: United Nations.
- Yamak, Rahmi; Abdioğlu, Zehra; Mert, Nilcan (2012), "Türkiye’de İşgücüne Katılımı Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Analiz", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, No. 2: 41–58.
- Yenilmez, Füsün; Işıklı, Burhanettin (2010), "The Comparison of Labor Force Participation Rate of Women in Turkey with the World Country Groups" *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 10, No. 3: 77–92.
- Yıldırım, Zekeriya (2014), "The Unemployment Rate and Labor Force Participation Rate Nexus for Female: Evidence from Turkey". *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 6, No. 5: 139–146.
- World Bank, (2017), World Development Indicators, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SL.TLF.CACT.FE.ZS&country=#advancedDownloadOptions> (Erişim: 26.03.2018).
- www.sgk.gov.tr

Ek: CUSUM ve CUSUMQ İstikrarlılık Testleri

Arsa ve Arazilere Yönelik Mali Yükümlülükler Çerçevesinde Kentsel Rantların Vergilendirilme(me)si¹

Tacim Yaygır²
Canatay Hacıköylü³

Arsa ve Arazilere Yönelik Mali Yükümlülükler Çerçevesinde Kentsel Rantların Vergilendirilme(me)si

Öz

Kentleşme ile birlikte taşınmazların değerlerinde çeşitli nedenlerle olumlu yönde bir değişim olmaktadır. Taşınmazların değerlerinde görülen bu artışlar kentsel rantların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Taşınmazların değerlerindeki bu artışın ana kaynağı ise kamusal mal ve hizmetlerdir. Kentsel rant alanındaki en önemli sorunlardan birisi arazi ve arsa spekülasyonudur. Arazilere arsaya dönüşen kişiler ciddi oranda haksız kazanç niteliği ağır basan kazançlar (rant) elde edebilmektedir. Taşınmazlardaki değer artışlarından elde edilen rantların bir kısmının sosyal adaleti sağlamak amacıyla kamu kesimine aktarılması gereklidir. Kentsel rantların kamuya kazandırılmasında en önemli araç bu rantların vergilendirilmesidir. Bu çalışmada arsa ve arazilere ilişkin Türk vergi sisteminde yer alan mali yükümlülükler incelenmiştir. Kentsel rantın ana kaynağı olan arazi ve arsalarla ilişkin Türk vergi sisteminde yer alan mali yükümlülüklerin kentsel rantları tam olarak vergileyemediği söylenebilir.

Taxation of Urban Rents within the Scope of Financial Obligations for Land of Parcel

Abstract

With urbanization, the values of immovables are changing positively for various reasons. These increases in the value of the immovable are an important part of urban unearned income. The main source of this increase in the value of immovables is public goods and services. One of the most important problems in urban unearned income is the land and land speculation. Those who turn into land are able to unearned income (rent) that are seriously unfairly earning. Some of the unearned income obtained from the value increases in the immovables are required to be transferred to the public sector in order to provide social justice. Taxation of these unearned income is the most important means of bringing urban unearned income to the public. In this study, financial obligations in the Turkish tax system related to land and land were examined. It can be said that the financial obligations in the Turkish tax system concerning the main source of urban unearned income are not fully taxable on urban unearned income.

Anahtar Kelimeler: Arsa ve Arazi, Rant Vergisi

Keywords: Land, Unearned income.

1. Giriş

Mali güce göre vergi alınması vergilendirmede önemli ilkelerinden biridir. Mali gücün göstergeleri ise gelir, harcama ve servettir. Mali gücün göstergelerinden biri olan servet uzun yıllar önemli bir vergi konusu olarak değerlendirilmiş ve buradan elde edilen gelir kamu harcamaları için finansman kaynağı oluşturmuştur. Günümüzde servet vergileri eski önemini kaybetmiş olsa da bazı amaçlarla vergi sistemlerinde yerini korumaktadır. Bu amaçlar şunlardır:

- Vergilemede adalet ve eşitliği sağlamak,
- Ekonomik etkinliği sağlamak,

¹Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. Canatay Hacıköylü danışmanlığında Tacim Yaygır tarafından "Türk Vergi Sisteminde Arsa ve Arazilere Yönelik Mali Yükümlülükler" ismiyle tamamlanarak 30.05.2017 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü. tacimyaygir@anadolu.edu.tr. Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0003-4844-1537>.

³ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü. hacikoylu@anadolu.edu.tr. Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0002-8853-6461>.

- Gelir vergisinin kontrolünü sağlamak,
- Servetin verimliliğini arttırmak,
- Hazineye gelir sağlamak vb.

Ülkemizde uygulanan servet üzerinden alınan vergilerinden en önemlisi emlak vergisidir. Yönetimi yerel idarelere bırakılmış sürekli ve özel nitelikte bir servet vergisi olan emlak vergisinin konusunu arsa ve araziler ile birlikte binalar oluşturmaktadır. Emlak vergisinin konusunu oluşturan arsa ve araziler gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi, veraset ve intikal vergisi ile tapu ve kadastro harcının konusuna da girmektedir.

Kentleşme olgusunun bir sonucu olarak arazileri arsaya dönüşen toprak sahipleri ciddi oranda haksız kazanç niteliği ağır basan kazançlar (rant) elde edebilmektedir. Bu rant gelirlerinin ana kaynağı çoğu zaman kamunun yapmış olduğu bir takım kamusal hizmetler ile imar uygulamalarıdır. Son yıllarda özellikle büyük şehirlerde arsa spekülasyonu yaygınlaşmış, inşaat işi ile uğraşanlar ve arsa spekülörleri bu sebeple rant geliri elde etmişlerdir. Arsa spekülasyonu üzerinden sağlanan bu rant gelirlerinin gelir dağılımını bozucu ve sosyal adaleti zedeleyici etkileri ortaya çıkmış bulunmaktadır. Dolayısıyla taşınmazlardan sağlanan bu rant gelirlerinden kamunun pay almasını sağlamak bir zorunluluk haline gelmiştir. Kentsel rantların kamuya kazandırılmasında en önemli araç bu rantların vergilendirilmesidir. Buna bağlı olarak ülkemizde son yıllarda “Rant Vergisi” tartışmaları ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada mevcut yasal düzenlemelerde arsa ve arazilere yönelik mali yükümlülükler ele alınarak kentsel rantların vergilendirilmesi üzerine değerlendirme yapılmış ve öneriler sunulmuştur.

2. Arazi Kavramı

Arazi kavramı Emlak Vergisi Kanunu'nun 12. maddesinde geçmektedir. Söz konusu maddeye göre “Türkiye sınırları içinde bulunan arazi ve arsalar bu kanun hükümlerine göre Arazi Vergisine tâbidir” (Emlak Vergisi Kanunu, 2018, md. 12). Emlak Vergisi Kanunu, Türkiye sınırları içerisinde bulunan arazilerin vergiye tâbi olacağını belirtmiş ancak arazinin bir tanımını yapmamıştır.

Arazi, kullanılan toprağı belirlemek için tabii (çit, duvar, yol vb.) ve yapay işaretlerle çevrilmiş yeryüzü parçası olarak tanımlanabilir (Can vd., 2012, s. 79). Arazi, imar uygulaması geçmeyen toprak parçasıdır. Vergi hukukunda arazi genel olarak “Arz üzerinde sınırları dağ, çit, duvar, ağaç, yol veya nehirler ve sular veya kanallar gibi tabii ve suni işaretlerle çevrilmiş bulunan yeryüzü parçası olarak tarif edilmekte, arazinin içinde bulunan gölcükler, kaynaklar ve dikilen şeyler de arazi olarak sayılmaktadır” (Arslanoğlu ve Pınarcık, 1972, s. 68).

Arazilerin belediye ve mücavir alan⁴ hudutları dâhilinde bulunup bulunmamasının vergiye tâbi olmak bakımından bir önemi yoktur. Türkiye sınırları dâhilindeki bütün araziler vergiye tabi olmaktadır (Vural, 1998, s. 148). Türkiye sınırlarından, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarını kullandığı kara ve deniz sahalarını çevreleyen siyasi ve milli sınırlar anlaşılmalıdır (Arslanoğlu ve Pınarcık, 1972, s. 41).

⁴Mücavir alan, belediye sınırı dışında yer alan bir kısım alanların imar denetiminin koruma ve geliştirme amaçlı olarak belediyelerin denetimine verilmesi olarak ele alınmaktadır. Mücavir alanların belediye sınırlarına bitişik olması gerekmemektedir. Ayrıca köyler de mücavir alan kapsamına girebilmektedir, <http://www.csb.gov.tr/iller/dosyalar/imajlar/imaj5538/rqZkt.pdf>, (Erişim tarihi: (11.12.2016). 06.12.2012 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmiyedi İlçe Kurulması ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile bütün büyükşehir belediyelerin sınırları il mülki sınırları olarak belirlenmiştir. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf> (14..12.2016).

3. Arsa Kavramı

Arsa kavramı da Emlak Vergisi Kanunu'nun 12. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu maddenin birinci bendinde *“Türkiye sınırları içinde bulunan arazi ve arsalar bu kanun hükümlerine göre Arazi Vergisine tabidir”* hükmü yer almaktadır (Emlak Vergisi Kanunu, 2018, md. 12). Bu hükme göre genel olarak arsalar, arazi kavramı içerisinde düşünülmektedir. Ancak arsalar için farklı vergi oranının belirlenmiş olması ve arsaların araziden ayrı olarak beyan edilmesinden dolayı arsa kavramının ayrıca tanımının yapılması gerekmektedir. Bu durumun bir gereği olarak Emlak Vergisi Kanunu'nun 12. maddesinin 2. bendinde arsa kavramı tanımlanmıştır;

“Belediye sınırları içinde belediyece parsellenmiş arazi arsa sayılır.

Belediye sınırları içinde veya dışında bulunan parsellenmemiş araziden hangilerinin bu kanuna göre arsa sayılacağı Bakanlar Kurulu Kararı ile belli edilir.

Aksine hüküm olmadıkça bu kanunun diğer maddelerinde yer alan arazi tabiri arsaları da kapsar” (Emlak Vergisi Kanunu, 2018, md. 12).

Kanun hükmüne göre arsa kavramı, üzerinde inşaat yapılabilecek, parsellenmiş ve parselleme işlemi (parselasyon) belediyeler tarafından onaylanmış arazileri ifade etmektedir. Bu kapsamda, belediye sınırları içerisinde ilgili belediyelerce parsellenmiş arazi ile mücavir alanlarda inşaat ruhsatları belediyece verilmesi gereken parsellenmiş araziler arsa olarak değerlendirilir (Mert vd., 1994, s. 248).

Emlak Vergisi Kanunu'nun 12. maddesinin 3. bendine göre, belediye sınırları içerisinde veya dışarısında bulunan parsellenmemiş araziler de arsa kavramı içerisinde değerlendirilebilecektir. Bu kapsamda belediye sınırları içerisinde veya dışarısında parsellenmemiş arazilerden hangilerinin arsa sayılacağı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmektedir. Bakanlar Kurulu kendisine verilen bu yetkiye istinaden hangi arazilerin arsa olarak değerlendirileceğini 11.03.1983 tarihli ve 17984 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 1983/6122 numaralı *“Arsa Sayılacak Parsellenmemiş Arazi Hakkında Karar”* ile belirlemiştir.

Bakanlar Kurulu Kararı incelendiğinde⁵ arsa sayılacak arazilerin belirlenmesinde, arazilerin belediye sınırları içerisinde olup olmamasına göre bir ayrıma gidilmiştir. Buna göre, belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde olup da imar planı ile iskân sahası olarak ayrılmış yerlerde bulunan ve zirai faaliyette kullanılmayan parsellenmemiş arazi ve arazi parçaları arsa olarak değerlendirilir. Yine belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde olan, ancak imar planı ile iskân sahası olarak ayrılmış yerlerde bulunmamakla beraber fiilen kullanılabilir halde bulunup, ilgili belediyenin su-yol, yol-otobüs, su-temizlik, su-otobüs, otobüs-temizlik, yol-temizlik gibi hizmetlerinden en az ikisinden faydalanmakta olan yerlerde bulunan parsellenmemiş arazi ve arazi parçaları arsa olarak değerlendirilir. Ayrıca yukarıda belirtilen yerlerde bulunan arazi ve arazi parçaları boş tutuldukları, bir yıldan fazla nadasa bırakıldıkları, beyanda bulunulması gereken yılı izleyen yılbaşından itibaren 5 yıl içinde herhangi bir şekilde (Kamulaştırma hariç) başkasına devir ve temlik edildikleri takdirde arsa sayılarak, geçmiş yıl vergileri arsaya ait nispet üzerinden tarh, tahakkuk ve tahsil edilir. Gelir İdaresi Başkanlığı da bir özelgesinde, yoklama sonucu arazinin zirai faaliyette kullanılmadığı, başka amaçlara tahsis edildiği, boş veya iki yıl üst

⁵Bakanlar Kurulu'nun 11.03.1983 tarihli ve 17984 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1983/6122 numaralı kararı. http://www.verginet.net/dtt/2/836122ARSASAYILACAKPARSELLENMEMISARAZIHAKKINDAKARAR_2071.aspx (Erişim tarihi: 13.12.2016).

üste nadasa bırakıldığı tespit edilen arazinin arsa olarak sayılması gerektiği görüşünü vermiştir.⁶ Bu kapsamda arsa olarak sayılmayan arazi ve arazi parçaları yukarıda belirtilen şartlardan dolayı arsa olarak değerlendirildiğinde içinde bulunulan yıl ile geçmiş yıl vergileri ikmalen tarh, tahakkuk ve tahsil edilir (Can vd., 2012, s. 76).

Burada üzerinde durulması gereken husus arazi ve arazi parçalarının beyanda bulunulması gereken yılı izleyen yılbaşından itibaren 5 yıl içerisinde herhangi bir şekilde başkasına devir ve temlik edilmesinde 5 yıllık sürenin ne zaman başlayacağıdır. Çünkü Bakanlar Kurulu Kararı'nda sürenin beyanda bulunulması gereken yılı takip eden yılbaşından itibaren başlayacağı belirtilmiştir. Oysaki günümüzde uygulanan emlak vergisinde beyanname verilmemektedir. Emlak vergisine konu arazilerin matrahını 4 yılda bir "Takdir Komisyonlarınca" belirlenen "Arazi Asgari Birim Değerleri" üzerinden hesaplanan vergi değeri oluşturmaktadır. Dolayısıyla 5 yıllık süre, takdir komisyonunun asgari birim değeri tespit ettiği yılı takip eden yılbaşından itibaren başlamaktadır (Can vd., 2012, s. 76).

Belediye ve mücavir alan sınırları dışında olup konut, turistik ya da sanayi tesis yapılmak amacıyla parsellenen ve tapuya da bu yolla şerh verilen araziler de arsa olarak değerlendirilir. Bakanlar Kurulu Kararı'na bakıldığında bu türdeki arazi ve arazi parçalarının arsa sayılması için iki şart vardır;

- Bu tür yerlerin öncelikle imar planı içerisinde yer alması gerekmektedir. Aksi durumda parselasyon işlemi gerçekleşmez.
- İmar planına uygun şekilde parselasyon işlemi yapılan bu yerlerin tapuya tescil edilmiş olması da gerekmektedir (Mert vd., 1994, s. 253).

Bu iki şartı sağlayan yerlerin arsa sayılması için fiilen kullanılıp kullanılmamasının veya zirai faaliyette kullanılıp kullanılmamasının bir önemi bulunmamaktadır. Bu gibi yerlerin arsa olarak değerlendirilmesi tapuya tescil tarihini takip eden bütçe yılından itibaren başlamaktadır.⁷

Belediye sınırları dışında olup da deniz, nehir, göl ve ulaşım yolları kenarında veya civarında bulunan, sınai veya turistik önemi veya hızlı şehirleşme faaliyetleri dolayısıyla ve İmar ile İskân Bakanlığı'nın⁸ önerisi üzerine Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenen alanların sınırları içerisinde bulunan, imar ile iskân sahası olarak belirlenen yerlerdeki arazi ve arazi parçaları da arsa olarak değerlendirilecektir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu tür arazilerin arsa olarak değerlendirilmesi için 3 şart bulunmaktadır;

- Bu yerlerin imar planında bulunması gerekmektedir.
- Bayındırlık ve İskân Bakanlığının (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) önerisine istinaden Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenen alanların sınırları içerisinde bulunması gerekmektedir.
- Bu yerlerin imar planında iskân sahası olarak ayrılmış olması gerekmektedir (Can vd., 2012, s. 78).

4. Arazinin Arsaya Dönüşüm Süreci

Kent sayısının ve buna bağlı olarak kent nüfusunun artması olarak ifade edilen kentleşme, toplumsal gelişmenin simgesi olarak görülmüş, bunun sonucu olarak kentleşme kavramına hep olumlu anlamlar yüklenmiştir. Ancak, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kentleşme pek

⁶Gelir İdaresi Başkanlığı'nın 17.05.2001 tarih ve 26912 sayılı Özelgesi. <http://www.gib.gov.tr/node/91500> (Erişim tarihi: 14.12.2016).

⁷03.07.1984 tarihli ve 18447 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 16 Seri Numaralı Emlak Vergisi Kanunu Genel Tebliği. <http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> (Erişim tarihi: 14.12.2016).

⁸Günümüzde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olmuştur.

olumlu sonuçlar doğurmamakla birlikte, kırsal kesimden kentlere göç edilmesinden dolayı bu yerlerdeki ekonomik ve toplumsal sıkıntılar kentlere taşınmış, sağlıksız ve kaçak yapılaşma artmıştır (Keleş vd., 1999, s. 17).

Kentleşme olgusuyla birlikte ortaya çıkan en önemli sorun toprak sorunudur. Toprak fiziksel olarak üretilmeyen bir kaynak olması vasıtasıyla ülkeler için önem arz etmektedir (Oğuzbir, 2012, s. 84). Geçmişte sadece üretim ögesi olarak görülen toprağa bakış açısı günümüzde farklıdır. Günümüzde toprak, insanlığın ortak malı olarak nitelendirilen doğal kaynaklar arasında sayılmaktadır. İnsanın bütün etkinlikleri toprak üzerinde gerçekleşmekte ve toprak insanlar tarafından türlü amaçlarla kullanılmaktadır. Topraklar kullanım amacına göre tasnif edildiğinde, tarımsal arazi – kentsel arsa kavramları karşımıza çıkmaktadır. (Keleş vd., 1999, s. 20).

Tarımsal arazi doğal bir kaynak olup, tarımsal üretim amacıyla kullanılmaktadır. Tarımsal arazinin değeri, üzerinde üretilebilecek tarımsal ürünün niteliğine göre oluşmaktadır (Akın, 2007, s. 35). Kentsel arsa ise imar planı sonucunda parsellenmiş, üzerindeki imar hakları belirlenmiş ve altyapı sistemlerine bağlanmış topraklardır (Tekeli, 2009, s. 53). Tarımsal arazi ile kentsel arsa arasında kalan kentsel arazi kavramından da bahsedilmektedir. Kentsel arazi, henüz imar hakları belirlenmemiş ancak yakın bir gelecekte arsa olması düşünülen ve bu nedenle alım-satıma konu olan arazilerdir. Bu arazilerin piyasa değerleri, üzerinde üretilen ürünün niteliğine göre değil, kentsel arsa olma olasılıklarına göre belirlenmektedir (Kılınçaslan, 2010, s. 179).

Yukarıda bahsedilen kentleşme olgusunun bir sonucu olan nüfus artışıyla birlikte barınak, okul, hastane, park, yol, su, elektrik gibi ihtiyaçlar ve talepler meydana gelmiştir (Tekeli, 2009, s. 23). Kentleşme ile birlikte artan nüfusun ihtiyaç ve taleplerini karşılamak için tarımsal araziler kent arsalarına dönüşmektedir.

Günümüzde bir arazinin arsa olarak değerlendirilmesi için kadastral haritasının, hâlihazır haritasının, imar planının ve parselasyon planının yapılıp ilgili idarelerce onaylanıp parsellere ayrılması ve tapu kütüğüne kayıt edilmesi yeterli görülmektedir. Bu durumda kadastro, değer boyutuna ulaşmadığı için ortaya çıkan haksız kazanç vergilenememektedir. Böylece arsa spekülasyonunun önü açılmaktadır (Oğuzbir, 2012, s. 85).

Kent sayısının ve bu kentlerde yaşamakta olan nüfusun artmasıyla birlikte arazileri arsaya dönüşen toprak sahipleri “rant” geliri elde etmektedirler (Ökmen ve Yurtsever, 2010, 59).

5. Rant ve Kentsel Rant Kavramı

Rant kavramı, Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe sözlüğünde “*üretim faktörlerinden biri olan doğanın aldığı pay, kira*”⁹ olarak tanımlanmaktadır. Halk dilinde ise rant kavramı, spekülatif amaçlar ile para kazanmak olarak kullanılmaktadır (Saraçoğlu vd., 2015, s. 85). Türk Dil Kurumu’nun yapmış olduğu tanım dar anlamda bir tarif olmakla birlikte geniş anlamda rant kavramı tanımının yapılması da mümkündür. Geniş anlamda rant kavramı taşınmaz değerlerinde emeğe bağlı olmadan oluşan artış olarak tanımlanmaktadır (Ökmen ve Yurtsever, 2010, s. 59). Sermayeden elde edilen gelir faiz, emekten elde edilen gelir ücret, müteşebbisin hissesine düşen gelir kâr ve topraktan elde edilen gelir rant olarak tanımlanmaktadır (Kılınçaslan, 2010, s. 185).

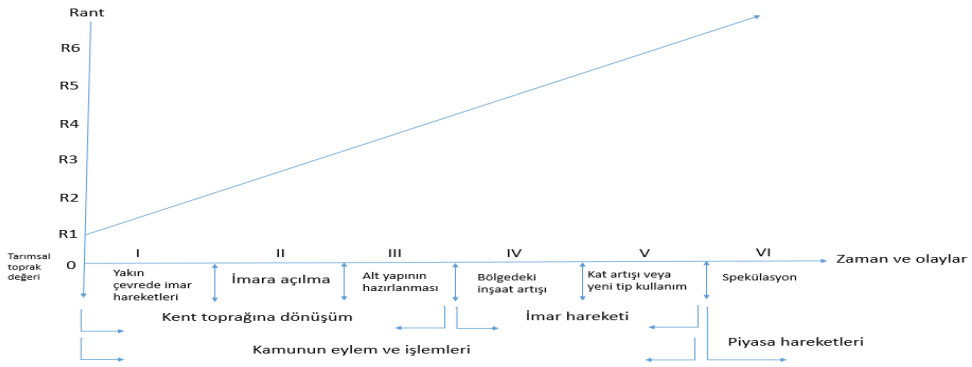
Kent arazisi sahibinin hiç emek göstermeden, hiç riske girmeden doğal ve kıt bir kaynak olan

⁹http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.587175a37ecc06.029363 (Erişim tarihi: 08.01.2016)

toprağa sahip olması nedeniyle toplumda meydana gelen gelişmelerden dolayı rant geliri elde etmesine kentsel rant denilmektedir (Tekeli, 2009, s. 26). Kentsel rantı meydana getiren nedenlerin başında hızlı nüfus artışı ve sanayileşme gelmektedir. Hızlı nüfus artışı ve sanayileşme sonucu taşınmazlardaki değer artışları kentsel rantın ana kaynağıdır.¹⁰ Bunların dışında merkeze yakınlık, spekülâtörler, yapılaşma, turizm, kentsel dönüşüm projeleri, yabancı yatırımlar, kamu uygulamaları kentsel rantları etkileyen faktörlerdir (Kaya, 2011, ss. 86-87).

Kentsel rant alanındaki en önemli sorunlardan birisi arazi ve arsa spekülasyonudur. Çünkü fırsatçılık peşinde olan kişiler spekülâtif amaçlar ile toprağı bugünkü kullanım değeri üzerinden satın almakta ve arsa olması sonucu oluşan değer üzerinden satmaktadır. Hatta çoğu kez kentler imar planının belirlediğı gelişme yönünde değil, spekülasyona konu olabilecek toprakların bulunduğu yönde gelişmektedir (Çelik, 2007, s. 1).

Şekil 1: Kent Toprağındaki Değer Artış Süreci

Kaynak: Ertürk ve Sam, 2011, s. 160

Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı üzere, başlangıçta tarımsal nitelikli toprağın değeri OR1 iken, yakın çevredeki imar hareketlerinin oluşmasıyla OR2'ye yükselmekte, tarımsal toprağın imara açılması ile değeri OR3'e yükselmektedir. Alt yapının hazırlanması ile de kent toprağı haline dönüşerek değeri OR4'e yükselmekte, bölgedeki inşaat artışı ile beraber değeri OR5'e yükselmektedir. Kentteki büyümenin hızla devam etmesi ile toprağın konumu değişecek, kat artışı, iş bölgesi gibi toprağın yeni tip kullanımlarıyla değeri daha da artarak OR6'ya ulaşacak ve spekülasyona konu olacaktır (Ertürk ve Sam, 2011, ss. 160-161).

İleriki dönemlerde oluşabilecek değer artışlardan faydalanabilmek için, kişilerin ellerindeki arsaları boş bekletmeleri veya bu amaçla arsa satın almaları olarak tanımlanan arsa spekülasyonunun olumsuz birtakım toplumsal etkileri bulunmaktadır (Ertürk ve Sam, 2011, ss. 162-166). Bu etkiler;

- Kalkınmayı yavaşlatıcı,
- Gelir dağılımını düşük gelirli aleyhine bozucu
- Akılcı olmayan kaynak kullanımı,
- Düzensiz kentleşmeyi arttırıcı etkileridir.

Nüfus artışıyla birlikte kamusal nitelikli mal ve hizmet talebi yükselmekte, merkezi ve yerel idareler de bu talepleri karşılamak üzere birtakım kamusal mal ve hizmet sunumunu arttırmakta

¹⁰Türk Vergi Sistemi sorunlar-çözüm önerileri, gayrimenkul, kentsel rantlar ve yeni bir vergileme modeli (2002). Ankara: TOBB yayınları, 15. bölüm, s. 425

ve daha çok kaynak ihtiyacı duymaktadır. Dolayısıyla taşınmazlardaki değer artışlarından elde edilen rantların bir kısmının kamu kesimine aktarılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu durumu kentte yaşayanların, kentin sunduğu imkânlardan faydalanmasının karşılığı olarak ifade eden görüşlerde bulunmaktadır.¹¹

Merkezi ve yerel yönetimlerce gerçekleştirilen alt yapı ve sanayi hizmetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan kentsel rantların kamuya kazandırılmasında en önemli araç bu rantların vergilendirilmesidir. Vergilendirme dışında kentsel rantların kamuya kazandırılması konusunda çözüm önerileri bulunmaktadır. Bunlar; yerel idare tarafından gerçekleştirilen hizmetlerin bedellerinin bu hizmetten yararlananlardan alınması, bir kent vergisi konulması, yerel idarelere emlak vergisi gibi yerel vergi ve harçlarda ek oran uygulama yetkisi verilmesi gibi önerilerdir.¹²

Ülkemizde imar uygulamaları sonucu ortaya çıkan değer artışlarının kamuya kazandırılması amacı ile “Rant Vergisi” tartışmaları ortaya çıkmıştır. 1948 tarihli 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nda yer alan, daha sonra 1981 tarihli 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nda yer verilmeyen “Değerleme Resmî” ve 1970-1982 yılları arasında uygulanmış olan “Gayrimenkul Kıymet Artış Vergisi” bir nevi rant vergisi olarak nitelendirilmektedir. Yakın tarihte de rant vergisi ile gelişmeler görülmektedir. 2015-2017 Orta Vadeli Program¹³ ile 2016-2018 Orta Vadeli Programlarda¹⁴ rant vergisi ile ilgili gelişmelere rastlamaktayız. 2015-2017 Orta Vadeli Program ile taşınmazdaki değer artışları vergilendirilmek suretiyle kamuya aktarılmak istenmiş ve bu sayede spekülâtif faaliyetlerin önüne geçilerek tasarrufların daha üretken alanlara yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu rant vergisinin oranı, taşınmazlarda meydana gelen değer artışının %45’i olarak planlanmıştır. Bu sayede elde edilecek gelirlerin yüzde 30’u Çevre Bakanlığı’na, yüzde 70’i plan değişikliğini onaylayan idareye aktarılacağı planlanmıştır¹⁵. 64. hükümetin eylem planında¹⁶ da taşınmaz değer artışlarının kamuya aktarılması ile ilgili önemli gelişmeler bulunmaktadır. Bu gelişmelerden en önemlisi “Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı” ile ilgili düzenlemedir. Gelir Vergisi Kanunu Tasarısının genel gerekçesine baktığımızda taşınmazlarda yerel ve merkezi idarelerin gerçekleştirmiş olduğu birtakım hizmetler sonucu meydana gelen değer artışlarının (kentsel rantların) kamuya aktarılması benimsenmiştir. Bu kapsamda taşınmaz sektörü ile ilgili getirilmesi düşünülen en önemli yenilik; taşınmaz satışından sağlanan kazançların elde tutma süresine göre kademeli¹⁷ olarak vergilendirilmesine ilişkin düzenlemedir.

¹¹Türk Vergi Sistemi sorunlar-çözüm önerileri, gayrimenkul, kentsel rantlar ve yeni bir vergileme modeli (2002). Ankara: TOBB yayınları, 15. bölüm, s. 422

¹²Türk Vergi Sistemi sorunlar-çözüm önerileri, gayrimenkul, kentsel rantlar ve yeni bir vergileme modeli (2002). Ankara: TOBB yayınları, 15. bölüm, ss. 421-427

¹³2015-2017 Orta Vadeli Program, [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/11/Orta%20Vadeli%20Program%20\(2015-2017\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/11/Orta%20Vadeli%20Program%20(2015-2017).pdf) (Erişim tarihi: 11.01.2017)

¹⁴2016-2018 Orta Vadeli Program, [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/12/Orta%20Vadeli%20Program%20\(2016-2018\)\(Revize\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/12/Orta%20Vadeli%20Program%20(2016-2018)(Revize).pdf) (Erişim tarihi: 11.01.2017)

¹⁵<http://emlakkulisi.com/gayrimenkul-deger-artisinda-rant-vergisi/296699> (Erişim tarihi: 05.03.2018)

¹⁶64. Hükümet Programı http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/kurumsalhaberler/64.hukumet_programi.pdf (Erişim tarihi: 11.01.2017).

¹⁷Günümüzde uygulanmakta olan değer artış kazancı hükümlerinde kademeli olarak vergilendirme bulunmamaktadır. Günümüzdeki uygulamaya ilerleyen sayfalarda değinilmiştir.

6. Arsa ve Arazilere Yönelik Türk Vergi Sisteminde Yer Alan Mali Yükümlülükler

Vergiler farklı kriterler göz önünde bulundurularak farklı sınıflandırmaya tabi tutulabilmektedir¹⁸. Bu sınıflamalardan en yaygın olarak kullanılanı vergilerin konusuna göre sınıflandırılmasıdır. Bu sınıflandırmaya göre vergiler üzerinden alındığı konulara göre gelir, servet ve harcama vergileri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan arsa ve araziler, bu üç gruptaki vergilerin tamamının konusuna girmemektedir. Arsa ve arazilerin konusuna girdiği vergi veya harçlar¹⁹ şöyledir;

- Gelir Vergisi kapsamında ticari kazanç, değer artış kazancı, gayrimenkul sermaye iradı
- Kurumlar Vergisi
- Katma Değer Vergisi
- Veraset ve İntikal Vergisi
- Emlak Vergisi
- Tapu ve Kadastro Harcı

6.1. Arsa ve Arazi Satış Kazançlarının Vergilendirilmesi

Gerçek kişiler tarafından arsa ve arazilerin elden çıkarılmasında vergileme açısından üç farklı durum karşımıza çıkmaktadır. Arsa ve arazilerin elden çıkarılması sonucunda elde edilen kazanç ticari kazanç veya değer artış kazancı olabilmekte veya bazı durumlarda elde edilen kazanç gelir unsuru olarak sayılmamaktadır. Kurumların arsa ve arazileri elden çıkarmasından dolayı elde ettikleri kazançlar ise ticari kazanç olarak değerlendirilmekte ve elde edilen kazancın %50'lik kısmına belirli şartlar altında istisna getirilmiştir.

Gerçek kişiler açısından, ticari kazanç kapsamında arsa ve arazilerin satışından elde edilen gelire ilişkin hükümler Gelir Vergisi Kanunu'nun 37. maddesinin 4. ve 6. bentlerinde yer almaktadır. Buna göre "*Gayrimenkullerin alım, satım ve inşaa işleriyle devamlı olarak uğraşanların bu işlerden elde ettikleri kazançlar*" (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, md. 37/4) ile "*Satın alınan veya trampa suretiyle iktisap olunan arazinin iktisap tarihinden itibaren 5 yıl içinde parsellenerek bu müddet içinde veya daha sonraki yıllarda kısmen veya tamamen satılmasından elde edilen kazançlar*" (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, md. 37/6) ticari kazanç olarak sayılmıştır. Belirli dönemlerde periyodik olarak meydana gelmeyen, geçici olan, genellikle bir teşebbüs sonucu olmadan kişilerin malvarlığında kendiliğinden oluşan kazanç ve iratlara diğer kazanç ve iratlar denilmektedir.²⁰ Diğer kazanç ve iratları diğer gelir türünden ayıran en önemli özellik devamlılık arz etmeyen gelirlerin bu kapsama alınmasıdır. Diğer kazanç ve iratlar, "Değer Artış Kazançları" ve "Arızı Kazançlar" olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Devamlılık arz etmeyen ve ticari bir işletme kapsamında yapılmayan arsa ve arazilerin satışından elde edilen kazançlar değer artış kazancı olarak değerlendirilmektedir (Özdemirci, 2003, s. 95). Her gelir türü için farklı vergileme teknikleri öngörüldüğünden ticari kazanç ile değer artış kazancı arasındaki ayırımın bilinmesinde fayda bulunmaktadır.

¹⁸Dolaylı-dolaysız vergiler sınıflandırması, konularına göre vergi sınıflandırması, oran yapısına göre vergi sınıflandırması, spesifik ve ad valorem vergi sınıflandırması, objektif ve sübjektif vergi sınıflandırması, genel-özel vergi sınıflandırması bu sınıflamalara örnek olarak verilebilir.

¹⁹Arsa ve araziler yerel yönetimler tarafından tahsil edilen bina inşaat harcı, yapı kullanım harcı gibi bazı harçların da konusuna girebilmektedir. Ancak uygulamasına ilişkin bilgilerin ve rakamsal büyüklüklerinin tam olarak bilinmemesinden dolayı bu harçlar kapsam dışında tutulmuştur.

²⁰Gayrimenkullerin elden çıkarılmasında vergisel yükümlülükler rehberi (2014). Gelir İdaresi Başkanlığı, Yayın no: 186, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/2014gayrimenkul.pdf> (Erişim tarihi: 04.04.2017).

6.1.1. Arsa ve Arazi Alım-Satım İşlerinde Ticari Kazanç Değer Artış Kazancı Ayrımı

Arsa ve arazilerin elden çıkarılmasından elde edilen kazancın ticari kazanç veya değer artış kazancı olarak belirlenmesinde üç önemli unsur bulunmaktadır;²¹

1. Faaliyetteki devamlılık
2. Satışın hangi amaçla yapıldığı
3. Ticari bir organizasyonun varlığı

Arsa, arazi alım-satım işleri meslek edinilerek devamlı bir şekilde devam ettiriliyor ise elde edilen kazanç ticari kazançtır. Tanımda geçen devamlılık unsurunu belirleyen objektif ölçü işlem sayısındaki çokluktur. İşlem sayısındaki çokluk ifadesinden arsa ve arazilerin aynı takvim yılı içerisinde birden fazla ya da takip eden takvim yıllarında art arda satılmış olması anlaşılması gerekmektedir. Nitekim Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı iktisap tarihinden sonra taşınmazların aynı kişiye farklı zamanlarda satılmasını veya farklı kişilere aynı tarihte veya takip eden tarihlerde satılmasını devamlılık unsurunun bir göstergesi olarak değerlendirmiş ve söz konusu durumu ticari kazanç kapsamında değerlendirmiştir²²

Ticari kazanç – değer artış kazancı ayrımı arasındaki ikinci unsur satışın hangi amaçla yapıldığının belirlenmesidir. Eğer arsa ve arazilerin satılması kazanç elde etmek amacıyla yapılıyorsa, bu satıştan elde edilen kazanç ticari kazanç olarak değerlendirilecektir.

Ticari kazanç – değer artış kazancı ayrımı arasındaki üçüncü unsur ise ticari bir organizasyonun varlığıdır. Arsa ve arazi alım-satımı ticari bir organizasyon içerisinde yapılıyorsa, bu satıştan elde edilen kazanç ticari kazanç olarak değerlendirilecektir.

Kentsel rantın ana kaynağı olan arsa ve arazi satışlarının ticari kazanç-değer artış kazancı ayırımında hangi kazancın kapsamına girdiği önem taşımaktadır. Ticari kazanç kapsamında yapılan arsa ve arazi satışları ticari kazanç hükümlerine göre vergiye tabi tutulmaktadır. Günümüzde uygulanan değer artış kazancı bir nevi rant vergisi olarak nitelendirilmektedir. Değer artış kazancı kapsamında yapılan arsa ve arazi satışları iktisap tarihinden itibaren 5 yıl içinde satılmadıkları takdirde bir gelir unsuru sayılmamaktadır. Dolayısıyla rant geliri olarak nitelendirilebilecek bu kazançlar vergi dışında kalmaktadır.

6.1.2. Devamlılık Unsuruna Vergi İdaresinin Bakışı

Vergi idaresi bir takvim yılı içerisinde birden fazla kez tekrarlanan veya birden fazla takvim yılında tekrarlanan işlemlerde devamlılık unsurunun bulunduğunu varsaymaktadır. Vergi idaresi bu yönde çok sayıda görüş bildirmiştir. Belediyeden ihale ile 1 yıllığına kiraladığı 1 adet çay bahçesi, 1 adet büfe ve 35 adet dükkândan çay bahçesini kendisi işleten, büfe ve dükkânları üçüncü kişilere kiraya veren mükellef, kiralamaların ticari bir organizasyon içerisinde yapılmadığını ve bir sonraki yıl ihaleyi kazanıp kazanmayacağını belli olmamasından dolayı kiralama işlemlerinin devamlılık oluşturmadığını, buradan elde ettiği kazancın ticari faaliyet olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşünüp idareden görüş talep etmiştir. Vergi idaresinin ilgili özelgesine²³ göre ticari organizasyonun şekli ve maddi unsurları ile açıkça belli olmadığı

²¹Gayrimenkullerin elden çıkarılmasında vergisel yükümlülükler rehberi (2014). Gelir İdaresi Başkanlığı, Yayın no: 186, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/bevannamerehberi/2014gayrimenkul.pdf> (Erişim tarihi: 04.04.2017).

²²Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 05.04.2010 tarihli ve 38418978-2010-GVK-37-4-255 sayılı özelgesi, <http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> (Erişim tarihi: 04.04.2017).

²³İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 09.01.2015 tarihli ve 13 sayılı özelgesi. <http://www.gib.gov.tr/node/99159> (Erişim tarihi: 13.06.2017).

hallerde faaliyetin devamlılık kasıt ve niyeti ile yapıldığını belirleyen objektif ölçü olarak işlemde çokluk olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Devamlılık unsuru, bir hesap dönemi içinde aynı veya ayrı faaliyet alanlarında ticari mahiyet arz eden işlemlerin birden fazla yapılması olarak ifade edilmektedir. Bu kapsamda vergi idaresi, mükellefin üçüncü kişilere 1 adet büfe ve 35 adet dükkân kiralama işlemini devamlılık arz eder önemde bir faaliyet olarak değerlendirmiş, buna göre söz konusu kiralamalardan elde edilen kazancın ticari kazanç hükümlerine göre vergilendirilmesi gerektiğine dair görüş bildirmiştir.

Bir başka özgelgeye²⁴ göre, bir faaliyetin ticari faaliyet olarak değerlendirilebilmesi için kazanç sağlama niyet ve kasıt gerekmemekle birlikte, faaliyeti icra eden organizasyonun bütün unsurlarıyla birlikte değerlendirildiğinde kazanç sağlama potansiyeline sahip olması, kişisel ihtiyaç, kapsam ve sınırlarını aşması gerekmektedir. Bu kapsamda trampa yoluyla edinilen arsanın, kat karşılığı müteahhide verilmesi sonucu elde edilen gayrimenkullerin aynı kişiye farklı tarihlerde, farklı kişilere aynı tarihte veya izleyen yıllarda satılması durumunda, bu satıştan elde edilen kazancın ticari kazanç olarak vergilendirilmesi gerekmektedir.

6.1.3. Devamlılık unsuruna Danıştay'ın bakışı

Vergi idaresi işlem sayısındaki çokluğun devamlılık unsurunun göstergesi olduğunu düşünmektedir. Ancak vergi idaresinin aksine bazı Danıştay kararlarında işlem sayısındaki çokluk devamlılık unsurunun göstergesi olarak değerlendirilmemiştir. İşlem sayısındaki çokluğun yanında satış amacı vb. kriterler göz önünde bulundurulmuştur.

Bir inşaatta birden fazla daire ve dükkân satılması faaliyetini işlem sayısındaki çokluk nedeniyle ticari faaliyet olarak değerlendirip re'sen tarhiyat yapan vergi idaresinin görüşünü Danıştay²⁵ isabetli bulmamıştır. Danıştay'a göre taşınmaz alım, satım ve inşaat işlerinin ticari faaliyet olarak değerlendirilebilmesi için bu muamelelerin önceden beri yapılıyor olması gerekmektedir. Bir inşaatta birden fazla daire ve dükkân satışı devamlılık unsurunun bir göstergesi olmayıp, devamlılık unsurundan birden fazla inşaat yapılmasının anlaşılması gerekmektedir. Söz konusu inşaattan başka yapılmış veya yapılmakta olan başka bir inşaatı bulunmayan davacıyı haklı bulan Danıştay, davacı adına yapılan tarhiyatta isabet görmeyerek vergi ve cezaların kaldırılmasına karar vermiştir.

Danıştay başka bir kararında²⁶, veraseten intikal eden tarla vasfındaki arazinin rızaen taksimi sonucu oluşan ve diğer hissedarlara ait parsellerinde satın alınmasından sonra, bu arsaların satışından elde edilen kazancın ticari kazanç olarak değerlendirilebilmesi için ticari işletme şeklinde bir organizasyonun bulunması gerektiği, birden çok satış yapılmasının devamlılık unsurunun ve ticari organizasyonun varlığına karine teşkil etmeyeceği şeklinde hüküm vermiştir. Yine başka bir kararda²⁷, 1990, 1995 ve 1998 yıllarında iktisap edilen 9 adet taşınmazın aynı günde aynı kişiye satılmasının, devamlılık arz eden bir faaliyet sayılmayacağına yönelik hüküm tesis edilmiştir.

²⁴İzmir Vergi Dairesi Başkanlığının 23.02.2012 tarihli ve 226 sayılı özelgesi. <http://www.gib.gov.tr/node/91262> (Erişim tarihi: 13.06.2017).

²⁵Danıştay 4. Dairesinin 18.02.2003 tarih ve 2002/3259 Esas numaralı ve 2003/407 Karar sayılı kararı. http://www.kanunum.com/danistay/XXX/4-Daire-2002-3259-E,-2003-407-K,-18022003-T_xxcd78055#.WT_JyGjyguU (Erişim tarihi: 13.06.2017).

²⁶Danıştay 9. Dairesinin 09.02.2005 tarih ve 2003/1414 Esas numaralı ve 2005/226 Karar sayılı kararı. <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.htm> (Erişim tarihi: 13.06.2017).

²⁷Danıştay Vergi Dava Daireleri Genel Kurulunun 01.04.2005 tarih ve 2004/216 Esas numaralı ve 2005/70 Karar sayılı kararı. <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/vddgk-2004-216.htm> (Erişim tarihi: 13.06.2017).

6.1.4. Arsa ve Arazi Satışında Değer Artış Kazancı

Gelir Vergisi Kanunu'nun 80. maddesinin 6. bendine göre, iktisap şekli ne olursa olsun Gelir Vergisi Kanunu'nun 70. maddesinin birinci fıkrasının (1), (2), (4) ve (7) numaralı bentlerinde yazılı mal ve hakların²⁸, iktisap (edinme) tarihinden başlayarak 5 yıl içerisinde elden çıkarılmasından doğan kazançlar değer artış kazancı olarak belirlenmiştir (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, mük. md. 80/6). Değer artış kazancının vergiye tabi olması için elde edilen kazancın 2018 yılı için 12.000 ₺'nin üzerinde olması gerekmektedir (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, mük. md. 80). Bu anlatılanlar ışığında arsa ve arazilerin elden çıkarılmasından doğan kazançların değer artış kazançları olarak vergilendirilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekmektedir (Kızılot vd., 2011, s. 167);

1. Elden çıkarılan arsa ve araziler bir bedel karşılığında edinilmiş olmalıdır.
2. Arsa ve araziler iktisap tarihinden itibaren 5 yıl içerisinde elden çıkarılmalıdır.
3. Arsa ve arazilerin satışından elde edilen kazanç istisna haddinin üzerinde olmalıdır.

Arsa ve arazilerin satışından elde edilen kazançların safi tutarları üzerinden vergi ödenmektedir. Arsa ve arazilerin elden çıkarılmasında safi kazanç, arsa ve arazilerin elden çıkarılması karşılığında alınan para ve ayınlarla sağlanan ve para ile temsil edilebilen menfaatlerin tutarından, elden çıkarılan arsa ve arazilerin maliyet bedeli²⁹ ile elden çıkarma vasıtasıyla satıcının üstünde kalan giderlerin ve ödenen vergi ve harçların indirilmesi suretiyle bulunur. Arsa ve arazilerin elden çıkarılması sonucunda elde edilen kazancın ayın ve menfaat olarak alınan kısmı için VUK'un değerlendirme ile ilgili hükümleri uygulanmaktadır (GVK, mük. md. 81).

Bazı durumlarda ise arsa-arazi satışından elde edilen kazanç vergi dışında tutulmuştur. Gerçek kişilerin arsa-arazi satış kazançlarının vergilendirme dışında tutulmasında 3 durum bulunmaktadır;

- Arsa-araziler iktisap tarihinden itibaren 5 yıl geçtikten sonra satılması halinde elde edilen kazanç değer artış kazancı olarak değerlendirilmeyecektir.
- Bir karşılık olmadan edinilen arsa-araziler ticari kazanç kapsamına girmemek şartıyla ne zaman satılırsa satılınsınlar değer artış kazancı olarak değerlendirilmeyecektir.
- Arsa-arazilerin elden çıkarılmasından elde edilen değer artış kazancının vergiye tabi olabilmesi için istisna haddinin üzerinde olması gerekmektedir. İstisna haddinin altında kalan değer artış kazançları için vergi ödenmeyecektir. 2018 yılı için istisna tutarı 12.000 ₺'dir.

Kurumlar vergisi mükelleflerinin arsa-arazi satışlarından elde ettikleri kazanç ticari kazanç kapsamında kurum kazancı sayılacak ve vergiye tabi olacaktır. 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nda, kurumların arsa-arazi satışından elde ettikleri kazançlar için istisna düzenlenmiştir. Buna göre kurumların en az iki tam yıl süreyle aktiflerinde yer alan arsa ve arazilerin satışından

²⁸ GVK md. 70'de belirtilen mal ve haklar şunlardır;

1. Arazi, bina (Döşeli olarak kiraya verilenlerde döşeme için alınan kira bedelleri dahildir), maden suları, menba suları, madenler, taş ocakları, kum ve çakıl istihsal yerleri, tuğla ve kiremit harmanları, tuzlalar ve bunların mütemmim cüzileri ve teferruatı
2. Voli mahalleri ve dalyanlar
4. Gayrimenkul olarak tescil edilen haklar
7. Gemi ve gemi payları (Motorlu olup olmadıklarına ve tonilatolarına bakılmaz) ile bilimum motorlu tahmil ve tahliye vasıtaları

²⁹ Maliyet bedelinin tespit edilememesi durumunda takdir komisyonlarınca VUK hükümlerine göre tespit edilen bedel, kazancı işletme hesabı veya bilanço esasına göre tespit edilen işletmelerde ise son envanter veya bilanço kayıtlarında gösterilen değer esas alınmaktadır (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, mük. md. 81).

doğın kazancın %50'lik kısmı belirli şartlar altında vergiye tabi olmamaktadır (Kurumlar Vergisi Kanunu, 2018, md. 5/e). Böyle bir istisnanın getirilmesindeki amaç kurumların işletme sermayesinin arttırılması ve mali yapılarının güçlendirilerek, ticari faaliyetlerinin gelişmesini sağlamaktır (Tuğlu, 2010, s. 106).

Bankalara veya Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna borçlu durumda olan kurumlar vergisi mükelleflerinin sahip oldukları arsa-arazi satış kazançları için de istisna düzenlenmiştir. Buna göre bankalara borçları nedeniyle kanuni takibe alınmış veya Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna borçlu durumda olan kurumlar ile bunların kurumlar vergisi mükellefiyeti bulunan kefillerinin ve bu kurumlar adına ipotek veren kurumlar vergisi mükelleflerinin sahip oldukları arsa-arazilerin bu borçlara karşılık olarak bankalara veya Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devrinden sağlanan hasılatın, borçların tasfiyesinde kullanılan kısmına isabet eden kazançların tamamı kurumlar vergisinden istisnadır. Bankalar tarafından kanuni takibe alınmış alacakları nedeniyle iktisap ettikleri arsa-arazi satışından doğın kazançların ise %50'lik kısmı kurumlar vergisinden istisnadır. (Kurumlar Vergisi Kanunu, 2018, md. 5/f). Örneğin, (A) A.Ş., (X) bankasından 150.000 ₺ kredi kullanmış olup bu krediye karşılık olarak sahip olduğu 250.000 ₺ maliyet bedelli arsayı ipotek olarak göstermiştir. Kredi vadesinde ödenmediğinden dolayı söz konusu borç, (X) bankası tarafından kanuni takibe alınarak ipotek konusu arsa 400.000 ₺'ye icra yoluyla satılmış ve faiz dahil 200.000 ₺ kredi alacağı tahsil edilmiştir. Görüleceđi üzere, (A) A.Ş.'nin banka borcunun tasfiyesinde kullanılan tutar, arsa satış hasılatının %50'sidir. Bu durumda (A) A.Ş.'nin arsa satış kazancının %50'si kurumlar vergisinden istisna olacaktır. Buna göre (A) A.Ş.'nin arsa satış kazancı 150.000 ₺ olup, (A) A.Ş.'nin borcun tasfiyesine isabet eden arsa satış kazancının 75.000 ₺'si (150.000 x %50) kurumlar vergisinden istisnadır. Arsa ve arazi değır artışları kentsel rantın ana kaynağını oluşturmaktadır. Kurumların sahip oldukları arsa ve arazi satışlarından elde edilen bu değır artışlarının önemli bir kısmının vergiden istisna tutulması kentsel rantların tam olarak vergilendirilmesine engel oluşturabilmektedir.

6.2. Özel İnşaat İşlerinde Vergileme

Kendi nam ve hesabına bina inşa edip bağımsız bölümler halinde satmak veya satmak amacı olmaksızın kendi arsası üzerine yapılan inşaat işleri özel inşaat işleri olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda özel inşaat türleri; kendi arsa/arazisi üzerine satmak amacı olmaksızın yapılan inşaat işleri, kendi nam ve hesabına satmak amacıyla yapılan inşaat işleri (yap/sat işleri) ve arsa (kat) karşılığı inşaat işleri olmak üzere bir ayırıma tabi tutulabilir.

6.2.1. Kendileri Kullanmak Amacıyla Yapılan İnşaat İşlerinde Vergileme

Kişilerin bir arsayı kendileri oturmak veya bir kısmını kiraya vermek amacıyla inşa etmesi, GVK açısından mükellefin kişisel ihtiyacının kapsam ve sınırlarını aşmaması ve ticari bir organizasyon dâhilinde yapılmaması kaydıyla ticari kazanç olarak değırlendirilmeyecektir. Ancak bu tür inşaat işlerinde taşınmazın satışı veya kiralanması aşamasında vergi yükümlülüğü söz konusu olmaktadır. Söz konusu taşınmazın satışından elde edilen kazanç devamlılık arz etmemek ve ticari bir organizasyon kapsamında yapılmamak kaydıyla değır artış kazancı olarak vergilendirilmektedir. Değır artış kazançlarındaki 5 yıllık süre göz önünde tutulduğunda taşınmazın satışından elde edilen gelir vergi dışında kalabilmektedir. Taşınmazın ticari bir organizasyon kapsamında satılması sonucu elde edilen kazanç ise ticari kazanç olarak vergilendirilmektedir. Taşınmazın kiralanması ise belirli şartlar altında gayrimenkul sermaye iradı olarak vergilendirilmektedir (Hacıköylü, 2015b, s. 28).

6.2.2. Kendi Nam ve Hesabına Bina İnşa Ederek Satmak Amacıyla (Yap/Sat İşleri) Yapılan İnşaat İşlerinde Vergileme

Gerçek veya tüzel kişiler tarafından kendi nam ve hesabına arsa üzerine satmak amacıyla bina inşa edilmesi ve binanın bağımsız bölümlerinin satılması sonucu elde edilen gelir, gerçek kişiler tarafından elde ediliyor ise gelir vergisinin, tüzel kişiler tarafından elde ediliyor ise kurumlar vergisinin konusuna girmektedir. Bu tür gelirler, ister gerçek kişiler tarafından elde edilsin, ister tüzel kişiler tarafından elde edilsin ticari kazanç hükümlerine göre vergilendirilmektedir.

6.2.3. Arsa (Kat) Karşılığı İnşaat İşlerinde Vergileme

Arsa karşılığı inşaat faaliyeti arsa sahibi ile yüklenici arasında karşılıklı anlaşma usulüne dayanan bir inşa modelidir. Buna göre, kendi arsası üzerine inşaat yapabilmek için yeteri kadar imkânı bulunmayan (para, sermaye vb.) veya harcama yapmak istemeyen arsa sahibi, arsa üzerine yapılan binanın belirli sayıdaki bağımsız bölümlerine sahip olmak koşuluyla yüklenici ile anlaşmaktadır (Gürçay, 2015, s. 28)

Hızlı kentleşme, konut ve iş yeri ihtiyacını arttırarak şehir merkezlerinin genişlemesine sebep olmaktadır. Genişleyen şehir merkezlerindeki arsaları değerlendirmenin bir yolu da arsa payı (kat) karşılığı inşaat yapılmasıdır. Ülkemizde de arsaları bu şekilde değerlendirme yöntemi tercih edilmektedir (Aslanpınar, 2011, s. 273).

Arsa karşılığı inşaat işlerinde arsa sahibinin nasıl vergilendirileceği yönünde açık bir hüküm bulunmamaktadır (Kızılot, 2008, s. 393). Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği'ne göre arsa (kat) karşılığı inşaat işlerinde iki ayrı teslim bulunmaktadır. Bunlardan ilki arsa sahibi tarafından yükleniciye arsa teslimi, ikincisi ise yüklenici tarafından arsa sahibine bağımsız bölüm teslimidir.³⁰ Vergi idaresi de bu durumu trampa olarak değerlendirmektedir (Hacıköylü, 2015b, s. 31).

Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği'ne göre arsa (kat) karşılığı inşaat işlerinde arsa sahiplerinin niteliği önem kazanmaktadır. Arsa sahipleri (Şen, 2011, s. 138);

- Gelir veya kurumlar vergisi mükellefi olan arsa sahipleri
- Gelir ve kurumlar vergisi olmayan arsa sahipleri şeklinde bir ayırma tabi tutabilir.

Arsa sahiplerinin gelir veya kurumlar vergisi mükellefi olup olmaması vergileme açısından farklılık göstermektedir. Eğer arsa bir kuruma veya arsa alım satım faaliyetini ticari faaliyet kapsamında sürekli olarak yapan gerçek bir kişiye ait ise, yükleniciye yapılan arsa teslimleri vergilendirmeye tabi olacaktır. Ancak gelir vergisi mükellefi olmayan gerçek kişilerin ticari faaliyet niteliği taşımayan arsa teslimleri vergilendirmenin konusuna girmemektedir (Şen, 2011, s. 142). Bu durumda gelir vergisi mükellefi olmayan gerçek kişilerin bu tür arsa teslimlerinden elde ettiği değer artış kazancı (rant) vergi dışında kalmaktadır.

6.2.3.1. Arsa Karşılığı Edinilen Bağımsız Bölümlerin Elden Çıkarılmasında Vergileme

Arsa sahiplerinin, arsa karşılığında iktisap ettikleri dükkân, daire gibi bağımsız bölümlerin elden çıkarılmasının gelir vergisinin konusuna girip girmediği, Gelir Vergisi Kanunu'nun 37. ve mükerrer 80. maddeleri kapsamında değerlendirilmektedir. Buna göre iktisap şekli ne olursa olsun (ivazsız iktisaplar hariç) taşınmazların 5 yıl içerisinde elden çıkarılmasından doğan kazanç değer artış kazancı olarak değerlendirilecektir (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, mük. md. 80/6). Bu

³⁰Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği, 26.04.2014 tarih ve 28983 sayılı Resmi Gazete. <http://www.gib.gov.tr/node/88009> (Erişim tarihi: 07.04.2017).

duruma göre, arsa sahibinin, arsası karşılığında iktisap etmiş olduğu bağımsız bölümleri, iktisap tarihinden itibaren 5 yıl içinde elden çıkardığı durumda, bağımsız bölümün arsa paylarının değeri (müteahhide verilen bağımsız bölümlere isabet eden dâhil) ile arsanın satış bedeli arasındaki fark değer artış kazancı olarak vergilendirilecektir (Soslu, 2015, s. 65). Ancak 5 yıllık süreden sonra elden çıkarılan bağımsız bölümlerden elde edilen gelirler vergi dışında kalmaktadır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 37. maddesine göre "*gayrimenkullerin alım, satım ve inşaa işleriyle devamlı olarak uğraşanların bu işlerinden*" elde etmiş oldukları kazançlar, ticari kazanç olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, maddi ve şekli unsurlarıyla ticari bir organizasyon kapsamında olmasa da, gayrimenkullerin alım-satım işleri ile devamlı olarak uğraşanların elde ettiği kazanç, ticari kazanç olarak değerlendirilecektir. Bu durumda arsa sahibinin, arsa karşılığında iktisap ettiği bağımsız bölümlerin elden çıkarılmasında devamlılık unsuru var ise arsa sahibinin elde etmiş olduğu gelir ticari kazanç olarak değerlendirilecektir.

6.3. Arsa-Arazi Kira Gelirlerinin Vergilendirilmesi

Kişiler mal varlıklarının bir kısmını ticari, zirai ve meslek faaliyetlerinde kullanabilmekte, geri kalan mal varlıklarını ise şahsi servet ediniminde kullanabilmektedir. Kişilerin sahip olabilecekleri şahsi servet türlerinden biri de arazi ve arazinin parsellenmiş hali olan arsalar. Ticari, zirai veya mesleki faaliyetlerle ilgisi olmayan arazi ve arsaların başkalarına kullanırılmasından dolayı elde edilen gelir gayrimenkul sermaye iradı olarak adlandırılmaktadır (Öner, 2014, s. 302). Gayrimenkul sermaye iradı, Gelir Vergisi Kanunu'nun 70-74. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Arsa-arazi kiralamalarında gelirin elde edilmesi bakımından tahsil esası geçerlidir. Tahsil ise, aynı ve nakdi olarak elde edilmiş değerleri kapsamaktadır. Buna göre geçmiş yıllara ait tahsil edilen kira gelirleri, tahsil edildiği yılın geliri sayılır. Gelecek yıllara ait tahsil edilen kira gelirleri ise hangi yıla ait ise o yılın geliri sayılmaktadır. (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, md. 72).

Arsa-arazi kira gelirlerinin vergilendirilmesinde "safi irat" dikkate alınmaktadır. Safi irat ise, arsa-arazilerin kiraya verilmesinden dolayı elde edilen gayrisafi hasıllardan, iradın sağlanması ve devam ettirilmesi için yapılan giderlerin indirilmesi suretiyle bulunmaktadır (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, md. 71). Arsa-arazi kira gelirlerinde safi iradın bulunması bakımından dikkate alınacak indirimler iki şekilde tespit edilebilmektedir. Bunlar gerçek usul ve götürü usul yöntemidir. Mükellefler bu usullerden birini seçmekte serbesttir. Ancak götürü usulü tercih edenler, iki yıl geçmedikçe bu usulden vazgeçememektedir (Gelir Vergisi Kanunu, 2018, md. 74).

6.4. Arsa-Arazi Satışlarında Katma Değer Vergisi

Ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyet kapsamında gerçek usulde vergilendirilen mükellefler tarafından yapılan mal ve hizmet teslimleri katma değer vergisinin konusuna girmektedir (Katma Değer Vergisi Kanunu, 2018, md. 1/1). Tanımda geçen mal teslimlerinin katma değer vergisinin konusunu oluşturabilmesi için bazı şartlar öngörülmüştür (Kızılot vd., 2011, s. 274). Buna göre mal teslimleri;

- Ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti kapsamında gerçekleşmesi,
- Malın teslim sırasında Türkiye'de bulunması,
- Satış işleminin Türkiye'de yapılması şartlarını taşıdığı takdirde katma değer vergisinin konusuna girmektedir.

Yukarıdaki açıklamalara göre gerçek usulde vergilendirilmeyenlerin mal teslimleri katma

değer vergisinin konusuna girmemektedir. Örneğin, ticari kazancı gerçek usulde vergilendirilen bir mükellefin işletmesine kayıtlı arsa-arazisini satması halinde bu işlem katma değer vergisinin konusunu oluşturmaktayken, ticari kazancı basit usulde vergilendirilen bir mükellefin arsa-arazisini satması ise katma değer vergisinin konusunu oluşturmamaktadır.

Malların müzayede³¹ mahallerinde ve gümrük depolarında satılması da katma değer vergisinin konusuna girmektedir (Katma Değer Vergisi Kanunu, 2018, md. 1/3-d). Açık artırma anlamına gelen müzayede, bir malın yerin ve zamanın önceden ilan edilmesi suretiyle en yüksek fiyatı verene satılmasını ifade etmektedir.³² Mal teslimlerinin müzayede mahallerinde ve gümrük depolarında yapıldığı durumlarda malın ticari bir işletmeye veya özel mülkiyete ait olması vergilendirme açısından önem taşımamaktadır (Kızılot vd., 2011, s. 274). Örneğin, özel mülkiyete ait bir arsa-arazinin müzayede mahallerinde satılması katma değer vergisinin konusunu oluşturmaktayken, aynı arazinin müzayede mahalleri dışında satılması katma değer vergisinin konusuna girmeyecektir.

Kurumların aktifinde en az iki tam yıl süreyle bulundukları arsa-arazileri satması katma değer vergisinden istisna tutulmuştur (Katma Değer Vergisi Kanunu, 2018, md. 17/4-r). Kurumların bu istisnadan faydalanabilmesi için aşağıdaki şartların bulunması gerekmektedir (Kızılot vd., 2011, ss. 288-289);

- Arsa-arazilerin iki tam yıl süreyle kurumun aktifinde bulunması
- İstisnadan yararlanılabilmesi için kurum olunması gerektiği
- Taşınmaz ticareti ile uğraşılması
- Arsa-arazilerin satış suretiyle devir ve tesliminin yapılması

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere arsa ve arazi satışları bazı şartların varlığı altında KDV'nin konusuna girmemektedir. Günümüzde arsa-arazi satışlarından elde edilen değer artış (rant) kazançlarının tam olarak vergilendirilemediği düşünüldüğünde bu durum da rant gelirlerinin vergilendirilmesine engel oluşturmaktadır.

6.5. Arsa-Araziler Açısından Emlak Vergisi

Emlak vergisi arazi, arsa ve binalar üzerinden alınmaktadır. Binalar üzerinden bina vergisi, arazi ve arsalar üzerinden arazi vergisi alınmaktadır (Arslan, 2016, s. 86). Emlak vergisinin tarh, tahakkuk ve tahsil yetkisi belediyelere bırakılmıştır (Baydemir, 2006, s. 262). Çalışmamızın konusu bakımından arazi vergisi üzerinde durulacaktır.

6.5.1. Arazi Vergisi

Arazi vergisi arazilerin yanı sıra belediye sınırları içerisinde belediyeler tarafından parsellenmiş arazi parçaları olarak ifade edilen arsaları da kapsamına almaktadır (Bayraklı ve Pehlivan, 1995, s. 402). Arazi vergisinin konusu Emlak Vergisi Kanunu'nun 12. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, Türkiye sınırları dâhilinde bulunan arazi ve arsalar arazi vergisinin konusunu oluşturmaktadır (Edizdoğan ve Özker, 2003, s. 279). Arsa-arazilerin emlak vergisinin konusunu oluşturabilmesi için Türkiye sınırları içerisinde bulunması gerekmektedir. Türkiye sınırları içerisinde bulunmayan arsa-araziler emlak vergisinin konusunu oluşturmamaktadır.

³¹Müzayede, "açık artırma" anlamına gelmektedir.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58ed1bad6e3919.14735845 (Erişim tarihi: 11.04.2017).

³²M. Yıldırım (2009). Müzayede mahallerinde yapılan satışlarda Katma Değer Vergisi uygulaması, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 254, <http://www.vergisorunlari.com.tr/makale/muzayede-mahallerinde-yapilan-satislarda-katma-deger-vergisi-uygulaması/2663> (Erişim tarihi: 11.04.2017).

Arazi vergisinde bazı arazilere sürekli bazı arazilere ise geçici muaflık getirilmiştir. Sürekli muaflıklar Emlak Vergisi Kanunu'nun 14. maddesinde, geçici muaflıklar ise Emlak Vergisi Kanunu'nun 15. maddesinde sayılmıştır. Sürekli ve geçici muaflıkların yanında araziler için istisna uygulaması da getirilmiştir. Buna göre mükelleflerin belediye ve belediye sınırları dâhilinde bulunan arazilerinin vergi değerinin 10.000 ₺'si vergi dışında tutulmuştur (Emlak Vergisi Kanunu, 2018, md. 16). Bu istisnadan sadece arazi sahibi mükellefleri faydalanabilecektir. Arsa sahibi mükellefler bu istisnadan faydalanamayacaktır.

Arazi vergisinin matrahı, Emlak Vergisi Kanunu hükümlerine göre tespit edilen vergi değeridir (Emlak Vergisi Kanunu, 2018, md. 17). Arsa ve araziler için vergi değeri, "213 sayılı Vergi Usul Kanununun asgari ölçüde birim değer tespitine ilişkin hükümlerine göre takdir komisyonlarınca arsalar için her mahalle ve arsa sayılacak parsellenmemiş arazide her köy için cadde, sokak veya değer bakımından farklı bölgeler (turistik bölgelerdeki cadde, sokak veya değer bakımından farklı olanlar ilgili valilerce tespit edilecek pafta, ada veya parseller), arazide her il veya ilçe için arazinin cinsi (kıraç, taban, sulak) itibarıyla takdir olunan birim değerlere göre" hesaplanan değerdir (Emlak Vergisi Kanunu, 2018, md. 29). Buna göre arsaların vergi değeri 4 yılda bir toplanan "Arsa Takdir Komisyonları" tarafından belirlenen birim değerlere göre, arazilerin vergi değeri ise yine 4 yılda bir toplanan "Arazi Takdir Komisyonları" tarafından belirlenen birim değerlere göre hesaplanan değerdir (Hacıköylü, 2015a, s. 140). Ancak takdir komisyonlarının oluşum şekli ve bu komisyonların belirlediği değerler tartışma konusu olmaktadır. Vergi değeri, mükellefiyetin başladığı yılı takip eden yıldan itibaren her yıl yeniden değerlendirilmesinin yarısı kadar arttırılmaktadır. Vergi değerinin hesaplanmasında 1.000 ₺'ye kadar olan kesirler, verginin hesaplanmasında ise 1₺'ye kadar olan kesirler dikkate alınmamaktadır (Emlak Vergisi Kanunu, 2018, md. 29).

Yukarıda anlatılanları bir örnekle pekiştirelim. 2014 yılında takdir komisyonu tarafından takdir edilen arsa m² birim değeri 500 ₺ olarak belirlenen bir sokakta 400 m² arsası olan bir mükellefin 2015 ve 2016 yıllarındaki emlak vergisi matrahını hesaplayalım (2015 yılı yeniden değerlendirilmesinin %7.8, 2016 yılı yeniden değerlendirilmesinin %8 olduğunu varsayalım);

1. Mükellefin 2014 yılı vergi matrahı arsasının yüzölçümü ile takdir komisyonu tarafından belirlenen arsa m² birim değerinin çarpılması suretiyle bulunacaktır. Dolayısıyla 2014 yılı vergi matrahı $500 \times 400 = 200.000$ ₺'dir.

2. Mükellefin 2015 yılı emlak vergisi matrahı 2014 yılında takdir edilen birim değer yeniden değerlendirilmesinin yarısı kadar arttırılması suretiyle bulunacaktır. Dolayısıyla 2015 yılı birim değeri $500 + (500 \times \%3.9) = 519.5$ ₺'dir. 2015 yılı için bulunan birim değer arsanın yüzölçümü ile çarpılması sonucu 2015 yılı emlak vergisi matrahı bulunacaktır.

Bu tutar $519.5 \times 400 = 207.800$ ₺'dir. Ancak 1.000 TL'ye kadar olan kesirler dikkate alınmayacağından dolayı mükellefin 2015 yılı emlak vergisi matrahı 207.000 TL'dir.

3. 2016 yılı emlak vergisi matrahı için de 2015 yılı için bulunan birim değer yeniden değerlendirilmesinin yarısı kadar arttırılması gerekmektedir. Dolayısıyla 2016 yılı birim değeri $519.5 + (519.5 \times \%4) = 540.28$ ₺'dir. 2016 yılı emlak vergisi matrahı $540.28 \times 400 = 216.112$ ₺'dir. Ancak 1.000 ₺'ye kadar olan kesirler dikkate alınmayacağından dolayı mükellefin 2016 yılı emlak vergisi matrahı 216.000 ₺'dir.

Taşınmazların emlak vergisine esas vergi değerlerinin hesaplanması farklı işlemler açısından da önem arz etmektedir. Nitekim vergi değerinin taşınmazın rayiç bedelinden farklı olması durumunda; taşınmaz alım-satımında, karşılıksız intikal veya ölüm yoluyla intikallerde, alım-satım işleminde harç alınmasında, emsal kira bedeli uygulaması gibi durumlarda farklı vergileme

ortaya çıkabilmektedir (Sağlam, 2015, s. 21).

6.6. Arsa-Arazi İntikallerinin Vergilendirilmesi

Arsa-arazi intikalleri, kişilerin sahip oldukları arsa-arazilerin el değiştirmesini, mülkiyetinin bir kişiden başka kişiye geçmesini ifade etmektedir (Karadağ, 2015, s. 89). Türk Vergi Sisteminde arsa-arazi intikalleri veraset ve intikal vergisinin konusunu oluşturmaktadır. Buna göre arsa-arazilerin veraset yoluyla veya herhangi bir suretle ivazsız (karşılıksız) intikalleri veraset ve intikal vergisinin konusuna girmektedir (Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, 2018, md. 1). Söz konusu maddeye göre arsa-arazi intikalleri iki şekilde olabilmektedir. Bunlardan ilki ölüme bağlı olarak gerçekleşen arsa-arazi intikalleri (Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, 2018, md. 2/c), ikincisi ise bağış, yarışma, çekiliş vb. yoluyla gerçekleşen karşılıksız arsa-arazi intikalleridir (Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, 2018, md. 2/d).

Arsa-arazilerin gerek ölüm yoluyla gerekse bağış, yarışma, çekiliş gibi karşılıksız intikallerinde söz konusu arsa-arazilerin veraset ve intikal vergisinin konusunu oluşturabilmesi bakımından mülkiyet ve şahşilik ilkelerine göre düzenleme bulunmaktadır. Mülkiyet ilkesine göre, Türkiye’de bulunan bütün arsa-araziler ile şahşilik ilkesi uyarınca, Türk uyruğundaki kişilerin gerek Türkiye’deki gerekse Türkiye dışında bulunan arsa-arazileri veraset ve intikal vergisinin konusuna girmektedir (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2014, s. 373). Ancak Türk uyruğundaki kişilerin Türkiye dışındaki arsa-arazilerini ölüm veya bağış, yarışma, çekiliş vb. yoluyla ivazsız iktisap eden yabancı kişiler Türkiye’de ikametgâhı olmamak kaydıyla vergi dışında tutulmuştur (Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, 2018, md. 1).

6.7. Arsa-Arazi Alım-Satımı Üzerinden Ödenen Tapu ve Kadastro Harcı

Harçlar da vergiler gibi zorunlu ödemelerdir. Harçları vergiden ayıran en önemli özellik harçların karşılığının bulunmasıdır. Genel faydaya yönelik kamu hizmetlerinden, özel fayda sağlayanlardan faydalanma karşılığı alınan bedel harç olarak ifade edilmektedir (Baydemir, 2006, s. 240).

492 sayılı Harçlar Kanunu’nun 1. maddesinde bu kanuna göre alınacak harçlar³³ belirtilmiştir. Bu kapsamda konumuz bakımından taşınmazlar ile ilgili olarak tapu ve kadastro harcı alınmaktadır. Başta alım-satımı olmak üzere taşınmazların trampa edilmesi, bağışlanması, miras yoluyla intikali, kat karşılığı verilmesi, arsanın ifrazı, taşınmazın ödül olarak kazanılması vb. birçok işlem üzerinden tapu harcı alınmaktadır (Karadağ, 2015b, s. 164).

Tapu harçları (4) sayılı listede yazılı işlemlerden, işlemin niteliğine göre, değer esası üzerinden nispi veya maktu olarak alınmaktadır (Harçlar Kanunu, 2018, md. 60). Nispi harçlar, belirli bir değere oran uygulanmak suretiyle hesaplanmaktadır. Maktu harçlar ise değerle ilgili olmayıp, harca tabi işlem için belirlenmiş sabit harç tutarı ödenmektedir (Kızılot vd., 2011, s. 452). Arsa-arazi alım-satımında tapu harcına esas değer, arsa-arazilerin vergi değerinden düşük olamamaktadır (Harçlar Kanunu, 2018, md. 63). Buna göre, arsa-arazi alım satımında ödenmesi gereken tapu harcı, ilgili oranların emlak vergisi değerinden az olmamak kaydıyla arsa-arazilerin devir ve iktisap bedeline uygulanması ile bulunmaktadır (Kızılot vd., 2011, s. 452).

7. Genel Değerlendirme

Günümüzde değer artış kazancına ilişkin hükümler ile harcamalara katılma payları bir tür rant vergisi olarak ifade edilmektedir. Ancak süre sınırının bulunması, enflasyon düzeltilmesinin

³³Harçlar Kanunu’nu kapsamında yargı harçları, pasaport harçları, noter harçları, konsolosluk harçları, gemi ve liman harçları, tapu ve kadastro harçları, trafik harçları vb. düzenlenmiştir.

yapılması ve istisna uygulamasının bulunması taşınmaz kazançlarını yeteri kadar vergileyememektedir. Ayrıca taşınmaz satışlarında elde edilen kazançların yeteri kadar vergilendirilememesinde mükelleflerin taşınmaz değerlerini düşük göstermek eğiliminde olduklarının etkisi bulunmaktadır. 2016 yılında hazırlanan ve halen mecliste olan Gelir Vergisi Kanun Tasarısı'nda değer artış kazançları hükümleri yeniden ele alınarak bu duruma çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre ticari kazancını bilanço esasına göre tespit eden gerçek kişiler ile kurumların taşınmaz satışından elde ettikleri kazançlar elde edilme süresine göre kademeli olarak vergiye tabi tutulacaktır³⁴. Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı'na göre taşınmaz satışlarından elde edilecek kazançlara uygulanacak oranlar yüzde 40 ile 75 arasında değişmektedir;

1) İki tam yıldan sonra satıştan doğan kazançlarda %40.

2) Üç tam yıldan sonra satıştan doğan kazançlarda %50.

3) Dört tam yıldan sonra satıştan doğan kazançlarda %60.

4) Beş tam yıldan sonra satıştan doğan kazançlarda %75" şeklinde istisna oranları belirtilmiştir³⁵. İstisnadan yararlanabilmek için satış kazancının istisnadan yararlanılan kısmının satışın yapıldığı yılı takip eden 5. yılın sonuna kadar pasifte özel bir fon hesabında tutulması gerekmektedir³⁶.

Gerçek kişilerin ikamet amacıyla satın aldıkları ve fiilen ikamet ettikleri tek konutun satılmasından dolayı elde ettikleri kazançlar tamamen vergi dışı bırakılmıştır³⁷.

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı'nda ticari kazancını gerçek usulde tespit eden gerçek kişiler ile kurumların taşınmaz satışlarından elde ettikleri kazançlara uygulanacak istisna oranları elde tutma süresine göre değişmektedir. Buna göre elde tutma süresi uzadıkça uygulanacak istisna oranı da artmaktadır. Bu düzenleme ile işletmelerin mali bünyelerinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır³⁸. Ayrıca elde tutma süresi uzadıkça istisna oranlarının da artması kısa süreli spekülasyonların önüne geçebilir.

Harcamalara katılma payları da günümüzde kentsel rantların kamuya aktarılmasında bir rant vergisi olarak nitelendirilmektedir. Ancak, harcamalara katılma payı asıl olarak değer artışlarını vergilendirmemekte, buradaki amaç öngörülen harcamanın bir kısmının finanse edilmesidir (Nadaroğlu, 1989, s. 192). Ayrıca 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununda harcamalara katılma payları ile ilgili tartışmalı bir ifade bulunmaktadır. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununa göre harcamalara katılma payları yol harcamalarına katılma payları, kanalizasyon harcamalarına katılma payları ve su tesisleri harcamalarına katılma payları olmak üzere 3 çeşittir. Yol harcamalarına katılma paylarını düzenleyen maddede bu katılım payları ile ilgili "alınabilir" ifadesi bulunmaktadır. Su tesisleri ve kanalizasyon harcamalarına katılma paylarında ise "alınır" ifadesi kullanılmıştır. Bir rant vergisi olarak nitelendirilen yol harcamalarına katılım paylarının zorunluluk içermemesinden dolayı yol harcamalarına katılım payları vergiden uzak bir yapıdadır (Hacıköylü, 2016, s.104).

³⁴Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı, md. 21 <https://www.vergiportali.com/upload/GVKTASARI.pdf> (Erişim tarihi: 20.01.2017)

³⁵Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı, md. 21/a <https://www.vergiportali.com/upload/GVKTASARI.pdf> (Erişim tarihi: 20.01.2017)

³⁶Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı, md. 21/c <https://www.vergiportali.com/upload/GVKTASARI.pdf> (Erişim tarihi: 20.01.2017)

³⁷Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı, md. 49/a <https://www.vergiportali.com/upload/GVKTASARI.pdf> (Erişim tarihi: 20.01.2017)

³⁸Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı Genel Gerekçesi, md. 21 <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0517.pdf> (Erişim tarihi: 21.01.2017)

8. Sonuç ve Öneriler

Bir taşınmazın ister piyasa değeri ister vergi değeri olsun bu değerler belirlenirken arsa-arazinin değeri ile bina m² inşaat maliyeti dikkate alınmaktadır. Ancak, bina m² inşaat maliyeti her yıl Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Maliye Bakanlığınca müşterek olarak belirleniyor ve belirlenen m² inşaat maliyeti değeri çok bir anlam ifade etmemektedir. Aslında önemli olan arsanın değeridir. Çünkü binaya değer kazandıran asıl unsur, arsanın konumu ve buna bağlı olarak oluşan arsa bedelidir. Dolayısıyla arsa değeri ne kadar yüksek olursa bina değeri de o kadar yüksek olmaktadır. Örneğin vergi değeri 300.000 ₺ olan 100 m² betonarme birinci sınıf bir binanın m² inşaat maliyeti 2018 yılı için ortalama 946,96 ₺'dir. Buna göre bu binanın inşaat maliyet bedeli $100 \times 946,46 = 94.646$ ₺'dir. Binanın vergi değeri 300.000 ₺ olup, bunun 205.354 ₺'sini arsanın değeri oluşturmaktadır. Bu durumda göstermektedir ki 300.000 ₺ vergi değerli bir binanın yaklaşık %68'sini arsa payı oluşturmaktadır. Kentleşme olgusunun bir sonucu olarak araziler arsaya dönüşmektedir. Arazileri arsaya dönüşen toprak sahipleri ciddi kazançlar elde etmektedir. Arazilerin arsaya dönüşümü sonucunda ortaya çıkan bu değer artış kazançları "Rant" olarak ifade edilmektedir. Rantların vergilendirilmesi zaman zaman gündeme gelmiş ancak mevcut yasal düzenlemelerde rant gelirleri tam olarak vergilendirilemiyor.

Mevcut mevzuatta rantın vergilendirilmesinde değer artış kazancı hükümleri önem arz etmektedir. Ancak değer artış kazancı taşınmazın alım-satım bedelleri arasındaki fark üzerinden alınmaktadır. Kişiler tapuda işlem sırasında daha az tapu harcı ödemek amacıyla taşınmazların gerçek alım-satım değerlerini bildirmemektedirler. Her ne kadar harçlar kanununda taşınmaz alım-satımının piyasa değeri üzerinden yapılması gerektiği, yapılmadığı ve tespit edildiği takdirde aradaki harç miktarının %25 vergi ziyai cezası ile birlikte alınacağı belirtilmiş olursa da bu uygulama mükellefleri caydırmamaktadır. Ayrıca değer artış kazançlarının vergilendirilmesinde 5 yıllık süre sınırının bulunması değer artışlarının vergilendirilmesinden çok vergilendirilmemesi sonucunu doğurmaktadır.

Kentsel rantların tam olarak kavranıp vergilendirilebilmesi için taşınmazların gerçek değerlerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu anlamda belediyelerde yer alan vergi değerleri ile piyasa değerleri arasında ciddi farklılıkların bulunması da bir sorun teşkil etmektedir. Bilindiği üzere arsaların vergi değeri, 4 yılda bir toplanan "Arsa Takdir Komisyonları" tarafından belirlenen birim değerlere göre, arazilerin vergi değeri ise yine 4 yılda bir toplanan "Arazi Takdir Komisyonları" tarafından belirlenen birim değerlere göre hesaplanmaktadır. Mükellefler sahip oldukları taşınmazların değerlerini genelde vergi değerine yakın bir değer olarak göstermektedir. Bu durumda da taşınmazların vergi değerleri ile piyasa değerleri arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla rant kavramının taşınmaz değerlemesine bağlı bir kavram olduğu düşünüldüğünde, takdir komisyonları tarafından belirlenen arsa-arazi vergi değerlerinin gerçek değere yakın olması önem arz etmektedir. Komisyonlarca belirlenen değerlerin çok düşük ya da yüksek belirlenmesi vergiye olan güveni azaltmaktadır. Takdir komisyonları tarafından özellikle arsaların bazı bölgelerde yüksek veya düşük takdir edilmesi devamlı eleştiri ve tartışma konusu olmuş, son dönemde de kamuoyuna aşırı emlak vergisi tartışmaları yansımıştır. Bu tartışmaların önüne geçebilmek ve vergiye gönüllü uyumu sağlamak amacıyla 7061 sayılı Bazı Vergi Kanunları ile Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile takdir komisyonlarının arsa ve arazi birim metre kare değer belirleme yetkisine bir sınırlama getirilmiştir. Söz konusu sınırlamaya göre takdir komisyonlarınınca 2018 yılı için takdir edilen asgari ölçüde arsa ve arazi metre kare birim değerleri, 2017 yılında uygulanan birim

değerlerin %50'sini geçemeyecektir. Ancak birim değerler ile ilgili böyle bir düzenleme yapılırken kentsel rantların vergilendirilmesi ile ilgili olarak herhangi bir adım atılmamıştır.

Günümüzde arsa takdir komisyonu, belediye başkanı veya görevlendireceği bir memur başkanlığında, ilgili belediyenin yetkili bir memuru ile defterdarın veya vergi dairesi başkanlığı bulunan yerlerde vergi dairesi başkanının görevlendireceği iki memur, tapu sicil müdürü veya görevlendireceği bir memur ile ticaret odasından seçilmiş bir üye ile ilgili mahalle ve köy muhtarlarından oluşmaktadır. Görüldüğü üzere kentsel rantların esas unsuru olan arsalarla ilişkin takdir komisyonlarında bir taşınmaz değerlendirme uzmanı veya değerlendirme şirketi ya da emlak komisyoncuları odasından yetkili bir kişi bulunmamaktadır.

Belediyelerin, özellikle arsalarla ait takdir komisyonunda iki üye ile temsil edilmesi, komisyon başkanının aynı zamanda belediye başkanı olması ve komisyonda görevli olan ilgili mahalle muhtarının seçimle iş başına gelmesi komisyonlarda belediyelerin ağırlığının fazla olduğunun bir göstergesidir. Bu görevlilerin seçmenlerin etkisi altında kalarak birim değerlerini düşük belirleyebileceği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca belediyelerde çalışan personelin taşınmaz değerlendirme konusunda bilgi eksikliğinin olması ve belediyelerin bilişim teknolojisi açısından yetersiz olması taşınmaz değerlemesinin doğru olarak yapılmasına engel olmaktadır.

Konuyla ilgili önerilerimiz aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır;

- Taşınmazların gerçek alım-satım değeri tam olarak kavranmadığı için değer artış kazancı rantları tam olarak vergilendirememektedir. Bu anlamda özellikle konut kredisi ile alınan taşınmazlarda bir zorunluluk olan ve gayrimenkul değerlendirme uzmanlarınca yapılmış olan konut değerlemesindeki değerlerin esas alınması düşünülebilir. Çünkü taşınmazın işleme konu olduğu andaki alım-satım fiyatını ifade eden piyasa fiyatı yanında, gerek yasal anlamda gerekse kullanıcı dilinde rayiç bedel, sürüm değeri, gerçek değer, nominal değer vb. birçok kavram yer almaktadır. Bu anlamda gayrimenkul değerlendirme uzmanlarınca yapılmış olan konut değerlemesindeki değerlerin piyasa fiyatına daha yakın değerler olduğu söylenebilir.
- Taşınmazların elden çıkarılmasında elde edilen kazancın tespitinde iktisap bedeli güncelleneceğinden dolayı taşınmazlar kaç yıl sonra satılırsa satılsın elde edilen kazanç vergiye tabi tutulmalıdır.
- Gayrimenkul değerlendirme şirketi ve uzmanlarının ülkemizde taşınmaz değerlendirme sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir. Bunun için yasal düzenlemelerin yapılması, bu düzenlemeler yapılıncaya kadar geçecek süreçte ise takdir komisyonlarının bu şirket veya uzmanlardan yararlanmaları düşünülebilir. Ayrıca taşınmaz piyasasında oluşan değerleri yakından takip edebilen Emlak Komisyoncuları Odasından da bir temsilcinin takdir komisyonlarında görev alması düşünülebilir.
- Mükellefin vergiye gönüllü katılımının artırılması amacıyla emlak vergisi oranının düşürülmesi ile tapu harcı oranlarının düşürülmesi veya kaldırılması düşünülebilir. Taşınmazlar gerçek değerine yakın olarak belirlendiğinde vergi bilinci gelişmemiş mükellef emlak vergisi açısından yeni bir vergi yüküyle karşılaşmış hissedecek ve vergiyi ödemek istemeyecektir. Bu anlamda gerçek değer üzerinden vergi alınması durumunda emlak vergisi oranlarının düşürülmesi mükellefin vergiye gönüllü uyumunu arttırarak verginin etkinliğine ve verimliliğine katkı sağlayacaktır.
- Arsa ve arazi değerlerinde bazı bölgelerde artış olurken bazı bölgelerde zaman zaman değer kaybı yaşanabilmektedir. Bu bakımdan emlak vergisi oranları bölgelerin

gelişmişlik düzeyleri, kamusal hizmetlerden yararlanma olanağı, kalkınmada öncelikli yöreler, arazinin türü vb. kriterler göz önünde bulundurularak farklılaştırılabilir.

- Ülkemizde devir ve iktisaba konu taşınmazların tapu harcı genellikle alt sınır olan emlak vergisi değeri üzerinden ödenmekte gerçek alım-satım bedeli bildirilmemektedir. Her ne kadar kanun hükmünde “alıcı ve satıcı tarafından” ifadesi yer alsa da genellikle tapu harcı alıcı tarafından ödenmekte ve mükellef bunu bir maliyet unsuru olarak gördüğü için düşük beyanda bulunmaktadır. Genellikle alıcı tarafından ödenen ve taşınmaz için bir maliyet oluşturan tapu harcının oranının düşürülmesi veya kaldırılması taşınmazın kayıtlı değerini gerçek değerine yaklaştırabilecektir.

Kaynaklar

- Akın, Emel (2007). *Kentsel Gelişme ve Kentsel Rantlar: Ankara Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Arslan, Ahmet (2016). Emlak Vergisi Açısından Bina Kavramı. *Vergi sorunları Dergisi*, 332, 85–90.
- Arslanoğlu, Ali ve Pınarcık, Zeki (1972). *Emlak Vergisi Kanunu ve İzahları*. İstanbul: Gün Matbaası.
- Aslanpınar, Y. Burak (2011). Miras Kalan veya Bağışlanan Arsa Karşılığında Edinilen Konut ve İşyeri Satışında Gelir Vergisi-I. *Yaklaşım Dergisi*, 223, 273-278.
- Baydemir, Mehmet (2006). *Her Yönüyle Emlak*. (2. Baskı). Aydın: Didim Hür Ekspres Gazetesi Yayınları.
- Bayraklı, H. Hüseyin ve Pehlivan, H. Osman (1995). *Vergi Hukuku İlkeler ve Türk Vergi Sistemi*. İstanbul: Yıldızlar Matbaacılık A.Ş.
- Can, Bilal, Bülbül, Zübeyr ve Dağışan, Veysel (2012). *Emlak Vergisi Hukuku*. İstanbul: Şifre Yayınları.
- Çelik, Kemal (2007). Tarım Topraklarının Kentsel Arsa Olarak İmara Açılmasının Getirmiş Olduğu Sorunlar. *TMMOB Harita Ve Kadastro Mühendisleri Odası 11. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı Bildirileri*. http://www.hkmo.org.tr/etkinlikler/kurultay/etkinlik_bildirileri_detay.php?etkinlikkod=13&bilkod=195 (Erişim tarihi: 15.01.2017).
- Edizdoğan, Nihat ve Özker, A. Niyazi (2003). *Türk Vergi Sistemi*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Ertürk, Hasan ve Sam, Neslihan (2011). *Kent Ekonomisi*. (4. Baskı). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Gürçay, Gültekin (2015). *İnşaat Muhasebesi*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Hacıköylü, Canatay (2015a). Emlak Vergisi. M. E. Üyümez (Ed.), *Gayrimenkullerde Vergilendirme* içinde (s. 128-151). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Hacıköylü, Canatay (2015b). Gayrimenkul ve İnşaat İşlerinde Vergileme, S. Şengel (Ed.), *İnşaat ve Gayrimenkul Muhasebesi* içinde (s. 24-45). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Hacıköylü, Canatay (2016). Taşınmazların Elden Çıkarılmasında Elde Edilen Kazançların Vergilendirilmesi: Yeni Gelir Vergisi Kanun Tasarısının Getirdikleri. *International Journal Of Public Finance*, 1(2), 73-98. http://www.ijpf.org/wp-content/uploads/2017/01/2.4_Hacikoylu.pdf (Erişim tarihi: 20.01.2017).
- Karadağ, N. Coşkun (2015a). Gayrimenkul İntikallerinde Vergileme. M. E. Üyümez (Ed.), *Gayrimenkullerde Vergilendirme* içinde (s. 88-109). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Karadağ, N. Coşkun (2015b). Çevre Temizlik Vergisi, Katılım Payları ve Harçlar. M. E. Üyümez (Ed.), *Gayrimenkullerde Vergilendirme* içinde (s. 152-177). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Kaya, Fatih (2011). Gayrimenkul Rantlarının Vergilendirilmesi. *Vergi Dünyası*, 361, 85–92. <http://www.vmhk.org.tr/wp-content/uploads/2011/11/Fatih-Kaya-Gayrimenkul-Rantlarının-Vergilendirilmesi.pdf> (Erişim tarihi: 16.01.2017).
- Keleş, Ruşen, Geray, C., Emre, C. ve Mengi, A. (1999). *Kentsel Toprak Rantının Kamuya Kazandırılması*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Kılınçaslan, İsmet (2010). *Kent Ekonomisi Sektörlerin Gelişimi, Ekonomik Coğrafya, Arazi Ekonomisi, Yapısal Analiz*. İstanbul: Ninova Yayınları.
- Kızılot, Şükrü (2008). *İnşaat Muhasebesi Vergilendirilmesi Mevzuatı ve Asgari İşçilik*. (11. Baskı). Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Kızılot, Şükrü, Sarısu, Ekrem, Özcan, Sezgin ve Kızılot, Zuhul (2011). *Gayrimenkul Rehberi*. Yaklaşım Yayıncılık. (9. baskı). Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Mert, Hanifi, Saraç, Özkan, Gökçek, Ferit, Kara, İbrahim, Devran, Aşir, Timur, Mehmet ve Elgin, Erol (1994). *Belediyelerin ve Mükelleflerin Emlak Vergisi Rehberi*. Maliye Eski Gelirler Kontrolörleri Yardımlaşma ve Mali Eğitim Vakfı No: 4. Ankara: İksan Matbaası Ltd. Şti.
- Nadaroğlu, Halil (1989). *Kamu Maliyesi Teorisi*. (7. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Oğuzbir, Mehmet (2012). Arsa Politikasının Mali Olmayan Amaçları ve Araçları. *Denetim*, 10, 81–96. <http://kidder.dergipark.gov.tr/download/article-file/208818> (Erişim Tarihi: 10.01.2017).
- Organ, İbrahim (2015). Gayrimenkul Kira ve Satış Kazançlarının Vergilendirilmesi. M. E. Üyümez (Ed.), *Gayrimenkullerde Vergilendirme* içinde (s. 28-57). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Ökmen, Mustafa ve Yurtsever, Hatice (2010). Kentsel Planlama Sürecinde Oluşan Kamusal Rantın Vergilendirilmesi.

- Maliye Dergisi*, 158, 58–74.
https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/158/04.Mustafa.OKMEN_Hatice.YURTSEVER.pdf (Erişim tarihi: 13.01.2017).
- Öncel, Muallâ, Kumrulu, Ahmet ve Nami Çağan. (2014). *Vergi Hukuku*. (23. Basım). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öner, Erdoğan (2014). *Vergi Hukuku Ve Türk Vergi Sistemi*. (3. baskı). Ankara: Seçkin Hukuk Yayınları.
- Özdemirci, Fahrettin (2003). Gerçek kişilerde gayrimenkullerin elden çıkarılmasından doğan kazançların vergilendirilmesi. *Vergi Dünyası Dergisi*, 261 (22), 93–101.
- Sağlam, Musa (2015). Emlak Vergisi Kanunu'na Göre Vergi Değerinin Tespiti ve Vergi Değerinin İlgili Diğer Vergilere Etkisi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 324, 20–23.
- Saraçoğlu, Fatih, Çakar Pürsünlerli, Elif. ve Çakır, Muharrem (2015). Rant Vergisi ve Ülkemizdeki Tartışmalar. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17 (3), 83-89. <http://iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/view/904/629> (Erişim tarihi: 15.01.2017).
- Soslu, A. Burak (2015). *Türk Vergi Sisteminde Kat (Arsa) Karşılığı İnşaat İşlerinin Vergilendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şen, Selim (2011). Arsa Karşılığı İnşaat İşlerinde Arsa Ve Bağımsız Bölümlerin Arsa Sahibi Açısından Maliyet, Kdv Ve Muhasebe Uygulaması - I. *Yaklaşım* 19 (220), 137–142.
- Tekeli, İlhan (2009). *Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler*. İlhan Tekeli Toplu Eserler-6, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tuğlu, Ali (2010). Gayrimenkul Satış Kârlarına Yüzde 75 Gayrimenkul Satış Kazancı İstisnası Uygulandıktan Sonra Kalan Yüzde 25 Tutar Yenileme Fonuna Alınabilir mi?. *Yaklaşım Dergisi*, 18 (213), 106–110.
- Türk Vergi Sistemi sorunlar-çözüm önerileri, gayrimenkul, kentsel rantlar ve yeni bir vergileme modeli (2002). Ankara: *TOBB yayınları*, 15. bölüm, s. 425
- Vural, Mahmut (1998). *Emlak Vergisi Kanunu ve Çevre Temizlik Vergisi Açıklama ve Yorumları*. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- Yıldırım, Mehmet (2009). Müzayede mahallerinde yapılan satışlarda Katma Değer Vergisi uygulaması, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 254, <http://www.vergisorunlari.com.tr/makale/muzayede-mahallerinde-yapilan-satislarda-katma-deger-vergisi-uygulamasi/2663> (Erişim tarihi: 11.04.2017).
- Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 05.04.2010 tarihli ve 38418978-2010-GVK-37-4-255 sayılı özelgesi, <http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> (Erişim tarihi: 04.04.2017).
- Bakanlar Kurulu'nun 11.03.1983 tarihli ve 17984 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1983/6122 numaralı kararı. http://www.verginet.net/dtt/2/836122ARSASAYILACAKPARSELLENMEMISARAZIHAKKINDAKARAR_2071.aspx (Erişim tarihi: 13.12.2016).
- Danıştay 4. Dairesinin 18.02.2003 tarih ve 2002/3259 Esas numaralı ve 2003/407 Karar sayılı kararı. https://www.kanunum.com/danistay/XXXX/4-Daire-2002-3259-E,-2003-407-K,-18022003-T_xxcd78055#.WT_JyGiyguU (Erişim tarihi: 13.06.2017).
- Danıştay 9. Dairesinin 09.02.2005 tarih ve 2003/1414 Esas numaralı ve 2005/226 Karar sayılı kararı. <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.htm> (Erişim tarihi: 13.06.2017).
- Danıştay Vergi Dava Daireleri Genel Kurulunun 01.04.2005 tarih ve 2004/216 Esas numaralı ve 2005/70 Karar sayılı kararı. <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/vddgk-2004-216.htm> (Erişim tarihi: 13.06.2017).
- Gayrimenkullerin elden çıkarılmasında vergisel yükümlülükler rehberi (2014). Gelir İdaresi Başkanlığı, Yayın no: 186, <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/bevannamerehberi/2014gayrimenkul.pdf> (Erişim tarihi: 04.04.2017).
- Gelir İdaresi Başkanlığı'nın 17.05.2001 tarih ve 26912 sayılı Özelgesi. <http://www.gib.gov.tr/node/91500> (Erişim tarihi: 14.12.2016).
- İzmir Vergi Dairesi Başkanlığının 09.01.2015 tarihli ve 13 sayılı özelgesi. <http://www.gib.gov.tr/node/99159> (Erişim tarihi: 13.06.2017).
- İzmir Vergi Dairesi Başkanlığının 23.02.2012 tarihli ve 226 sayılı özelgesi. <http://www.gib.gov.tr/node/91262> (Erişim tarihi: 13.06.2017).
- Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği, 26.04.2014 tarih ve 28983 sayılı Resmi Gazete. <http://www.gib.gov.tr/node/88009> (Erişim tarihi: 07.04.2017).

- 03.07.1984 tarihli ve 18447 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 16 Seri Numaralı Emlak Vergisi Kanunu Genel Tebliği.
<http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> (Erişim tarihi: 14.12.2016).
- 2015-2017 Orta Vadeli Program,
[http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/11/Orta%20Vadeli%20Program%20\(2015-2017\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/11/Orta%20Vadeli%20Program%20(2015-2017).pdf) (Erişim tarihi: 11.01.2017)
- 2016-2018 Orta Vadeli Program,
[http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/12/Orta%20Vadeli%20Program%20\(2016-2018\)\(Revize\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/12/Orta%20Vadeli%20Program%20(2016-2018)(Revize).pdf) (Erişim tarihi: 11.01.2017)
64. Hükümet Programı http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/kurumsalhaberler/64.hukumet_programi.pdf (Erişim tarihi: 11.01.2017).
- Gelir Vergisi Kanunu Tasarısı, <https://www.vergiportali.com/upload/GVKTASARI.pdf> (Erişim tarihi: 20.01.2017)
<http://www.csb.gov.tr/iller/dosyalar/imaılar/imaı5538/rqZkt.pdf>, (Erişim tarihi: 11.12.2016).
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf> (Erişim tarihi: 14.12.2016).
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.587175a37ecc06.029363 (Erişim tarihi: 08.01.2016)
- Emlak Vergisi Kanunu (1319 S.K.), Resmi Gazete. 13576; 11.08.1970.
Gelir Vergisi Kanunu (193 S.K.), Resmi Gazete. 10700; 06.01.1961.
Kurumlar Vergisi Kanunu (5520 S.K.), Resmi Gazete. 26205; 21.06.2006.
Katma Değer Vergisi Kanunu (3065 S.K.), Resmi Gazete. 18563; 02.11.1984.
Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu (7338 S.K.), Resmi Gazete. 10231; 15.06.1959.
Harçlar Kanunu (492 S.K.), Resmi Gazete. 11756; 17.07.1964.
Belediye Gelirleri Kanunu (2464 S.K.), Resmi Gazete, 17354; 29.05.1981.

Yöneticilerin Babacan (Paternalist) Liderlik Davranışlarının Psikolojik Sözleşme Bağlamındaki Beklentileri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Çalışma

Merve Gerçek¹

Yöneticilerin Babacan (Paternalist) Liderlik Davranışlarının Psikolojik Sözleşme Bağlamındaki Beklentileri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Çalışma

Öz

Paternalist liderlik olarak da adlandırılan Babacan liderlik, özellikle kolektivist kültürlerde ortaya çıkan, astlarının duygusal ihtiyaçlarına babacan bir tavırla yaklaşan yöneticilerin liderlik stilini ifade etmektedir. Babacan liderlik, koruyan ve yardım eden bir yöneticinin, astından kendisine koşulsuz sadakat göstermesine yönelik beklentiye sahip olduğu durumları ifade etmektedir. İş ilişkilerinde taraflar arasındaki karşılıklı beklentileri açıklamak için kullanılan bir kavram olan psikolojik sözleşme, yönetici ve çalışan arasındaki yazılı olmayan beklentileri ifade etmektedir. Yöneticilerin babacan liderlik davranışlarının, astlarından beklentileri üzerinde nasıl bir rol oynadığı, bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda 273 yöneticiden toplanan veriler, çoklu doğrusal regresyon analizleri ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda, yöneticilerin babacan liderlik davranışları ile astlarından gelişime açık olmaları, işlerini benimsemeleri ve yöneticisinin otoritesini kabul etmesi yönündeki beklentilerinin olumlu yönde ilişkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Babacan liderlik, Psikolojik sözleşme, Yöneticiler, Beklentiler

A Study on the Effects of Managers' Paternalist Leadership Behaviors on Their Expectations Regarding Psychological Contract

Abstract

Paternalist leadership, describes the leaders who approach the emotional needs of their subordinates with a fatherly manner, especially in the collectivist eastern cultures. Paternalist leadership emerges when the leader cares and helps his/her subordinate while expecting unconditional loyalty in return. Psychological contract, which is a concept used to explain mutual expectations between parties in business relations, refers to the non-written expectations between the manager and the employee. The role of paternalist leadership styles on managers' expectations from their subordinates regarding psychological contract constitutes the subject of this research. Data collected from 273 managers was analyzed by multiple linear regression analysis. As a result of the research, it has been seen that managers' paternalist leadership behaviors are positively related to their expectations for commitment to personal growth, commitment to job and acceptance of the authority of the manager.

Keywords: Paternalist leadership, Psychological contract, Managers, Expectations

1. Giriş

Liderlik, çalışanları belirli amaçlar ve hedefler doğrultusunda harekete geçirebilmeyi ifade etmektedir. Çalışan performansını arttırmaya ilişkin hangi liderlik stilinin daha etkili olduğunu ortaya koyabilmek için çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Öncülüğünü Silin (1976)'in yaptığı babacan liderlik, sosyo-ekonomik ve kültürel etmenlere bağlı olarak özellikle doğu toplumlarında daha etkili olduğu savunulan bir liderlik türüdür (Wren, 2005). Babacan liderlik, otoriterlik, yardımseverlik ve ahlak olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır (Chen vd., 2014). Babacan liderlik, astının iyi oluşuna özen gösteren ve onlarla birebir ilgilenen, ahlaki değerleri ön planda tutan ve astlarının koşulsuz itaatini görmek isteyen yöneticilere işaret etmektedir. Bir başka deyişle

¹ Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı. mrvgercek@gmail.com.
Yazar ORCID bilgisi: <http://orcid.org/0000-0002-7076-8192>

babacan liderlik, yöneticinin disiplin ve otoritesini babacan bir yardımseverlikle harmanlamasıdır (Farh ve Cheng, 2000). Babacan liderliğin, çalışanların tutum ve davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu ileri sürülmektedir (Chen vd., 2014)

Psikolojik sözleşme, istihdam ilişkisinde tarafların birbirlerinden yazılı olmayan beklentilerini ifade etmektedir. Arygris (1960) tarafından ortaya atılan bu kavram, ortaya çıkışının ilk yıllarında hem örgütsel bağlamda hem de çalışanlar açısından incelenmiştir. Rousseau'nun (1990) psikolojik sözleşme tanımını yalnızca çalışanların algılamalarına indirgemesi ile birlikte, psikolojik sözleşme konusunda yapılan çalışmalar çalışanların örgütten beklentilerinin ne olduğuna ve bu beklentilerin karşılanma düzeyinin nasıl olduğuna odaklanmıştır. Psikolojik sözleşme çalışmalarındaki çalışan odaklı artış, bazı yazarlar tarafından eleştirilmiştir (Guest, 2004; Conway ve Briner, 2005). Psikolojik sözleşmenin yalnızca çalışanların beklentilerini inceleyerek değerlendirilmesi, iki taraflı bir ilişkinin tam olarak anlaşılmasını engellemektedir. Bu nedenle daha sonra yapılan çalışmalarda, yalnızca çalışanların değil aynı zamanda yöneticilerin de beklentilerinin ve beklenti düzeylerinin incelenmesi söz konusu olmuştur (Coyle-Shapiro ve Kessler, 2000).

Örgütlerin kendileri bir psikolojik sözleşmeye sahip olmamakla birlikte, örgütü temsilen yönetim kademelerinde bulunan yöneticiler, psikolojik sözleşmenin bir parçasıdır. Yönetici konumundaki bireyler, çalışanların örgüte karşı yükümlülüklerinin neler olduğunu onlara aktarma konusunda önemli bir rol oynamaktadırlar. İşletmelerde karar alma ve uygulayıcı görevlerini üstlenen yöneticiler, astları ile kurdukları iletişim sürecinde örgüt politikalarının yansımalarını ortaya koymaktadırlar. Bu bağlamda yöneticiler, psikolojik sözleşme kapsamında örgütün bir temsilcisi sayılmaktadırlar (Rousseau ve Greller, 1994; Rousseau 2001).

Yalnızca çalışanın beklentilerinin ve beklentilerinin karşılanma düzeylerinin incelenmesi, çalışanların yükümlülüklerinin ne olduğunun arka planda kalmasına neden olmakta ve örgütün amaçlarını gerçekleştirmesinde etkili olan faktörler bağlamında yetersiz kalmaktadır. Örgütlerde etkinliğin sağlanabilmesi için çalışanların olduğu kadar, kendilerine liderlik eden yöneticilerinin de bir takım beklentilerinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, yöneticilerin de astlarından beklentileri olduğu, bir başka deyişle yöneticilerin de psikolojik sözleşmelerinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Yöneticinin nasıl bir lider olduğu, astlarından beklentilerini şekillendirebilmektedir. Bu çalışmada, liderlik stillerinden babacan liderliğin yöneticilerin astlarından beklentileri üzerindeki etkileri incelenmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Babacan Liderlik

Babacan liderlik çalışmalarının başlangıcı, Tayvan'daki işletme sahibi ve yöneticilerin liderlik anlayışları ve davranış stillerinin Batı ülkelerindeki yöneticilerinkinden oldukça farklı olduğunu tespit eden Silin'in (1976) çalışmalarına uzanmaktadır. Tayvan'daki yöneticilerin didaktik ve ahlaki liderlik, merkezi otorite, astlarıyla mesafeli durma gibi davranışlar sergilediği görülmüştür. Silin'in (1976) çalışmasının ardından Westwood (1997), didaktik liderlik, belirsiz niyetler, saygınlık oluşturma, üstünlüğünü koruma, politik manipülasyon patronluk ve sosyal mesafe gibi bileşenlerden oluşan babacan liderlik modelini öne sürmüştür. Babacan liderlik modelinin gelişiminde, özellikle doğu ülkelerindeki çeşitli yöneticilerle yapılan derinlemesine görüşmeler ve çeşitli kantitatif verilerden yararlanıldığı görülmektedir (Silin, 1976; Redding, 1990; Cheng, 1995).

Babacan liderlik, kişiselleştirilmiş bir atmosferde güçlü bir disiplin, otorite ve babacan niyetin bir araya geldiği bir liderlik stili olarak tanımlanmaktadır (Farh ve Cheng, 2000; Cheng vd.,

2004). Babacan liderlik, yöneticilerin bireyler için bir otorite sembolü olan “baba”nın işyerindeki bir kopyası olduğu varsayımını içermektedir (Sinha, 1990). Babacan liderliğin hakim olduğu kültürlerde, sorumluluğu altında bulunan kişilerin korunmasıyla ilgilenme ve karşılığında sadakat bekleme eğilimi bulunmaktadır (Aycan vd., 1999). Babacan liderlik, yöneticinin bir ebeveyn gibi çocuklarına yardımseverlikle müdahale ettiği bir sistem, ilke ya da bir yönetim uygulaması olarak görülmektedir (Afsar ve Rehman, 2015). Babacan liderlik, otoriterlik, yardımseverlik ve ahlak olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır (Farh ve Cheng, 2000). Otoriterlik, yöneticinin izleyicileri üzerinde kesin bir güce sahip olduğu ve tüm kararları kendisinin vererek izleyicilerin eylemlerini kontrol etmesini ifade etmektedir. Yardımseverlik, liderin izleyicilerinin özel hayatları ve sağlıkları ile ilgilenmesi anlamını taşımaktadır. Ahlak ise, liderin yüksek ahlaki değerler, vatandaşlık davranışları ve dürüstlük gibi özellikleri sergileyerek izleyicileri için mükemmel bir rol model olmayı içermektedir (Peng vd., 2011). Babacan liderlik davranışları arasında işyerinde bir aile atmosferi oluşturma, astlarla yakın ve kişiselleştirilmiş ilişkiler geliştirme, astların iş dışındaki yaşamıyla ilgilenme, sadakat beklentisi ve otoriteyi sürdürme bulunmaktadır (Sinha, 1990; Redding ve Hsiao, 1990; Aycan vd., 2000).

Belli bir kültüre yönelik özelliklerin liderlik stillerinin belirleyicisi olabildiği ve çeşitli toplumların kültürel değerlerinin ortaya çıkardığı liderlik stillerinin de birbirinden oldukça farklı olduğu görülmüştür (Paşa, 2000; Shahin & Wright, 2004). Bu bağlamda kültürlerarası yapılan çalışmalarda babacan liderliğin; Çin, Pakistan, Hindistan, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de; Almanya ve İsrail’den daha yüksek düzeyde görüldüğü belirlenmiştir (Aycan vd., 2000). Babacan liderliğin söz konusu olduğu diğer ülkeler ise Meksika ve Japonya’dır (Martinez ve Dorfman, 1998; Uhl-bien vd., 1990).

Martinez’in (2003) çalışmasında, çalışanların sosyal hiyerarşi saygısı, aile ilişkilerine benzer bir örgüt iklimi ve kişisel ilişkilere değer verilmesi gibi unsurların babacan liderliğe uygun bir ortam hazırladığı belirlenmiştir. Bir diğer öncül olarak ise, lider-üye etkileşimi ön plana çıkmıştır (Ansari vd., 2004; Pellegrini ve Scandura, 2006). Babacan liderliğin ilişkili olduğu diğer kavramlar arasında kariyer gelişimi (Uhl-Bien vd., 1990), iş tatmini, otonomi, güçlendirme (Aycan vd., 1999), örgütsel vatandaşlık davranışı (Cheng vd., 2002), esneklik, güven (Martinez, 2003), yöneticiye sadakat (Cheng ve Jen, 2005) ve örgütsel bağlılık (Farh vd., 2006; Pellegrini vd., 2007) bulunmaktadır. Psikolojik güçlendirme ve örgütsel bağlılık göz önüne alındığında babacan liderler, çalışanlarından beklentilerini açıkça tanımlayarak ve grup üyeleriyle etkileşim içinde bulunarak onları yönlendirmektedirler. Böylece çalışanlarını psikolojik olarak destekleyerek, çalıştıkları örgüte aidiyet ve özdeşleşme duygularını geliştirirler (Göncü vd., 2014). Bununla birlikte, babacan liderlerin çalışanlar tarafından güvenilir olarak algılanması; onların psikolojik güçlenmelerinin artmasının belirleyicisi olabilmektedir (Demirer, 2012).

Ülkemizde babacan liderlik ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; babacan liderlik ile psikolojik yıldırma arasında ters yönde ilişkiler olduğuna ilişkin bulgular vardır (Soylu, 2011; Cerit, 2013). Bireylerin geleneksel aile değerleri ile yöneticilerinin babacan liderlik özelliklerine yönelik tutumları ile olumlu ilişkiler içinde olması söz konusudur (Tuncer, 2005). Babacan liderlik ile çalışanların yaratıcı katılım algıları arasında olumlu yönde ilişkiler bulunduğu gözlemlenmiştir (Kurt, 2013). Bir başka deyişle, yöneticilerin babacan liderlik sergilediği durumda işe katılımlarının arttığı söylenebilir. Babacan liderlik davranışları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında olumlu ilişkiler tespit edilmiştir (Rehman ve Afsar, 2012; Göncü vd., 2014; Şendoğdu ve Erdirençelebi, 2014; Mete ve Serin, 2015;). Bununla birlikte, babacan liderliğin örgütsel bağlılığın duygusal ve devam boyutları üzerinde etkili olduğu görülmüştür (Erben ve Güneşer, 2008).

Aynı şekilde, babacan liderliğin çalışanların yöneticilerinden ve işin doğasından duydukları doyumun bir öncülü olduğu belirlenmiştir (Cerit, 2012). Alabak'ın (2016) çalışmasında yöneticiler tarafından algılanan babacan liderlik davranışı ile çalışanlar tarafından algılanan babacan liderlik davranışı arasında aynı doğrultuda ilişkiler olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda çalışanlar babacan liderin kurallarına uyararak ve yüksek saygı göstererek bu baba-ebeveyn ilişkisini onaylamışlardır.

2.1. Psikolojik Sözleşme

Örgüt ve çalışanlar arasındaki ilişki dinamiklerini açıklayan analitik bir çerçeve olan psikolojik sözleşme kavramı, Argyris'in (1960) çalışması temel alınarak günümüze kadar ulaşmıştır. Örgüt ve çalışanlar arasındaki karşılıklı yükümlülüklerle ilişkin beklentiler ve inançlar olarak tanımlanan (Kotter, 1973; Schein, 1980) psikolojik sözleşme kavramına yönelik yapılan çeşitli tanımlar incelendiğinde, bir görüş birliğinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. İstihdam ilişkisinde birey ve örgütün ima edilen yükümlülüklerle ilişkin algıların başladığı süreç (Herriot ve Pemberton, 1997), birey ve örgüt arasındaki ilişkide tarafların birbirlerine ne vermeyi ve birbirlerinden ne almayı beklediklerini belirleyen örtük sözleşme (Kotter, 1973), çalışanların örgütsel yükümlülüklerle ilişkin yazılı olamayan inançları (Rousseau, 1990) şeklinde tanımlar söz konusudur. Psikolojik sözleşmenin tarihçesine bakıldığında, Argyris (1960), Levinson vd., (1962), Kotter (1973) ve Schein (1980)'ın istihdam ilişkilerini hem çalışan hem de örgüt bakış açısıyla ele alırken, Rousseau (1989, 1995), Morrison ve Robinson (1997) psikolojik sözleşmeyi çalışanın zihnine indirgeyerek, örgütlerin psikolojik sözleşmesi olamayacağını varsaymışlardır (Conway ve Briner, 2005). Psikolojik sözleşmenin bu noktada bir kırılma yaşamasıyla birlikte yapılan çalışmalar, çalışanların örgüt yükümlülüklerine ilişkin beklentileri üzerine dayandırılmıştır. Genellikle çalışanların beklentileri ve bu beklentilerin yerine getirilme düzeylerine ilişkin olarak yapılan çalışmalarda örgütsel güven (Robinson, 1996), işten ayrılma niyeti (Turnley ve Feldman, 1999; Tekleab ve Taylor, 2003), örgüte bağlılık (Turnley ve Feldman, 1999) ve örgütsel vatandaşlık davranışları (Turnley ve Feldman, 2000) gibi çalışan tutum ve davranışlarıyla ilişkileri incelenmiştir.

Rousseau'nun (1989,1990,1995) tanımından yola çıkarak çalışanlar üzerinde yapılan çalışmaların oldukça yaygınlaşmasıyla, istihdam ilişkisinin diğer bir tarafı olan örgüt açısından çalışan yükümlülüklerinin göz ardı edilmeye başlanması eleştirilmiştir (Conway ve Briner, 2005; Guest, 2004). Bu eleştirilerin en önemli nedenlerinden birisi de psikolojik sözleşmenin doğasında yer alan karşılıklılık kavramıdır. Karşılıklılık kavramı, karşılıklı beklentileri yerine getirme sürecidir (Levinson vd., 1962). Bir başka deyişle, karşılıklılık birey ve örgüt arasındaki psikolojik sözleşmenin sürdürülmesidir. Levinson vd.'ye (1962) göre, karşılıklılık, birbirinin parçası olan birey ve örgütü tamamlayıcı bir süreçtir. Birey, kendini örgütün bir parçası olarak hissettiği gibi, aynı zamanda kendini tüm örgütü temsil eden bir sembol olarak görmektedir. Dolayısıyla, örgütle özdeşleşmekte, kendini örgütü tanımlamakta ve tanımlanmaktadır.

Schein (1965), psikolojik sözleşmeyi, istihdam ilişkisinin çözülmesinde bir anahtar olarak görmüştür. Schein'a göre, psikolojik sözleşmenin değerlendirilmesinin esas yolu, çalışan ve örgütün beklentilerinin ne kadar uyumlu olduğuna bakmaktan geçmektedir (Conway ve Briner, 2005). Schein'ın çalışmaları, Argyris (1960) ve Levinson vd.'nin (1962) çalışmalarına göre çalışan ve işverenin bakış açısından ilişkileri anlamaya daha çok vurgu yapmıştır.

Psikolojik sözleşmede örgüt bakış açısının göz ardı edilmesine yönelik eleştirilerin ortaya konulmasını izleyen 2000'li yıllardan itibaren, yöneticiler açısından bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Tsui vd., 1997; Coyle-Shapiro ve Kessler, 2002; Kickul vd., 2002; Tekleab ve Taylor, 2003; Copley ve Purvis, 2003; Atkinson, 2007; Nadin ve Cassel, 2007; Nadin ve Williams, 2011;

Lee ve Taylor, 2014). Psikolojik sözleşmenin oluşumunda rol oynayan ve çalışanlarla etkileşimde bulunarak psikolojik sözleşmenin örgüt tarafını temsil ettiği varsayılan işverenler ve yöneticiler “örgüt temsilcileri” olarak adlandırılmaktadır (Rousseau, 1995). Bu bağlamda, psikolojik sözleşmenin oluşumunda ve ihlalinde yöneticiler örgüt temsilcisi olarak ele alınmaktadır (McDermott vd., 2013: 297). Çalışanların psikolojik sözleşmeleri, etkileşim halinde buldukları örgüt temsilcilerine göre gelişmektedir. Psikolojik sözleşme genel olarak işe alım sürecinde başlamaktadır. İşe alım görüşmelerinde karşılaşılan ilk amir, insan kaynakları temsilcisi ya da işe alım uzmanı tarafından çalışana bir takım sinyaller gönderilmektedir. Bu sinyaller, adayın potansiyel kariyer ilerleyişi, ücret artışı, çalışma koşulları ve gelişim fırsatlarının nasıl gelişeceği ile ilgilidir. Psikolojik sözleşmenin sürdürülmesinde ise, çalışanın ilk üstünün gönderdiği sinyaller etkili olmaktadır (Rousseau ve Greller, 1994).

Yöneticilerin, çalışan ve örgüt arasındaki ilişkide örgütün esas temsilcisi olarak algılandığına ilişkin çalışmalar bulunmaktadır (Tekleab ve Taylor, 2003). Shore ve Tetrick (1994:101) çalışanın, psikolojik sözleşmenin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde yöneticisini baş temsilci olarak görme eğiliminin olduğunu altını çizmiştir. Dolayısıyla, liderlik rolünün incelenmesi, ikili ilişkilerin dinamiklerinin anlaşılmasında belirgin bir öneme sahiptir. Flood vd. (2008), liderlik stillerinin ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarının psikolojik sözleşmenin içeriğinde ve oluşumunda önemli role sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda kuramsal bir çerçeve çizerek, liderlik stilleri ve İKY sistemlerine dayanan bir psikolojik sözleşme tipolojisi oluşturmuşlardır. Yazarlar, liderlik stilini ilişkisel ve etkileşimci olarak iki grupta ele alarak psikolojik sözleşmenin unsurları üzerinde belirleyici olabileceğini öne sürmüşlerdir. Epitropaki (2013: 68), liderlerin grup odaklı davranışlarının, gruptaki tüm üyeler tarafından benzer şekilde algılanacağı için grup düzeyindeki liderliğin örgütsel üyelik sürecinde önemli bir öncül olduğunu vurgulamıştır. Yazarın çalışmasında, çalışanların psikolojik sözleşme yoluyla örgüt üyeliği algılarında dönüştürücü ve etkileşimci liderliğin dolaylı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Taberner vd.’nin (2009) çalışmasında, ilişki odaklı liderliğin çalışanların sadakat ve güven unsurlarına daha çok önem verdiği sözleşme türü olan ilişkisel sözleşmenin gelişiminde etkili olduğu görülmüştür. Gerçek’in (2017) çalışmasında, psikolojik sözleşme yöneticiler açısından incelenmiş, dönüştürücü ve etkileşimci liderlik stilleri ile olumlu yönde ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. Psikolojik sözleşme ve liderlik stilleri arasındaki ilişkiler göz önüne alındığında bu çalışmada babacan liderlik stilinin psikolojik sözleşme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sözü edilen çalışmada, yöneticilerin astlarından beklentileri, psikolojik sözleşme kuramı bağlamında gelişime açıklık, işin benimsenmesi ve otoritenin kabulü alt boyutlarında ele alınmıştır. Yöneticilerin çalışanlarından beklentilerini ortaya koymaya çalışan çalışmalar özellikle Rousseau (1989) öncesi dönemde görülmektedir. Bu çalışmaların en dikkat çekenleri olan Kotter (1973) ve Herriot ve Pemberton’ın (1997) çalışmalarında “eğitim olanaklarından yararlanma” ve “kariyer gelişimine önem verme” gibi ifadelerin bulunması doğrultusunda ilk faktör çalışanların gelişime açık olmaları yönündeki beklentileri ifade etmektedir. İkinci faktör çalışanların işi benimsenip sahiplenmeleri, dürüst ve güvenilir olmalarına yönelik maddeleri içermekte ve çalışanların işini yerine getirmelerinde çaba, sahiplenme, güvenilir olma gibi unsurları ortaya koymaktadır. Üçüncü faktör, işine yöneticisinin kararları dışında bir eklemede bulunmayıp yalnızca işini tanımlanmış olduğu şeklinde yapmaya ilişkin bir beklentiyi ifade eden “iş tanımının sınırları içinde kalmak”, “kişisel öncelikleriyle çatışsa bile yöneticinin taleplerini kabul etme” ve “kendisine verilen görevleri sorgulamadan yerine getirme” ifadelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla, otoritenin kabulü isimli bu faktör, çalışanın daha çok yöneticinin yönlendirmelerine göre hareket etmesi yönündeki beklentileri ifade etmektedir. Bu bağlamda, araştırmada sinanan hipotezler aşağıdaki gibidir:

Hipotez 1: Yöneticilerin babacan liderlik davranışlarına sahip olmaları, çalışanlarından gelişime açık olmaları yönündeki beklentilerini olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 2: Yöneticilerin babacan liderlik davranışlarına sahip olmaları, çalışanlarından işi benimsemeleri yönündeki beklentilerini olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 3: Yöneticilerin babacan liderlik davranışlarına sahip olmaları, çalışanlarından yöneticinin otoritesini kabul etme yönündeki beklentilerini olumlu yönde etkilemektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, yöneticilerin babacan liderlik davranışlarının psikolojik sözleşme üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Babacan liderlik, yöneticinin işyerinde bireylerle birebir ilişki kurarak aile ortamı yaratan, onların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenen ve onlardan sadakat, hiyerarşi ve otoritelerine saygı duymalarını bekleyen bir liderlik stilini ifade etmektedir. Bu bağlamda, kendi liderlik anlayışını “babacan” olarak ifade eden yöneticilerin, çalışanlarından beklentileri üzerinde nasıl bir rol oynadığı araştırılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın kapsamını, İstanbul’da çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren farklı kurumlardaki 273 yönetici oluşturmaktadır. Psikolojik sözleşmede örgüt tarafını büyük işletmelerde çeşitli yönetim kademelerindeki yöneticiler temsil ederken, küçük işletmelerde ise işletme sahibi temsil etmektedir. Bu çalışmada örnekleme dahil edilen yöneticiler, alt, orta ve üst kademe yöneticiler ile küçük işletme sahiplerinden oluşmaktadır. Yöneticilerin %25,2’si alt kademe, %42,1’i orta kademe, %8,3’ü üst kademe yöneticiler ve %24,4’ü işletme sahiplerinden oluşmaktadır. Araştırmada, maliyet ve zaman kısıtları dikkate alınarak, bir tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi türü olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerin %33’ü kadın ve %67’si erkektir. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde %5,1’inin önlisans mezunu; %45,4’ünün lisans mezunu olduğu; %36,3’ünün yüksek lisans mezunu olduğu ve %13,2’sinin de doktora mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %54,6’sı hizmet sektöründe, %45,4’ü ise üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde görev almaktadır.

3.3. Veri Analizi

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak ölçme araçlarından oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket formu, yöneticilerin babacan liderlik davranışlarını değerlendirmek üzere Aycan (2006) tarafından geliştirilen “Babacan Liderlik Ölçeği” ile yöneticilerin çalışanlarından beklentilerini değerlendirmek için Gerçek (2017) tarafından geliştirilen “Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği”nden oluşmaktadır.

Babacan Liderlik Ölçeği: Aycan (2006) tarafından geliştirilen Babacan Liderlik Ölçeği, 21 madde ve 5 alt boyuttan oluşan 6’lı likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin alt boyutları sırasıyla işyerinde aile ortamı, birey düzeyinde ilişkiler, çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme, sadakat beklentisi, hiyerarşik durum ve otoritedir. Faktörlerin toplam varyansı açıklama oranı %62,7; Cronbach alpha değeri ise 0,85’tir.

Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği: Gerçek (2017) tarafından geliştirilen ölçek, 11 maddeli ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek alt boyut sırasıyla; “gelişime açıklık”, “işin benimsenmesi” ve “otoritenin kabulü” olarak adlandırılmıştır. Alt faktörlerin toplam varyansı açıklama oranı %57,604 ve iç tutarlılık oranı ise 0,725 olarak bulunmuştur. Gerçek (2017) tarafından geliştirilen ölçek, psikolojik sözleşmenin yöneticiler bağlamında ele alınmasını sağlayan bir ölçme

aracıdır. Bu ölçek ile yöneticilerin psikolojik sözleşmesi, yöneticilerin astlarından gelişime açıklık, işin benimsenmesi ve yöneticinin otoritesini kabul etmesi bağlamında değerlendirilmektedir.

Araştırma hipotezlerinin sınanmasında SPSS 21.0 yazılımı ile Pearson korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır.

3.4. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirliği

Babacan Liderlik Ölçeği ve Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği'nin geçerliliklerinin değerlendirilmesi için keşfedici faktör analizi; güvenilirliklerinin değerlendirilmesi için Cronbach alpha katsayısından yararlanılmıştır.

Tablo 1: Babacan Liderlik Ölçeği'nin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları ve Güvenilirlik Değerleri

Maddeler	Faktör Yükleri	Cronbach α
<i>Faktör 1: İşyerinde aile ortamı (Varyansı açıklama oranı= % 13,006)</i>		0,836
BL1	0,879	
BL2	0,825	
BL3	0,715	
BL4	0,562	
<i>Faktör 2: Çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme (Varyansı açıklama oranı= % 12,365)</i>		0,700
BL11	0,661	
BL13	0,656	
BL8	0,594	
BL7	0,590	
BL12	0,562	
<i>Faktör 3: Sadakat beklentisi (Varyansı açıklama oranı= % 11,503)</i>		0,669
BL16	0,777	
BL14	0,696	
BL15	0,593	
BL18	0,442	
<i>Faktör 4: Birey düzeyinde ilişkiler (Varyansı açıklama oranı= % 9,908)</i>		0,542
BL6	0,675	
BL5	0,647	
BL9	0,486	
<i>Faktör 5: Hiyerarşik durum ve otorite (Varyansı açıklama oranı= % 9,287)</i>		0,613
BL21	0,818	
BL17	0,646	
BL20	0,519	
BL19	0,435	
<i>Toplam varyansı açıklama oranı=%56,069</i>		0,842

KMO değeri=0,829

Barlett Testi sonucu

Ki-kare=1572,810 sd=190

p=0,000

BL: Babacan Liderlik

Babacan Liderlik Ölçeği'nin yapı geçerliliğinin sınanması için yararlanılan keşfedici faktör analizinin ilk adımında, verilerin analize uygunluğunun değerlendirilmesi için Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) ve Bartlett Testi sonuçları değerlendirilmiştir (Tablo 1). KMO uygunluk testi değerinin 0,829 ve Bartlett Testi sonucunun anlamlı bir değere ($p=0,000$) sahip olması veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2010). Temel bileşenler analizi ve “varimax” döndürme yaklaşımının seçildiği keşfedici faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri, birinci faktörde 0,879 ile 0,562 arasında; ikinci faktörde 0,661 ile 0,562 arasında; üçüncü faktörde 0,777 ile 0,442 arasında; dördüncü faktörde 0,675 ile 0,486 arasında; beşinci faktörde ise 0,818 ile 0,435 arasında değişmektedir. Ölçeğin 10. ifadesi çapraz yük nedeniyle analizden çıkarılmıştır (Şencan, 2005). Babacan Liderlik Ölçeği'nin beş faktörlü faktör yapısının, Aycan'ın (2006) çalışmasındaki yapıya benzer şekilde ayrıştığı söylenebilir.

Babacan Liderlik Ölçeği'nin güvenilirlik düzeyinin belirlenmesi için belirlenen Cronbach alpha değerinin ölçeğin geneli bakımından 0,842 olduğu görülmüştür. Ölçeğin alt faktörleri bakımından ise sırasıyla Cronbach alpha değerlerinin 0,836; 0,700; 0,669; 0,542 ve 0,613 olduğu görülmüştür. Ölçeğin birinci faktörünün güvenilirliğinin oldukça yüksek güvenilirliğe, diğer faktörlerinin ise yeterli düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir (Özdamar, 2016).

Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği için yapılan keşfedici faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği'nin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları ve Güvenilirlik Değerleri

Maddeler	Faktör Yükleri	Cronbach α
Faktör 1: Gelişime açıklık (Varyansı açıklama oranı= % 34,530)		0,778
YPSO1	0,835	
YPSO2	0,796	
YPSO3	0,615	
YPSO4	0,604	
Faktör 2: İşin benimsenmesi (Varyansı açıklama oranı= %16,003)		0,717
YPSO5	0,752	
YPSO6	0,736	
YPSO7	0,668	
YPSO8	0,655	
Faktör 3: Otoritenin kabulü (Varyansı açıklama oranı= % 9,522)		0,710
YPSO9	0,806	
YPSO10	0,783	
YPSO11	0,766	
Toplam varyansı açıklama oranı=%60,055		0,756

KMO değeri=0,818

Bartlett Testi sonucu

Ki-kare=824,007 sd=55

$p=0,000$

YPSO: Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği

Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği'ne yapılan keşfedici faktör analizinden elde edilen KMO uygunluk testi değerinin 0,818 ve Bartlett Testi sonucunun anlamlı bir değere ($p=0,000$) sahip olması veri setinin faktör analizi için uygun olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin faktör

yükleri, birinci faktörde 0,835 ile 0,604; ikinci faktörde 0,752 ile 0,655 arasında; üçüncü faktörde 0,806 ile 0,766 arasında değişmektedir. Cronbach alpha değerinin ölçeğin geneli bakımından 0,756 olduğu görülmüştür. Ölçeğin alt faktörleri için güvenilirlik katsayıları sırasıyla 0,778;0,717 ve 0,710'dur. Ölçeğin ve üç alt boyutunun güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Ölçek için yapılan keşfedici faktör analizi bulgularının, ölçeğin geliştirildiği çalışmadaki üç faktörlü ve on bir ifadeli yapıyı sergilediği görülmüştür (Gerçek, 2017).

3.5. Araştırmanın Bulguları ve Sonuçları

Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenlerine ilişkin ortalamalar ve aralarındaki ilişkileri incelemek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonucu ortaya çıkan anlamlı ve anlamsız ilişkiler Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere İlişkin Ortalamalar ve Alt Boyutları Arası Korelasyonlar Tablosu

Değişkenler	Ort.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gelişime açıklık	4,31	1									
İşin benimsenmesi	4,76	,560**	1								
Otoritenin kabulü	3,91	,344**	,357**	1							
YPSO toplam	4,19	,778**	,666**	,794**	1						
İşyerinde aile ortamı	3,85	,244**	,369**	,231**	,350**	1					
Çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme	4,16	,318**	,358**	,163**	,308**	,446**	1				
Sadakat beklentisi	3,70	,240**	,239**	,170**	,287**	,497**	0,151*	1			
Birey düzeyinde ilişkiler	3,30	,116	,131*	,236**	,262**	,348**	,354**	,151*	1		
Hiyerarşik durum ve otorite	3,98	,304**	,376**	,374**	,435**	,288**	,254**	,274**	,411**	1	
BL toplam	3,77	,336**	,406**	,335**	,465**	,765**	,763**	,596**	,689**	,621**	1

*p<0,005; **p<0,001

Değişkenlerin ortalamalarına bakıldığında yöneticilerin psikolojik sözleşme bağlamında çalışanlarından en yüksek beklentilerinin "işin benimsenmesi" yönünde olduğu (4,76) görülmektedir. Bunun yanı sıra, yöneticilerin beklentilerinin 4,19 değeriyle oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Yöneticilerin babacan liderlik davranışlarının 4,16 değeriyle "çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme" boyutunda olduğu görülmüştür. Genel olarak babacan liderlik ölçeğinden alınan puanların ortalaması 3,77 ile ortalamanın üzerindedir.

Değişkenler arasında yapılan korelasyon analizi sonucu babacan liderlik ve psikolojik sözleşme arasında genel anlamda orta düzeyde pozitif yönlü (0,465) bir ilişki olduğu görülmüştür (Tablo 5). Bu ilişki, yöneticilerin babacan liderlik davranışları arttıkça, çalışanlarından daha yüksek beklentilere sahip olacağına işaret etmektedir. Babacan liderliğin "birey düzeyinde ilişkiler" faktörü ile yöneticiler için psikolojik sözleşme ölçeğinin "gelişime açıklık" faktörü dışındaki tüm alt faktörlerin birbirleriyle olumlu yönde ve anlamlı ilişkilere sahip olduğu belirlenmiştir.

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. H₁ hipotezinin testine ilişkin sonuçlar Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Babacan Liderliğin Gelişime Açıklığa Yönelik Beklentiler Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken: Gelişime açıklık								
R	R2	Düzeltilmiş R2	F	p	Durbin-Watson			
0,392	0,153	0,147	24,360	0,000	2,122			
					B	Beta	t	p
Sabit					2,484		9,434	0,000
Çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme					0,245	0,257	4,405	0,000
Hiyerarşik durum ve otorite					0,202	0,233	3,998	0,000

Babacan liderlik stiline psikolojik sözleşme üzerindeki etkisini belirlemek üzere çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Çoklu regresyon modelinin analizinde forward selection yöntemi seçilmiş ve en yüksek katkıya sahip değişkenlerin modelde kalmasına izin verilmiştir. Kurulan ilk çoklu regresyon modelinde babacan liderlik alt faktörlerinin yöneticilerin çalışanlarından gelişime açık olmaları yönündeki beklentileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucu kurulan çoklu regresyon modelinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F=24,360$; $p=0,000<0,05$). Çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme ($B=-0,257$; $p=0,000<0,05$) ve hiyerarşik durum ve otoritenin ($B=-0,233$; $p=0,000<0,05$) yöneticilerin çalışanlarından gelişime açık olmaları yönündeki beklentileri üzerinde anlamlı ve olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme ve hiyerarşik durum ve otoritenin, yöneticilerin çalışanlarından gelişime açık olmaları yönündeki beklentileri %14,7'lik bir açıklayıcılığa sahip olduğu söylenebilir (Düzeltilmiş $R^2=0,147$). Bu bulgular ışığında, H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5: Babacan Liderliğin İşin Benimsenmesine Yönelik Beklentiler Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken: İşin benimsenmesi								
R	R2	Düzeltilmiş R2	F	p	Durbin-Watson			
0,495	0,245	0,236	28,960	0,000	2,004			
					B	Beta	t	p
Sabit					3,162		17,567	0,000
Hiyerarşik durum ve otorite					0,164	0,264	4,689	0,000
İşyerinde aile ortamı					0,101	0,206	3,406	0,001
Çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme					0,133	0,194	3,227	0,001

Babacan liderlik alt faktörlerinin yöneticilerin çalışanlarından işin benimsenmesi yönündeki beklentileri üzerindeki etkisine ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te görülmektedir. Analiz sonucu kurulan çoklu regresyon modelinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F=28,960$; $p=0,000<0,05$). Hiyerarşik durum ve otorite ($B=0,264$; $p=0,000<0,05$), işyerinde aile ortamı ($B=0,206$; $p=0,001<0,05$) ve çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenmenin ($B=-0,194$; $p=0,001<0,05$) yöneticilerin çalışanlarından işin benimsenmesi yönündeki beklentileri üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, bu üç alt faktörün yöneticilerin çalışanlarından işin benimsenmesi yönündeki beklentileri %23,6'lık bir açıklayıcılığa sahip olduğu söylenebilir (Düzeltilmiş $R^2=0,236$). Bu bulgular doğrultusunda, H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6: Babacan Liderliğin Otoritenin Kabulüne Yönelik Beklentiler Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken: Otoritenin Kabulü								
R	R2	Düzeltilmiş R2	F	p	Durbin-Watson			
0,396	0,157	0,150	24,963	0,000	2,084			
					B	Beta	t	p
Sabit					1,992		7,214	0,000
Hiyerarşik durum ve otorite					0,369	0,335	5,733	0,000
İşyerinde aile ortamı					0,117	0,135	2,307	0,022

Babacan liderlik alt faktörlerinin yöneticilerin çalışanlarından otoritenin kabulü yönündeki beklentileri üzerindeki etkisine ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 6'da görülmektedir. Analiz sonucu kurulan çoklu regresyon modelinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F=24,963$; $p=0,000<0,05$). Hiyerarşik durum ve otorite ($B=0,335$; $p=0,000<0,05$) ve işyerinde aile ortamının ($B=0,135$; $p=0,022<0,05$) yöneticilerin çalışanlarından otoritenin kabulü yönündeki beklentileri üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, bu iki alt faktörün yöneticilerin çalışanlarından otoritenin kabulü yönündeki beklentilerinin %15'lik bir açıklıcılığa sahip olduğu söylenebilir (Düzeltilmiş $R^2=0,150$). Bu bulgulara göre, H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

4. Sonuç ve Tartışma

Etkili bir liderlik türü olarak nitelendirilen babacan liderlik, yöneticilerin çalışanları ile bir aile büyüğü gibi ilgilendiği liderlik stilini ifade etmektedir. "Babacan" olarak nitelendirilen yöneticilerin astları ile duygusal ilişkiler kurduğu, her çalışana ayrı değer verdiği ve özel yaşamları hakkında tavsiyelerde bulunabildiği söylenebilir. Buna karşılık olarak statüye ve hiyerarşiye önem veren babacan liderler, astlarından sadakat beklemektedirler.

İş ilişkisinde tarafların birbirlerinden yazılı olmayan beklentilerini ifade eden psikolojik sözleşmenin oluşumunda ve sürdürülmesinde; örgüt temsilcisi olarak adlandırılan yöneticiler, örgüt prosedürlerini çalışanlara ileten önemli birer kanal olma özelliğini taşımaktadırlar. Bu nedenle, yöneticiler açısından psikolojik sözleşmenin incelenmesi, istihdam ilişkisinin daha iyi anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Yöneticiler, örgüt temsilcileri olarak düşünüldüğünde, kendileri de üyesi oldukları örgütle bir psikolojik sözleşmeye sahip olan bireylerdir. Dolayısıyla yöneticiler, örgütlerin çalışanlarından beklentilerinin neler olduğunu çalışanlara yansıtma rolünü yanı sıra kendileri de çalışanlarından bir takım beklentilere sahiptirler. Yöneticilerin astlarından beklentilerini etkileyen etmenlerden birisinin yöneticinin liderlik stili olduğu varsayımı ile bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmanın amacı, yöneticilerin babacan liderlik stiline astlarından psikolojik sözleşme bağlamındaki beklentileri üzerinde bir etkisi olup olmadığının incelenmesidir. Bir başka deyişle, yöneticilerin babacan liderlik stilini sergiliyor olma durumunun, astlarından beklentilerini artırma ya da azaltma yönünde bir etkisi bulunup bulunmadığına bakılmıştır. Bu amaçla, Aycan (2006) tarafından geliştirilen "Babacan Liderlik Ölçeği" ve Gerçek (2017) tarafından geliştirilen "Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği" kullanılarak elde edilen veriler çoklu doğrusal regresyon analizi ile değerlendirilmiştir.

Morrison ve Robinson (1997), yönetici ve çalışan arasında kaliteli bir mübadele ilişkisinin iletişimi kolaylaştırdığını ve böylece psikolojik sözleşme ihlali algılamaya olasılığının azaltıldığını

belirtmektedir. Çalışanların iş yaşamında hissettiği doyumsuzluğun kaynağının, çoğu zaman yöneticileriyle yaşadıkları uyumsuzluklar olduğu belirlenmiştir (Kassing, 2009). Dolayısıyla, yöneticinin çalışanlarından beklentileri ve çalışanın yöneticiye karşı yükümlülüklerinin uyumlu olmasının olumsuz durumların önüne geçeceği ifade edilebilir.

Yöneticiler açısından psikolojik sözleşmenin incelenmesinde, psikolojik sözleşmenin oluşumunu etkileyen etmenleri ortaya koymak, iş ilişkisi dinamiklerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Bu nedenle, yöneticilerin çalışanlarından neler beklediğini belirleyebilenin, yönetici-çalışan arasındaki ilişkinin kalitesini arttırmanın yanı sıra aralarındaki olası uyumsuzluğu da azaltması söz konusudur (De Ruiter vd., 2015). Yöneticilerin psikolojik sözleşmelerinin oluşumunda, eski çalışanlarına ilişkin geçmiş tecrübelerinin olumsuz etkileri olduğu varsayılmaktadır (Sherman ve Morley, 2015). Yöneticiler için psikolojik sözleşmenin oluşumu davranışlar ve gözlemler yoluyla oluşmaktadır (Randmann, 2013).

Bu çalışmada elde edilen veriler ile yapılan analizler sonucunda babacan liderlik ve psikolojik sözleşme arasında olumlu yönde ilişkiler olduğu sonucuna varılmıştır. Yöneticilerin babacan liderlik düzeyi yükseldikçe, çalışanlarından psikolojik sözleşme bağlamında daha yüksek beklentilere sahip oldukları söylenebilir.

Örgütsel hiyerarşinin baskın olduğu durumlarda, iç içe geçmiş ilişkiler ağı gözlenebilmekte ve paternalizm kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkilerdeki taraflar, çalışanlarını koruyup kollayarak yön gösteren bir yönetici ile yöneticisine bağlılık ve aidiyet duygusuyla sadakat gösteren çalışandan oluşmaktadır (Yılmaz Börekçi, 2009). Bu noktada taraflar arasındaki ilişkilerin, maddi ve/veya sosyal mübadelelerin söz konusu olduğu bir karşılıklılık ilkesine dayandığı söylenebilir. Yöneticilerin, koruyucu ve ilgi gösteren tutumuna karşılık çalışanlarından sadakat beklentisi içinde olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, babacan liderliğin oluşumunda rol oynayan ilişki dinamiklerinin, psikolojik sözleşmenin temelinde yatan karşılıklılık ilkesi ile aynı doğrultuda olduğu beklenilebilir. Bu bilgiler ışığında yapılan çalışmada; babacan liderlik ve psikolojik sözleşme arasında olumlu yönde ilişkilerin tespit edilmiş olması söz konusu beklentiyi doğrular niteliktedir.

Bu çalışmada “Babacan Liderlik Ölçeği” ve “Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği”nin alt faktörleri arasındaki ilişkilere bakıldığında; “Babacan Liderlik Ölçeği”nin “birey düzeyinde ilişkiler” faktörü ile “Yöneticiler için Psikolojik Sözleşme Ölçeği”nin “gelişime açıklık” faktörü dışındaki tüm alt faktörlerin birbirleriyle olumlu yönde ve anlamlı ilişkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Liderlik ve psikolojik sözleşme arasındaki ilişkilerin genellikle çalışanlar açısından incelendiği görülmüştür. Özellikle ABD’de, dönüştürücü ve etkileşimci liderlik çalışmalarının daha yoğun olduğu söylenebilir. Bunun nedenlerinden birisi de, dönüştürücü liderliğin geliştirici ve çalışma ortamını destekleyici yapıda olduğunun kabul edilmesidir (Breevaart vd., 2013). Dolayısıyla, liderlik ile psikolojik sözleşme arasındaki ilişkinin incelenmesinde, liderlerin otoriter, görev odaklı, ilişki odaklı, dönüştürücü ve etkileşimci davranışlarının ele alındığı görülmüştür (Basson, 2008; Taberner vd., 2009; Behery, Paton ve Husein, 2013; Epitropaki, 2013). Ülkemizde ise Gerçek’in (2017) çalışmasında, dönüştürücü ve etkileşimci liderliğin psikolojik sözleşme üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Liderliğin tanımlarına bakıldığında; liderliğin bir süreç, insanları etkileme faaliyeti, grupları ve paylaşılan amaçları içerdiği görülmektedir. Liderliğin yalnızca kişisel bir özellik olmaktansa, lider ve izleyicileri arasındaki etkileşimsel bir olay olduğu söylenmektedir (Rowe ve Guerrero, 2011:2). Liderliğin bir süreç olarak ele alınması, liderlerin izleyicilerini etkilediği ve aynı zamanda

onlardan etkilendiğini varsaymaktadır. Bununla birlikte, liderliği oluşturan güç ve otorite kavramlarının kültürlere göre değiştiği ve kültürü oluşturan bireylerin bu kavramları ne şekilde algıladığı da değişmektedir (Hofstede, 1980). Buna göre her kültür kendine özgü liderlik stillerini oluşturmaktadır. Örneğin; batı kültürlerinde bireyci liderlik stilleri söz konusu iken, doğu kültürlerinde toplulukçu/kollektivist liderlik stilleri söz konusudur (Sargut, 2010). Doğu kültürlerindeki liderlik stillerine bakıldığında babacan liderliğin etkili bir liderlik stili olduğuna ilişkin bulgular içeren çalışmalar görülmektedir (Aycan vd., 2000; Martinez, 2003; Pellegrini ve Scandura, 2006). Babacan liderler ve çalışanları arasındaki ilişkiler genel olarak ebeveyn-çocuk ilişkisi kapsamındadır. Bu tür ilişkiler, çoğunlukla kollektivist toplumlarda görülen bir durumdur. Bununla birlikte bireyciliğin ön planda olduğu kültürlerde liderin, çalışanlarının kişisel ve aile hayatlarına müdahale etmesi istenmeyen bir durum olarak nitelendirilmektedir. Türkiye’de de kollektivist bir kültür yapısının bulunduğu (Köksal, 2011: 102) ve yapılan çalışmalarda Türkiye’de babacan liderlik stilinin etkin olduğu görülmüştür (Aycan vd., 2000).

Bu çalışmada, iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenme ile hiyerarşik durum ve otoritenin yöneticilerin astlarından gelişime açık olmaları yönündeki beklentileri üzerinde anlamlı ve olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle babacan liderin; çalışanlarının iş dışındaki yaşamlarına bir ebeveyn sorumluluğu ile olan ilgisi ile çalışanlarının hiyerarşiye saygılı ve liderin otoritesine sadık olmalarının beklentisi arttıkça; çalışanlarından gelişime açık olmaları yönündeki beklentisi de artmaktadır. Bu durum babacan liderin çalışanlarından; hiyerarşiye saygı göstermeleri, otoriteye sadık olmaları ve sadece iş hayatında değil özel yaşantılarında da gösterdiği bireysel ilgi bağlamında, onlara sağladığı eğitimlerle iyi iletişim ve etkili kişisel beceriler geliştirmeleri, bu yaklaşımı kendilerini geliştirme fırsatı olarak görmelerini ve bunda istekli olmalarının beklentisi içerisinde olduğunu ifade etmektedir.

Bireyciliğin ağır bastığı Batı toplumlarında babacan liderliğin otoriter boyutunun, çalışanlarını kendisini geliştirmesinin önünde bir engel konumunda olduğuna yönelik görüşler bulunmaktadır (Aycan, 2001: 5). Bireyci değerlerin ağır bastığı kültürlerde bu durum, çalışanların özel hayatına karışıldığı algısını yaratmaktadır (Pellegrini ve Scandura, 2006: 270). Türkiye gibi kollektivist toplumlarda ise liderin çalışanın iş dışındaki yaşamlarına karışması istenen bir durumdur. Bu bağlamda kültürü oluşturan bireyler, yetistikleri toplumsal paradigmaya dayanarak çalıştıkları kurumda da kendi ebeveynleri gibi liderlerin bulunması beklentisi içine girebilmektedirler. Babacan liderler, çalışanlara beklenen liderlik stilini sunarak onların iş ve iş dışı yaşamlarına ilişkin olarak her türlü gereksinimleri ile yakından ilgilenirler; bireysel, kişisel ve işe ilişkin eğitimler ile onların gelişimlerine katkıda bulunurlar ve bu çabalarının karşılığında onların da bu eğitim ve gelişim çalışmalarına istekli olmalarını beklerler.

Bu çalışmada hiyerarşik durum ve otorite, işyerinde aile ortamı ve çalışanların iş dışındaki yaşamlarıyla ilgilenmenin yöneticilerin çalışanlarından işin benimsenmesi yönündeki beklentileri üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Başka bir anlatımla, babacan liderin; çalışanlarının hiyerarşiye saygılı ve otoriteye sadık olmalarına ilişkin beklentisi arttıkça, çalışanlarına bir aile ortamı sunarak onlarla duygusal ilişkilerinin gelişmesine ve onların iş dışındaki yaşantılarına yönelik ilgisini arttırdıkça, çalışanlarından işlerini benimsemelerine yönelik beklentisi de artmaktadır. Bu durum; babacan liderin, oluşturduğu hiyerarşi ve kesin otoritesi bağlamında çalışanlarına sadece iş hayatında değil özel yaşantılarında da bireysel ilgi göstererek iş yerini aile yaşamlarının devamı gibi kabullenmelerini sağlayarak, üstlendikleri görevleri kendi aile mahremiyetlerine gösterdikleri tutuma eşdeğer bir yaklaşımla güvenilir bir tavır

sergileyerek nitelikli bir iş ortaya koymak için işlerini yaşamlarının bir parçasıymış gibi sahiplenmeleri beklentisi içerisinde olduğunu ifade etmektedir.

Araştırmanın bulgularında, hiyerarşik durum ve otorite ile işyerinde aile ortamının yöneticilerin çalışanlarından otoritenin kabulü yönündeki beklentileri üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle babacan liderin; çalışanlarının hiyerarşiye saygılı ve otoriteye sadık olmalarına yönelik beklentisi arttıkça ve çalışanlarına bir aile ortamı sunarak onlarla duygusal ilişkilerini geliştirmeye çalıştıkça, çalışanlarının da liderin kendi üzerindeki kesin gücünü kabul yönündeki beklentisi artmaktadır. Bu durum, babacan liderin oluşturduğu hiyerarşi ve kesin otoritesi ile çalışanlarına yönelik duygusal adanmışlığı bağlamında çalışanlarından; kişisel öncelikleriyle çatışsa bile talepleri kabul ederek kendilerine verilen görevleri, kendilerine tanımlanan iş sınırları içinde kalarak sorgulamadan yerine getirmelerinin beklentisi içerisinde olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışmanın sonuçları, çalışmanın örneklemeden elde edilen veriler ile sınırlıdır. Çalışmanın örneklemini oluşturan yöneticiler, farklı yönetim kademelerinde bulunmaktadır. İleriki çalışmalarda yönetim kademesinin kontrol altına alınarak bir çalışma grubunun oluşturulması daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesi açısından önerilebilir. Veri toplama aracı olarak yöneticilerin kendilerini değerlendirdikleri ölçüm araçları kullanılmıştır. Yöneticilerin liderlik davranışları ile ilgili astlarının görüşlerine başvurulabilir. Yöneticilerin liderlik stillerinin astlarının değerlendirilmesine sunulduğu; psikolojik sözleşmenin yöneticiler açısından incelenmesinde farklı liderlik stillerinin etkilerinin incelendiği; farklı sektörlerde yöneticiler ve çalışanlar açısından liderlik stilleri ve psikolojik sözleşme ilişkilerine yönelik benzer çalışmalar yapılabilir. Yöneticiler ve çalışanlar arasında psikolojik sözleşmenin yerine getirilmesi ve ihlal edilmesinde lider-üye etkileşiminin rolü araştırılabilir. Araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için farklı örneklem grupları ile yeniden çalışılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Afsar, Bilal; Rehman, Maryam (2015), "The relationship between workplace spirituality and innovative work behavior: The mediating role of perceived person-organization fit." *Journal of Management, Spirituality & Religion* 12, no. 4: 329-353.
- Alabak, Merve (2016), "Paternalistic leadership in Turkey: its relationship with organizational identification, work-group identification, supervisor identification and organizational citizenship behaviors." PhD diss., Bilkent University, 2016.
- Ansari, Mahfooz A.; Ahmad, Zainal A.; Aafaqi, Rehana (2004), "Organizational leadership in the Malaysian context." In *Leading in high growth Asia: Managing relationship for teamwork and change*, pp. 109-138.
- Argyris, Chris (1960), "Understanding organizational behavior". Homewood, IL: Dorsey Press
- Atkinson, Carol (2007), "Trust and the psychological contract." *Employee Relations* 29, no. 3: 227-246.
- Aycan, Zeynep (2001), "Paternalizm: Yönetim ve Liderlik Anlayışına İlişkin Üç Görgül Çalışma", *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1/1: 1-19.
- Aycan, Zeynep (2006), "Paternalism: Towards conceptual refinement and operationalization". In K. S. Yang, K. K. Hwang, & U. Kim (Eds.), *Indigenous and cultural psychology: Understanding people in context* (pp. 445-466). New York, NY: Springer.
- Aycan, Zeynep; Kanungo, Rabindra N.; Sinha, Jai BP (1999), "Organizational culture and human resource management practices: The model of culture fit." *Journal of cross-cultural psychology* 30, no. 4: 501-526.
- Aycan, Zeynep; Rabindra, Kanungo; Manuel, Mendonca, Kaicheng, Yu, Jürgen, Deller, Günter, Stahl; Kurshid, Anwar (2000), "Impact of culture on human resource management practices: A 10-country comparison." *Applied Psychology* 49, no. 1: 192-221.
- Basson, Cindy- Lorreine (2008), *The relationship between leadership styles and the psychological contract in work teams* (Doctoral dissertation), North-West University.
- Behery, Mohamed; Paton, R. A.; Hussain, Rahim. (2012)., "Psychological contract and organisational commitment: The mediating effect of transformational leadership", *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 22(4), 299-319.
- Breevaart, Kimberley; Bakker Arnold; Hetland Jørn; Demerouti Evangelia; Olsen Olav K., Espevik Roar (2014). "Daily transactional and transformational leadership and daily employee engagement." *Journal of occupational and organizational psychology* 87, no. 1: 138-157.
- Börekçi, Dilek Yılmaz (2009), "Leader's ICT usage's influence on follower's positive work attitudes via perceived leader-follower relations." *Journal of Leadership & Organizational Studies* 16, no. 2: 141-158.
- Cerit, Yusuf (2012), "Paternalistik liderlik ile yöneticiden ve işin doğasından doyum arasındaki ilişki", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, no.2:35-56.
- Cerit, Yusuf (2013), "Paternalist Liderlik ile Öğretmenlere Yönelik Yıldırma Davranışları Arasındaki İlişki." *Educational Sciences: Theory & Practice* 13, no. 2.
- Chen, Xiao-Ping; B. Eberly, Marion; Chiang, Ting-Ju; Farh, Jiing-Lih; Cheng, Bor-Shiuan (2014), "Affective trust in Chinese leaders: Linking paternalistic leadership to employee performance." *Journal of management* 40, no. 3: 796-819.
- Cheng, Bor-Shiuan; P. Y. Shieh; L. F. Chou (2002), "The principal's leadership, leader-member exchange quality, and the teacher's extra-role behavior: The effects of transformational and paternalistic leadership." *Indigenous Psychological Research in Chinese Societies* 17, no. 105161: 1983.
- Cheng, Bor-Shiuan (1995), "Paternalistic authority and leadership: A case study of a Taiwanese CEO", *Bulletin of the Institute of Ethnology Academia Sinica*, 79(3), 119-173.
- Cheng, Bor-Shiuan; Li-Fang Chou; Tsung-Yu Wu; Min-Ping Huang; Jiing-Lih Farh.(2004), "Paternalistic leadership and subordinate responses: Establishing a leadership model in Chinese organizations." *Asian Journal of Social Psychology* 7, no. 1, 89-117.
- Cheng, Bor-Shiuan; Chin-Kang Jen (2005), "The contingent model of paternalistic leadership: Subordinate dependence and leader competence." In *Annual Meeting of Academy of Management*.
- Cheng, Farh; Farh, Jiing Lih (2006), "Authority and Benevolence: employees' responses to paternalistic Leadership in China." *TSUI. China's Domestic Private Firms: Multidisciplinary Perspectives On Management And Performance*. New York: ME Sharpe.

- Conway, Neil.; Briner, Rob. B. (2005), *Understanding psychological contracts at work: A critical evaluation of theory and research*. Oxford University Press.
- Coyle-Shapiro, Jacqueline A. M.; Kessler, Ian (2002), "Exploring reciprocity through the lens of the psychological contract: Employee and employer perspectives". *European journal of work and organizational psychology*, 11(1), 69-86.
- Cropley, Mark.; Millward Purvis, Lynne (2003), "Job strain and rumination about work issues during leisure time: A diary study". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 12(3), 195-207.
- De Ruitter, Melanie; Schalk René; Blomme, Robert J. (2016), "Manager responses to employee dissent about psychological contract breach: A dyadic process approach." *Management Communication Quarterly* 30, no. 2: 188-217.
- Demirer, Petek (2012), "İs Paternalistic Leadership Empowering: A Contingency Framework", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı.
- Epitropaki, Olga (2013), "A multi-level investigation of psychological contract breach and organizational identification through the lens of perceived organizational membership: Testing a moderated–mediated model." *Journal of Organizational Behavior* 34, no. 1: 65-86.
- Erben, Gül S.; Güneşer, Ayşe B. (2008), "The relationship between paternalistic leadership and organizational commitment: Investigating the role of climate regarding ethics." *Journal of Business Ethics* 82, no. 4: 955-968.
- Farh, Jiing-Lih, and Bor-Shiuan Cheng (2000), "A cultural analysis of paternalistic leadership in Chinese organizations." *Management and organizations in the Chinese context*. Palgrave Macmillan, London, 84-127.
- Fikret Pasa, Selda (2000), "Leadership influence in a high power distance and collectivist culture." *Leadership & Organization Development Journal* 21, no. 8: 414-426.
- Flood, Patrick C.; Ramamoorthy, Nagarajan; McDermott, Aoife; Conway, Edel. (2008) "Leadership, human resource management and the content of the psychological contract.", LINK Working Paper Series, WP:03-08
- Gerçek, Merve (2017), "Psikolojik Sözleşmenin Yöneticiler Açısından İncelenmesi Ve Liderlik Tarzları İle Aralarındaki İlişkilere Yönelik Bir Araştırma", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı.
- Göncü, Aslı; Aycan, Zeynep; Johnson, Russell E. (2014), "Effects of paternalistic and transformational leadership on follower outcomes." *International Journal of Management and Business* 5, no. 1: 36-58.
- Guest, David E. (2004), The psychology of the employment relationship: An analysis based on the psychological contract. *Applied psychology*, 53(4), 541-555. <http://www.jstor.org/stable/3100281>
- Herriot, Peter; Pemberton, Carole (1997), "Facilitating new deals." *Human resource management journal* 7, no. 1: 45-56.
- Hofstede, Geert (1980), *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values* (Abridged ed.), Sage, Newbury Park, CA.
- Kalaycı, Şeref (2011), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Vol. 5. Ankara, Türkiye: Asil Yayın Dağıtım
- Kassing, Jeffrey W. (2009), "Breaking the chain of command: Making sense of employee circumvention." *The Journal of Business Communication* (1973) 46, no. 3: 311-334.
- Kickul, J., Lester, S. W., & Finkl, J. (2002). Promise breaking during radical organizational change: do justice interventions make a difference?. *Journal of organizational behavior*, 23(4), 469-488. DOI: 10.1002/job.151
- Kotter, John Paul (1973), "The psychological contract: Managing the joining-up process." *California management review* 15, no. 3 (1973): 91-99.
- Köksal, Onur (2011). "Bir Kültürel Liderlik Pradoksu: Paternalizm", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 15, ss.101-122.
- Kurt, İlge (2015), "Paternalist Liderlik İle Çalışanların İşlerine Yaratıcı Katılım Algıları Arasındaki İlişkiyi Araştırmaya Yönelik Bir Çalışma." *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5, no. 1 (2015): 321-330.
- Lee, Junghyun; Taylor, M. Susan (2014), "Dual roles in psychological contracts: When managers take both agent and principal roles". *Human Resource Management Review*, 24(1), 95-107. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2013.03.001>
- Levinson, Harry; Price, Charlton. R.; Munden, Kenneth J., Mandl, Harold J.; Solley, Charles M. (1962), *Men, management, and mental health*. Cambridge, MA: Harvard University

- Liao, S. H., Widowati, R., Hu, D. C., & Tasman, L. (2016). The mediating effect of psychological contract in the relationships between paternalistic leadership and turnover intention for foreign workers in Taiwan. *Asia Pacific Management Review*.
- Martínez, Patricia G. (2003), "Paternalism as a positive form of leader-subordinate exchange: Evidence from Mexico." *Management Research: Journal of the Iberoamerican Academy of Management* 1, no. 3: 227-242.
- Martínez, Sandra M.; Peter W. Dorfman. (1998), "The Mexican entrepreneur: An ethnographic study of the Mexican empresario." *International Studies of Management & Organization* 28, no. 2: 97-124.
- McDermott, Aoife M., Conway, Edel; Rousseau, Denise M.; Flood, Patrick C. (2013), "Promoting effective psychological contracts through leadership: The missing link between HR strategy and performance." *Human Resource Management* 52, no. 2: 289-310.
- Mete, Yar Ali; Serin, Hüseyin (2015), "Okul Yöneticilerinin Babacan Liderlik Davranışı İle Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Ve Örgütsel Sinizm Davranışları Arasındaki İlişki." *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* 12, no. 2 (2015): 147-159.
- Morrison, Elizabeth W; Robinson, Sandra. L. (1997), "When employees feel betrayed: A model of how psychological contract violation develops". *Academy of management Review*, 22(1), 226-256.
- Nadin, Sara J., Williams, Colin C. (2011), "Psychological contract violation beyond an employees' perspective: The perspective of employers." *Employee relations* 34, no. 2: 110-125.
- Nadin, Sara J.; Cassell, Catherine (2007), "New deal for old? Exploring the psychological contract in a small firm environment". *International Small Business Journal*, 25(4), 417-443.
- Özdamar, Kasım (2016), "Eğitim, Sağlık ve Davranış Bilimlerinde Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi", Nisan Kitabevi. Eskişehir.
- Pellegrini, E. K.; T. A. Scandura; V. Jayaraman (2007) "Generalizability of the paternalistic leadership concept: A cross-cultural investigation (working paper)." *St. Louis: University of Missouri-St. Louis*.
- Pellegrini, Ekin K.; Terri A. Scandura (2006), "Leader-member exchange (LMX), paternalism, and delegation in the Turkish business culture: An empirical investigation." *Journal of international business studies* 37, no. 2 : 264-279.
- Peng, Mike W., Yuan Lu, Oded Shenkar, and Denis YL Wang (2001), "Treasures in the China house: A review of management and organizational research on Greater China." *Journal of Business Research* 52, no. 2: 95-110.
- Randmann, Liina (2013), "Managers on the Both Sides of the Psychological Contract." *Journal of Management & Change* No:30-31:124-144.
- Redding, Gordon (1990), *The spirit of Chinese capitalism* (Vol. 22). Walter de Gruyter.
- Redding, S. Gordon; Michael, Hsiao. (1990) "An empirical study of overseas Chinese managerial ideology." *International Journal of Psychology* 25, no. 3-6: 629-641.
- Rehman, Maryam; B. Afsar (2012), "The impact of paternalistic leadership on organization commitment and organization citizenship behaviour." *Journal of Business Management and Applied Economics* 5, no. 5 (2012): 148-159.
- Robinson, Sandra. L. (1996), "Trust and breach of the psychological contract". *Administrative science quarterly*, 574-599. Rousseau, Denise (1995), *Psychological contracts in organizations: Understanding written and unwritten agreements*. Sage.
- Rousseau, Denise M. (1989), "Psychological and implied contracts in organizations". *Employee responsibilities and rights journal*, 2(2), 121-139. doi:10.1007/BF01384942
- Rousseau, Denise. M. (1990), "New hire perceptions of their own and their employer's obligations: A study of psychological contracts". *Journal of organizational behavior*, 11(5), 389-400.
- Rousseau, Denise. M. (2001), "Schema, promise and mutuality: The building blocks of the psychological contract". *Journal of occupational and organizational psychology*, 74(4), 511-541.
- Rousseau, Denise. M.; Greller, Martin. M. (1994), Human resource practices: Administrative contract makers. *Human Resource Management*, 33(3), 385-401.
- Rowe, W. Glenn; Guerrero, Laura (2012), *Cases in leadership*. Sage.
- Sargut, A., Selami (2010)., *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Schein, Edgar H. (1965, 1970, 1980). *Organizational psychology*. Engelwood Cliffs, NJ:Prentice Hall
- Shahin, Amany I.; Peter L. Wright. (2004),"Leadership in the context of culture: An Egyptian perspective." *Leadership & Organization Development Journal* 25, no. 6 499-511.

- Sherman, Ultan P.; Morley, Michael J. (2015), "On the formation of the psychological contract: A schema theory perspective." *Group & Organization Management* 40, no. 2: 160-192.
- Shore, Lynn McFarlane; Tetrick, Lois E. (1994), "The psychological contract as an explanatory framework in the employment relationship." *Journal of Organizational Behavior (1986-1998)* : 91.
- Silin, Robert. H. (1976), *Leadership and values: The organization of large-scale Taiwanese enterprises* (No. 62). Harvard Univ Asia Center.
- Sinha, Jai BP. (1990), *Work culture in the Indian context*. SAGE Publications Pvt. Limited.
- Soylu, Soydan (2011), "Creating a family or loyalty-based framework: The effects of paternalistic leadership on workplace bullying." *Journal of business ethics* 99, no. 2: 217-231.
- Şencan, Hüner (2005), *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Seçkin Yayıncılık.
- Şendoğdu, Aslan A.; Erdiñçelesi, Meral (2014), "Paternalist Liderlik ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkiye Yönelik bir Araştırma." *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 27: 253-274.
- Taberner, Carmen, M. Jose Chambel; Luis Curral; Jose M. Arana (2009), "The role of task-oriented versus relationship-oriented leadership on normative contract and group performance." *Social Behavior and Personality: an international journal* 37, no. 10: 1391-1404.
- Tekleab, Amanuel G.; Taylor, M. Susan (2003), "Aren't there two parties in an employment relationship? Antecedents and consequences of organization-employee agreement on contract obligations and violations". *Journal of Organizational Behavior*, 24(5), 585-608.
- Tsui, Anne S.; Pearce, Jone L.; Porter, Lyman. W.; Tripoli, Angela. M. (1997), "Alternative approaches to the employee-organization relationship: does investment in employees pay off?". *Academy of Management journal*, 40(5), 1089-1121. doi: 10.2307/256928
- Tuncer, Güneri (2005), "The Self in Family Context and Traditional Family Values on Attitudes toward Paternalistic Leadership Style", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turnley, William H.; Feldman, Daniel C. (1999), "The impact of psychological contract violations on exit, voice, loyalty, and neglect". *Human relations*, 52(7), 895-922.
- Turnley, William. H.; Feldman, Daniel. C. (2000), "Research Re-examining the effects of psychological Note contract violations: unmet expectations and job dissatisfaction as mediators". *Journal of organizational behavior*, 21(1), 25-42.
- Uhl-Bien, Mary; Pamela S. Tierney; George B. Graen; Mitsuru Wakabayashi (1990), "Company paternalism and the hidden-investment process: Identification of the "right type" for line managers in leading Japanese organizations." *Group & Organization Studies* 15, no. 4: 414-430.
- Westwood, Robert (1997), "Harmony and patriarchy: The cultural basis for 'paternalistic headship' among the overseas Chinese", *Organization studies*, 18(3), 445-480.
- Wren, Daniel. A. (2005), *The history of management thought*. John Wiley & Sons.

Friedrich August von Hayek Perspektifinden İktidarın Gücü ve Sınırları¹

Merve Yolal Eroğlu²

Friedrich August von Hayek Perspektifinden İktidarın Gücü ve Sınırlarının Meşruiyeti

Öz

Sınırlandırılmamış, hak ve yetkileri önceden belirlenmemiş bir devletin varlığı bireylerin özgürlüğü açısından oldukça önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Çünkü, kanunla sınırları çizilmemiş her gücün sonucunda keyfilik kavramı ortaya çıkmakta, baskı veya zora dayanarak istenilen her şeyin yapılması sağlanmaktadır. Bu nedenle, Friedrich August von Hayek devletin sınırsız güç ve yetkilere sahip olmasından ziyade, çerçevesi kanunlarla belirlenmiş bir otoritenin olması gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, liberal düşünür Friedrich August von Hayek'in sınırlı iktidar-sınırlı devlet anlayışından hareketle; devletin sahip olduğu yetkiyi hangi durumlarda (piyasa ekonomisinde, hizmetlerin sunulmasında ve özgürlüklerin korunmasında) ve ne şekilde kullanabileceğine dair düşüncelerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Friedrich August von Hayek, Sınırlı Devlet, Hukukun Üstünlüğü, Piyasa Ekonomisi

The Legitimacy and Limit of Government in the Friedrich August von Hayek Perspective

Abstract

An unrestricted state whose rights and powers have not been determined beforehand is a very important threat to the freedom of the individual. Because, as a result of every power whose borders are not drawn to the law, the concept of arbitrariness emerges, and it is possible to do everything that is desired based on oppression or force. Therefore, Friedrich August von Hayek argue that the state should have an authority limited by laws, rather than having unlimited power and authority. The aim of this work was to move from the liberal thinker Friedrich August von Hayek's limited power-limited the state understanding; reveal the thoughts of the about in which situations (market economy, presentation of service and protection of freedom) the state has authority and how it can be used.

Keywords: Friedrich August von Hayek, Limited State, The Rule of Law, Market Economy

1. Giriş

Liberal iktisat savunucularının başında gelen, Avusturya İktisat Okulu'nun 20. yüzyıldaki en önemli temsilcisi ve aynı zamanda para teorisi ve ekonomik dalgalanmalar hakkındaki öncü çalışmaları nedeniyle 1974 yılında Nobel Ekonomi Ödülü sahibi olan Friedrich August von Hayek'in sosyal teorisinin özünde kendiliğinden doğan düzen fikri bulunmaktadır. Hayek, toplumsal yapının insan faaliyetleri sonucunda kendiliğinden oluştuğunu ve dolayısıyla böylesine eşsiz bir düzene dışsal bir otorite tarafından belirli amaçları gerçekleştirmek için yapılacak olan her türlü müdahalenin kendiliğinden oluşmuş düzene zarar vereceği düşüncesini savunmaktadır. Hayek'e göre, kendiliğinden doğan düzen bireylerin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde uyum sağladığı davranış kurallarından oluşmuştur. Başka bir deyişle, kendiliğinden doğan düzen; planlanmamış insan eylemlerinin sonucunda ortaya çıkmış ve bireylerin yaşadıkları toplumda alışlagelmiş belirli birtakım kurallara uyum sağlaması ile varlığını sürdürmüştür.

Hayek'in kendiliğinden doğan düzen fikri incelendiğinde, bu düzenin oluşum süreci ile bireylerin özgürlüğü arasında önemli bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü kendiliğinden oluşan bir düzende hangi kuralların uygulanacağı ve hangi kuralların işe yarayacağı bilinmediğinden dolayı, bireyler en iyi olacak kuralları deneme-yanılma yöntemi ile bulmaya çalışmakta ve bu

¹ Bu çalışma, 2017 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nda savunulmuş olan "Hayek, Buchanan ve North: Üç Nobel Ekonomi Ödülü Sahibinin Kurallar ve Kurumlar Üzerine Düşünceleri: Analiz ve Değerlendirmeler" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü. merve.yolal@edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5980-5610.

sayede herhangi bir otoriteye (keyfi bir kanuna veya devlete) tabi olmadan özgür bir şekilde davranarak toplumda dağılık, parçalı ve çok sayıda bulunan çeşitli bilgilere de ulaşmış olmaktadır.

Friedrich August von Hayek, özgürlük ve kanunlar arasındaki ilişkiye de başta *Özgürlüğün Anayasası* (The Constitution of Liberty, 1960) adlı kitabı olmak üzere daha pek çok çalışmasında ayrıntılı olarak ele almıştır. Ona göre hiç bir kanun bireylerin özgürlüklerini kısıtlayıcı nitelikte olmamalıdır. Hukuk egemenliğine sahip olan toplumlarda devletin yapacağı her türlü işlem kanunlara bağlı olarak gerçekleşmelidir. Başka bir deyişle "hukukun üstünlüğü ilkesi" çerçevesinde sınırlı bir devlet anlayışı olmalıdır. Hayek'in düşüncesinde devletin toplumdaki müdahalesi olabildiğince en az seviyede olmalıdır. Çünkü toplum kendiliğinden meydana gelmiş bir kurumdur ve bu sistemin işlemlerini sağlayan her türlü mekanizma kendi içinde bulunduğundan kendi kendine işleyebilmektedir. Fakat toplumda bu mekanizma tarafından yerine getirilemeyen bazı hizmetlerin sunulması veya düzenlemelerin yapılması söz konusu olduğu takdirde, devletin sınırlı bir şekilde müdahale etmesi gerektiğini de belirtmektedir. Kısaca, liberal bir düşünür olan Friedrich August von Hayek hukukun üstünlüğü ilkesinin geçerli olduğu sınırlı bir devlet anlayışını savunmaktadır.

Bu çalışmada Hayek'in devlet müdahalelerinin en aza indirildiği, devletin güç ve yetkilerinin hukukun üstünlüğü ilkesi ile düzenlendiği sınırlı devlet anlayışı açıklanacaktır. Öncelikle Hayek'in üzerinde önemle durduğu devletin güç ve yetkilerinin sınırlarını belirleyen hukukun üstünlüğü ilkesi değerlendirilecektir. İkinci bölümde kendiliğinden oluşmuş düzenin özel bir türü olarak nitelendirdiği piyasa ekonomisinde (catallaxy) devletin rolü ve sınırlarının ne olması gerektiği ele alınacaktır. Üçüncü bölümde devletin kamusal hizmetlerin sunulmasında hangi fonksiyonları üstlenmesi gerektiği konusu incelenecektir. Özgürlüklerin korunmasında devletin nasıl bir görevi olduğu ve hangi sınırlar içerisinde bu görevi yerine getireceği konusuna dördüncü bölümde yer verilerek, sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Hukukun Üstünlüğü İlkesi ile Çizilen Devletin Sınırları

Hukuk egemenliğine sahip olan toplumların öncelikli olarak taşıması gereken özellik hukukun üstünlüğü kuralıdır. Hukukun üstünlüğü sayesinde devletin yapacağı her türlü işlemin kanunlara bağlı olarak gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Bu sayede bireyler de gelecekte neler olacağını bilmekte ve planlarını ona göre yapmaktadır. Bir diğer deyişle, hukukun üstünlüğü sayesinde devletin keyfi uygulamalarının önüne geçilmektedir. Hayek'e göre, bir iktidarın keyfi davranışlarını engelleyen faktör iktidarın sahip olduğu sınırlardır (Hayek, 1995b: 94). Hükümeti sınırlayan faktör ise mevcut olan anayasadır ve bu anayasa otoriteyi düzenleyen hükümlerin yanı sıra asıl kuralların ne olduğunu da içereceği için, yasama organının eylemlerini düzenleyecek genel ilkeleri de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla oluşturulacak bir anayasa ile yetki veya iktidar hiyerarşisi düzenlenerek iktidarın davranışlarına belirli sınırlamalar getirilebilmektedir (Hayek, 1960: 178).

Bir kanunun hukukun üstünlüğüne uygun olması için öngörülebilir ve tarafsız olması gerekmektedir. Öngörülebilirlik sayesinde birey bağlı olduğu yasal çerçevenin nasıl işleyeceğini bilmektedir. Dolayısıyla da yöneticilerin de keyfi olarak kanunları değiştirme imkânları ortadan kalkmaktadır. Kanunların tarafsız olması ise, kanunların hem içeriği hem de uygulanacağı alan açısından önem taşımaktadır. Bir kanunun tarafsız olması, o kanunun herkese uygulanabilmesini ve bireyin kendi konumunu başkaları karşısında daha değerli veya değersiz niteliklere düşürmemesini sağlamaktadır (Aktan, 2008: 193).

Hukukun üstünlüğü ilkesi, hükümetin bilinen bir kuralın uygulanması haricinde hiçbir zaman bir kişiyi zorlamaması gerektiği anlamına geldiği için, yasamanın yetkileri de dâhil olmak üzere tüm hükümetin yetkileri üzerinde bir sınırlama oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, hukukun üstünlüğü ilkesi yasama organının yetkisini de sınırlandırmaktır. Hukukun üstünlüğü tam bir yasalılığı gerektirmekle birlikte yeterli olmamaktadır. Çünkü bir yasanın hükümete sınırsız bir güç vermesi durumunda bu hükümetin tüm eylemleri yasal olacaktır; ancak kesinlikle hukukun üstünlüğü altında olmayacaktır. Hukukun üstünlüğü ilkesi; anayasacılıktan daha önemlidir ve bu nedenle tüm yasaların belirli ilkelere uygun olmasını gerektirmektedir (Hayek, 1960: 206). Diğer bir deyişle, hukukun üstünlüğü ilkesi yasaların genel hükümlerden oluşmasını sağlayarak, yönetenler veya yönetilenler arasında ayırım yapılmasını önlemektedir.

Hayek'e göre icra meclisi ve yürütme organı olan hükümetin, hem anayasa kuralları ile hem de yasama meclisinin koyduğu adil davranış kuralları ile sınırlandırılması gerekmektedir. Ona göre bu sayede kanunlara bağlı bir hükümet yapısının ortaya çıkması sağlanmaktadır. Dolayısıyla, böyle bir hükümette hükümlerlik anlayışı da ortadan kaldırılmış olmaktadır. Çünkü anayasal hükümet; sınırlandırılmış hükümet olma özelliği taşıdığı için hükümlerliğe sahip olacak bir organda bulunmamaktadır (Hayek, 1997: 183-184). Yani hukukun üstünlüğü ilkesi, iktidarın yetkisini belirli kişiler doğrultusunda kullanılmasını önlemekte ve devletin sahip olduğu gücün sınırlarını kanunlar çerçevesinde düzenlemektedir.

Düşünürün hukukun üstünlüğü kavramı ile ifade ettiği ve hukuk devletinin devamı için gerekli olarak gördüğü bir diğer önemli faktör kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Hayek kuvvetler ayrılığını; yasa koyucu olan yasama ile yargının birbirinden ayrılması olarak tanımlamaktadır. Kuvvetler ayrılığının gerçekleşebilmesi için yasama ve yargının birbirinden ayrılması gerektiğini söylemekle birlikte, yürütmenin ayrı bir kuvvet olup olmadığı konusunda kesin bir düşüncesi de bulunmamaktadır. Fakat kanunlar çerçevesinde idarenin yargısal denetiminin gerçekleştirilmesi hususunu çoğu kez vurgulamaktadır (Hayek, 1997: 24).

Friedrich August von Hayek'e göre, hukukun üstünlüğü ilkesinin etkinliği için kanunların aşağıda belirtilen özellikleri taşıması gerekmektedir,

- Kanunlar genel olmalıdır, hiç kimseye olumlu veya olumsuz muamele yapmaya yönelmemelidir. İdeal formdaki kanun bilinmeyen kişilere yönelik olan, zamanın ve mekânın tüm koşullarından soyutlanmış ve herhangi bir yerde ve zamanda ortaya çıkabilecek "bir kez ve herkese" uygulanacak olan komut olarak tarif edilmektedir. Herkesin uyması gereken genel kural, bir emre benzemekle birlikte, uygulanacak olan kişiyi önceden belirtmesi gerekmediği için, yani genel ve soyut olması nedeniyle emirden ayrılmaktadır (Hayek, 1960: 149-150). Başka bir deyişle, kanunların genel olma özelliği kişi ayırımı gözetmeksizin herkese uygulanmasını ifade etmektedir.

- Kanunlar bireylere eşit olarak uygulanmalıdır. Yani yasalar, bireylerin yerine getirmesi gereken koşulların yalnızca bir bölümünü belirlediği için herhangi bir zamanda meydana gelen herhangi bir olayda kişi ayırımı yapılmaksızın herkese bu yasalar eşit olarak uygulanmalıdır. Bu nedenle, kanun yapıcı belirli insanlar üzerinde kanunların ne gibi etkileri olacağını veya hangi amaçla kullanılacağını önceden tahmin edememektedir (Hayek, 1960: 152). Diğer bir deyişle, kanunlar herkese eşit şekilde uygulanacak genel kuralları işaret etmektedir. Hayek'e göre, gerçek bir kanunda herhangi bir kişi veya grup için yapılan birtakım ayrıcalıklar bulunmaması gerektiğinden, bireyler arasında ayırım yapılmaksızın eşit bir şekilde uygulanmalıdır. Bununla bir-

likte Hayek, kanunların eşit bir şekilde uygulanması gerekliliğine istisna olarak yaşlılara, engellilere veya hamillere yönelik (onları koruma amaçlı) farklı hükümlerin konulabileceğini de belirtmiştir.

- Bütün kanunlar, hükümet de dâhil olmak üzere herkesi bağlamalıdır. Hukukun üstünlüğü ve kanun hâkimiyeti ilkesine bağlı olarak, bireylerin hangi niteliğe sahip olduğuna bakılmaksızın eşit muamele görmesi gerekmektedir. Çünkü kanunların içeriği düzenlenirken herkes için eşit derecede geçerli olacak genel kurallar belirlenmektedir. Buna bağlı olarak, kanunlar yasaları yürürlüğe koyan ve uygulayan kişiler de dâhil olmak üzere tüm bireylerin eşit bir şekilde tabi olacağı genel kurallardır. Dolayısıyla bireyler açısından belirli sınırlamalar getiren kanunlar aynı zamanda hükümetin de birtakım yetkilerinin keyfi kullanımını engelleyerek hukukun üstünlüğü ilkesini gerçekleştirmiş olmaktadır.

Hayek, sosyal veya dağıtımçı adalet uygulamalarının hukukun üstünlüğü ile çeliştiğini savunmaktadır. Bunun nedeni ise, sosyal adalet için yapılan kanunların genellik, öngörülebilirlik ve tarafsızlık ilkeleriyle uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, dağıtımçı adalet uygulamaları ülkenin insanları arasında adalet dağıtıcısı konumunda olan kişiler tarafından yapıldığı için, ayırım yapılması söz konusu olacağından genellik ilkesine ters düşmektedir. Öngörülebilirlik ilkesiyle uyuşmama nedenine bakıldığında, ekonominin merkezi kumanda altına alınmasından dolayı hiç kimsenin alınacak kararları önceden tahmin edemeyecek olmasından kaynaklanmaktadır. Yani, hukukun üstünlüğü anlayışı devletin ekonomik planlama veya müdahalecilik gibi faaliyetlerine ters düşmektedir (Yayla, 1993: 35).

Hayek'e göre, devlette hukukun üstünlüğü ilkesinin bulunmasını gerektiren bir diğer önemli neden; hukuk planlamacılığının önüne geçilmesidir. Çünkü hukukun üstünlüğü sayesinde devletin tüm işlemleri önceden belirlenmiş kanunlara bağlı olduğunda, devletin iradesi ön planda olamayacak ya da bir diğer deyişle hukuk planlamacılığı yapılamayacaktır. Dolayısıyla, devlet toplumdaki bireyleri kendi planlarına alet etmek amacıyla hukuku bir araç olarak kullanamayacaktır. Hayek'e göre, bir memleketin özgür olduğunu gösteren ve keyfiyete göre yönetilen memleketlerden ayıran faktör, hukukun üstünlüğünün uygulanıyor olmasıdır (Hayek, 1995b: 102). Dolayısıyla hukukun üstünlüğüne bağlı olan ülkelerde, devlet faaliyetleri sınırlandırılarak yetki alanı belirlenmekte ve devletin hangi durumda ne yapacağı önceden tahmin edilebilir duruma gelmektedir.

3. Piyasa Ekonomisinde (Catallaxy) Devlet Faktörü

Piyasa fiyatlar üzerinden bireylere ihtiyaç duydukları bilgileri sunan kendiliğinden doğan bir düzendir. Piyasa aracılığı ile bilgileri toplamaya gerek kalmadan çeşitli bilgiler ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, piyasa dağınık halde bulunan bilgilerin iletimini sağlayan bir sistemdir. Piyasa aracılığı ile belirli bir malla ilgili olan kısaltılmış ve yoğunlaştırılmış biçimdeki bilgilerin bireylere iletilmesi sağlanmaktadır. Bu nedenle, piyasa sistemi bilgi aktarımında bir enstrüman ve subjektif bilgiye ulaşmak için bir araç olduğundan dolayı, bu sistemdeki fiyat mekanizmasını bozacak herhangi bir müdahale de olmamalıdır (Rubin ve Gick, 2004: 92-93).

Hayek, kaynakların verimli ve etkili kullanılması durumunda özgür bir piyasa ekonomisinin sadece fiyat mekanizması aracılığıyla kendiliğinden işleyebileceğini ileri sürmektedir. Düşünüre göre, piyasa (catallaxy) kendi kendini düzenleyen gönüllü bir işbirliği sistemidir ve mevcut fiyat mekanizması kişisel bilgileri paylaşmaya hizmet etmektedir (Hayek, 1945: 526-527). Piyasada oluşacak olan rekabet ise, insan eylemleri sonucunda ama insan tasarımının ürünü olmayan bu

sistemin meydana gelmesini sağlamaktadır. Kendiliğinden oluşan bu düzen birçok kişinin bağımsız eylemleri yoluyla meydana gelen bir sistemdir ve çoğunlukla beklenmedik genel yararlar üretmektedir (Hayek, 1968: 30).

Hayek, piyasadaki fiyatların mal ve hizmetlerin arz ve talebi ile ilgili bilgileri iletme fonksiyonunu üstlendiğini ve rasyonel beklentilerle ilgili davranışlar konusunda evrimleşmiş kuralları içerdiğini düşünmektedir. Fiyat mekanizması sayesinde iletişim daha verimli hale gelmekte ve kaynakların daha iyi kullanılması sağlanmaktadır. Bireyler ise, piyasada ortaya çıkan bilgi akışı doğrultusunda hareket etmektedir. Çünkü hiç kimse fiyatları ya da evrimleşmiş kuralları belirleyen faktörler hakkında tam ve eksiksiz bilgiye sahip olmadığı için, kültürel evrim ve piyasa rekabeti ile aktarılan bilgilerden daha fazla bilgiye de sahip olamamaktadır. Bu nedenle, piyasanın kendiliğinden oluşan bu düzeni; toplumda bilginin dağılmasını sağlama işlevini görmektedir (Boykin, 2010: 19-21).

Hayek'in tanımlamasında piyasalar, insan dizaynının olmadığı, insan davranışlarının sonucunda oluşan bir eserdir (Klein, 2014: 140). Piyasa düzeninde insanlar kendi mülkiyetleriyle yenilik yapabilmekte ve servetlerini artırabilmektedir. Bu döngüyü Hayek "catallaxy oyunu" olarak adlandırmaktadır (Vaughn, 1999: 139). Çünkü Hayek'in düşüncesinde catallaxy; mülkiyet, haksız fiil ve sözleşme kuralları çerçevesinde hareket eden insanlar aracılığıyla piyasa tarafından üretilen, kendiliğinden doğan düzenin özel bir türüdür. Bu nedenle insanlar piyasada ihtiyaçlarına katkı sağlayacak işaretlere (fiyatlar) göre karar vermektedir. Bunun yanı sıra Hayek, piyasa sürecinde ortaya çıkacak rekabeti; bilgi iletişiminin olduğu ve deneyimsel bir öğrenme süreci olarak görmektedir (Marmefelt, 2009: 66).

Piyasa; dağılmış ve parçalanmış bilgilerin bireyler tarafından faydalandığı planlanmamış spontane gelişen ve süregelen bir süreçtir. Kendi çıkarlarını ilerletmek için başkaları ile rekabet eden bireyler fiyatlar ve maliyetler hakkında sınırlı bilgilere sahiptir. Rekabetçi piyasa düzeninin temelini oluşturan faktör ise, iletişim bilgileri sistemidir. Bu sistemde bireyler piyasada oluşan sinyaller doğrultusunda hareket etmektedir ve bu nedenle Hayek, hiçbir bireyin üretici veya tüketici faaliyetlerini koordine etmek için gerekli bilgilerin tamamına sahip olamayacağını vurgulamaktadır (Ogus, 1989: 396). Diğer bir deyişle, Hayek planlı ekonomik sistemlerin başarısızlığına dikkat çekmek istemektedir.

Hayek, devletin eksiksiz bilgiye sahip olamayacağı görüşünü savunduğundan dolayı, piyasa sürecini yönlendirecek devlet müdahalelerinin asgari düzeyde tutulması gerektiğini söylemektedir. Çünkü piyasanın kendiliğinden işleyen yapısı içinde hareket eden bireyler piyasada ortaya çıkan birtakım uyarılar doğrultusunda hareket ederek, kendi kendilerini daha rasyonel bir şekilde yönetmektedir (Günör, 2008: 101). Düşünür piyasa ekonomisi ile merkezi planlamaya dayalı ekonomiyi karşılaştırdığında, piyasa ekonomisinin daha verimli, daha üretken ve bilgi açısından daha çeşitli olduğunu belirtmiştir. Çünkü, spontane düzen olan piyasa ekonomisinde fiyatlar arz ve talep tarafından belirlenmekte ve merkezi planlamaya dayalı ekonomilere göre karmaşık olan piyasa ekonomisinde, dağılmış ve farklı özelliklerde bulunan bilgiyi kavrama ve kullanma daha elverişli olmaktadır (Yılmaz, 2010: 6).

Kendiliğinden işleyen piyasa mekanizmasına müdahalenin olmaması gerektiğini belirten Hayek, sosyalist ekonomilere karşı olduğunu şu sözleriyle vurgulamaktadır: "*Tüm ekonomik faaliyetleri kontrol edenler, neyin iyi olacağı veya olmayacağına karar verirler ve bu nedenle tüm amaçlarımızı yok ederler. Konunun önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Ekonomik kontrol; yalnızca insan hayatının geri kalanından ayrı olabilen bir sektörün kontrolü değildir; bu tüm*

amaçlarımız için araçların kontrolüdür. Hangi hizmetlerin sunulacağını, insanların neye inanası ve çaba harcaması gerektiği, kısaca neyin önemini arttığı veya azaldığına kadar bütün araçları belirlemek; kontrol her kimde ise ona aittir" (Hayek, 1944: 101).

Hayek, devletin özel alanlara müdahale etmediği bir piyasa düzeninin varlığını istemekte ve devletin yapacağı sınırlı birtakım düzenlemeler aracılığı ile kendiliğinden gelişen piyasa sürecinin işlemesine katkı sağlamasını önermektedir. Devlet bu katkıyı; etkin bir para sistemini kurarak, mülkiyet haklarını koruyarak, hileyi önleyerek, sözleşmeleri uygulayarak yapmalıdır (Crespigny, 1981: 69). Dolayısıyla Hayek, toplumların oluştuğunu fakat devletlerin oluşturulduğunu düşündüğü için kendiliğinden işleyen piyasa düzenine devlet tarafından gerekmedikçe müdahale edilmemesi taraftarıdır. Ona göre devletin görevi, bireylerin planlarını gerçekleştirebilecek bir ortam temin etmek ve piyasanın yetersiz olduğu hizmetleri sunmak amacıyla yetkisini kullanmak olmalıdır (Hayek, 1997: 209). Çünkü Hayek hizmetlerin sunumunda hükümet tekelinin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu düşüncesi hükümetin yasal tekele sahip olduğu bütün hizmetleri kapsamaktadır fakat bazı hizmetlerin özel sektör tarafından sunulması mümkün olmadığı için bu hizmetlerin devlet tarafından sunulması gerektiğini de belirtmektedir. Bu hizmetler; eğitim, ulaşım ve iletişim, telgraf, telefon, yayın, çeşitli sosyal güvenlik hizmetleri gibi kamu hizmetleridir (Sarangi, 1995: 50).

Hayek sosyal adalet uygulamalarının da piyasa düzeninde iki farklı probleme neden olacağını belirtmektedir. İlk olarak, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu bir düzende sosyal adalet kavramının bir anlam ifade etmediğidir. İkincisi ise, sosyal adaleti uygulayacak olan otoritenin zor kullanma yetkisi sonucunda piyasa düzeninin mümkün olmayacağıdır (Hayek, 1995a: 101). Yani düşünür sosyal adaleti gerçekleştirmek amacıyla yapılacak olan devlet faaliyetlerini piyasa sistemini bozucu uygulamalar olarak düşünmekte ve bu nedenle de müdahalenin olmaması gerektiğini söylemektedir. Bunun yanı sıra Hayek, piyasa düzeninin daima mükemmel çalışmadığını da vurgulamaktadır. Bu sebeple, hükümetin piyasaya yasal bir çerçeve sağlamasını ve piyasa mekanizmasını koruması hususuna da değinmektedir. Çünkü yasal çerçeve ile toplumdaki herkesi kapsayan ve uzun süre geçerli olması amaçlanan "oyunun kuralları" belirlenmektedir. Oyunun kurallarını belirleyen çerçeve ise, hukukun üstünlüğünü içermekte ve genel ilkeler önceden belirlenmiş olmaktadır. Bireyler ise bu çerçeveyi dikkate alarak bilgi temelinde ortaya çıkan durumlar karşısında plan yapmaktadır (Rubin ve Gick, 2004: 93). Sonuç olarak Hayek'e göre, piyasa düzeni yasal çerçeve ile düzenlenmeli fakat piyasanın doğal işleyişine müdahale edilmemelidir.

4. Devlet Faaliyetlerinin Sınırlandırılmış Alanı

Hayek hükümetleri sınırlı veya keyfi olmalarına göre iki şekilde sınıflandırmaktadır. Ona göre sınırlı hükümet; zorlayıcı gücü iyi kurulmuş ve etkili olan genel kurullarla sınırlandırılmıştır. Keyfi hükümet ise, yasalar tarafından sınırlandırılmayan politik kurullardır ve bu nedenle özgürlük için tehlike oluşturmaktadır (Miller, 2010: 93). Hayek'e göre devlet faaliyetlerinin sınırları bireylerin hak ve özgürlükleri noktasında olmalıdır. Bu sınırlamanın ise üç şekilde yapılabilmesi mümkün olmaktadır. İlk olarak, kanun ile kural ayrımı, ikincisi adil davranış kuralları ile organizasyon kurallarının ayrımı ve son olarak da hukuk devletinin teminidir. Hayek'e göre, yasama tarafından konulan her kural kanun olarak ifade edilemeyeceğinden emir niteliği taşımayan, genel karakterli ve soyut kurullar kanun olarak kabul edilmelidir. Ayrıca kanun olarak kabul edilecek olan kurulların da kendiliğinden oluşan düzen içerisinde ortaya çıkan kurullardan oluşması gerekmektedir. Yasaların genel nitelikte olması, yani herkese eşit şekilde uygulanması, kesin olması

ve kuvvetler ayrılığının gerçekleştirilmesi ise, hukuk devletinin sağlanmış olduğu anlamına gelmektedir (Hayek, 1996: 74-77).

Hayek, sınırlı devlet ilkesi ile demokrasi kavramı arasında bir bağ kurmaktadır. Hayek'e göre, liberal bir demokrasi anlayışı olmalıdır. Çünkü liberalizm, yöneticilerin hangi sınırlar içinde hareket edebileceğini ve neleri yapıp yapamayacağını belirleyerek sınırlı bir demokrasinin ve sınırlı bir devletin oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, düşünüre göre liberalizm devlet gücünün sınırlarını belirlerken, demokrasi de gücün sahibinin kim olacağını ortaya koymaktadır. Bu sayede sınırları önceden belirlenmiş bir meclisin oluşması sağlanmaktadır. Çünkü Hayek, sınırsız yetkilere sahip bir devlet yönetiminin çıkar grupları adı verilen ve kendi isteklerini gerçekleştirmek amacıyla rant peşinde koşan kişiler tarafından istismara açık bir konumda olacağını ve dolayısıyla bunların önlenmesi için de sınırlandırılmış devlet düşüncesiyle hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Hayek, devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırılmasının gerçekleşmesi için kuvvetler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine uyulması gerektiğini önemle vurgulamıştır. Ona göre, kuvvetler ayrılığı ilkesinde yasama ve yürütme organları birbirinden kesin bir çizgiyle ayrılmalıdır. Ancak bu suretle yetkilerin gerçek bir şekilde sınırlandırılması mümkün olmaktadır. Düşünürün önerdiği anayasa modeline göre, olağanüstü durumlar hariç olmak üzere olağan durumlarda bireylerin adil davranış kuralları çerçevesinde hareket etmesi veya sınırlandırılma yetkisi "Yasama Meclisi" adı verilen ve "Anayasa" ile sınırlandırılmış organa ait olmalıdır (Hayek, 1997: 164). Bunu söylemesindeki amaca bakıldığında ise, hükümetin görev ve yetkilerinin sınırlarını belirlemek ve keyfi iktidarlığın ortaya çıkmasını önlemektir. Yürütme Meclisi olarak belirttiği organ ise, hem Anayasa hem de Yasama Meclisi tarafından sınırları kurallarla belirlenmiş kanuna bağlı bir hükümeti tarif etmektedir. Dolayısıyla Hayek, anayasal çerçevede sınırlanmış ve sınırsız bir güce sahip olmayan hükümet modeli çizmeye çalışmıştır.

Hayek, devlete yüklediği görevleri iki farklı açıdan değerlendirmektedir. İlk olarak, bazı hizmetlerin vergilerle finanse ediliyor olmasının bu hizmetlerin hükümet tarafından yürütüldüğü anlamına gelmemesidir. Yani, hizmetlerin finansmanı için toplanan fonlar üreticiler arasında paylaşılma usulüne göre dağıtıldığı takdirde daha güvenilir bir yöntem olacağı görüşündedir. İkincisi ise, ortak malların üretimi söz konusu olduğu zaman bu üretimlerin kamu sektörü yerine piyasanın kendiliğinden işleyen sürecinde meydana getirilmesinin etkili bir metot olarak görmektedir. Düşünürün üzerinde durduğu bu iki konudan anlaşılacağı üzere, kamu sektörünün varlığını yok saymamakta fakat sınırlandırılması gerektiğinin vurgusunu yapmaktadır (Özalp, 2000: 117).

Hayek'e göre devlet faaliyetleri otoritenin iradesinden ziyade ilkelere bağlı bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Buna bağlı olarak önermiş olduğu bazı politikalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, ikincisi sabit döviz kuru ve üçüncüsü ise oransal vergi sistemidir (Yay, 1993: 75). Ona göre, kamu kuruluşları hükümetlerin sahip olduğu birtakım güçler nedeniyle (vergileme gücü) özel kuruluşlar gibi işleyememektedir. Bu nedenle de Hayek kamu girişimlerinin piyasaya devredilmesi gerektiğini belirtmiştir. İkincisi, Hayek politikacıların veya bürokratların keyfi davranışlarının önlenmesi amacıyla esnek döviz kuru yerine sabit döviz kurunun uygulanması gerektiğini söylemiştir. Son olarak, iktidarın keyfi davranışlarını önlemek amacıyla artan oranlı vergi yerine maksimum oranın belirtildiği sabit oranlı bir vergi sistemini savunmuştur. Dolayısıyla, Hayek iktidarın vergisel açıdan sınırlandırılmasına değinerek aynı zamanda vergilerin finanse etmiş olduğu kamu harcamalarının da sınırlandırılmasını vurgulamış olmaktadır.

Hayek, devlet faaliyetlerinin özel kuruluşlarla aynı şartlar altında değerlendirilmesinin zor olduğunu ve bu sebeple devlet faaliyetlerinin sınırlandırılmasını belirtmektedir. Yani, devletin zor kullanma gücü ile özellikle de vergiler aracılığı ile tekel konuma gelmesinin önlenmesi gerektiğini ve bunun sağlanması için hükümetin ekonomik faaliyetlerinin mümkün olduğunca sınırlandırılmasını önermiştir. Düşünür hükümet faaliyetlerinin sınırlandırılmasının yanı sıra bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde hukukun üstünlüğü kavramını da dikkate almıştır. Bu çerçevede de hukukun üstünlüğüne uygun olan faaliyetler ve uygun olmayan faaliyetler olmak üzere ikili bir ayırım yapmıştır. Hayek'e göre, hukukun üstünlüğüne uygun olmayan hükümet faaliyetleri genel kuralların işlenmesini önleyerek kişiler arasında keyfi ayrımların yapılmasına neden olmaktadır. Buna örnek olarak, fiyat ve miktar kontrollerini göstererek bu kontrollerin nitelik açısından olmasa da nicelik açısından otoritenin keyfiyetine kalacağını ve sonuç olarak bunun piyasa işleyişini olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmiştir (Yayla, 1993: 154-155).

Düşünüre göre devlet faaliyetlerinin sınırlandırılmasının gerekçeleri arasında hükümet politikalarındaki etkinsizlik ve koordinasyon bozuklukları da yer almaktadır. Çünkü devlet müdahalesinin sonucu olan politikalar yüzünden bazı öngörülemeyen, amaçlanmayan veya hesap edilmeyen etkiler ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, hükümet politikaları bir takım dışsal koordinasyonsuzluklara neden olabilmektedir. Bunun sonucunda ise, kurumların teşvik edici yapısına bağlı olarak hatalı politikalar üretilmekte ve bu politikalar uygulanmaya devam etmektedir (Yay, 1993: 71). Başka bir deyişle Hayek, devlet politikaları ve müdahalelerin kişisel amaçlar doğrultusunda kullanılması sonucunda ortaya çıkan devlet başarısızlığı nedeniyle iktidarın sınırlandırılmasını savunmaktadır.

Hayek'in devlet faaliyetlerinin sınırlandırılmasını istediği bir başka alan sosyal güvenlik sistemleridir. Hayek, hükümet tarafından kontrol edilen sosyal güvenlik sistemlerini eleştirmektedir. Ona göre sosyal güvenlik sistemleri özgürlük için çeşitli tehditler oluşturmaktadır. İlk olarak, bu sistemde hükümet belirli hizmetlerin tekel sağlayıcısı olmakta ve yöneticilere istediği kişilere fayda sağlaması için geniş çapta takdir yetkisi verilmektedir. İkincisi, bu tür programlar gerçek bir demokrasi anlayışı ile çatışmaktadır. Çünkü ne sıradan vatandaşlar ne seçilmiş temsilciler bu karmaşık programları anlayamamakta ve bu nedenle söz konusu programın altında yatan temel ilkeleri sorgulamayan birkaç uzmanın kararına bağlı kalmaktadır. Ayrıca, hükümet programları siyasi olarak belirlendiği için menfaat amacıyla hareket edilmekte ve buna bağlı olarak kendi menfaatini düşünerek hareket eden politikacılar ise seçmenler tarafından kolaylıkla sömürülebilmektedir. Son olarak, sosyal güvenlik programları hakkındaki bilgi akışının bürokrasi tarafından kontrol edilmesi totaliter bir devletin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Miller, 2010: 153-154).

Hayek, devlet müdahalesinin gerekli olduğu alanlarda devletin tekel bir konumda olmaması gerektiğini söylemektedir. Çünkü bilinçli bir şekilde planlanmış olan amaçların sınırları tam olarak belirlenemeyeceği için devletin planlı faaliyetlerinin rekabete açılması gerekmektedir. Dolayısıyla, devlet tarafından sunulacak olan her türlü mal ve hizmetin özel piyasaları teşvik etmek amacıyla özel sektöre açılmasını, özel sektörden ihtiyaçlarını karşılamak isteyenlerin de masraflarının vergilerle finanse edilmesi gerektiğini söylemiştir. Fakat Hayek bu önerisini, adalet ve savunma hizmetleri dışında kalan her türlü devlet tekelindeki hizmetler için sunmuştur (Pennington, 2007: 181-182).

Hayek'in devlet tekeline bırakılmaması hususunu önemle vurguladığı bir diğer hizmet posta ve para basma hizmetleridir. Ona göre, bu hizmetlerin sunumunun devlete verilmesi duru-

munda hükümetin yetkileri daha da artırılmış olunacak ve siyasi gücün etkisiyle bireyler birtakım risklerle karşı karşıya kalınacaktır. Posta hizmetinin devlete bırakılması durumunda bireylerin haberleşmeleri denetim altına alınmakla birlikte devlet bu hizmetten gelir elde etme amacı güdeceği için bireyler üzerinde bir yük meydana gelecektir. Bunun yanı sıra devletin böyle bir tekele sahip olması kamu kurumları arasında şantaj, yolsuzluk vb. yozlaşmaları da beraberinde getirecektir (Hayek, 1997: 89). Aynı şekilde para basma tekelinin de devlet elinde bulunması ile birlikte politik veya siyasi kaygılar ile belirlenecek para politikalarının uygulanması sonucunda ekonomik istikrarsızlıklar ortaya çıkacak ve devletin sahip olduğu yetki ve gücü kontrol edilemez bir hal alacaktır.

Hayek devlet faaliyetlerinin sınırlandırılmasını sonucunda ekonomik çıkarları denetim altında tutabilecek ve bu çıkarlar arasında anlaşmazlık çıktığı zaman ekonomik hayatta kurallar belirleyecek uluslararası bir siyasi gücün olması gerektiğini söylemektedir. Bu otorite barışçıl ilişkiler sağlayacak ve liberal bir devletin gücünü koruyarak asgari seviyede bir güce sahip olacaktır. Fakat bu tür bir gücün tehlikeli hale gelmesinin yani gücün kötüye kullanılmasının engellenmesi için bu gücün hukukun üstünlüğü ilkesi ile sınırlandırılmasını da önemle vurgulamıştır. Hayek'e göre, böyle bir otoritenin varlığı; devletlerin iç işlerinde serbest bırakıldığı ve sınırlandırılmış bir takım güçlerinin uluslararası bir hükümete devrettiği yönetim tipi olan federalizm ile mümkün olacaktır. Böylece uluslararası otorite ile oluşacak uluslararası hukuk; hem devletin bireyler üzerindeki hem de devletlerin ulusal topluluklar üzerindeki despotizmini engelleyen özgür insanların var olduğu bir topluluğu mümkün kılmaktadır (Hayek, 1995b: 226).

5. Özgürlüklerin Korunmasında Devletin Rolü

Özgürlük kelime anlamıyla, herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın insanın kendi iradesine kendi düşüncesine dayanarak davranması ve karar vermesi durumudur (TDK, 2016). Yani özgürlük, insanın düşünce ve davranışlarında dış faktörlerin etkisinde kalmaksızın belirli kurallar çerçevesinde istediği şekilde hareket edebilmesi anlamına gelmektedir. Hayek perspektifinde özgürlük, hukukun üstünlüğü çerçevesinde bulunan bütün değerlerin temel kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle düşünür, bireylerin davranış ve hareketlerinde bir diğer bireyin baskı ve zorlaması altında kalmamasını özgürlük olarak tanımlamaktadır (Hayek, 1960: 11). Aynı zamanda Hayek özgürlüğü, bireylerin sahip olduğu bilgileri kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmesi olarak da ifade etmektedir. Hayek, bu tanımı yaparken Adam Smith'in "bireyler kanunlara uygun davrandığı sürece özgürdür" düşüncesini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Hayek, 1996: 85). Hayek'in düşüncesindeki özgür bir topluma; negatif karakterli olarak bilinen barış, adalet ve özgürlük değerleri yol göstermektedir. Bu değerler önderliğinde devlet faaliyetlerini sınırlandıran kurallar belirlenmekte ve bu kurallar toplumdaki her bireye uygulanmaktadır (Yayla, 1993: 135).

Hayek'in düşüncesindeki özgürlük kavramı; hukukun üstünlüğü çerçevesindeki özgürlüktür ve bu düşüncesinin temelinde Kant'ın deontolojik ahlak anlayışı bulunmaktadır. Yani, bireylerin yapacakları davranışları sonucunda bir başka bireyin hak ve özgürlükleri zarar görecektse ahlaki açıdan yanlış olarak kabul edilir ve buna bağlı olarak bireylerde otokontrol mekanizması sağlar. Bu anlayış çerçevesinde ise, bireyler davranışlarını sınırlayarak hem kendi hem de başkalarının özgürlüğünü korumakta ve böylece adalet psikolojisi ile kanun hâkimiyeti arasında da bir ilişki ortaya çıkmaktadır (Akyıldız, 2008: 37).

Hayek'in özgürlük anlayışı "negatif özgürlük" anlayışıdır. Yani bireylerin bir başkası tarafından otorite altına alınmadığı ve kişisel isteklerin herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın

gerçekleştirebilme düşüncesi negatif özgürlük olarak değerlendirilmektedir. Hayek için bir bireyin özgür olması; herhangi bir kimsenin keyfiyetine bağlı olmaksızın, kendi istek ve planları doğrultusunda hareket edebilmesi anlamına gelmektedir (Hayek, 1960: 12). Dolayısıyla düşünür açısından değerlendirildiğinde, özgürlük kavramından anlaşılması gereken insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde bireysel özgürlüğün sağlanabildiği durumun varlığıdır. Çünkü özgürlük insan ilişkileri sonucu ortaya çıkan sosyal bir olaydır.

Hayek'e göre, özgürlük sosyal yaşam ve ilişkiler için olmazsa olmaz en temel ilkedir. Yani toplumun birtakım özelliklerinden dolayı özgürlüğün varlığı gereklidir. Bu görüşünü ise bazı nedenleri ileri sürerek açıklamaktadır. İlk olarak, sosyal olayların karmaşık olması ve bunları etkileyen faktörlerin farklılık göstermesi nedeniyle ortaya çıkacak sonuçların da belirsiz olması ve topluma yapılacak herhangi bir müdahalenin tepkiye neden olacağıdır. İkincisi ise, bilginin sınırlılığı ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, insan aklı ve bilgisi her olayı eksiksiz ve tam olarak kavrayabilecek nitelikte olmadığı için toplumda çıkabilecek olayların neden olacağı sonuçların tahmin edilmesinin de mümkün olamayacağıdır. Böyle bir durumda ise, bireyler sınırlı bilgi ve deneyimleri ile yaşanan olaylar karşısında özgürlüklerini korumaya çalışacaklardır (Hayek, 1996: 28). Yani, hem sosyal düzenin var olabilmesi ve sosyal ilişkilerin devam edebilmesi hem de sınırlı olan bilginin deneyimlerle artırılabilmesi için özgürlüğün gerekli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Hayek'e göre özgürlük kavramının karakteristik yapısı içerisinde bulunması gereken bazı özellikler vardır. Bunlar; genellik ilkesi, keyfiyetin önlenmesi, bireylerin karar ve tercihlerinde bağımsız hareket edebilmesi ve mülkiyet haklarına sahip olan bireylerdir. Hayek'in belirttiği bu temel karakteristik özelliklerin gerçekleşmesi ise zorun olmamasına bağlıdır. Fakat özgürlüğün sağlanabilmesi için zorun tamamen ortadan kalkması da mümkün değildir. Dolayısıyla, bu durumda özgürlüğü koruma görevinin devlete verilmesi olayı vuku bulmaktadır. Hayek, devlete verilen bu yetkinin hukuk kuralları ile çerçevesinin belirlenmesi, yani devletin yetkilerinin sınırlandırılması ve bu sınırlar içerisinde özgürlüğü koruması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü sınırlandırılmayan yetkiler sonucunda bireysel özgürlüklerin korunması bir yana, bu hakkın tamamen devlet tarafından ele geçirilmesi durumu da söz konusu olabilmektedir.

Hayek'in düşüncesinde bireyler özgürlüklerinin kısıtlanmayacağını hukukun üstünlüğü ilkesi sayesinde bilmektedirler. Hayek'in "negatif özgürlük" adını verdiği kavramın diğer bir ismi hukukun üstünlüğüdür. Yani, özgürlük kavramının iki farklı yönü vardır ve bunlardan ilki zorlamaların olmaması, diğeri ise hukukun üstünlüğü ilkesidir (Günör, 2008: 106). Hayek'in özgürlük ile kanunlar arasında kurduğu ilişki, özgürlük ve zor arasındaki ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Devlet de zor kullanan bir kurum olması nedeniyle, bireyler hem bu zor kullanma tekeliyle karşı karşıya kalıp hem de özgürlüklerini koruyabilme çabası içine girmişlerdir. Hukukun üstünlüğü denilen kavram ise özgürlük ve zor kullanma sorununa çözüm olmaktadır (Yayla, 1993: 31). Hukukun üstünlüğü zor kullanma yetkisini devlete verirken aynı zamanda devleti sınırlandıran ve özgürlüğü zor kullanma tehdidine karşı koruyan genel bir kuraldır.

Hayek'e göre özgürlük, özgürlükleri korumak amacıyla konulmuş kurallara uyacak kişilere verilmelidir. Özgürlük; sınırlandırılmış kurullarla hukuk güvencesi altına alınmalıdır (Hayek, 2009: 208-209). Dolayısıyla, düşünürün özgürlük anlayışının "sınırlı devlet" anlayışıyla ilişkili olduğu da görülmektedir. Çünkü devletin olmadığı bir toplumda çatışma veya kaos gibi nedenlere bireylerin özgürlüklerini koruyacak bir kurum da olmayacaktır. Bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olan devlet; aynı zamanda bireylerin özgürlüklerine karşı bir tehditte

oluşturmaktadır (Kalfa Ataay, 2016: 138). Bu nedenle hem özgürlüğün sağlanması hem de korunması amacıyla devletin yetkileri sınırlandırılmalı, kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmeli ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde bir devlet anlayışı olmalıdır. Hayek için özgür bir toplum adil davranış kuralları çerçevesinde oluşturulmalıdır. Böylece toplumda yönetenler ve yönetilenler aynı kanunlara tabi olmakta, keyfi davranışların ortaya çıkarttığı ayrımcılığın önüne geçilmekte ve otorite tarafından yapılacak olan her türlü müdahalelerin çerçevesi belirlenmektedir.

Düşünür için özgür bir toplum, adil davranış kuralları tarafından inşa edilmelidir ve ortaya çıkabilecek otoritelerin müdahaleleri sınırlandırılarak özgürlük teminat altına alınmalıdır. Diğer bir deyişle, sınırlı yönetim anlamına gelen anayasacılık ile özgürlüğün muhafaza edilmesi mümkündür (Güneş, 2009: 48). Bireyler arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese uygulanan adil davranış kurallarına dayalı olan bir toplumda özgürlüğün varlığından söz edilebilmektedir. Adil davranış kuralları sayesinde bireyler hangi durum karşısında neyi yapacağını veya yapamayacağını bilmekte ve böylece hiç kimse bir başkasının özgürlük alanına müdahalede bulunamamaktadır. Önemli olan kendiliğinden işleyen düzen içerisinde bireysel özgürlüğün adil davranış kuralları ile güvence altına alınarak hem bireylerden hem de devletin zor kullanma tekelinden kaynaklanabilecek tehditlerin önüne geçilmesidir (Güngör, 1996: 219).

Sonuç olarak, devletin zor kullanma yetkisinin genel ve soyut kurallarla sınırlandırılıp keyfilik ortadan kaldırılmasıyla, bireyler bu kurallar doğrultusunda hareket etmekte ve kendi planlarına göre hayatlarına yön vermektedir (Hayek, 1960: 21). Belirli kuralların uygulanması ve bu doğrultuda hareket edilmesi ile bireysel özgürlükler korunmakta ve hukukun üstünlüğü ilkesinin olduğu bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır. Yani yasaların, kuralların veya otoritenin hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olması sonucunda özgür bireylerin yaşadığı bir toplumun oluşması sağlanmaktadır.

6. Sonuç

Hayek'e göre içinde yaşadığımız düzen insan faaliyetleri sonucunda oluşmuş olan spontane bir düzendir. Yani belirli amaçlar doğrultusunda oluşturulmaktan ziyade, insanların faaliyetleri ile kendiliğinden oluşmuş bir düzenin varlığı söz konusudur. Ona göre doğadaki her şey doğal seleksiyon sonucunda kendiliğinden meydana gelmekte ve belirli kuralların izlenmesi ile bu süreç devam etmektedir. Başka bir deyişle, insanlar ve doğadaki canlılar da dâhil olmak üzere, kendiliğinden oluşan düzende bulunan bütün varlıklar içgüdüsel olarak hareket etmekte ve böylece evrim süreci içerisinde düzenin oluşumuna katkıda bulunmaktadırlar. Yaşadığımız evrenin kendiliğinden oluştuğunu savunan liberal düşünür Hayek'in devletin sınırlandırılmasına yönelik düşünceleri de buradan doğmaktadır. Çünkü ona göre kendiliğinden işleyen bir düzenin varlığından söz ediyorsak; bu düzenin dışarıdan herhangi bir müdahaleye maruz kalmaması gerekmektedir. Yani zorunlu kalınmadığı müddetçe devlet tarafından bu düzene müdahale edilmemesi, sadece gerekli alanlarda düzenlemeler ve kontroller yapılmalıdır. Bu noktada Friedrich August von Hayek, devletin yetkilerini sınırlandıracak olan faktörün hukukun üstünlüğü ilkesi olacağını önemle belirtmektedir. Bunun nedeni ise, hukukun üstünlüğü ilkesi temelinde oluşturulmuş bir devletin yetki alanlarının belirlenip, bu çerçevede dâhilinde müdahalesinin mümkün olabilmesidir. Sonuç olarak, düşünürün perspektifinden hareketle, gerek piyasada gerek kamusal faaliyetlerin sunumunda gerekse özgürlüklerin korunmasında devletin üstleneceği rol; hukukun üstünlüğü çerçevesinde sahip olacağı sınırlı güç ve yetkileri aracılığı ile regülatörlük görevini yerine getirmek olmalıdır.

Kaynaklar

- Aktan, Coşkun Can (2008), *Yeni İktisat Okulları*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Akyıldız, Hüseyin. Tartışılan Boyutlarıyla" Homo Economicus", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2008, C. 13, S. 2: 29-40.
- Ataay, Ceren Kalfa (2016), "Hayek ve Friedman'ın Devlet Anlayışı", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1: 129-151.
- Boykin, Scott A. (2010), "Hayek on Spontaneous Order and Constitutional Design", *The Independent Review*, Vol. 15, No. 1: 19-34.
- Crespigny, Anthony De (1981), F. A. Hayek, İlerleme için Özgürlük. İçinde *Çağdaş Siyaset Felsefecileri* (ss.59-75), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güngör, Süleyman (1996), "Yeni Sağın Temsilcisi Olarak Hayek ve Demokrasi Bakışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1: 213-227.
- Günör, Recep Batu (2008), *Friedrich A. Von Hayek'in Siyaset Felsefesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, Ferhat (2009), *Modern Liberalizmde Adalet Kavramı: F. A. Hayek ve J. Rawls Üzerine Bir İnceleme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hayek, Friedrich August (1945), "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, Vol. 35, No. 4: 519-530.
- Hayek, Friedrich August (1960), *The Constitution of Liberty*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayek, Friedrich August (1968), *The Confusion of Language in Political Thought: With Some Suggestions for Remediating it*, Institute of Economic Affairs.
- Hayek, Friedrich August (1995a), *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*, Çev. M. Erdoğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, Friedrich August (1995b), *Kölelik Yolu*, Çev. T. Feyzioğlu ve Y. Arsan, Ankara: Liberte.
- Hayek, Friedrich August (1996), *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, Çev. A. Yayla, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, Friedrich August (1997), *Hukuk Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasal Düzeni*, Çev. M. Öz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, Friedrich August (2009), "Liberalizm", *Liberal Düşünce*, Çev. Ünsal Çetin, C. 14, S. 55: 197-224.
- Klein, Peter G. (2014), "Friedrich A. Hayek: Avusturyan Ekonomist ve Sosyal Teorisyen", *Liberal Düşünce*, Çev. Ünsal Çetin, C. 19 S. 76: 133-145.
- Marmefelt, Thomas (2009), "Human knowledge, rules, and the spontaneous evolution of society in the social thought of Darwin, Hayek, and Boulding", *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 71, No. 1: 62-74.
- Miller, Eugene F. (2010), *Hayek's The Constitution of Liberty: An Account of Its Argument*, London: The Institute of Economic Affairs.
- Ogus, Anthony I. (1989), "Law and Spontaneous Order: Hayek's Contribution to Legal Theory", *Journal of Law and Society*, Vol. 16, No. 4: 393-409.
- Özalp, Ahmet (2000), *Hayek ve Refah Devleti Eleştirileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pennington, Mark (2007), "Hayekçi Siyasal İktisat ve Müzakareci Demokrasinin Sınırları", *Liberal Düşünce*, C. 12, No. 45: 167-186.
- Rubin, Pau H. ; Evelyn Gick (2004), Hayek and Modern Evolutionary Theory, In *Evolutionary Psychology and Economic Theory* (pp. 79-100), Emerald Group Publishing Limited.
- Sarangi, Prakash (1995), "State as Spontaneous Order: An Analysis of Hayek's Thought", *The Indian Journal of Political Science*. Vol. 56, No. 1/4: 45-57.
- Türk Dil Kurumu, "Özgürlük", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&ke-lime=%C3%B6zg%C3%BCr%C3%BCK, (Erişim: 12.01.2018).
- Vaughn, Karen I. (1999), "Hayek's Implicit Economics: Rules and the Problem of Order", *Review of Austrian Economics*, Vol. 11, No. 1: 129-144.

Yay, Turan. (1993), *F. A. Hayek'te İktisadi Düşünce*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Yayla, Atilla (1993), *Hayek'in Sosyal Teorisi, İçinde Özgürlük Yolu*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Yılmaz, İlkay (2010), "Friedrich August Von Hayek", *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler* (ss. 449-515), Ed. Çetin Vey-sal, İstanbul: Etik Yayınları.

Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü Yeniden Kabilecilik mi?

Emrah Konuralp¹

Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü, Yeniden Kabilecilik mi?

Öz

Çeşitli öğelerin bir araya gelmesiyle üretilen, biçimlenen, değişen, dönüşen, yeniden üretilen etnik kimliği oluşturan öğelerin başında gelen milliyet, ırk, sınıf, din, toplumsal cinsiyet ve dil kimliği oluştururken genellikle iç içe geçer ve tikel bir etnik kimliğin tarihsel biçimleniş koşulları dolayısıyla bu öğelerden hangisinin diğerlerine göre baskınlığı değişkendir. Bu makalede kimlik kavramının öznel ve öznelerarası boyutlarından hareketle etnisite-milliyet etkileşimi üzerinden çözümlemesi yapılmaktadır. Tikelin evrensel bağının koptuğu çokkültürcü paradigmanın kimlik çatışmalarını çözmek bir yana demokratik toplumu temsileştirme tehlikesine dikkat çekilirken yeniden kabileselleşme olarak adlandırılabilir olan kabilecilik dönüş eğilimi ele alınmaktadır. Bu anlamda, çokkültürcülüğün çelişkilerine işaret etmek adına bu makalenin temel amacı, akraba kavramları olan *etni* ve ulus ile etnisite ve milliyetçilik arasındaki -parçalanmış toplumlara yol açan ilişkileri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Etnisite, Milliyet, Çokkültürcülük, Yeniden Kabilecilik

Oscillation of Identity between Ethnie and Nation: Multiculturalism or Retribalism?

Abstract

Ethnic identity is produced, formed, transformed, reproduced through the combination of many aspects like nationality, race, class, religion, gender and language. The aspects are intertwined while a particular identity is composed in reference to the mediation of its specific historical conditions and the aspects taking upper hand are highly correlated with these conditions. In this article, departing from its subjective and intersubjective dimensions and going through the interaction between ethnicity and nationality, the concept of identity is analysed. The multiculturalist paradigm, in which the link between particular and the universal is broken, is far from solving the identity conflicts. This paradigm implies the trend of retribalisation jeopardising the very bases of democratic society. In this respect, to address the contradictions of multiculturalism, the basic purpose of this article is to put forward the relationships between family concepts of *ethnie* and nation, and between ethnicity and nationalism resulting in fragmental societies.

Keywords: Identity, Ethnicity, Nationality, Multiculturalism, Retribalism

1. Giriş

Dünya genelinde etnik çatışmaların dirilişi ve süreğenliği etnisite kavramının gündemde kalmasını sağlarken kimlik sorunsalı da bu kavramın boyunduruğunda ele alınır. Batı dillerindeki, örneğin İngilizcedeki karşılığı *identity* olan ve Latince “aynı” anlamına gelen *idem* köküne dayanan kimlik, sözcük anlamı bakımından da bireyin ve toplumun düşün dünyasına uzanır. Bir taraftan, özel sorunlarla kamusal sorunları birleştiren bir kavramdır kimlik (Jenkins, 2008: 16)... Bir anlamda, birey kendi gerçekliğinden soyutlama yaparak kamusal alanla bağlantı kurar. Bunun yanı sıra birçok sosyal ve beşeri bilim disiplinin ortak inceleme nesnesidir etnik kimlik ya da kısaca kimlik.

Kimlik sorunsalının betimsel çözümlemesinin yapıldığı bu makalenin temel amacı, çokkültürcülük paradigmasının modern toplumlara etkisini tartışmaktır. Sonuç olarak da benimsenen kuramsal çerçeveye göre değişen -sınıf, ulus, devlet gibi- evrensel özneleri ya da kategorileri

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, emrah.konuralp@metu.edu.tr, yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0003-3667-8107>.

parçalayan tikelci etkinin kimlikleri biricikleştirerek, tıpkı ilkel toplumlardaki kabilecilik gibi, modern toplumlarda yeniden kabileselleşme olarak kavramsallaştırılabilecek olan eğilimleri güçlendirdiği savunulmaktadır.

Kimlik kavramı üzerinden bir bilimsel çözümleme yapılırken farklı yaklaşımların geliştirildiği görülür. Bu farklı yaklaşımlar çeşitli öğelerin birbirleriyle etkileşim düzeyi ve biçimine göre çeşitlenir. Karşılaştırmalı etnisite çalışmaları yapabilmek için bu yaklaşımlar kullanılarak bir ortak model oluşturmak mümkündür. Burada not edilmesi gereken nokta, etnik kimliği bir alt kimlik-üst kimlik sınıflandırmasından çıkararak bir grubun veya bireyin aitlikler, benzerlikler ve farklılıklar üzerinden nasıl tanımlandığı ya da kendini nasıl tanımladığı konusuna odaklanılmasının önemidir.² Dahası, “*Biz kimiz? (Ben kimim?)*” sorusunun yanıtının etnik kimlik çerçevesinde verilmesi tam da kimliğe “benzerlik ve farklılık ilişkilerinin sistematik olarak kurulması ve anlamlandırılması” (Özdemir, 2012: 171) açısından dinamik bir ilişkisellik kazandırır. Bu ilişkisellik, bir kimliğin monadik olarak kendisi içinde ve kendisi için tanımlanmasını mümkün kılmazken “o nedenle, herhangi bir kimliğin kuruluşunda, başka bir şeyle bağlantı mutlak bir zorunluluktur ve bu bağlantı, doğası itibarıyla olumsal olmalıdır” (Laclau, 2000: 142).

Günümüz toplumlarından çok daha türdeş toplumlar için geliştirilmiş kavram, kurum ve kurumların geçerliliği farklılık üzerine kurulu tikel kimliklerin çoğulluğu sorunuyla daha da hırpanılmıştır. İşte ulus, o kurum ya da kavramlardan biri olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla, kimliğin ele alınışında geçmiş varsayımların bakiyesi olarak ulusun tikel kimliklerle karşılaştırıldığında görece daha evrensel bir kategoriyken çokkültürlülük³ yüzleştikçe kapsayıcılığı da aşındığı söylenebilir. Oysa, “belli ortak evrensel değerler yoksa, söz konusu tikel gruplardan daha büyük bir topluluğa aidiyet duygusu yoksa, ortak varoluşun nasıl mümkün olacağı” (Laclau, 2000: 89–90) sorusu yanıtız kalır. İşte ‘yeniden kabilecilik’ olarak adlandırabilecek ve çoğulculuğu garanti etmeyen ve hatta kırılğanlaştıran bir çoğulluğa geçiş böyle bir yanıtızlığın ürünüdür. Bu yanıtızlık durumunun tikelliklerin evrensellelikle bağı yeniden kurulmadıkça aşılması olası değildir.

İncelenmek üzere masaya yatırıldığında görülebilir ki, etnik kimlik birçok öğenin bir araya gelmesiyle üretilir; biçimlenir; değişir; dönüşür; yeniden üretilir. Kimliği meydana getiren öğelerin başında milliyet, ırk, sınıf, din, toplumsal cinsiyet ve dil geldiği söylenebilir. Bu ve diğer öğeler, bir etnik kimliği oluştururken genellikle iç içe geçer ve tikel bir etnik kimliğin tarihsel biçimleniş koşulları dolayısıyla hangisi veya hangilerinin diğerlerine göre daha baskınlık sergilediği değişkenlik gösterir. Dolayısıyla, bu öğeler her bir etnik kimliğin özgüllüğünde tek tek ele alınmalıdır. Ayrıca din, milliyet, dil, sınıf gibi etnik kimlik öğeleri ırk ve toplumsal cinsiyet gibi öğelere nazaran koşullar ve bireylerin tercih, seçim, öncelikleri ile esnek olarak biçimlenebilirken, doğuştan gelen unsurların görece sabitliği etnik kimlik sorunsalını müphemleştirir. Diğer

² Max Weber’in *Verstehen* sosyolojisinden yola çıkarak gelişen etnometodoloji, sıradan insanların sağduyusunun ifadesi olan gündelik dilin toplumsal yaşamın üretiminde ve yeniden üretimindeki rolüne odaklanır (Giddens, 2000: 242–43). Sağduyu anlayışının toplumun yapısı ve örgütlenişi üzerindeki etkisiyle ilgilenen etnometodoloji açısından kimlik sorunsalına yaklaşıldığında sosyal eylemler, kimlikler ve başka sosyal görüngüler gözlemlenebilir, raporlanabilir ve betimlenebilir tipte eylem veya kimliklerse bunların izlenebilir/hesap-verilebilir olduğu söylenir (Berard, 2005: 13). Kritik olan nokta şu ki, araştırmacının amacı sosyal yaşamı katılımcıların anladığı gibi anlamak değil, bu anlamının meydana geldiği yöntemleri belirlemektir (Babbie, 2001: 283). Bireysel anlamlandırmadaki özneliğinin ötesinde sosyal bir görüngü olan kimliğin öznelerarası boyutu da bulunmaktadır. Kimlik sorunsalının özne ve öznelerarası boyutlarının diyalektik ilişkisi üzerinden ele alınması ve kimliğin inşa sürecindeki yöntemlerin etnometodolojik paradigma çerçevesinde değerlendirilmesi daha kapsayıcı sonuçlar verecektir.

³ Parekh’e (2002: 7) göre çokkültürlü bir toplum iki ya da daha çok sayıda kültürel topluluğu içinde barındıran toplumdur.

bir ifadeyle, etnik kimlik özsel, verili ve durağan bir kişisel özellik midir, yoksa akışkan bir tercih midir sorusu birçok kimlik tartışmasının nirengi noktasıdır.

Etnik kimliği incelerken kimliğin öğelerinin dışında etnisite ve/veya milliyetçilik kuramlarıyla birlikte düşünmek yerinde olacaktır. Kimlik sorunsalını ve özellikle kimliğin oluşumuna ilişkin kuramsal yaklaşımları ele alırken üç temel etnisite kuramı dikkat çeker. Bunlar “ilkçilik” (*primordialism*), “durumsalcılık” (*circumstantialism*) ve “inşâcılık”tır (*constructionism*).

Nesnel etmenleri vurgulayan sosyal Darwinizm ve asimilasyonculuk gibi kendisini önceleyen kuramlara göre öznel öğelere ağırlık veren ilkçilik, kimliğin oluşumundaki duygusal ve milliyet, ırk, dil, din, kültür, doğum yeri ve benzeri ilksel bağların rolüne odaklanır (Freeman, 1998).

Etnik kimliklerin derin köklerinden çok etnik toplulukların karşılaştığı durumların, koşulların ve içinde buldukları bağlamın bir ürünü olduğunu savlayan durumsalcılık, bireylerin veya grupların, insan doğası gereği kendi çıkarlarına olan tercihler doğrultusunda dinsel, ırksal, ulusal (çoklu) kimliklerinden yararlanarak harekete geçtiğini/geçirildiğini; etnisitenin ya da milliyetçiliğin siyasal elitin amaçları doğrultusunda kullanılan bir araca dönüştüğünü savunur (McKay, 1982).

Etnisite ve milliyetçilik konularındaki yaklaşımına sıkça başvurulmuş İngiliz sosyolog Anthony D. Smith (1994: 48) de etnik kimlik konusuna yaklaşımın iki kutupluluk yansıttığına dikkat çekerek bir kutupta “kültürel örüntüleri doğası gereği sabit addeden” ilkçiliğin, diğer kutupta “etnik duyguları ‘stratejik’ bakımdan manipülasyona müsait ve kültürel olarak da mütemadiyen şekil verilebilmiş gibi telakki eden” araçsalcılığın⁴ bulunduğunu söyler ve bu kutupsallığın aşılmasıyla “kimlik kavramının bizzat kendisinin tarihsel, öznel ve sembolik bakımdan yeniden inşâsının” gerekliliğini savunur. Bu kapsamda, içerden ya da dışardan değişim isteklerinin yayılmasına bağlı olarak etnik kimliğin de değişkenliğine dikkat çeken inşâcılık, ilkçiliğe ve durumsalcılığa ait öğelerin birleşimini yansıtarak gruplara kimliklerini yaratmada, biçimlendirmede, yeniden biçimlendirmede bir çeşit eylemcilik atfeder (Cornell ve Hartmann, 1998). Dolayısıyla, etnisite doğanın bir ürünü değil, önce doğa tarafından verilen ama doğa tarafından bitirilmeyen olasılıkların işlenmesi ve damıtılmasını içeren süreçler yoluyla insanların eylem ve özdeşleştirmelerinin sonucudur (Baumann, 1999). İnşâcı yaklaşım doğrultusunda bir çıkarsama yaparak ulusun bir *hayali (siyasal) cemaat* (Anderson, 1993)⁵ olduğu ve/veya önceden var olan etnik bağlar ve duygular temelinde kurularak çoğunluğun zihninde yankılanan semboller, hatıralar, mitler ve gelenekleri kullanan bir milliyetçilik yoluyla harekete geçirildiği iddia edilebilir (Smith, 1998).⁶

Travmanın kültürel birimin kimliği üzerindeki etkisi tarih ve kader birliği düşüncesiyle süreklilik duygusunu oluşturan kültürel öğelerin bozulma derecesine göre değişkenlik gösterir (Smith, 1994: 48–49). Burada Smith’in (1994: 49) ana sorunsalı savaş, işgal/fetih, sürgün, köleleştirme,

⁴ Smith’in ‘araçsalcılık’ olarak adlandırdığı yaklaşım burada ‘durumsalcılık’ olarak karşılanmıştır.

⁵ Benedict Anderson’a (1993: 20) göre ulus, “kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir topluluktur.”

⁶ Etno-sembolikçiler, milliyetçiliği modern bir siyasal olgu olarak ele alan modernist yaklaşımlara karşı eleştireldir (Özkırımlı, 2008: 208). Etno-sembolikçi kampta görülen Anthony D. Smith’in bu yaklaşımı modernizmle sentezlemeye çalıştığı söylenebilir (Özkırımlı, 2008: 209). Bir anlamda modernist ve gelenekselci okulların Smith’in yaklaşımında bileşime girdiği söylenebilir (Somersan, 2008: 79). Smith (1998: 226) kendi yaklaşımını şu şekilde tanımlar: “Modernitenin koşulları ulusların, ulusal devletlerin ve milliyetçiliğin yeryüzünün her tarafında tekrarlanmasını açıkça destekler. Bu, bizi birçok ulusun, önceden beri var olan-hatta bunların çok ötesine geçtikleri zamanda bile- etnik bağlar ve duygular temelinde kuruldukları ve milliyetçiliklerinin harekete geçirmeyi istedikleri ‘halk’ın çoğunluğunca yankılanan bu etnik sembolleri, hatıraları, mitleri ve gelenekleri ister istemez kullandıkları üzerine kurulu etno-sembolikçi savı kabul etmeye yönlendirir.”

göç, din değiştirme gibi travmatik olayların, “kültürel farklılaşmanın sınır çizici ‘kültürel işaretlerini’ teşkil edecek olan çizgilerden hangilerini sabit kılacağı meselesi babında, bir yandan onları ‘dışardakiler’den ayırt ederken öte yandan topluluğun nesillerini de birbirine bağlayan temel mit, sembol, hafıza ve değer kalıplarını ne ölçüde tahrif ettiği ya da değiştirdiğidir.” Burada ulusal kimlik duygularının jeopolitik imgelemlerden ayırlamayacağını; ancak, jeopolitik imgelemlerin söz konusu duygulardan daha somut dünya modellerine tahvil edildiğini söyleyebiliriz (Dijkink, 1996: 11).

Kimliğin oluşumu, biçimlenişi ya da değişimi sürecinde travmaya koşturarak devlet kurma, askeri hareketlilik, örgütlü din etnik billurlaşmayı sağlayan ve Smith’in (1994: 50) gönderme yaptığı temel güçlerdir.

Etnisite kuramlarının yansıttığı kutupsallık ve çeşitlilik, ister istemez etnisiteye ilişkin kuramsal yaklaşımların geçerliliğinin de sorgulanması sonucunu beraberinde getirir. Örneğin, ne bir etnisite kuramı olabileceği ne de ‘etnisite’nin bir kuram olarak görülebileceğini savunan Steve Fenton (2003: 2), bunun yerine, ‘etnisite’, ‘ırkçılık’ veya ‘ulusal kimliği’ sosyal ve kuramsal anaakımdan ayırmayı reddetmek üzere etnik kimlikleri materyal ve kültürel bağlamda anlatan bir modernite, bir modern sosyal dünya kuramı olabileceğini ifade eder. Fenton’a (2003: 2) göre bu, etnisiteye ilgiyi yeniden modern dünyanın yapılanışı, sınıf oluşumları ve sınıf kültürleri, kamusal yaşamda uyumu içeren sosyolojik tahayyülün merkezine oturtmak anlamına gelir. Smith’e benzer şekilde etnik grupları hem gerçek hem de inşa edilmiş olarak gören Fenton (2003: 10), bu inşayı kimin gerçekleştirdiğine dair soruyu yanıtlarken, gruba dahil olan insanların kendileri dışında üç faile daha atıfta bulunur: Birincisi, grup düşüncesi ‘biz’ tarafından değil ‘bizim için başkaları tarafından’ inşa edilebilir; tıpkı sömürge döneminde yönetici ve yerleşimcilerin ‘yerlileri’ adlandırmak üzere yarattıkları grupların süreç içinde gerçek ve ayırt edici karaktere bürünmesi gibi... (Fenton, 2003: 10). İkincisi, grup kimliğinin inşası grubun tüm üyelerinin değil grup içindeki elitlerin, partinin ya da örgütsel önderlerin işi olabilir (Fenton, 2003: 10). Üçüncüsü, gruplar devlet eylemleri, iktidar ve idari hüküm sonucu kurulabilir (Fenton, 2003: 10).

İster toprağa dayalı, ister soy yönü ağır bassın, Smith’in (1994: 7) tanımıyla, kolektif bir görüngü/fenomen olan kimliği inceleyebilmek için tek ve genel-geçer bir yöntem geliştirmek olancağı yokken, diğer taraftan karşılaştırmalı bir bakış açısıyla bu fenomeni ele alabilmek için yaygın yaklaşımlardan yola çıkılabilir. Bir sonraki alt bölümde yaygın yaklaşımlar ışığında etniklik kavramı incelenmektedir.

2. Etnisite ve Etnik Grup

Ulus ve devlet gibi örgütlenme biçimlerini önceleyen, akrabalık bağlarına dayalı özerk ve müstakil gruplar olan kabilelerin geçmişi diğer insan örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmasından yüzlerce, hatta binlerce yıl öncesine uzanır (Christie, 1998: 5). İnsanlar arasındaki benzerlikleri ve diğerlerinden farklılıkları açıklamaya yönelik olarak akrabalık bağları, ortak atalardan gelme ve kan ilişkisi inancını içerir. Weber (1978: 394) için kabile bilinci ortak atalardan ziyade öncelikle ortak siyasal deneyimlerle oluşur ve bu da ortak etnisite inancının kaynağını meydana getirir. Hatta yaşanan topraklara saldıran düşmana karşı gelişen dayanışma gibi ortak siyasal eylemler, brüt antropolojik farklılıklar ket vurmadığı sürece öznel ortak kan ilişkisi inancının kolayca gelişmesini sağlayabilir (Weber, 1978: 393). Weber’e (1978: 389) göre etnik aitliği somut sosyal eyleme sahip akrabalık grubundan ayıran en temel fark, ilkinin farz edilen bir kimlik olmasıdır.

Bir tanımdan çok basit anlamda bir hareket noktası olarak etnisitenin soy ve kültürle ilgili olduğu; etnik grupların ise ‘soy ve kültür toplulukları’ olarak görülebileceğinden yola çıkılabilir (Fenton, 2003: 3). Burada kültür geçmişle ilgili mitleri, ‘ne çeşit insanlar bulunduğu’na dair inançları, dili, giyim-kuşamı ve gelenekleri içerir (Fenton, 2003: 13). Sonraki adımda da etnisitenin soy ve kültürün sosyal inşası, seferberliği ve bunlar üzerinden yapılan bir sınıflandırma sistemi içinde vücut bulan anlamları ve çıkarımları kapsadığı söylenebilir (Fenton, 2003: 3). İnsanlar veya halklar sadece kültürlere sahip olmaz ya da ataları paylaşmaz; bu tartışmaya açık iddialara dayanarak topluluk düşüncesine doğru yönelir (Fenton, 2003: 3-4). Ancak etnik grupları ‘gerçek’ ‘soy ve kültür toplulukları’ olarak ele almak bu grupları aşırı somutlaştırmak tehlikesini barındıracağından, bunlar kesinkes salt ortak ata ve kültürü paylaşmaktan çok genellikle toplumsal açıdan ‘inşâ’, ‘hayal’ ya da ‘icat’ edilmiş olarak görülür (Fenton, 2003: 4). Bu noktada Fenton (2003: 2) etnik grupları, ‘toplumsal olarak inşa edilmişlik’ ile derin ve ‘gerçek’ olarak ele almak arasında orta yolu tutmayı önerir: bu gruplar hem ‘inşa edilmiş’ hem de ‘gerçek’ olabilir.

Paul R. Brass (1996: 85), etnik grupları tanımlamanın nesnel nitelikler yönünden; öznel duygulara atıfla; ve davranışla ilgili olmak üzere üç yolundan söz ederken analitik açıdan dil, lehçe; ayırt edici giyim-kuşam, beslenme biçimi ya da gelenekler; din veya ırk gibi nesnel kültürel imleçlerin altını çizer. Burada etnisitenin kültürel temeline vurgu etnik kategorileri sınıf, toplumsal cinsiyet veya yaş derecelerine dayanan sosyal kategorilerden ayırmaya yarar (Brass, 1996: 85). Anthony D. Smith’in (1994: 41) tanımıyla etnik grup, “soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir.” Etnik topluluğu karşılamak üzere Fransızca kökenli *ethnie/etni* sözcüğünü tercih eden Smith (1986: 22-30), etnik topluluklara kolektif özel bir ad, ortak soy miti, ortak tarihsel anılar, ayırıcı ortak kültür unsurları, bir toprak parçasıyla özel bağ, dayanışma duygusu gibi nitelikleri atfeder. Bir topluluk bu niteliklerden ne kadar çoğuna sahipse Smith’in ideal *etni* tipine o kadar yaklaşıyor.⁷ Etnik topluluktan farklı olarak etnik kategori, bu kategori dışında kalanlarca “ayrı bir kültürel ve tarihi grup oluşturduğu düşünülen insan nüfuslarıdır” (Smith, 1994: 41).⁸ Bir grup insanın kültürün öğelerini kendi iç uyumlarını yaratmada ve kendilerini diğerlerinden ayırmada öznel ve simgesel olarak kullanmalarını içeren etnisite ise bir etnik kimlik anlayışıdır (Brass, 1996: 85-86). Dolayısıyla, kültürel simgeleri bu amaçlarla kullanan bir etnik grup, gruba dâhil etme ve gruptan dışlama ölçütlerini kurmuş öznel olarak öz bilince sahip topluluktur; statü ve tanınma iddiasına da sahiptir (Brass, 1996: 86). Ulus ise politikleşmiş ve bir siyasal sistem içinde grup hakları tanınmış özel bir etnik topluluktur (Brass, 1996: 86). Ancak buradan ulusun tek bir etnik gruptan homojen bir biçimde meydana geldiği sonucu çıkarılamaz. Ulus, bir devletin eylemine veya sınırlarına bağlı olarak oluşan bir sosyo-politik bir kategoriyken, etnik grup bu sınırlara bağlı olmaksızın kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bir kategoridir (Wallerstein ve Balibar, 1995: 92).

⁷ Smith, *etnilerin* uluslaşmaya doğru hareketinde iki güzergahtan söz ederken aynı zamanda iki *etni* tipine gönderme yapar. Bunlardan birincisi, ulusun bürokratik devletin yardımıyla birleştirildiği ve yaratıldığı yatay *etni* tipidir (Smith, 1989: 352). İkincisi ise, genellikle etelijensyanın yerelliği seferber ederek gelenek, mitler ve simgeleri nihai olarak ulus yaratma amacıyla devreye soktuğu dikey *etni* tipidir (Smith, 1989: 355).

⁸ Smith (1994: 41-42), etnik kategoriye örnek olarak Anadolu’da yaşayan Türklerin Osmanlı’nın son dönemindeki durumunu gösterir verir ve Türklerin 1900’lerden önce Osmanlı ya da İslami kimliklerinden ayrı bir Türk kimliği bilincinden yoksunluklarına ve yöresel hisimlik kimliklerine önem vermelerine değinir.

Ayrıca şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, aralarında farklar olmakla birlikte 'ırk', 'ulus'⁹ ve 'etnik grup' kuramsal ve gündelik söylemde çoğu zaman örtüşen, akraba kavramlardır (Fenton, 2003: 8). Bu kavramların paylaştığı öz, 'soy ve kültür toplulukları' olmalarıdır (Fenton, 2003: 13).¹⁰ Öyle ki, kökeni klasik Yunancadaki 'ethnos' sözcüğüne dayanan 'etnik', başta 'ulusal' ve 'yabancı' sıfatlarına karşılık gelmekle birlikte 'halklar', özellikle 'yabancı halklar', 'kabileler', 'kastlar' ve 19. yüzyıl öncesi kullanımıyla 'uluslar', 'halklar' ve hatta 'sınıflar' ile benzer çağrışımları olan 'ırk' anlamına gelmekteydi (Fenton, 2003: 15). 19. yüzyılda biyolojik ve antropolojik bilimin yükselişiyle 'ırk', insanlığın ana bölünmelerini karşılayan özel anlamına kavuşmuştur (Fenton, 2003: 15). Ancak günümüzde ırk nosyonunun katı sınıflandırma ya da genetik sistemi olarak kullanılması büyük ölçüde terk edilmiştir (Fenton, 2003: 19). Dolayısıyla, Yunancada kan bağı üzerinden kurulan birlik anlamına gelen 'genos'tan farklı olarak ortak kökenden kaynaklanan kültürel birliği karşılayan 'ethnos' sözcüğündeki köken vurgusu bugünkü kullanımıyla biyolojik olmaktan çok sosyolojik bir içeriğe sahiptir (Kurubaş, 2008: 13).

Etnik gruptan topluluğa geçiş süreci, her etnik grup için başarıyla tamamlanan bir süreç değildir; bazı gruplar bunu hiçbir zaman gerçekleştiremezken bazıları modern zamanların başında gerçekleştirmiş; bazıları ise değişik zamanlarda birçok kereler gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir (Brass, 1996: 87). Grubun kültürel mirasının zenginliği; dilinin gelişmişlik düzeyi; dinsel inançlarının ayırt ediciliği kendi başlarına o grubu diğer gruplardan daha çok iç dayanışmaya ve kalıcı olmaya yöneltmez (Brass, 1996: 88). Örneğin, ayırt edici dillerinin olmaması Amerikalı Siyahları, Birleşik Krallık'taki Keltik grupları, İbranice konuşmayan Amerikalı Yahudileri etnik kimlik anlayışı oluşturmaktan ve sürdürmekten alıkoymamıştır (Brass, 1996: 88). Bu geçiş süreci, birçok olası seçenek içinden tikel lehçelerin, dinsel uygulamaların, giyim stillerinin veya tarihsel simgelerin seçilmesini içerir (Brass, 1996: 89). Brass (1996: 89) bu süreçte tikel sosyal grupların, önderlerin veya seçkinlerin diğerlerine göre kazançlı çıktığına büyük önem yükler.

Çarpıcı sosyal değişimlere uğrayan modernleşmekte olan ve endüstrileşme sonrası toplumlarda etnik toplulukların seçkinler/elitler tarafından yaratılıp dönüştürüldüğüne gönderme yapan Brass (1996: 89), bu sürecin etnik kategori içinde ve diğer etnik kategoriler arasında rekabet halindeki elit sınıfların ve önderlik gruplarının siyasal iktidar, ekonomik çıkar ve sosyal statü için yarışma ve çatışmasını içerdiğine dikkat çeker. Ayrıca modernleşmeyle birlikte itibarın toplumun seçkin kesimlerine dikey olarak verildiği durumdan yatay olarak ortak kategorik kimliği paylaşanların eşit erişimine açık hale gelmesi de benzer bir modern açmazda kimlik üzerinden verilen bir yanıt olarak karşımıza çıkar (Taylor, 1997: 45).

⁹ Roma dillerindeki 'ulus'un karşılığı olan *nation* sözcüğü, ortak soyu paylaşan insan yığını anlamına gelen Latincedeki *natio* köküne dayanır.

¹⁰ Fenton (2003: 23), ırk, ulus ve etnik grup kavramlarının 'soy ve kültür toplulukları' çatı ifadesine eklediği anlamları şöyle özetler:

İrk, soy ve kültür topluluklarına iki ekleme atfeder: (1) 'yerel' grupların insanlığın soyut biçimde tasarlandığı örnekler olduğu düşüncesi; (2) fiziksel ya da 'görünür' farklılıklara açık gönderme yaparak ırkın farklılık ve eşitsizliklerin ana işareti olduğu düşüncesi.

Ulus, soy ve kültür topluluklarına bir ekleme atfeder: ulusların devlet veya devlet benzeri siyasal yapılarla bağdaşıklığı varsayımı.

Etnik grup, soy ve kültür topluluklarına üç ekleme atfeder: (1) bu grup, ulus-devlet içinde bir çeşit alt kümedir; (2) farklılığın ifadesinde fiziksel görünüşten çok kültüre gönderme yapılır; (3) genellikle grup 'etnik' olduğu farz edilmeyen bir çoğunluk için 'ötekî'dir (yabancı, egzotik, azınlık).

Büyük ve çok etnikli toplumlarda modernleşme ve endüstrileşme genellikle dengesiz bir biçimde ülkedeki bazı etnik grup veya bölgelerin diğerlerinden daha kazançlı çıkmasıyla sonuçlanabilir; geri kalmış kırsal kesimde yaşayanlar yerel dil veya lehçelerini aralarında dayanışma duygusu geliştirmeksizin konuşmaya devam edebilir; ve bunun da nedeni ya modernleşmenin getirdiği yeni kentsel yaşam tarzları, eğitim, kitle iletişim, ulaşım olanaklarından uzak kalmaları ya da yerel seçkilerin dış otoriteler ile işbirliği yapıp baskın etnik grubun dilini ve kültürünü benimseyerek kendi güçlerini korumayı veya artırmayı seçmiş olmaları ve böylece etnik farklılığa sahip kitlelerin etnik talepleri olmaksızın varlıklarını sürdürmesi durumudur (Brass, 1996: 89). Bu da demek oluyor ki, etnik öz bilinç, talepler ve çatışma yerel elitlerin dış elit veya otoritelerle ters düşmesiyle ortaya çıkar (Brass, 1996: 89). Bu çatışma potansiyeli, İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne devletlerarası sistemin iki önemli ilkesi olan ülke egemenliği ve kendi kaderini belirleme hakkı arasında gerilim barındırır (Christie, 1998: 3). Manning Nash'ın (1989: 127) deyişiyle, zenginlik ve rütbenin ulusların arasında ve kendi içinde eşitsiz ve yasadışı yolla dağıtıldığı bir dünyada "etnisite kargaşa için bir rezervuardır."

Etnik öz bilinç doğrultusunda özerklik talep eden gruplar ile görece daha büyük ölçüğe sahip ulus-devletlerin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruma düsturu çelişirken çokkültürlülük kavramı bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya dönük bir liberal çözüm söylemi olarak gündeme geldi. Ancak günümüzde etnik temelli birçok rekabet ve çatışmanın yaygınlaşması, ulus-devletlerin parçalanması/küçülmesi gibi bir durumu da beraberinde getirdi. Etnik bağlanmaların basitçe küresel ekonomideki sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri ile ilgili olmadığını savunan Kenneth Christie (1998: 5, 7) de bu durumu ilkel insan örgütlenme biçimi olan kabilecilik dönüşü olarak görür ve 'yeniden kabilecilik' olarak adlandırır. Bir anlamda, etnik bilinç ile kan bağı bilinci benzeştirilmiş olur. Kabilecilik milliyetçiliğe psikolojik dürtü de kazandırır (Glover, 1997: 14). Bilimin, teknolojinin ve bilginin büyük ilerleme kaydettiği günümüz dünyasında insanlığın ve aklın yeniden bölünmeye ve yeniden kabileselleşmeye karşı galip gelememesinde; sosyal ve siyasal işlerin daha insani düzenlemelere kavuşmamasında temel grup kimliklerinin işlevi önemlidir (Isaacs, 1989: 24–25).

Milliyetçiliğin hem etnik grupları birleştirerek ulus yaratmayı ve yaratılan ulusları pekiştirmeyi sağladığı hem de var olan uluslar içinden etnik toplulukları uluslaşmaya doğru hareketlendirdiği ikili ve birbirleriyle çatışmalı işlevi yeniden kabilecilik dinamiğinin söylemsel omurgasını oluşturur. Bu nedenle milliyet ve etnisite arasındaki ilişkiselliğe biraz daha yoğunlaşmak yararlı olacaktır. Bir sonraki alt bölümde bu ilişki irdelenmektedir.

3. Milliyet ve Kimlik

Milliyet, bireyin bağlı bulunduğu ulusu, yani tabiiyetini gösterir.¹¹ Bu anlamda milliyet kimliğinin siyasal boyutuna gönderme yapan bir ögedir. Diğer bir deyişle, milliyetin aurası her zaman iktidarla ilgili bağlamlarda iş görür (Billig, 1997). Türkçede 'ulus'la eşanlamlı olan 'millet'in modern kullanımını, Hobsbawm'ın (1993: 17) da dediği gibi, 18. yüzyıl öncesine götürmek olanaklı değildir. Örneğin, 1882'de Sorbonne'da verdiği bir konferansta Ernest Renan (1882: 17–18) bir manevi ilke olarak tanımladığı 'ulus'u ortak hatıralar mirası ve ortak yaşama iradesinin yarattığı vicdana dayandırır. Benzer öznel, idealist ulus algısı Max Weber'de de görülür. 'Ulus'un görgül niteliklerle tanımlanamayacağını savunan Weber (1946: 172, 179) için duyarlılık toplulukları

¹¹ 'Milliyet' ile 'tabiiyet' arasında tıpkı Almanca '*Staatsangehörigkeit*' (yasal statü) ve '*Nationalität*' (etno-kültürel tikellik) arasında olduğu gibi bir nüansın varlığı da savunulur. Burada ilkinin yurttaşlık anlayışıyla, ikincisininse etnik ve dinsel toplulukla bağdaşık kullanıldığı söylenir (Kecmanović, 1996: 7).

olan 'ulus'ları, diğer grupların gözünde özel bir dayanışma duygusuna sahip belli gruplar oluşturur.

Uluslar/milletler ve ulusçuluk/milliyetçilik her ne kadar modernliğin ürünü ve ulus-devlet de bunun siyasal biçimi olsa da ulusların ve etnik grupların modern öncesi kökleri yadsınamaz (Fenton, 2003: 22). Elie Kedourie'nin (1993: 67) de işaret ettiği gibi, milliyetçi öğretilerde dil, ırk, kültür ve bazen din bile aynı ilksel varlığın, yani ulusun farklı öğelerini meydana getirir. Ulusun tanımlanmasında ilksel öğelere de gönderme yapılması, ulusal kimlikle etnik kimliğin arasındaki sınırları belirsizleştirebilmektedir. O nedenle bu çalışmada ulus, bireyin etnik kimliğinin bir bileşeni olarak ele alınmıştır.

Ulus ve etnisite arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken Anthony D. Smith (1981: 19–20), milliyetçiliğin etnik topluluğun kapsamını sırf kültürel ve toplumsal alanlarda kalmaktan ekonomik ve siyasal alanlara; ağırlıklı özelle sınırlı olmaktan kamusal sektörlerle doğru genişlettiğini savunarak modern dünyada gerçek bir ilerleme kaydetmek için etnik hareketlerin kültürel olanlar kadar siyasal ve ekonomik koşullar üzerinde de hak talebinde bulunması ve ekonomik ve siyasal izlencelerini geliştirmesi gerektiğini savunur. Hatta baskın etnik grupların bile diğer grupların iddialarına karşı kendi üyelerinin ulusal bağlılığını güvence altına almak için örtük, özel etnisite anlayışını kamusal dışavuruma gereksinim duyduğunu belirtir (Smith, 1981: 20). Smith'e (1981: 20) göre milliyetçilik etnisiteye mücadele ruhu ve siyasal yönle birlikte tamamen yeni bir özbiçim ve meşruiyet bahşetmiştir. Her ne kadar aralarında net sınırlar olmasa da ulus ve *etniyi*/etnik topluluğu birbirinden ayıran Smith (2001: 12–13) için *etnin*in genellikle siyasal eğilimleri, kamu kültürü ve topraklılığı bulunmaz; ancak, belirli bir ada, ortak mitlere ve hatıralara sahip olmak her ikisinin benzer özellikleridir.

Milliyetçiliğin etnik topluluğu kültürel ve toplumsal alandan siyasal meşruiyet mücadelesi alanına doğru çektiği ve bu çekimin özünü kültürel vurgunun oluşturduğu söylenebilir. Kitleleri milliyetçiliğin sancağı altında toplayan birincil etmenin kültür olduğundan yola çıkan Ernest Gellner'e (1983: 49) göre milliyetçilik bazen önceden var olan kültürleri alır ve milletlere dönüştürür; bazen milletleri icat eder; genellikle de önceden var olan bu kültürleri ortadan kaldırır. Bu dönüşüm veya icat edilme süreçlerinin inanç sistemleri uzamına geçmesiyle ulus olma düşüncesinin yarattığı psikolojik etki de açığa çıkar.¹² Çünkü ulusu oluşturan özün, bir halkı birleştiren ve diğerlerinden ayıran bir psikolojik bağ olduğu öne sürülebilir (Connor, 1978: 379).

Uluslu bir anlatı olarak gören Edward W. Said (2014: 13) için anlatı gücü ya da diğer anlatılara biçim verme veya anlatıların öne çıkmasını engelleme gücü kültür ve emperyalizm arasındaki başat bağıdır. Siyasal ve ideolojik davaların bünyesinde iç içe geçtiği kültür için Said (2014: 13) şöyle der:

Kültür, zamanla, ve genellikle saldırgan bir biçimde, ulusla ya da devletle birlikte anılmaya başlanır; bu durum, hemen her zaman bir miktar yabancı düşmanlığı içererek 'biz'i 'onlar'dan farklılaştırır. Bu anlamda kültür bir kimlik kaynağıdır; son zamanlarda kültür ve geleneğe olan 'dönüş'lerde gördüğümüz gibi, bu alanda oldukça savaştan bir kaynaktır. Söz konusu 'dönüş'ler, çokkültürlülük ve

¹² Bu psikolojik etkinin kaynağına ilişkin bir değerlendirme yapacak olursak, humanist psikolojinin öncülerinden Maslow'un (1954: 84) gereksinimler hiyerarşisinde güvenlik gereksinimlerinin insanın fizyolojik gereksinimlerinden hemen sonra geldiğini görürüz. Öngörülebilen dünyada güvenlik içinde yaşamak üzere insanın bir gruba dahil olmak istemesi psikolojik bir dürtünün sonucudur. Dolayısıyla, siyasal bütünleşmenin kitlesel psikolojik boyutu, bireysel kimlik ve ulusal kimlik arasındaki etkileşim açısından önem taşır (Bloom, 1990).

melezlik gibi görel olarak liberal felsefelerle ilişkili serbestliklerin karşıtı olan düşünsel ve törel katı davranış kurallarıyla at başı gidiyor. Eski sömürge dünyasında ise çeşitli dinsel ve milliyetçi fundamentalizm akımlarını ortaya çıkarmış durumda.

Bu anlamda kültür bir çeşit iktidar ilişkisi olarak işlev görür. Ayrıca Said'in çizdiği tablo, Christie'nin (1998) terminolojisiyle söyleyecek olursak, 'yeniden kabilecilik' ve çokkültürlülük arasındaki karşıtlığı yansıtır. Bu karşıtlık sömürgecilik sonrası çağın sömürgecilik dönemiyle tarihsel ilişkisinin ve emperyalist etkileşimin ulus ve etnik kimlik sorunu üzerinde etkisi olduğunu gösterir.¹³ Şöyle ki, ulusların ulus-devletlerle veya devlet benzeri yapılarla bağdaştırıldığı bir siyasal bağlamda tıpkı Harold Isaacs'ın (1989: 12–13) dikkat çektiği gibi, eski sömürge geçmişi olan bugünün, özellikle, Afrika devletlerinin çoğunun sınırları Avrupalı sömürgeci devletler tarafından siyasal/ıdari birimler olarak gelişigüzel çizilmiş; onlarca, hatta yüzlerce farklı ve karşıt halklar bölgesel, ırksal, dinsel, dilsel, kabilesel hatlar boyunca bölünmüş; bu da sömürgecilik sonrası çağın çatışma, ayrılık, ayaklanma ve baskı iklimine taban oluşturulmuştu. Bu yüzden, Avrupa milliyetçiliklerinin romantik-liberteryan retoriğine dayanan Asya ve Afrika milliyetçiliği, söylemsel düzlemdeki iddialarının tersine, özgürlüğün kazanılmasıyla beraberinde çok az eşitlik ve neredeyse yok denecek kadar az kardeşlik getirmişti (Isaacs, 1989: 12). Bu ortamda, bu kırılğan yeni devletlerde iktidarı elinde tutan elitler, yeni ulusal egemenlikleriyle koşturmuş yeni ulusal kimlikler yaratmak zorundaydılar (Isaacs, 1989: 15).

Öte yandan emperyalizm yalnızca eski sömürgeleri kangrenleşen sorunlarla yüzleşmek zorunda bırakmamış, eski sömürgecileri de sömürge imparatorluklarının son bulmasıyla iki önemli sonuçla baş etmeye zorlamıştı. Birincisi, Batı Avrupa toplumlarında varlıklarını pasif bağlılıkla sürdüren ulus-altı gruplarda bölgesel, dilsel veya siyasal özerklik talepleri, kimi zaman şiddeti de içerecek biçimde su yüzüne çıktı (Isaacs, 1989: 16). Fransa'da Bretonlar, Birleşik Krallık'ta İskoçlar, Kuzey İrlanda'da Protestanlar ve Katolikler, Belçika'da Flaman ve Valonlar, İspanya'da Bask ve Katalanlar Batı Avrupa'daki zaman zaman artan dozlarda gerilimi yansıtan örneklerdir. İkincisi, eski sömürgelerden sömürgeci devletlere gelen kitlesel göçler, eski hiyerarşik düzenin yıkılmasıyla yeni gelenlerin artık hoş görülen ziyaretçiler değil, kalıcı göçmenler statüsüyle görüldüğü ve sokaklarda yeni gerilim, çatışma ve ayaklanmaların kaynağı olarak algılandığı bir durumu da beraberinde getirdi (Isaacs, 1989: 16–17). Bu deneyimle artık Batılı toplumlar, kendi çoğulculuklarını yeniden ele almak, çokkültürlülük durumuyla baş etmek zorundaydı.

Isaacs'ın (1989: 17) dikkat çektiği bir diğer durum da devrim sonrası dönemde Sovyet Rusya ve Çin başta olmak üzere sosyalist rejimlerin 'ulusal sorun' konusunda uğradıkları başarısızlıktır. Özellikle Stalin döneminde Rusya bir 'ulusal-Komünist' güce dönüşmüş, başka yerlerdeki devrimci hareketleri kendi ulusal stratejik hedefleri ve politikaları doğrultusunda bozguna uğratmıştı (Isaacs, 1989: 17). Ne hayali inançlar, ne büyük-ölçekli sanayileşme ve kentleşme, ne ku-

¹³ Batılıların Afrika ve Asya'da sömürgeleştirdikleri bölgelerde yirminci yüzyılda bir milliyetçilik dalgası ortaya çıktı. Anderson'a (1993: 157) göre bu son dalga milliyetçiliğin özelliği, Avrupa'nın halk dili temelli popüler milliyetçiliği ile emperyal-resmi milliyetçiliğin bir karması oluşudur. Bu bölgelerdeki çift dilli entelijansiya bu modelleri birlerinin farklı unsurlarını birleştirerek benimseyerek kendi topluluklarını ulusal açıdan 'hayal' etti. Sanayi kapitalizmiyle gelişen küresel emperyalizme karşı tepkisel olan bu son dalga milliyetçilik, yirminci yüzyılın anti-emperyalist 'üçüncü dünya' milliyetçiliklerini de kapsar (Konuralp, 2013: 45).

şakların geçmesi, ne merkezileşmiş iktidar, ne kitlesel bastırılma, ne ayrıntılı kuramlar, ne yapısal tasarımlar Komünist sistemde yaşayan birçok milliyetin ya da kabile halklarının belirgin ayrılığını sürdürmesini ve kalıcılığını denetim altında tutabilmişti (Isaacs, 1989: 19).

Sömürgecilik sonrası dönemde etnik kimlikle milliyetin örtüştüğü durumlarda kimlik kullanışlı bir çatışma kaynağına dönüşmez ve kültürel türdeşlik artarken kimlikle milliyet arasında uyumsuzluğun bulunduğu ve kültürel parçalanmanın yaşandığı yerlerde ulusal kimliğin meşruluğu sürekli tartışmaya açıktır. Burada siyasal topluluğun doğasına ilişkin anlayışlar bütünü, ilkeleri, kurumları, toplumsal normları ve benzeri öğelerden meydana gelen kamusal kültür ile bireye, aileye, toplum kesitine ya da etnik gruba özgü inançlar, düşünceler ve tercihleri kapsayan özel kültür arasında özel/kamusal üzerinden bir ayırım yapılabilir (Miller, 1999: 158). Çoklu özel kimliklerle ortak kamusal kültür bir arada varlığını sürdürürken aradaki ilişkinin uyumlu ya da gerilimli olması bağlamdan bağlama değişiklik gösterecektir.

4. Çokkültürcülük, Evrenselcilik, Tikelcilik

“Hâl-i hazırda ya da potansiyel olarak bir ‘millet’ kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket olarak” tanımlanabilecek milliyetçiliğin bu tanımı etnisite açısından bir gerilimi de yansıtır (Smith, 1994: 121). Siyasal güdülenmeyle bir ulusa karşı özerlik mücadelesi veren bir *etnin*in etnik/şecereci milliyetçiliği, ulusun birliğini ya da devletin toprak bütünlüğünü koruma tepkisi geliştiren ülkesel/teritoryal milliyetçiliğe meydan okur. İşte bu gerilim etnisite ve milliyeti hem birbirine yakınlaştırır hem de birbirinden ayırır. Ayrıca, milliyetçilik, ulusal kimliği diğer kimliklerin üstünde konumlandırarak etnisite ve milliyet arasında bir alt-üst ilişkisini toplumsal gerçekliğin ta kendisiymiş gibi sunar. Oysa ulusal kimlik bir ‘üst anlatı’ olmaktan çok öznelliğin birçok ögesinden yalnızca biridir. Örnek verecek olursak, bir Avrupa ülkesinde yaşayan siyah Müslüman bir işçi kadının ‘ulus’ algısı aynı ülkede yaşayan beyaz Hristiyan bir erkek işvereninkinden farklıdır.¹⁴ Dolayısıyla hem bireyci öznellik hem de sosyokültürel öznelerarasılık kimliğin önemli iki boyutudur.¹⁵

Diğer taraftan, Brass (1996: 86) gibi bazı yazarlar etnisiteyi sınıfa alternatif bir sosyal örgütlenme ve adlandırma biçimi olarak görür. Ancak öznellik ve öznelerarasılık boyutları, etnik kimliği sosyoekonomik bir kategori olan sınıftan ontolojik olarak ayırır ve bu da iki boyut arasında birbirine seçenek veya karşıtlık oluşturan bir ilişki kurmaya çalışmayı anlamsızlaştırır. Benzer şekilde, sınıfın bir evrensel özne olarak ölümüyle çoğul kimlikler patlamasının beraberinde öznellik sorununu getirdiğini savunan Ernesto Laclau (2000: 73–75) evrenselcilikle tikelciliğin arasındaki ilişkinin de sorgulanması gerektiğini düşünür. Laclau’ya (2000: 88, 93) göre “hiçbir tikellik, kendi içinde belli bir evrensellik bağı olmadan kurulamaz” ve “evrensellik herhangi bir tikellik ile kıyaslanamaz, ancak, tikelden ayrı bir biçimde de var olamaz.”¹⁶

Çokkültürcü paradigma değişiminden önce liberal öğretilerde ‘renk körü’ bir yaklaşımla etnik kimliklerin ne kayırıldığı ne de baskıldığı bir siyasal çevrede etno-kültürel barışın sağlanacağı düşünülmüştü (Kymlicka, 2007: 28–31). Dolayısıyla, bireysel hak ve özgürlüklerin etno-kültürel

¹⁴ B. M. Newman ve P. R. Newman’ın (1978) dikkat çektiği gibi, kadın ve erkek arasında kimliğin gerçekleştirilmesi süreçleri açısından önemli farklar söz konusudur.

¹⁵ Bireyin ‘kendilik anlayışları’ kimliğin öznel niteliğini teşkil ederken bu anlayışların başkaları açısından taşıdığı anlam da kimliğe öznelerarası nitelik kazandırır (Wendt, 1999: 224).

¹⁶ Aslında evrilerek biçimlenen bilimsel doğrunun ta kendisinin tarihsel olduğundan hareketle çoğul evrenselciliklerin de var olabileceği; ve böylece evrenselcilikle tikelcilik arasında ille de bir karşıtlık varsaymanın zorunlu olmadığı söylenebilir (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 50–59).

grup haklarından ve özerkliğinden bağımsız olarak korunması gerekli ve yeterliydi (Kymlicka, 1995: 57–58). Oysa bu makalede kimliğin yalnızca bireye özgü, öznel bir fenomen olmadığı vurgulanmış; etnik grup, etnik topluluk ve ulus arasındaki ilişki ele alınmıştır. Böylece kimlik çatışmasının sırf öznellik sorunu olarak çözümlenemeyeceğine gönderme yapılmıştır. Liberal çokkültürcü felsefenin taraftarları da “bireycilik üzerine inşâ edilen liberalizmin etno-kültürel sorunlara ve çatışmalara çözüm getiremeyeceği” savına tutunur (Karademir ve Kılıçlı, 2017: 16).¹⁷ Onlara göre, “ulus-devletler ulus ve etnisite konularında tarafsız olamaz; dolayısıyla sadece bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, kültürel azınlıkları korumada çaresiz, etnik adaleti sağlamada yetersizdir. Bu yüzden de etno-kültürel azınlık haklarına ihtiyaç vardır” (Karademir ve Kılıçlı, 2017: 37–38).

Modernliğin ulusal kategorileri içinde karşılıklı olarak birbirini dışlayan tikel kimliklerin bir ‘yeniden kabilecilik’ ikliminde kimi zaman kanlı mücadele araçlarına dönüştüğü ortamda evrensel bağ kopmuş bir tikelciliğin ürünü olan çokkültürlülük, temsil mekanizmasına dayalı demokratik toplumu temelsizleştirme çelişkisini barındırır. Farklı kimliklerin çoğulculuk şemsiyesi altında pozitif değer kazanması ile daha evrensel düzeyde bütünleşme sağlanması arasında demokratikleşme potansiyeli açısından netlik sergileyemeyen Laclau (2000: 156–157) tam da bu çelişkiyi yansıtır:

Demokratik bir toplum, en iyi içeriğin rakipsiz hüküm sürdüğü bir toplum değil, daha çok, hiçbir şeyin nihai anlamda kazanamadığı ve her zaman bir rakip, bir meydan okuma ihtimalinin bulunduğu bir toplumdur. Örneğin günümüz Doğu Avrupa’sında milliyetçiliğin ve her türden etnik kimliğin yeniden dirilişini göz önüne aldığımızda, burada demokrasiye yönelik tehdidin, bu grupların dört başı mamur kimlikler etrafında kapanmasında yattığı, ve bu kapanmanın sadece onların en reaksiyoner eğilimlerini takviye etmekten ve diğer gruplarla kalıcı bir husumet ortamı öğretmekten başka bir işe yaramayacağı kolayca görülebilir. Öte yandan, bu ulusların daha geniş kümeler halinde bütünleşmesi örneğin -Avrupa Birliği-, demokratikleşme zeminlerini besleyebilir, onları yarılmaya, kendilerinden uzaklaşmaya zorlayabilir, onlara, adına layık bir benlik olabilmek için kendileri dışında temsil edilme ihtiyacını duyurabilir. Demokrasi, yerinden çıkmış bir kimlik pozitif bir değer kabul ediliyorsa vardır ancak.

Bu çelişik durumda hedef tahtasına evrensel değerlerden uzaklaşmış tikelciliği değil de ulusu koymak, resmin daha büyük bölümünü gözden kaçırmaya yol açar. Örneğin, soy-sop izi süren kışkırtıcı, şoven ve hatta ırkçı yaklaşımların ilgiyle karşılanmasını ve hatta bu düşünce kalıplarının normalleşmesini haklı gerekçelerle bir *medeniyet kaybı* olarak niteleyen Tanıl Bora (2006: 10), daha çok ulusal aidiyetin inşâsını sorgularken kimlikleri biricikleştirerek onların pozitif değer

¹⁷ Bireylerin yetiştikleri toplumun kültüründen yalıtılmış biçimde seçim yapabilen değil, tersine kültürel varlıklar olduğundan hareket eden çokkültürcülük bireysel özgürlüklerin de toplumsal kültürün anlam bağlamında icra edilebileceğini savunur (Karademir ve Kılıçlı, 2017: 18). Çokkültürcü felsefenin önde gelen kuramcılarından olan Will Kymlicka’ya (1995: 11) göre bu anlam bağlamı, “nevi şahsına münhasır bir dili ve kültürü paylaşan, belirli bir toprak parçası ya da yurttan yoğunlaşmış, kurumsal bütünlüğe sahip tarihsel cemaat” kültürüdür. İlginçtir ki, bu tanımın ‘ulus’a eşdeğer olduğu açıktır. Çokkültürcülük, bireysel hak ve özgürlükleri çoğunluğun (ya da ulusun) benzeştirici baskınlığından korumak için etno-kültürel grup haklarına gereksinim olduğunu iddia eder (Kymlicka, 1995: 35–36). Yine ilginçtir ki, Kymlicka (1995: 96), kendi kültürel haklarından feragat etmiş ‘istemli’ azınlıklar olarak görülen göçmenlerin bu haklardan ‘entegrasyon’ adına mahrum bırakılabileceklerini savunur. Kültürel grup haklarını yalnızca bir ulus içinde azınlık olarak varo-lagelmiş ‘ulusal’ azınlıklara yaraşır bulmak bu yaklaşımın en çarpıcı çelişkisidir.

kazanmalarını engelleyen yeniden kabilecilik atmosferinin soya değil ama toprağa dayalı bir birim olan 'ulus'a¹⁸ reaksiyonerlik ve savunma refleksi yüklediğini pek dikkate almaz. Dahası, insan hakları ile milliyetçiliği modernizmin didişen iki çocuğu olarak gören Bora (2006: 65–71), 'insan' kavramının yurttaşlıkla veya ulusal kimlikle kayıtladığını ve böylece insan haklarının da 'millileştirilerek' engellendiğini iddia eder. Oysa çoğulculuk ulusal birimlere karşı değil onların içinde veya onlara karşı olmadan onların ötesinde evrensel değer kazanabilirse bu akıl tutulması durumundan çıkış yolu belirebilir. Çünkü asıl medeniyet kaybı kamusal alanın yeniden kabilecilikle evrensel değerlerden giderek yoksunlaşması ve parçalanmasıdır.

5. Sonuç

Bu makalede kimliğin, her bir kimliği oluşturan dil, din, milliyet, ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi temel öğelerin özgül bileşimiyle ucu açık olarak – farklı etniste kuramlarının da önerdiği gibi- oluştuğundan, kullanıldığından ya da inşa edildiğinden yola çıkarak öznellik ve öznelerarasılık arasında bir gerilimi barındırdığına; ve bu gerilimin de evrensellikten yalıtılmış bir tikellik dayattığına dikkat çekilmiştir.

'Etnisite körü' liberal anlayış içinde çoğulculuk adına bir çözüm olarak önerilen çokkültürlük paradigmasının ise sonuç olarak, benimsenen kuramsal çerçeveye göre değışen -sınıf, ulus, devlet gibi- evrensel özneleri ya da kategorileri parçalayan bu yalıtılmış tikelcilikle tıpkı ilkel toplumlardaki kabilecilik gibi, modern toplumlarda yeniden kabileselleşme olarak kavramsallaştırılabilecek olan eğilimleri güçlendirdiği savunulmuştur. Dolayısıyla, çokkültürlüğün eşitliği ve özgürlüğü değil ama kabileciliği geri getirdiğini iddia etmek çok da abartılı bir çıkarsama olmayacaktır.

Makalede ulaşılan bir diğer sonuç da, çokkültürlüğün bir ulus-devlet çatısı altında, çoğulcu bir iklimde, uyum ve barış içinde yaşamayı değil de rakip milliyetçiliklerin birbirlerini sindirme ya da ulusal birime karşı özerklik mücadelesi vermeyi ateşlediğidir. Bu da kamusal alanın medeniyet kaybına uğrayarak giderek kabileselleşmesi ve evrensel değerlerden uzaklaşarak parçalanması anlamına gelmektedir.

¹⁸ Burada bütün ulusların toprağa dayalı olarak inşa edildiği iddia edilmemesinin toprağa ya da yurttaşlık bağına dayalı olarak tanımlanan ulus modeline gönderme yapılmaktadır.

Kaynaklar

- Anderson, Benedict. 1993. *Hayali Cemaatler : Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis. <http://www.metiskitap.com/catalog/book/4329>.
- Anderson, Benedict Richard O'Gorman. 1993. *Hayali Cemaatler : Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis. <http://www.metiskitap.com/catalog/book/4329>.
- Babbie, Earl. 2001. *The Practice of Social Research*. 9th editio. Belmont: Wadsworth.
- Baumann, Gerd. 1999. *The Multicultural Riddle : Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities*. New York: Routledge.
- Berard, Tim J. 2005. 'Evaluative Categories of Action and Identity in Non-Evaluative Human Studies Research: Examples from Ethnomethodology'. *Qualitative Sociology Review* 1 (1): 5–30.
- Billig, Michael. 1997. *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Bloom, William. 1990. *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bora, Tanıl. 2006. *Medeniyet Kaybı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Brass, Paul R. 1996. 'Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation'. In *Ethnicity*, edited by John Hutchinson and D. Smith Anthony, 85–89. Oxford: Oxford University Press.
- Brass, R. Paul. 1996. 'Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation'. In *Ethnicity*, edited by John Hutchinson and Anthony D. Smith, 85–90. Oxford: Oxford University Press.
- Christie, Kenneth. 1998. 'Introduction'. In *Ethnic Conflict, Tribal Politics : A Global Perspective*, edited by Kenneth Christie. Curzon Press.
- Connor, Walker. 1978. 'A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group Is a ...'. *Ethnic and Racial Studies* 1 (4). Taylor & Francis Group: 377–400. <https://doi.org/10.1080/01419870.1978.9993240>.
- Cornell, Stephen Ellicott, and Douglas Hartmann. 1998. *Ethnicity and Race : Making Identities in a Changing World*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Dijkink, Gerjan. 1996. *National Identity and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain*. New York: Routledge.
- Fenton, Steve. 2003. *Ethnicity*. Cambridge: Polity Press.
- Freeman, Michael. 1998. 'Theories of Ethnicity Tribalism and Nationalism'. In *Ethnic Conflict, Tribal Politics : A Global Perspective*, edited by Kenneth Christie, 15–31. Curzon Press.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Giddens, Anthony. 2000. *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*. İstanbul: Metis.
- Glover, Jonathan. 1997. 'Nations, Identity and Conflict'. In *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim and Jeff McMahan, 11–29. New York: Oxford University Press.
- Gulbenkian Komisyonu. 1996. 'Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor'. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Hobsbawm, Eric John. 1993. *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik : Program, Mit, Gerçeklik*. Ayrıntı.
- Isaacs, Harold R. 1989. *Idols of the Tribe : Group Identity and Political Change*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Jenkins, Richard. 2008. *Social Identity*. Londra: Routledge.
- Karademir, Aret, and Gizem Kılıçlı. 2017. 'Çokkültürcü Felsefe, Çokkültürlü Sorunlar, Çokkültürel Sorunlar'. In *Kimlik Siyaseti ve Azınlık Sorunu: Felsefi Sorgulamalar*, edited by Eray Yağanak and Hüdayi Sayın, 11–43. Ankara: Sentez.
- Kecmanović, Dušan. 1996. *The Mass Psychology of Ethnonationalism*. New York: Plenum Press.
- Kedourie, Elie. 1993. *Nationalism*. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Konuralp, Emrah. 2013. *Ecevit ve Milliyetçilik*. İstanbul: Togan Yayıncılık.
- Kurubaş, Erol. 2008. 'Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki'. *Doğu Batı* 11 (44): 11–39.

- Kymlicka, Will. 1995. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. New York: Oxford University Press.
- . 2007. *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. New York: Oxford University Press.
- Laclau, Ernesto. 2000. *Evrencilik, Kimlik ve Özgürleşme*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Maslow, Abraham H. 1954. *Motivation and Personality*. New York: Harper&Row.
- McKay, James. 1982. 'An Exploratory Synthesis of Primordial and Mobilizationist Approaches to Ethnic Phenomena'. *Ethnic and Racial Studies* 5 (4). Taylor & Francis Group: 395–420. <https://doi.org/10.1080/01419870.1982.9993387>.
- Miller, David. 1999. *On Nationality*. New York: Oxford University Press.
- Nash, Manning. 1989. *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Newman, Barbara M., and Philip R. Newman. 1978. 'The Concept of Identity: Research and Theory'. *Adolescence* 13 (49): 157–66.
- Özdemir, Eylem. 2012. 'Kimlik'. In *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, edited by Gökhan Atılğan and Attila E. Aytekin, 169–81. İstanbul: Yordam.
- Özkırmı, Umut. 2008. *Milliyetçilik Kuramları : Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Parekh, Bhikhu. 2002. *Çokkültürlüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori*. Ankara: Pohenix.
- Renan, Ernest. 1882. *Qu'est-Ce Qu'une Nation?* Paris: Presses-Pocket.
- Said, Edward W. 2014. *Kültür ve Emperyalizm*. İstanbul: Hil Yayın.
- Smith, Anthony D. 1981. *The Ethnic Revival*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- . 1989. 'The Origins of Nations'. *Ethnic and Racial Studies* 12 (3). Taylor & Francis Group : 340–67. <https://doi.org/10.1080/01419870.1989.9993639>.
- . 1994. *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 1998. *Nationalism and Modernism : A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. Londra: Routledge.
- . 2001. *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press.
- Somersan, Semra. 2008. 'Babil Kulesi'nde Etnilerden Ulus-Devletlere'. *Doğu Batı* 11 (44): 75–90.
- Taylor, Charles. 1997. 'Nationalism and Modernity'. In *The Morality of Nationalism*, edited by Robert McKim and Jeff McMahan, 31–55. New York: Oxford University Press.
- Wallerstein, Immanuel Maurice, and Étienne Balibar. 1995. *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. İstanbul: Metis.
- Weber, Max. 1946. *From Max Weber : Essays in Sociology*. Edited by Hans Gerth and C. Wright Mills. New York: Oxford University Press.
- . 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.
- Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. New York: Cambridge University Press.

Is there a Trade-off between Output and Unemployment? An Evidence from Okun's Law for G-20 Countries

Hakan Acaroğlu¹

Çıktı ve İşsizlik Arasında bir Denge Var mıdır? G-20 Ülkeleri İçin Okun Yasası'ndan bir Kanıt

Öz

Literatürde Okun Yasası olarak bilinen şekilde çıktı ile işsizlik arasında G-20 ülkeleri için bir denge var olabilir. Bu araştırmanın amacı, G-20 ülkeleri için 1991-2014 dönemi kapsayan zaman serisi verileri ile Okun Yasasını yeniden gözden geçirmektir. İlişkiyi test etmek için birinci dereceden fark ve "boşluk" belirtme metotları kullanılmaktadır. Boşluk belirtme metodu için Hodrick-Prescott (HP), Chiristiano-Fitzgerald (CF) and Butterworth (BW) filtreleme teknikleri yürütülmektedir. Tüm metotlar için, bulgular ülkelerin çoğunda çıktı ile işsizlik arasında ters bir ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. İlginç bir bulgu ise Çin, Endonezya, Sudi Arabistan ve Türkiye'de kullanılan bu filtreleme tekniklerinin en az bir tanesiyle Okun katsayısı sağlanamamaktadır. Anlaşılmaktadır ki, G-20 ülkeleri gelişme karakteristikleri ve üretim farklılıklarına dayanarak farklı Okun katsayıları sergilemektedirler.

Anahtar Kelimeler: Okun Yasası, İşsizlik, Çıktı, G-20 Ülkeleri

Is there a Trade-off between Output and Unemployment? An Evidence from Okun's Law for G-20 Countries

Abstract

There can be a trade-off between output and unemployment which is formally called in literature as Okun's Law for G-20 countries. The objective of this research is to reconsider Okun's Law for G-20 countries with time-series data over the period 1991-2014. First order difference and "gap" specification methods are used for testing the relationship. Three different filtering techniques; Hodrick-Prescott (HP), Chiristiano-Fitzgerald (CF) and Butterworth (BW) are conducted for the gap specification method. For all methods, the results validate the existence of inverse relation between output and unemployment in most of the countries. An interesting finding is China, Indonesia, Saudi Arabia and, Turkey do not satisfy the Okun's coefficient with at least one of these filtering techniques. It is understood that, Group of G-20 countries display different Okun's coefficients depending on their development structures and productivity heterogeneities.

Keywords: : Okun's Law, Unemployment, Output, G20 Countries

1. Introduction

Global economic system, encourage countries to work within collaboration. Developing countries aims to reach developed countries' level economically by the help of this cooperation. Although this purpose is not articulated directly, living in better welfare conditions is the prior economic target of every nation. The Group of Twenty (also known as G-20) in real includes 19 unique countries, which is an international corporation for the governments and central bank governors from 20 major emerging economies along with European Union. The G-20 economies produce around 86% of the world Gross Domestic Product (GDP) and contains 67% of world population (IEA, 2012). G-20 countries which are the extended form of G7 countries are Canada, France, Germany, Italy, Japan, United Kingdom, United States (as called G7 countries) and Argentina, Australia, Brazil, China, Indonesia, India, Korea Republic, Mexico, Russia Federation, Saudi Arabia, South Africa and Turkey (as called G-20 countries). While the mean of GDP per capita for G7 countries is around 34636.17 US dollars with standard deviation of 4549.013, this mean is around 8432.142 US dollars with standard deviation of 8646.037 for the G-20 countries except for G7. In addition to this, the average value of GDP per capita for all of them (G-20 as a whole) is around 18086.26 US dollars with standard deviation of 14658.57 (for detailed

¹ Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü. hacaroglu@ogu.edu.tr. Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-6757-2140>.

information please look at Table 1 in Appendix). The differences between GDP per capita means are expected to decrease by the help of cooperation and “indicated” integration. The convergence of developing countries’ GDP per capita average to developed countries’ is a desired result for their selves. However, the convergence rate presents disparity among developing countries. It is taught that, this result comes from the variation in unemployment rate among developing countries. As an example; a cross-country analysis of the Okun’s coefficient is done and a convergence is found for European countries in Perman & Tavare (2005).

To this end, the relation between output per capita and unemployment is observed for drawing out those disparities on countries. It is known that unemployment is one of principle economic problem for developing countries. Proposing an economic policy about to decrease unemployment level in developing countries by using this relationship between output per capita and unemployment rates is the aim of this study. Through this purpose, Okun (1962) found an increase relationship between output and unemployment that has been stated after him as Okun’s Law. What Okun (1970) stated was; a percentage point change in the unemployment is associated around three percentage change in output in the inverse direction. This is accepted as a rule of thumb for policymakers who wanted to solve unemployment problem. However, more recent predictions by Mankiw (1994) and Gordon (1998), suggested that this rule of thumb is much closer to two than three percentage (Lee, 2000).

Okun's law is a crucial concept not only for theoretically but also for empirically. Theoretically, it comes from Keynesianism that is a connection "*between the aggregate supply curve and Phillips curve*" and empirically, "*Okun’s coefficient is a useful “rule of thumb” in forecasting and policy –making*" (Harris & Silverstone, 2001). In related to this rule as an estimation, Freeman (2000) found this coefficient “2” for all time periods and across regions of the U.S.. While, Prachowny (1993), estimates the Okun’s coefficient for the U.S. economy is about -0.668, Freeman (2000), measures the Okun’s coefficient around -2 for all time periods and across U.S. regions. In a close observation for U.S., Grant (2018) mentions the Okun’s coefficient was equal to -2, except for the period of the Great Recession, but it had risen and stayed around -0.5 after that. Anadu (2005), reports the average estimated the Okun’s coefficient as -1.58 under Hodrick-Prescott detrending method and -1.32 under the quadratic detrending method for ten Canadian provinces.

The differences in findings of the studies are thought to be caused from preferred model differences, differences in the assumptions of the model, economic and cultural differences in international geographic regions. However, the common side of those all studies is the value of Okun’s coefficient which is not higher than “three”. Economic mean of this numerical rate can be summarized as; “if a country increases its output value 3% annually, the unemployment in that country will decrease 1% annually.”

The empirical predictions about Okun’s Law are considered both national (OECD countries, Asian-Pacific countries, G7 countries and some additional countries to G7 countries) and regional (Spanish regions, Canadian provinces, US’s regions, Greek Regions, Finnish Regions, Czech and Slovak regions). The empirical study examples for country comparisons are; Lee (2000), Viren (2001), Pierdzioch et al.(2011), Rülke (2012), Kim et al. (2014), Ball et al.(2015), Gusinger & Sicclair (2015), Bhattarai (2016) and Tang & Bethencourt (2017).

Lee (2000) evaluated the robustness of the Okun's Law for OECD countries. Viren (2001) tested the Okun's Law for OECD countries and showed the existence of non-linearities for Okun curve. And also estimated a threshold level for countries. Pierdzioch et al. (2011) reported the Okun's Law is valid by showing an evidence for G7 countries. Rülke (2012) used survey data to test the validity of Okun's Law and found robust results for Asian-Pacific countries. Kim et al. (2014) tested the Okun's Law for East Asian countries by using a smooth time-varying parameter method. Guisinger & Siclair (2015) predicted Okun's Law for the G7 countries plus Australia and New Zealand. They showed the same relationship however the degree of relationship is weaker than the initial studies for OECD countries. Ball et al. (2015) stated a negative correlation between real GDP growth and the change in unemployment for nine advanced countries. Bhattarai (2016) showed the consistency of Okun's Law for OECD economies. Tang & Bethencourth (2017) investigated the asymmetric unemployment-output tradeoff in Eurozone.

On the other hand, the empirical study examples of regional comparisons can be given as Freeman (2000), Adanu (2005), Christopoulos (2004), Villaverde & Maza (2009), Kangasharju et al. (2012), Durech et al. (2014), Azorin & Vega (2017) and Guisinger et al. (2018). Freeman (2000), tested the Okun's coefficient for U.S. regions. Christopoulos (2004) confirmed the Okun's law for "6" Greek regions. Adanu (2005) estimated the Okun's coefficients for ten Canadian provinces. Villaverde (2009) analyzed the robustness of Okun's law in Spanish regions and Azorin & Vega (2017) calculated the Okun's coefficient for Spanish provinces. Kangasharju et al. (2012) showed the validity of Okun's law for the Finnish Regions. Durech et al. (2014) presented regional evidence on Okun's Law for Czech Republic and Slovakia. Guisinger et al. (2018) found the Okun's coefficient for U.S.'s states.

The aim of this study which will make a contribution to examples of national level is to predict Okun's coefficient for G-20 countries for the period 1991-2014 annually. In addition, this paper uses the first-difference model and the "gap" model firstly suggested by Okun (1970). Three different filtering methods; HP, CF and BW are conducted for the gap specification method. By knowing Okun's coefficient which presents the relationship between unemployment and output level for each G-20 countries, it is possible to show the difference between developing and developed country which is one of the important indicators of economy from the perspective of unemployment and growth.

The remaining part of the study is organized as follows. The methods are presented in Section 2. The empirical findings are discussed and the economic outcomes are made through different Okun's coefficients among countries in in Section 3. The conclusion and policy recommendations are given in Section 4.

2. Methods

Okun (1962) proposes three different approaches for statistical estimates of the relation between output and unemployment rate. One of them is the first difference, the second one is trial gaps, and the third one is fitted trend and elasticity. This study uses the first and the second techniques for predicting the above-mentioned relationship. In the case of the first difference model, the relation can be expressed as in Eq 1. Here, y_t is the natural log of observed output and u_t is the natural log of unemployment rate.

$$y_t - y_{t-1} = \alpha + \beta(u_t - u_{t-1}) + \varepsilon_t \quad (1)$$

In Eq 1, while α is the constant term, β is the indicator that measures the Okun's coefficient, and ε_t is the error term.

In the other case of “gap” model, the relation can be expressed as in Eq 2.

$$y_t - y_t^* = \alpha + \beta(u_t - u_t^*) + \varepsilon_t \quad (2)$$

In Eq 2 y_t^* indicates the natural log of potential output, and u_t^* indicates the natural log of the rate of unemployment. The other unknowns are the same as stated in Eq 1. The reason of why do we call Eq 2 is a “gap” model is; the term $(y_t - y_t^*)$ indicates the output gap, and the term $(u_t - u_t^*)$ represents the unemployment gap. These two gaps can also be called as the cyclical level of the output and cyclical rate of the unemployment, respectively. Likewise in Eq 1, the requirements of stationary and cointegration conditions have to be controlled for Eq 2.

These two methods for Okun’s law are both preferred in this study. Similar results are looked for the estimations and some comparisons are tried to make. However, for the “gap” model the data for y_t^* and u_t^* have to be generated, because there is no available data for two variables. To this end, the trend series for y_t^* and u_t^* are obtained by some techniques. The techniques that are used to generate the trend series for y_t^* and u_t^* are the Hodrick-Prescott (HP) filter, Christiano-Fitzgerald (CF) filter, and Butterworth (BW) filter.

Let’s assume that y_t is defined as a time series. In this case, the cyclical component can be expressed as¹;

$$c_t = B(L) y_t = \sum_{j=-\infty}^{\infty} b_j y_{jt-j} \quad (3)$$

where the coefficients b_j are the impulse-response function of any filter. The impulse-response function can be defined as a square wave in which the inverse of Fourier transform is taken in the case of the filter is a band-pass, or a step function, in the case of the filter is a high-pass. Eq (3) can be approximated by changing the borders of the sequence from infinite to finite value by making following changes as it is shown in Eq (4);

$$\widehat{c}_t = \widehat{B}_t(L) y_t = \sum_{j=-n_1}^{n_2} \widehat{b}_j y_{jt-j} \quad (4)$$

The relationship between finite sequence estimate and its true cyclical component can be expressed as in Eq (5);

$$\widehat{c}_t(w) = \widehat{B}(w) y(w) \quad (5)$$

and as in Eq (6) respectively, in here while $\widehat{B}(w)$ is the frequency transfer function of the filter \widehat{B} , $B(w)$ is the frequency transfer functions of the filter B .

$$c(w) = B(w) y(w) \quad (6)$$

In addition to this, the $B(w)$ can be written as;

$$B(w) = |B(w)| \text{Exp}\{i*\theta(w)\} \quad (7)$$

in the polar form. In Eq (7) $|B(w)|$ is called as the gain function. And $\theta(w)$ is called the phase function of a filter. When a particular frequency is adjusted the increase of decrease at the amplitude of the stochastic cycle is determined by the gain function. On the other hand, when a particular frequency is adjusted the shift to forward or to backward, this is determined by the phase function.

In the frequency domain, the spectrum of the component can be shown as in Eq (8);

$$f_c(w) = |B(w)|^2 f_y(w) \quad (8)$$

¹ More information can be found in “Stata Time Series Reference Manual Release 13”, (2013, 478).

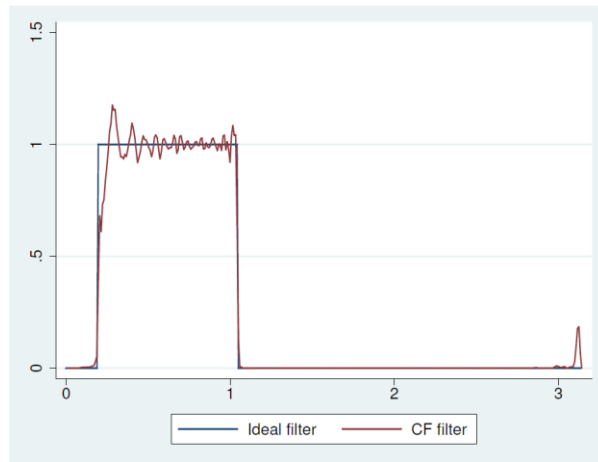
where, $f_c(\omega)$ is the spectrum of the cyclical component and $f_y(\omega)$ is the spectrum of the y_t series in frequency domain.

The CF filter, which is classified in the band-pass filters, uses a square wave for the “ideal” transfer function as follows in Eq (9);

$$B(\omega) = \begin{cases} 1 & \text{if } |\omega| \in [\omega_l, \omega_h] \\ 0 & \text{if } |\omega| \notin [\omega_l, \omega_h] \end{cases} \quad (9)$$

It is shown in Figure 1 what really makes a possible CF filter in compare to an ideal filter.

Figure 1: A comparison of a CF filter with an ideal filter

Source: Stata Time Series Reference Manual Release 13, (2013).

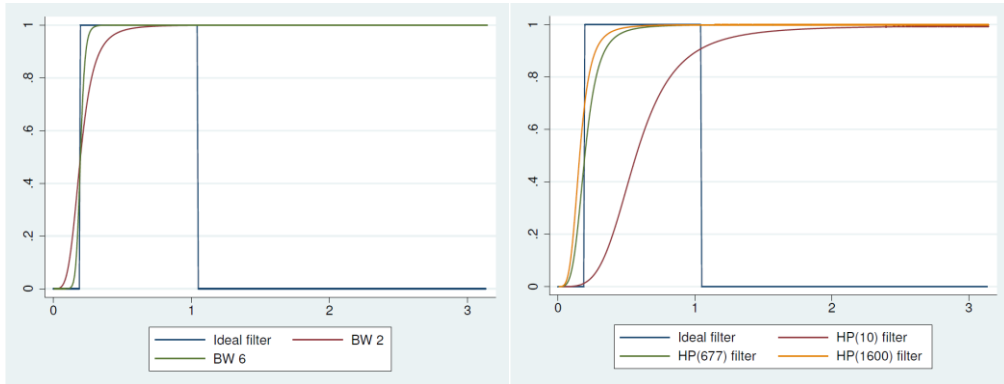
Christiano et al. (2003) assumes that the raw series is a process of random walk. The mean squared error is minimized between the estimated and the real component. They indicate following reasons for using this filtering technique: 1) The structure of the data can affect optimal filter. 2) Random-walk processes is the good way for approximating time series 3) Their filter’s advantage is; during a random walk process while the desired frequencies passes through stochastic cycles, the unwanted frequencies is blocked .

The HP and BW filters, which are classified in the high-pass filters, use a step function as follows in Eq (10);

$$B(\omega) = \begin{cases} 1 & \text{if } |\omega| \geq [\omega_l, \omega_h] \\ 0 & \text{if } |\omega| < [\omega_l, \omega_h] \end{cases} \quad (10)$$

It is shown in Figure 2 what really makes a possible BW and HP filter in compare to an ideal filter.

Figure 2: A comparison of BW and HP filters with an ideal filters

Source: Stata Time Series Reference Manual Release 13, (2013).

The gain functions of BW filters are almost a flat line at 1 for the desired periods. And they are nearly a flat line at 0 for the unwanted periods (see Butterworth (1930) for details). BW filters have features that depend on the filters' parameters as it is understood from Figure 2 (see Pollock (2000) for details).

Hodrick et al. (1997) motivates the HP filter as a trend-removal technique. According to their approach, when a trend is specified by the technique in the data, and then the trend is removed by filtering the data. A parameter totally determines the smoothness. The trend becomes smoother as $\lambda \rightarrow \infty$. They recommend setting λ to 1600 for some quarterly data, as it is also shown in Figure 2.

3. Empirical Findings: Okun Coefficients for G-20 Countries

This section contains the statistical estimation of Okun's law for the period 1991-2014. As stated in methods section, two approaches are employed in statistical tests, for G-20 countries. In addition to this, the average values of the variables (the values are calculated by panel data techniques) for those 19 countries are calculated and named as G-20 which reflects the general vision. For making those calculations three steps are followed. In the first step, the first differences approach is conducted based on Eq 1. In the second step, the output and unemployment gaps are obtained using filtering techniques. In the third step, the cyclical parts of the output and unemployment series for G-20 countries and the average of 19 G-20 countries are plotted. The fourth and final step includes the Ordinary Least Squares (OLS) predictions of Okun's law from the series that are generated in the second step.

We can have a chance to compare all the countries by Figure 3 and Figure 4. While in Figure 3, we see the characteristics of the natural log of the GDP level, in Figure 4, we see the natural log of unemployment rate of G-20 countries for the period 1991-2014. The general tendency of the GDP level in Figure 3 is an increase. The increase rate is changing from country to country. But, when it is looked at the slope of the curves China seems the steepest and Japan seems the most flat one. Also one can observe that, in some countries such as; Argentina, India, and Russia the GDP level decreases for some periods. On the other hand, Figure 4 does not give definite characteristics about unemployment rate in the indicated period. We see both changing (increasing, decreasing) or stable (or less changing) rates in unemployment.

Figure 3: The natural log of GDP level versus time for 19 G-20 Countries

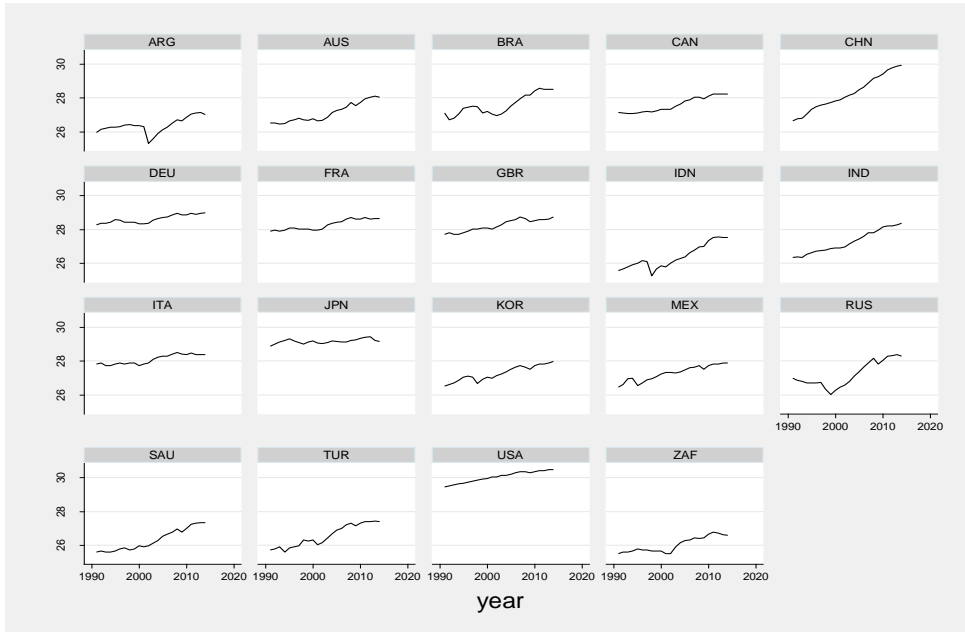

Figure 4: The natural log of unemployment rate versus time for 19 G-20 Countries

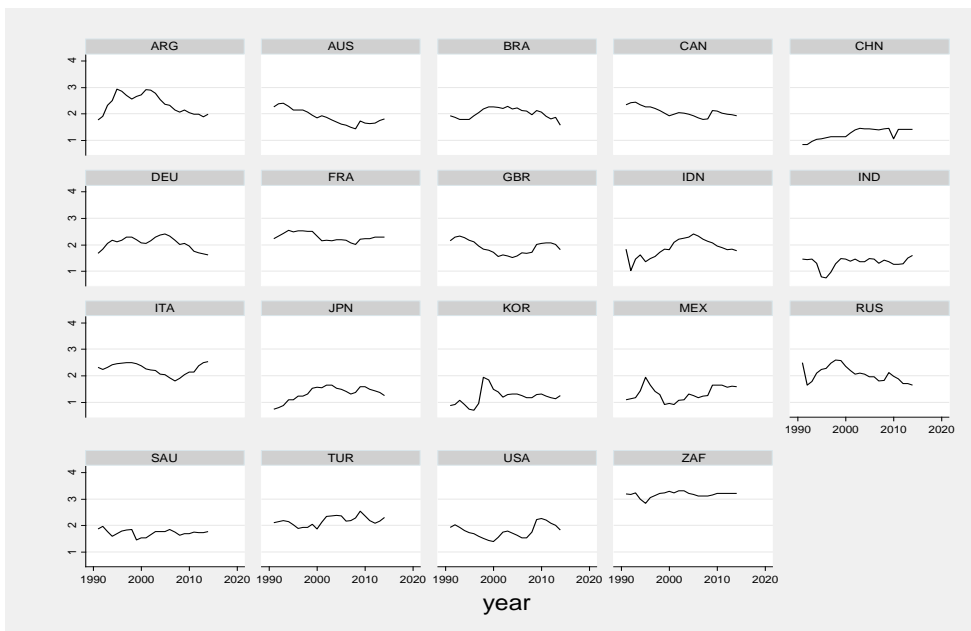

Figure 5a and Figure 5b presents the cyclical components of hp filter about GDP per capita (solid lines) and unemployment (dash lines) series for all countries. The opposite relationship between indicated variables as it is hypothesized by Okun hold for most of the countries with

first look. However, some parallelism in solid and dash lines can be observed in some countries. These countries are China, Indonesia, Saudi Arabia and Turkey which are placed in Figure 5b. We notice that, one of the common features of the countries is all of them are belong to G-20 other than G-7. The other feature is; all those countries have highly populated developing countries. The last graph in Figure 5b shows the relationship for G20 which is the average values of all 19 G-20 countries and the inverse relationship between variables can easily be caught.

Figure 5a: The cyclical component from hp filter versus time for G-7 countries

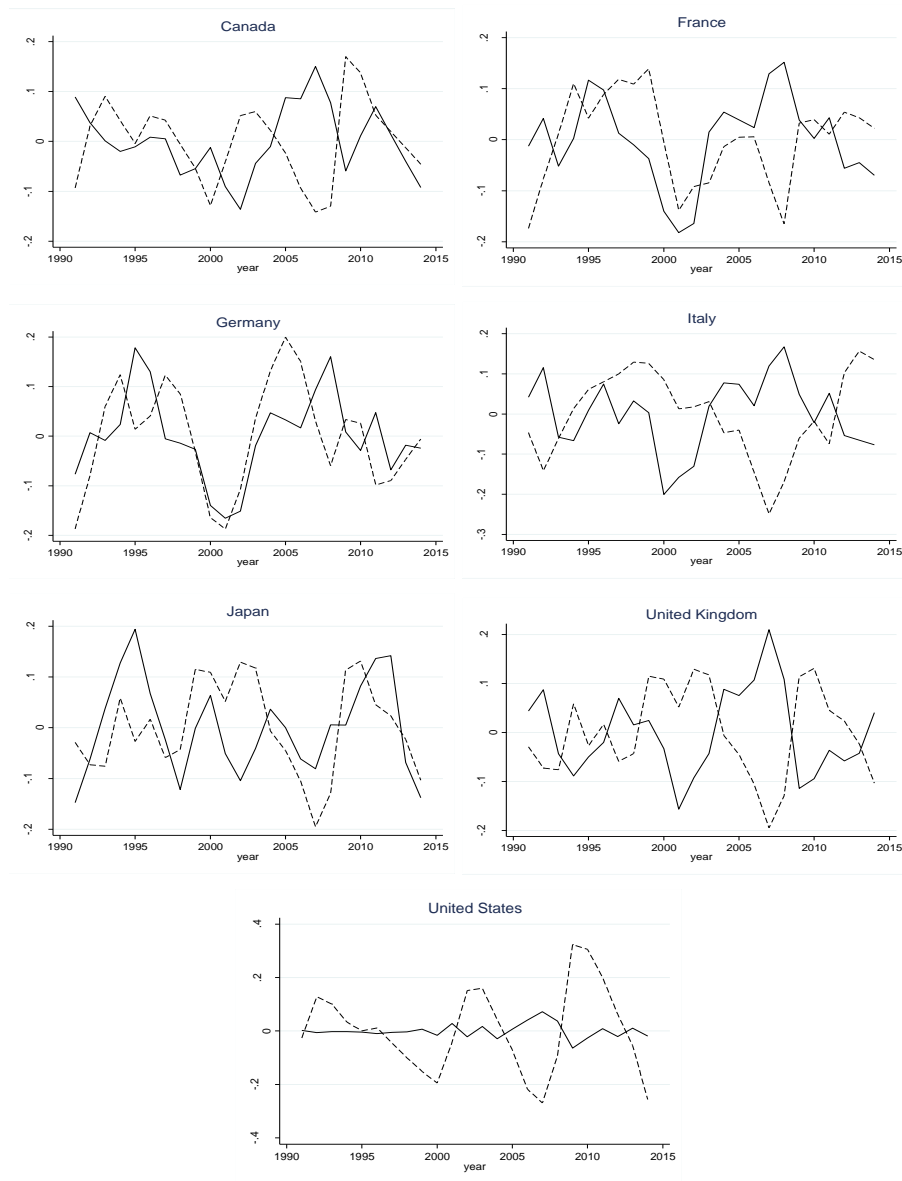
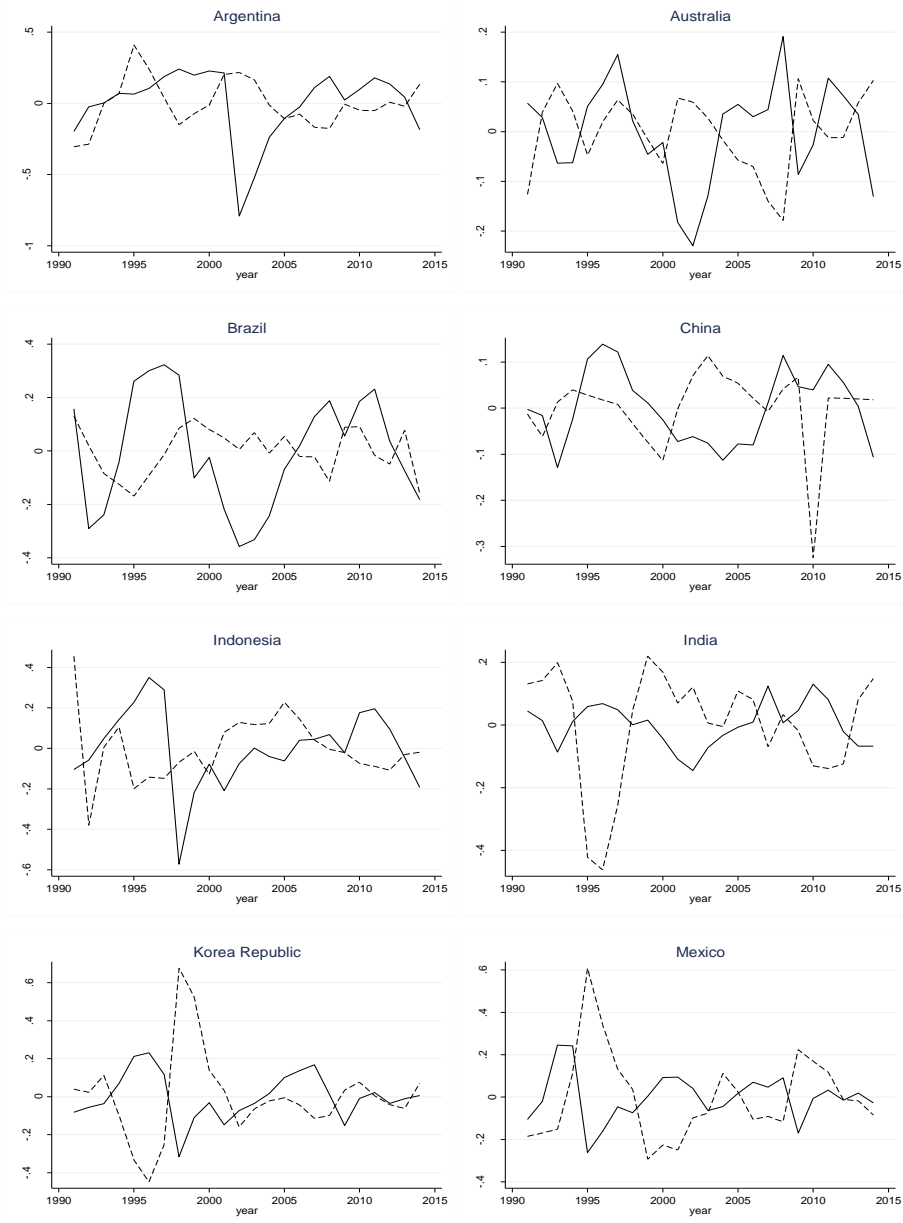
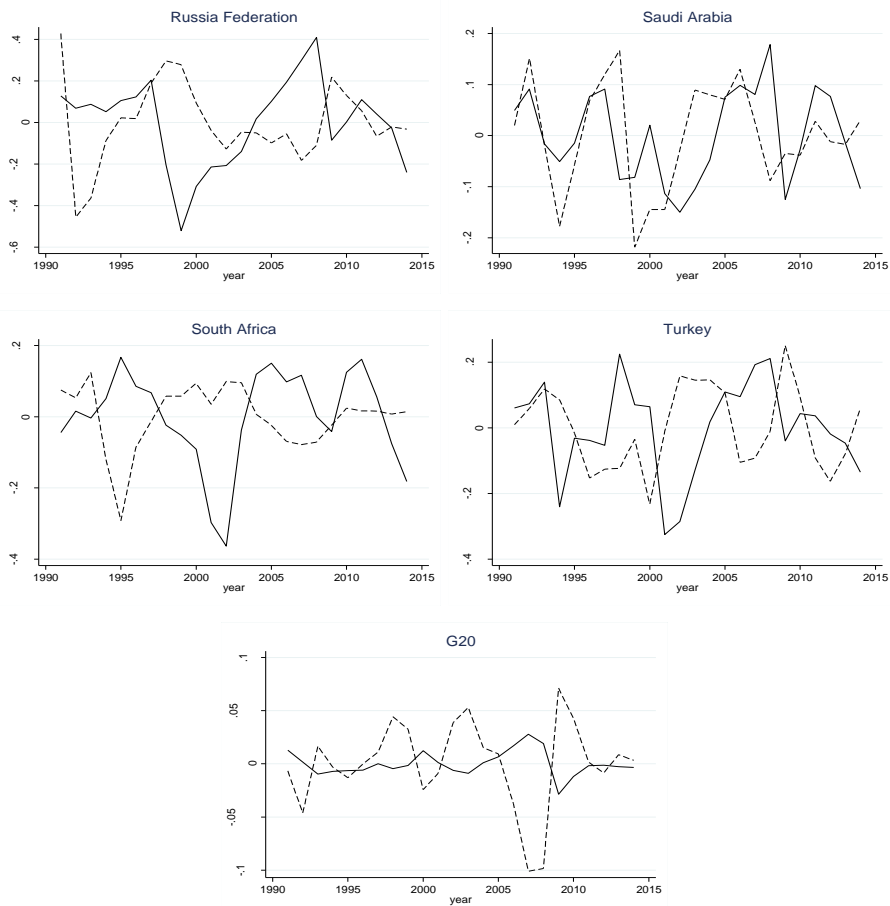

Figure 5b: The cyclical component from hp filter versus time for G-20 other than G-7 and G20

Note: cyclical component from hp filter _____ (solid) GDP per capita
 cyclical component from hp filter - - - - - (dash) Unemployment
 Source: World Bank Indicators

Table 2 shows the statistical estimation of Okun's law between 1991 and 2014. According to Table 2 and first differences method, the Okun's hypothesis is validated for Canada, France, Italy, Argentina, Australia and Russia Federation. The Okun's coefficient for G-20 (in average value) is calculated as -3.22 which express the rule of thumb that is mention in introduction. However, the inverse relationship is not seen in Japan, United Kingdom, United States, China, India, Korea Republic, Mexico and Turkey. On the other hand, the trial gaps method says that, the Okun's hypothesis is hold for other countries than Japan, China, Indonesia, Saudi Arabia and Turkey. Three different filtering methods; HP, CF and BW is conducted for those tests. In average term, the test values of the Okun's coefficient for G-20 are -2.71, -5.79 and -4.99 for HP, CF and BW filters respectively.

Table 2: Statistical estimation of Okun's law between 1991 and 2014

Countries	First differences			Trial gaps								
				Hodrick-Prescott filter (HP)			Christiano_Fitzgerald filter (CF)			Butterworth filter (BW)		
	β_1	R ²	t	β_1	R ²	t	β_1	R ²	t	β_1	R ²	t
Canada	-1.57*	0.47	4.30	-0.33**	0.15	1.97	2.56*	0.89	13.10	-1.97*	0.61	5.90
France	-1.08*	0.33	3.23	0.03	0.01	0.17	3.02*	0.43	-4.05	-1.14*	0.34	3.38
Germany	-0.25	0.05	1.10	0.39*	0.23	2.56	0.73*	0.16	-2.06	-0.40*	0.17	2.14
Italy	-0.90*	0.44	4.08	-0.48*	0.33	3.31	-0.56	0.02	-0.72	-0.42**	0.12	1.74
Japan	0.18***	0.13	1.80	0.31	0.10	1.50	0.45*	0.72	7.54	0.17*	0.33	3.30
United Kingdom	0.82*	0.40	3.74	-0.74*	0.59	5.66	1.45*	0.69	7.01	0.94*	0.48	4.54
United States	0.27	0.05	1.03	-0.10*	0.33	3.30	1.54*	0.12	1.72	0.52***	0.12	1.71
Argentina	-0.64*	0.29	2.94	-0.32	0.05	1.06	0.83*	0.14	-1.89	-0.55*	0.43	4.03
Australia	-1.50*	0.64	6.07	-0.74*	0.31	3.20	2.30*	0.87	12.04	-1.63*	0.69	6.95
Brazil	-0.68	0.04	0.95	-0.26*	0.01	0.52	3.05*	0.44	-4.18	-0.54	0.04	0.92
China	3.68	0.60	5.56	-0.15	0.03	0.76	4.93*	0.84	10.97	4.66*	0.75	8.11
Indonesia	0.64***	0.11	1.60	-0.27	0.05	1.11	2.13*	0.28	2.95	0.96*	0.23	2.53
India	0.51	0.02	0.76	-0.21*	0.29	3.03	3.25*	0.29	3.00	1.75**	0.16	2.07
Korea Republic	0.06	0.01	0.18	-0.42*	0.62	5.98	1.02*	0.17	2.18	0.88**	0.16	2.06
Mexico	0.19	0.01	0.55	-0.33*	0.34	3.36	2.14*	0.50	4.67	0.75**	0.16	2.02
Russia Federation	-1.81*	0.49	4.49	0.32***	0.09	1.51	1.91*	0.77	-8.55	-1.88*	0.54	5.08
Saudi Arabia	-0.19	0.01	0.18	0.24	0.07	1.32	-2.14	0.08	-1.36	-1.76	0.03	0.87
South Africa	-0.10	0.01	0.11	-0.78*	0.26	2.80	1.76	0.06	1.18	1.74***	0.10	1.55
Turkey	1.65*	0.21	2.33	-0.34	0.08	1.41	3.58*	0.48	4.48	2.89*	0.40	3.81
G20	-3.22*	0.30	2.99	-2.71*	0.20	2.26	5.79*	0.39	-3.77	-4.99*	0.41	3.93

Note: The terms *, **, and *** refer statistical significance at the 1%, 5% and 10% levels, respectively.

4. Conclusion and Policy Recommendations

This study has predicted Okun's coefficients for the G-20 countries and for their mean value named as G-20. Various findings have reached by conducting first differences approach and trial gaps methods (HP, CF, and BW filters) from time series and panel data analysis techniques. The aim of the research is to look if Okun's law holds for G-20 countries and as a whole, and to suggest output level/unemployment rate forecasts. It is found that, Okun's law is hold for most of the G-20 countries such as; Canada, France, Germany, Italy, United Kingdom, United States, Argentina, Australia, Brazil, India, Korea Republic, Mexico, Russia Federation and, South Africa. The law is also hold for G-20 in average terms. Therefore it can be said that, the rule of thumb is satisfied in this paper. The country response of output level to unemployment rate is observed to be varied with numbers changing from +4.93 to -3.05 country to country. The coefficients for the mean values are varying from -2.99 to -5.79. It is seen from countries' plotted figures that, in some periods the output level and unemployment rates behave as if they move in the same direction which results in a positive Okun's coefficient. For the countries China, Indonesia, Saudi Arabia, and Turkey the Okun's hypothesis is not satisfied. When we look to the cyclical component from HP filter the direction of the relationship seems same between 1995 and 2000 / 2006 and 2010 for China, 2002 and 2006 / 2010 and 2015 for Saudi Arabia, 1990 and 2000 / 2010 and 2013 for Turkey.

This study is slightly different from other related studies with its application region. The Okun's law for G7 countries is studied by Pierdzioch et al. (2011), however, this research is a primitive for G-20 countries which creates a platform to distinguish countries according to their development levels.

After these calculations, finally, it is worth to say that, Okun's law is not satisfied for the countries which are in the category of developing (out of G7 countries). In other words, all of the G7 countries obey the Okun's hypothesis. Besides that, the hypothesis is hold for some developing countries such as; Argentina, Australia, Brazil, India, Korea Republic, Mexico, Russia Federation and, South Africa. This can be explained by stability conditions in their economies. It is seen that some cyclical periods such as economic crises make routine economy complex and create unpredictable circumstances. This situation possibly affects the countries' development. The lesson that is understood from here; Okun's coefficient is a reliable equipment as far as the economic stability is satisfied.

On the other hand, the reason of the countries which do not satisfy the Okun's coefficient (China, Indonesia, Saudi Arabia and, Turkey) with at least one of filtering techniques can be the population growth. These four developing countries have high population numbers and positive population growth rates in common (India is the exceptional country from this perfective, it can be checked from Table 3 at Appendix). Therefore, it is not surprising to encounter with high and increasing unemployment rates and output increase at the same time in those countries. Therefore, these four economies should be careful in terms of basic economic indicators such as unemployment rates and sustainable growth levels. They need to redesign their economic policies considering current global systems' features, including their fast population increase problem.

Appendix

Table 1: GDP per capita mean values and their standard deviations for G-20 countries

country name	number of observation:		
	(1991-2014)	mean	standart deviation
Canada	24	33328.84	3918.695
France	24	33035.73	2763.52
Germany	24	34438.46	3201.598
Italy	24	30010.04	1889.194
Japan	24	34737.16	1789.485
United Kingdom	24	36173.74	4687.182
United States	24	40729.2	4497.036
Argentina	24	5.855.893	1049.126
Australia	24	31747.53	4506.375
Brazil	24	4.754.617	6446.861
China	24	1.729.609	1045.053
Indenosia	24	1.273.854	2766.733
India	24	7.098.708	2592.186
Korae Republic	24	16988.02	4741.879
Mexico	24	7.643.885	5929.396
Rusia Federation	24	5026.24	1299.195
Saudi Arabia	24	13495.83	1760.387
South Africa	24	5294.36	549.164
Turkey	24	6.665.991	1240.375
Total	456	18086.26	14658.57

Source: World Bank Indicators

Table 3: The population number and population growth for some countries in 2014

countries	population in 2014	population growth in 2014
China	1364270000,00 (1.4 billion)	0,51
Indonesia	254454778,00 (255 million)	1,26
Saudi Arabia	30886545,00 (31 million)	2,24
Turkey	75932348,00 (76 million)	1,22
India	1295291543,00 (1.3 billion)	1,23

Source: World Bank Indicators

References

- Adanu, Kwami (2005). "A cross-province comparison of Okun's coefficient for Canada", *Applied Economics*, 37: 5, 561-570.
- Azorin Jose D. B.; Vega Maria D. M. S. d. I. (2017). "Output growth thresholds for the creation of employment and the reduction of unemployment: A spatial analysis with panel data from the Spanish provinces, 2000–2011", *Regional Science and Urban Economics* 67: 42–49.
- Ball, Laurance; Jalles Joao T; Loungani, Prakash (2015). "Do forecasters believe in Okun's Law? An assessment of unemployment and output forecasts", *International Journal of Forecasting*, 31, 176-184.
- Bhattacharai, Keshab (2016). "Unemployment–inflation trade-offs in OECD countries", *Economic Modelling*, 58: 93–103.
- Butterworth, S. (1930). "On the theory of filter amplifiers", *Experimental Wireless and the Wireless Engineer*, 7: 536–541.
- Christiano, Lawrence J.; Fitzgerald Terry J. (2003). "The band pass filter", *International Economic Review*, 44, 435-465.
- Christopoulos, Dimitris K. (2004). "The relationship between output and unemployment: Evidence from Greek regions", *Regional Science*, 83, 611–620.
- Durech, Richard; Minea, Alexandru; Mustea Lavinia; Slusna Lubica (2014). "Regional evidence on Okun's Law in Czech Republic and Slovakia", *Economic Modelling*, 42, 57–65.
- Gordon, Robert J. (1998). "Macroeconomics", *New York: Harper Collins*.
- Grant, Angelia L. (2018). "The Great Recession and Okun's law", *Economic Modelling*. 69: 291–300.
- Guisinger, Amy Y.; Sinclair, Tara M. (2015). "Okun's Law in real-time", *International Journal of Forecasting*, 31: 1, 185–187.
- Freeman, Donald G. (2000). "Regional tests of Okun's Law", *International Advances in Economic Research*, 6: 3, 557–570.
- Harris, Richard; Silverstone, Brian (2001). "Testing for asymmetry in Okun's law: A cross-country comparison", *Economics Bulletin*, 5: 2, 1–13.
- Hodrick, Rodrick J.; Prescott, Edward C. (1997). "Postwar U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation", *Journal of Money, Credit and Banking*, 29:1, 1-16.
- IEA, (2012). "Key World Energy Statistics International Energy Agency", *Statistics Division, Paris*.
- Kangasharju, Aki; Tavera, Christophe; Nijkamp, Peter (2012). "Regional Growth and Unemployment: The Validity of Okun's Law for the Finnish Regions", *Spatial Economic Analysis*, 7:3, 381-395.
- Kim, Myeong J.; Park, Sung Y.; Jei, Sang Y. (2015). "An empirical test for Okun's law using a smooth time-varying parameter approach: evidence from East Asian countries", *Applied Economics Letters*, 22:10, 788-795.
- Lee, Jim (2000). "The robustness of Okun's Law: evidence from OECD countries", *Journal of Macroeconomics*, 22, 331–356.
- Mankiw, N. Gregory. (1994). "Macroeconomics", *New York: Worth Publishers*.
- Okun, Arthur M. (1962). "Potential GNP: its measurement and significance", *In Proceedings of the business and economics statistics section*. American Statistical Association.
- Okun, Arthur M. (1970). "Potential GNP: Its Measurement and Significance. In *The Political Economy of Prosperity*", *New York: Norton*, 132-45.
- Perman, Roger; Tavera, Christophe (2005). "A cross-country analysis of the Okun's Law coefficient convergence in Europe", *Applied Economics*, 37, 2501-2513.
- Pierdzioch, Christian; Rülke, Jan C.; Stadtmann, Georg (2011). "Do Professional economists' forecasts reflect Okun's Law? Some evidence for the G7 countries", *Applied Economics*, 43, 1365–1373.
- Pollock, D. S. G. (1999). "A Handbook of Time-Series Analysis, Signal Processing and Dynamics", *London: Academic Press*.
- Rülke, Jan C. (2012). "Do professional forecasters apply the Phillips curve and Okun's Law? Evidence from six Asian-Pacific countries", *Japan and the World Economy*, 24:4, 317–324.
- Stata (2013). "Stata Time Series Reference Manual Release 13", *Stata Press*, 4905 Lakeway Drive, College Station, Texas 77845.

Tang, Bo; Bethencourt, Carlos (2017). "Asymmetric unemployment-output tradeoff in theEurozone", *Journal of Policy Modeling*, 39: 461–481.

Villaverde, Jose; Maza, Adolfo (2009). "The robustness of Okun's law in Spain, 1980–2004 Regional evidence", *Journal of Policy Modeling*, 31, 289–297.

Viren, Matti (2001). "The Okun curve is non-linear", *Economic letters*, 70, 253-257.

İlçeler Düzeyinde Entelektüel Sermaye Ölçümü ve Uygulaması¹

Ali Erbaşı²

İlçeler Düzeyinde Entelektüel Sermaye Ölçümü ve Uygulaması

Öz

Bu araştırmanın amacı, ilçeler düzeyinde entelektüel sermaye ölçümü yapabilecek bir model tasarlamaktır. Çalışmada Edvinsson ve Malone (1997) tarafından önerilen entelektüel sermaye bileşenleri esas alınarak göstergelerin tespitine yönelik kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve 5 bileşen altında 200 gösterge belirlenmiştir. Hazırlanan gösterge seti yazar değerlendirmeleri ve uzman görüşlerine dayanarak ilçeler düzeyine indirgenmiştir. Sonuçta 41 değişkenli gösterge setinden oluşan entelektüel sermaye ilçe indeksi modeline ulaşılmıştır. Konya ve Karaman illerinde bulunan 37 ilçenin alt bileşenler de dahil olmak üzere entelektüel sermaye düzeyleri tespit edilmiş ve TR52 Düzey 2 bölgesi olarak tanımlanan Konya ve Karaman illerinin entelektüel sermaye haritası çıkarılmıştır. Yazında entelektüel sermayenin ilçeler düzeyinde uygulanmasına odaklanan hiçbir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle araştırmanın yazına önemli katkılar sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, İlçe İndeksi, İnsan Sermayesi, Süreç Sermayesi, Pazar Sermayesi, Yenileme Sermayesi, Finansal Sermaye

Measurement and Application of Intellectual Capital at the Level of Districts

Abstract

The purpose of this study is to design a model about an intellectual capital measurement at district levels. In this study, a comprehensive literature search was conducted to determine the indicators based on the intellectual capital components proposed by Edvinsson and Malone (1997), and 200 indicators were identified under 5 components. The set of indicators prepared has been reduced to the level of the districts based on author evaluations and expert opinions. Eventually the intellectual capital district index model consisting of 41 variable indicator is achieved. The intellectual capital levels of the 37 provinces including Konya and Karaman were determined, including sub-components and the intellectual capital map of Konya and Karaman illiterates defined as TR52 level II regions is obtained. No research has been found in the literature that focuses on the application of intellectual capital at the district level. In this direction, it is expected that our research will provide important contributions in the literature.

Keywords: Intellectual Capital, District Index, Human Capital, Process Capital, Market Capital, Renewal Capital, Financial Capital

1. Giriş ve Kavramsal Çerçeve

İlk olarak 1969 yılında ekonomist John Kenneth Galbraith tarafından kullanılmış olan (Bontis, 2001: 42) entelektüel sermaye kavramı, daha sonra 1975 yılında “Acaba kaçımız son on yılda elde ettiğimiz entelektüel sermayenin farkındayız?” ifadesiyle Michael Kalecki tarafından kullanılmıştır. Entelektüel sermaye kavramı, Thomas Stewart’ın 1991 yılında kaleme aldığı “Beyin Gücü” adlı makalesi ile gündeme taşınmış ve bu yıldan itibaren kavramın popülaritesi ve konuyla ilgili yapılan çalışmalar oldukça artış göstermiştir (Karacan ve Ergin, 2011: 75). Entelektüel sermayenin değer yaratmadaki etkisinin 1980’li yılların başından itibaren giderek artması, ölçülmesine ve değer yaratma sürecindeki yerinin belirlenmesine yönelik çalışmaların ivme kazanmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllara geldiğinde; entelektüel sermaye yalnızca bireysel çalışma alanı olmaktan çıkıp, firma yapılanmalarını ve performansını etkileyen önemli bir etken

¹ Bu makale “İlçeler Düzeyinde Entelektüel Sermaye Ölçümü ve Uygulaması” adlı ve 17401022 nolu Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından desteklenen proje kapsamında elde edilen veriler kullanılarak üretilmiştir. Yazar, verdiği destekten ötürü Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü’ne teşekkürlerini sunar.

² Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü. aerbasi@selcuk.edu.tr, Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-5709-9775>.

halini almıştır (Öztürk ve Demirgüneş, 1997: 61). Bu dönemlere kadar entelektüel sermaye konusu, diğer örgütsel konuların arkasında kalmış ve çok dikkat çekmemiştir. Entelektüel sermaye kavramının uygulama alanında sıkça kullanılmaya başlanması ve yaygın biçimde tartışılması, 1990'lı yılların sonlarından itibaren daha da artış göstermiştir (Özer ve Özer, 2014: 121).

Literatürde çok sayıda entelektüel sermaye tanımıyla karşılaşmaktayız. Bu tanımlar, her ne kadar birbirlerinden farklı olsalar da aslında benzer içerikleri aktarmaktadırlar. Bu tanımların bir kısmı entelektüel sermayeyi bir bilgi sermayesi ya da bilgiden türemiş bir sermaye olarak tanımlarken, bir kısmı organizasyon zekası ya da fiziki olmayan zenginliklerinin bir oluşumu olarak tanımlamaktadır. Entelektüel sermaye, bir işletme için değerli ve finansal olmayan tüm faktörleri içermektedir (Jurczak, 2008: 38). En genel anlamıyla entelektüel sermaye, bir firmanın piyasa değeri ile varlıklarının maliyetleri arasındaki farktır (Shirali vd., 2014: 169). Petty ve Guthrie (2000) çalışmalarında entelektüel sermayeyi, bir firmanın maddi olmayan varlıklarının (insan sermayesi ve yapısal sermaye adında iki kategorideki) ekonomik değeri olarak tanımlamışlardır.

Entelektüel sermayenin ölçümüyle ilgili literatürde genel kabul görmüş bir yöntem bulunmamaktadır. Sveiby (2005) çalışmasında entelektüel sermaye ölçüm yöntemlerini 4 kategoride ele alarak 34 yöntem zikretmektedir. Bunlar piyasa değeri yöntemleri, doğrudan entelektüel sermaye ölçüm yöntemleri, skor kart yöntemleri, varlıkların getirisi yöntemleridir. Gigante (2013) çalışmasında aynı kategorileri kullanarak 18 yöntem; Dominiak vd. (2013) 21 yöntem zikretmiştir. Chan (2009) çalışmasında bu dört yönetime Entelektüel Katma Değer Katsayısı (VAIC) yöntemini de ayrı bir yöntem olarak dahil ederek 5 kategori zikretmektedir. Ramanauskaitė ve Rudzionienė (2013) zikredilen 4 kategoriyi değerlemenin genel ilkelerine göre yapılan sınıflandırma olarak kabul etmiş, bununla birlikte entelektüel sermaye ölçüm yöntemlerini nesnelere göre değerine göre holistik ve atomistik, değerlendirme sürecinde parasal birimin kullanımına göre parasal ve parasal olmayan, değerlendirme sonuçlarının açıklamasına göre finansal değerlendirme, değer ölçme, değer belirleme, ölçüm yöntemleri olarak sınıflandırmışlardır. Örneğin bu çalışmada Skandia Kılavuzu yönteminin, genel ilkelere göre yapılan sınıflandırmada skor kart yöntemleri arasında olduğu, nesnelere göre değerine göre atomistik yöntem olduğu, değerlendirme sürecinde parasal birimin kullanımına göre parasal olmayan bir yöntem olduğu, değerlendirme sonuçlarının açıklamasına göre ise ölçüm yöntemi olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada 28 entelektüel sermaye ölçüm yöntemi kategorize edilmiştir.

Brennan ve Connell (2000) entelektüel sermaye yapılarına ilişkin geniş bir inceleme yapmış ve iki farklı yapı ortaya koymuştur. Birinci yapı, entelektüel sermaye varlıklarının sınıflandırılması için geliştirilen yapılardır. Entelektüel sermayenin yönetilmesi ve ölçülmesi için ilk önce unsurlar kategorize edilmeli ve anlaşılmalıdır. Bu yapılara örnek olarak balanced scorecard, değer platformu, maddi olmayan varlıkları izleme modeli, Skandia kılavuzu gösterilmiştir. Entelektüel sermayenin yönetilmesi için geliştirilen ikinci yapıya örnek olarak ise, Skandia pusulası, Dow entelektüel varlık yönetim modeli gösterilmiştir (İpçioğlu, 2008: 216-221). Pazdzior ve Pazdzior'a göre (2012) entelektüel sermaye ölçüm yöntemleri sentetik yöntemler ve analitik yöntemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sentetik yöntemlere örnek olarak Tobin'in q oranı, hesaplanmış maddi olmayan değer ve Ante Pulic tarafından literatüre dahil edilmiş olan entelektüel katma değer katsayısı (VAIC) yöntemleri gösterilmiştir. Analitik yöntemlere örnek olarak Skandia kılavuzu ve K.E. Sveiby tarafından literatüre dahil edilmiş olan Maddi Olmayan Varlıklar Göstergesi yöntemi gösterilmiştir.

Stewart'a göre (1997) entelektüel sermayeyi ölçme yöntemleri, entelektüel sermayeyi bir bütün olarak ölçen ve bileşenleri ayrı ayrı ölçen yöntemler olarak ikiye ayrılabilir. Entelektüel

sermayeyi bir bütün olarak ölçen yöntemler arasında piyasa değeri/defter değeri oranı, Tobin'in q oranı, hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi (İpçioğlu, 2008: 221-226) ve piyasa değeri/defter değeri farkı yöntemi bulunmaktadır. Entelektüel sermayeyi bileşenlerine ayırarak ölçen yöntemler ise balanced scorecard, Skandia kılavuzu, entelektüel sermaye indeksi, teknoloji brokeri, maddi olmayan varlıklar cetveli, Ante Pulic'in entelektüel katma değer katsayısı, Sullivan'in entelektüel sermaye ölçümü, insan kaynakları maliyeti ve muhasebesi, DATİ projesi, MERİTUM projesi, OECD projesi olarak sıralanabilir (Kutlu, 2008: 21-39).

Araştırmamızda bu yöntemlerden entelektüel sermayeyi bileşenlerine ayırarak ölçen bir yöntem kullanılmaktadır. Bu nedenle, burada entelektüel sermaye bileşenlerine kısaca değinmekte fayda görülmüştür.

Bazı kaynaklarda entelektüel sermayenin insan sermayesi, yapısal (örgütsel) sermaye ve ilişkisel sermaye bileşenlerinden oluştuğu kabul edilirken (örneğin Loureiro ve Dorrego, 2012; Suci vd., 2012; Rudez ve Mihalic, 2007); bazı kaynaklarda insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi bileşenlerinden (örneğin Bontis vd., 2000; Cascio, 1998); kimi kaynaklarda ise insan sermayesi, yapısal sermaye ve sosyal sermaye bileşenlerinden oluştuğu (örneğin Sağsan vd., 2010) kabul edilmektedir. İlişkisel sermaye kavramı kullanan kaynaklarda genellikle sosyal sermaye ve müşteri sermayesi, ilişkisel sermayenin altında irdelenmektedir. Bazı kaynaklarda ise (örneğin Swart, 2005) entelektüel sermaye unsurları; insan sermayesi, yapısal sermaye, müşteri sermayesi ve sosyal sermaye olmak üzere dört temel bileşenle açıklanmaktadır.

Entelektüel sermayeyi bileşenlerine ayırarak ölçen yöntemlerden en çok kullanılanlardan birisi olan Edvinsson ve Malone (1997)'un Skandia Kılavuzu'na göre; bir firmanın pazar değeri, finansal sermaye ve entelektüel sermayeden oluşur. Bu yöntemde göre entelektüel sermaye, insan sermayesi ve yapısal sermaye bileşenlerinden oluşmaktadır. Yapısal sermaye, müşteri sermayesi ve örgüt sermayesinden oluşurken, örgüt sermayesi inovasyon sermayesi ve süreç sermayesinden, inovasyon sermayesi ise entelektüel varlıklar ve diğer maddi olmayan duran varlıklardan oluşmaktadır. Pasher (1999) çalışmasında ülkeler için uygulanan Skandia kılavuzunda finansal sağlığın ülke geçmişini ilgilendirdiğini; insan, süreç ve pazar sermayelerinin şimdiki zamanı ifade ettiğini; yenileme ve gelişim sermayesinin gelecek zamanı ilgilendirdiğini rapor etmektedir.

Entelektüel sermaye ile ilgili bir konsensus projesi olan MERİTUM (2001), entelektüel sermaye bileşenlerinin isimlerine ve tanımına bir standart getirmektedir. Buna göre entelektüel sermaye, insan sermayesi, yapısal sermaye ve ilişkisel sermaye olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (İpçioğlu, 2008: 207-211). Wu (2004: 100) çalışmasında entelektüel sermaye unsurları olarak insan sermayesi, bilgi teknolojileri sermayesi, örgüt sermayesi, süreç sermayesi, inovasyon sermayesi ve müşteri sermayesi olmak üzere altı bileşen ele almıştır. Schneider (2006) çalışmasında Yeni Zelenda'daki 82 yerel hükümetin entelektüel sermayesini 3 kategori ve 26 göstergıyla belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada kullanılan entelektüel sermaye bileşenleri içsel sermaye, dışsal sermaye, insan sermayesidir. Domanska (2014) çalışmasında entelektüel sermayeyi insan, örgütsel ve pazar sermayesi olarak üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

Abeysekera (2003) entelektüel sermaye bileşenlerini işletmelerin muhasebe sistemlerine entegre edebilecek bir model önermiştir. Yazar bu modelde genel bir entelektüel muhasebe skor kartı oluşturmuş, finansal ve entelektüel unsurlar ayrımına değinmiştir. de Beer ve Barnes (2003) odak grup çalışması yaparak Güney Afrika firmalarında kullanılacak entelektüel sermaye ölçüm çatısı önermiştir. Çalışmada Skandia Kılavuzu esas alınarak entelektüel sermaye, insan sermayesi ve yapısal sermaye olarak ikiye ayrılmış, yapısal sermaye ise örgütsel sermaye

ve müşteri sermayesi olarak sınıflandırılmıştır. Navarro vd. (2011) bir ulusun bilgi sermayesinin insan sermayesi, süreç sermayesi, ilişkisel veya ticari sermaye, pazarlama veya imaj sermayesi, araştırma geliştirme ve inovasyon sermayesi, sosyal ve çevresel sermaye bileşenlerinden oluştuğunu iddia etmektedirler.

Edvinsson ve Malone (1997: 67-69) entelektüel sermaye bileşenlerini finansal, müşteri, insan, süreç ve yenileme sermayesi olarak sınıflandırmaktadır. Bu kategorilerde yer alan göstergelere örnek olarak; finans kategorisinde çalışan başına düşen gelir, toplam gelirler içerisinde yeni müşterilerden edinilen gelir, yeni işlerden sağlanan karlar; müşteri kategorisinde müşteri ziyaretlerine harcanan gün, kaybedilenlere karşılık kazanılan müşteri sayısı; süreç kategorisinde süreç zamanı; öğrenme ve gelişme kategorisinde çalışan memnuniyet indeksi, genel yönetim harcamalarının eğitim harcamalarına oranı; insan kategorisinde ise yıllık personel devir hızı ve liderlik indeksi gösterilebilir (Bontis, 2001: 46). Tüm çalışmalar incelendiğinde, entelektüel sermaye bileşenleri konusunda insan faktörünün ortak rol oynadığını görmekteyiz. Bu durum, örgütlerin karlarını fikirler, beceriler, yetenekler ve insan zekası olmadan artırmayacakları görüşüyle (Damirchi vd., 2012: 155) insan sermayesinin ön plana çıkmasının doğal olduğunu göstermektedir.

Özevren ve Yıldız (2010) entelektüel sermaye ile ilgili 24'ü yabancı ve 11'i yerli olmak üzere 35 makaleyi içerik analizine tabi tutmuşlardır. Bu araştırmanın bulgularına göre 5 makale entelektüel sermayeyi bir bütün olarak ölçerken 30 makale bileşenler bazında ölçümleme yapmıştır. Entelektüel sermayeyi bileşenler bazında ölçen 30 makale içeriği analiz edildiğinde en çok kullanılmış olan insan sermayesi göstergeleri sırasıyla yetenek, eğitim, yeni fikirler üretmesi iken; en çok kullanılmış olan yapısal sermaye göstergeleri bilgi sistem altyapısı, entelektüel mülkiyet, teknolojik altyapı; en çok kullanılmış olan müşteri sermayesi göstergeleri ise müşteri memnuniyeti ve müşterilerle uzun ilişkiler, müşteri istekleri olarak tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu çalışmalarda 173 kez insan sermayesi göstergeleri, 161 kez yapısal sermaye göstergeleri, 157 kez müşteri sermayesi göstergelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Son yirmi yıl içerisinde entelektüel sermayeyle ilgili literatürde çok sayıda metod ve sınıflandırma geliştirilmiş olmasına rağmen ulusal entelektüel sermaye konusu bu kadar çok gelişmemiştir. Dünya ekonomisi, endüstriyel toplumdaki bilgi tabanlı topluma dönüştükçe, entelektüel sermaye konusu sadece bölgelerin değil gelişen dünyanın da rekabetçilik kavramını anlamlandırmasında büyük önem kazanmaya başlamaktadır (Sandhu vd., 2011: 164). İşletmelerdeki uygulamalar kadar çok yoğun olmasa da, entelektüel sermaye konusunun son yıllarda toplumsal düzeydeki çalışmalara da konu olduğunu görmekteyiz. Bir ülkenin, bölgenin ya da şehrin gelişiminin, o toplumun sahip olduğu entelektüel sermayeyle ilişkili olduğuna yönelik varsayımları inceleyen çeşitli araştırmalar bulunmaktadır.

2. Literatür Özeti

Literatürde entelektüel sermaye ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmalar mikro ve makro çalışmalar olarak ikiye ayrılabilir. Mikro çalışmalar, entelektüel sermayenin birey, işletme, örgüt gibi çeşitli unsurlar üzerinde incelenmesini konu alan çalışmalardır. Literatürde yer alan mikro çalışmaların önemli bir kısmının entelektüel sermaye ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi konu aldığı görülmektedir. Örneğin Bontis (1998) çalışmasında entelektüel sermaye unsurları olarak kabul ettiği insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi arasındaki ilişkileri incelemiş ve bu entelektüel sermaye unsurlarının işletme performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırma, iş hayatında en azından birkaç yıl bulunduktan sonra okula dönmüş olan Batı Ontario Üniversitesi İvey İşletme Okulu'ndaki 64

işletme yüksek lisans öğrencisine çalıştıkları şirketlerin insan, yapısal ve müşteri sermayesine yönelik soruları içermektedir. Araştırmada entelektüel sermaye unsurlarının işletme performansı üzerindeki etkileri farklı modellerle açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın en önemli bulguları; insan sermayesinin yapısal sermaye üzerinde, yapısal sermayenin müşteri sermayesi üzerinde, müşteri sermayesinin insan sermayesi üzerinde ve yapısal sermayenin işletme performansı üzerinde pozitif etkisi olduğunun gözlemlenmesidir. Bir başka çalışmada Bramhandkar vd. (2007) entelektüel sermayenin işletme performansı üzerindeki etkisini ilaç sektöründe faaliyet gösteren 139 firma üzerinde 1 yıllık veriler esas alarak incelemiştir. Bu araştırmanın sonucunda, entelektüel sermayenin işletmenin aktif getirisi, özsermaye getirisi ve yatırım getirisini artırdığı, sistematik riski azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Kohan vd. (2014) entelektüel sermayenin yeni ürün geliştirme üzerindeki etkisini İsfahan'daki ilaç sektörü işletmelerinin ar-ge birimi ve laboratuvarlarında çalışan 91 kişi üzerinde incelemiştir. Prasetya (2011) çalışmasında entelektüel sermayenin Endonezya'daki İslami bankaların finansal performansları üzerindeki etkisini incelemiştir. Bunların dışında entelektüel sermaye ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır (örneğin Berzkalne ve Zelgalve, 2014; Ekwe, 2014; Sumedrea, 2013; Wu ve Sivalogathan, 2013; Komnenic ve Pokrajcic, 2012; Lee ve Huang, 2012; Rasekh vd., 2012; Clarke vd., 2011; Ferraro ve Veltri, 2011; Maditinos vd., 2011; Yıldız, 2011; Chan, 2009; Chen vd., 2005; Carmeli ve Tishler, 2004; Belkaoui, 2003; Bontis vd., 2000).

Entelektüel sermaye ile ilgili işletmeler üzerinde bu denli geniş yelpazede çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, entelektüel sermayenin toplum (ülke, bölge, şehir) üzerinde uygulanmasına yönelik makro nitelikteki çalışmalar, mikro ölçekli çalışmalarla kıyaslandığında sınırlı sayıdadır. Bu az sayıdaki makro çalışmalardan birisinde Lin ve Edvinsson (2008) ulusal entelektüel sermaye ölçümü için bir model geliştirmişlerdir. Geliştirilen bu modelde entelektüel sermayenin bileşenleri olarak anahtar 5 boyut kullanılmıştır. Bu boyutlar insan sermayesi, pazar sermayesi, süreç sermayesi, yenileme sermayesi ve finansal sermaye olarak ele alınmıştır. Yazarlar, bu 5 boyut kapsamında entelektüel sermaye ölçümü yapabileceğini düşündükleri 29 gösterge kullanarak 40 ülkenin ulusal entelektüel sermaye düzeylerini 1994-2005 yıl aralığını kapsayan bir periyotta elde edilen verilerle tespit etmeye çalışmışlardır. Araştırmada finansal sermaye ölçümü olarak tek bir gösterge kullanılmışken, diğer 4 sermaye bileşeni için 7'şer gösterge kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler LISREL tekniği ve Amos 5 programı aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre en yüksek entelektüel sermaye indeksine sahip kuzey ülkesi olarak İsveç tespit edilmişken, bu ülkeyi sırasıyla Finlandiya, İsviçre, Danimarka, Amerika, Norveç ve İzlanda takip etmektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre kuzey ülkelerinin yüksek ulusal entelektüel sermaye düzeyine sahip olduğu vurgusu yapılmıştır.

Beşkese vd. (2014) çalışmalarında ulusal bir entelektüel sermaye ölçüm modeli önermişlerdir. Araştırmada seçilmiş göstergeler iki uzman görüşü esas alınarak ve AHP yöntemi kullanılarak ağırlıklandırılmıştır. Elde edilen ağırlıklar esas alınarak 11 Avrupa ülkesinin ulusal entelektüel sermaye indeksi hesaplanmıştır. Araştırmada entelektüel sermaye indeks hesaplaması yapabilmek için 5 boyut kullanılmış; insan sermayesi boyutunda 9, süreç sermayesi boyutunda 6, pazar sermayesi boyutunda 8, yenileme sermayesi boyutunda 4 ve finansal sermaye boyutunda 1 gösterge kullanılmıştır. Sonuçta 11 Avrupa ülkesi arasında en yüksek ulusal entelektüel sermaye indeksine sahip ülkelerin sırasıyla Avusturya, Almanya, Fransa ve Hollanda olduğu; en düşük ulusal entelektüel sermaye indeksine sahip ülkelerin ise sırasıyla Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan olduğu tespit edilmiştir. Kotenkova ve Korablev (2014) çalışmalarında Rusya Federasyonu'na bağlı 14 Volga Federal bölgesinin entelektüel sermayesini incelemişlerdir. Çalışmada

potansiyel eğitim indeksi, sosyal refah indeksi, bilim potansiyeli indeksi, bilgi iletişim teknolojileri indeksi ve ilişki sermaye indeksi olmak üzere 5 indeks kullanılmıştır. İlişki sermaye indeksini hesaplayabilmek için 4, potansiyel eğitim indeksi için 3, sosyal refah, bilim potansiyeli ve bilgi iletişim teknolojileri indeksi için 2'şer tane gösterge kullanılmıştır. 2000-2011 yılları arasındaki veriler esas alınarak yapılan değerlendirme sonucunda entelektüel sermaye toplam indeksinin tüm bölgeler için artış gösterdiği, ancak bileşenlerin yıllar itibarıyla dengesiz bir dağılım sergilediği vurgulanmaktadır. En yüksek entelektüel sermaye değerine, analiz edilen tüm dönemlerde Nizhniy Novgorod bölgesinin sahip olduğu, ancak bu bölgedeki değerlerin bile gelişmiş ülke değerlerinden düşük kaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca çalışmanın sonuçlarında, ilişki sermaye ve yapısal bileşenlerin asimetrik gelişim tarafından karakterize edildiği vurgulanmıştır.

Ruiz vd. (2014) çalışmalarında şehirlerin maddi olmayan sermayelerinin ölçümü için 7 maddi olmayan faktör, 19 boyut ve 73 gösterge kullanmışlardır. Yazarlar oluşturdukları metodolojiyi kullanarak 158 Avrupa ülkesinin entelektüel sermayesini hesaplamışlardır. 2009 yılı Eurostat verileri esas alınarak uygulamanın yapıldığı araştırmanın sonuçlarına göre en yüksek entelektüel sermaye indeksine sahip şehir Münih olarak tespit edilmiştir. Bu şehri sırasıyla Zürih, Paris ve Düsseldorf takip etmektedir. Ayrıca araştırmanın sonuçlarında kuzey ve güney Avrupa ülkelerinin entelektüel sermayelerinin anlamlı şekilde farklılaştığı, en önemli büyüme faktörlerinin gelişmiş şehirlerde araştırma geliştirme, inovasyon ve imaj bileşenlerinde olduğu, buna karşılık gelişmemiş şehirlerde en önemli büyüme faktörünün insan bileşenlerinde olduğu vurgulanmıştır. Navarro vd. (2013) çalışmalarında şehirlerde entelektüel sermayenin ölçümü ve değerlendirilmesi için teorik bir model önermişlerdir. Araştırmada yerel entelektüel sermayenin uzun dönemli vizyon sağladığı vurgusuyla entelektüel sermayenin ölçümü ve yönetimi için sosyo ekonomik göstergeleri kullanarak şehirler için bir model oluşturulduğu ifade edilmektedir. Şehirlerde entelektüel sermaye ölçümü için geliştirilen modelde entelektüel sermayenin bileşenleri insan sermayesi, yapısal sermaye ve tanımlanmamış sermaye olarak ele alınmıştır. İnsan sermayesi olarak kapasite, yetenek ve gelişim göstergeleri vurgulanırken, yapısal sermayenin süreç, ticari, iletişim, ar-ge ve çevresel sermaye unsurlarından oluştuğu ifade edilmektedir.

Bronisz vd. (2012) çalışmalarında entelektüel sermayenin bölgesel gelişim ve rekabetçilik için önemi ve rolünü incelemişlerdir. Bu amaca yönelik olarak Leh bölgesinin entelektüel sermayesi ve bunun bölgesel performansa etkisi irdelenmiştir. Araştırmada 16 Leh bölgesinin entelektüel sermayesini hesaplayabilmek için 43 gösterge tespit edilmiş ve buna yönelik veriler toplanmıştır. Veriler üzerinde yapılan istatistiksel işlemler sonucunda yüksek faktör ağırlığına sahip olan ve tek bir bileşen altında toplanan 15 gösterge tespit edilmiştir. 16 Leh bölgesinin verilerine 15 gösterge esas alınarak temel bileşenler analizi uygulanmıştır. Sonuçta sırasıyla Mazowieckie, Malopolskie, Slaskie ve Wielkopolskie bölgelerinin en yüksek entelektüel sermaye indeksine sahip olduğu tespit edilmiştir. Lazuka (2012) yüksek lisans tezinde ulusal entelektüel sermayenin ölçümüne yönelik bir uygulama yapmıştır. Araştırmada entelektüel sermayeyi ölçülebilmek için Lin ve Edvinsson'un (2008) önerdiği 5 bileşen (insan sermayesi, pazar sermayesi, süreç sermayesi, yenileme sermayesi ve finansal sermaye bileşenleri) kullanılmıştır. Araştırmada insan sermayesiyle ilgili 7, süreç sermayesiyle ilgili 8, pazar sermayesiyle ilgili 3, yenileme sermayesiyle ilgili 7, finansal sermayeyle ilgili 1 gösterge olmak üzere toplamda 26 veri temin edilmiştir. 1995-2008 yılları aralığını kapsayan 40 ülkenin verisi değerlendirme kapsamına alınmıştır.

Sandhu (2011) ulusal düzeyde Pakistan'ın entelektüel sermayesini ölçmeye çalışmıştır. Çalışmada entelektüel sermayenin finansal indeks, insan indeksi, süreç indeksi, pazar indeksi ve

araştırma indeksinden oluşturulmuş varsayarak bu indekslerin bileşimini entelektüel sermaye olarak ele alınmıştır. Finansal indeks, insan indeksi ve süreç indeksini hesaplayabilmek için 5'er, pazar ve araştırma indekslerini hesaplayabilmek için 4'er gösterge kullanılarak, Pakistan'ın 2005-2010 yılları arasındaki verileri esas alınmış ve entelektüel sermaye indeksi 5 yıl için hesaplanmıştır. Çalışmada her bir göstergenin, ilgili olduğu indeksin toplam ağırlığı içerisindeki payı da hesaplamalara dahil edilmiştir. Makarov (2010) çalışmasında bölgesel entelektüel sermaye değeri ve bölgenin sürdürülebilir gelişim başarısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada sürdürülebilir gelişime göre entelektüel sermayenin insan ve ilişkisel sermaye ile organizasyonel sermaye olmak üzere iki sınıfa ayrıldığı vurgulanmaktadır.

Lin ve Edvinsson (2010) ulusal entelektüel sermayenin 2007-2009 küresel ekonomik krizlerinin habercisi olup olmadığını araştırdığı çalışmalarında, 1995-2008 arasındaki 14 yıllık verilerle 40 ülkenin ulusal entelektüel sermaye indekslerini ölçmüşlerdir. Sonuçta en yüksek ulusal entelektüel sermayeye sırasıyla Finlandiya, İsveç, İsviçre, Danimarka, ABD, Singapur, İzlanda, Hollanda, Norveç ve Kanada'nın sahip olduğu bulgulanmıştır. 40 ülkenin dahil edildiği çalışmada Türkiye, insan sermayesi bileşeninde 4.33 ortalamayla 38., pazar sermayesi bileşeninde 4.98 ortalamayla 27., süreç sermayesi bileşeninde 3.61 ortalamayla 32., yenileme sermayesi bileşeninde 1.51 ortalamayla 36., finansal sermaye bileşeninde 8.57 ortalamayla 33. tespit edilmiştir. 5 bileşen dahil edilerek değerlendirme yapıldığında Türkiye, 22.99 ortalama ile 34. sırada çıkmıştır. Araştırmanın tüm sonuçlarında kuzey ülkelerinin en yüksek ulusal entelektüel sermaye indeksine sahip olduğu, 5 kuzey ülkesinin de ilk 10'da yer aldığı gözlemi vurgulanmıştır. Navarro vd. (2011) aynı 40 ülkenin entelektüel sermayesini hesaplamaya yönelik bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada ise entelektüel sermayesi en yüksek ülkeler sırasıyla İsviçre, Norveç, İsveç ve ABD çıkmıştır. Bu çalışmada Türkiye 28. sırada tespit edilmiştir.

Bozbura vd. (2007) bir grup akademisyen ve profesyonel görüşlerini esas alarak insan sermayesi göstergelerinin önem derecelerini bulanik analitik hiyerarşi proses yöntemiyle belirlemeye çalışmışlardır. Araştırmada 5 ana faktör ve 20 gösterge kullanılmıştır. Önerilen modelin tüm ülkelerde kullanılabileceği, ancak sonuçların Türkiye'deki insan sermayesi durumunu yansıtan bir uygulamaya dayandırıldığı vurgulanmaktadır. Bunun nedeninin ise, araştırmaya dahil edilen uzmanların Türkiye'nin kültürel karakteristikleri düşüncesiyle değerlendirme yaptıkları olduğuna işaret edilmiştir. Araştırmada, Türkiye'deki insan sermayesi göstergeleri arasında en yaygın olan 4 göstergenin sırasıyla bilgiyi kullanarak sonuç yaratma, çalışan becerileri indeksi, bilgi paylaşımı ve raporlama, eğitim programlarının başarı oranı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alexander (2006) Lüksemburg kentinin entelektüel sermaye unsurlarını incelemiştir. Yazar incelemeyi yaparken Skandia modelini kullanmış, bu kapsamda entelektüel sermayeyi insan sermayesi, yapısal sermaye ve ilişkisel sermaye olmak üzere üç faktörde değerlendirmiştir. İnceleme yapılırken entelektüel sermayenin ölçümüne yönelik herhangi bir indeksleme yapılmamış, üç entelektüel sermaye faktörü esas alınarak Lüksemburg kentinin mevcut durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuçta Lüksemburg kentinin üç ana faktör açısından da çok yüksek düzeyde sermayeye sahip olduğu vurgulanmıştır.

Bontis (2004) ulusal entelektüel sermaye ölçüm yöntemi ve indeksi geliştirmeyi amaçlamıştır. 22 Arap ülkesinin içinden seçilen 10 ülkeden insan sermayesi 7, süreç sermayesi 8, pazar sermayesi 3, yenileme sermayesi 7, finansal sermayeyle ilgili 1 gösterge olmak üzere toplamda 26 veri temin edilmiştir. Yazar, örnekleme dahil edilen 10 ülkenin, 22 Arap ülkesinin nüfusunun yaklaşık %70'ini temsil ettiğini vurgulamaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre araştırmaya da-

hil edilen 10 Arap ülkesi arasında en yüksek entelektüel sermaye indeksine sahip olan ülke Kuveyt olarak tespit edilmiştir. Bu ülkeyi sırasıyla Ürdün, Tunus ve Mısır takip etmektedir. Ayrıca araştırmada entelektüel sermaye bileşenleri arasındaki ilişki de incelenmiştir. Entelektüel sermayenin ulusal ölçekte uygulanmasına Pasher (1999) İsrail’de ve Rembe (1999) İsveç’te yaptıkları uygulamalarla katkıda bulunmuşlardır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, ilçeler düzeyinde entelektüel sermaye ölçümü yapabilecek bir model tasarlamak ve bu modeli TR52 Düzey 2 bölgesinde uygulamaktır. TR52 Düzey 2 bölgesinde bulunan Konya ve Karaman illerindeki toplam 37 ilçenin insan, pazar, süreç, yenileme ve finansal sermayelerini ölçmek suretiyle entelektüel sermaye indeksleri hesaplanmış ve bölgenin entelektüel sermaye haritası hazırlanmıştır. Araştırmanın bölgedeki yerel idarelerin ve yön verici olan merkezi idarenin stratejik kararlarına, planlama çalışmalarına, bölgesel kaynakların kullanılacağı alanların tespitine ve bölgedeki entelektüel yapının geliştirilmesine yönelik önemli katkılar yapması beklenmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada Edvinsson ve Malone (1997) tarafından önerilen ve ulusal ölçekte entelektüel sermaye indeksi hesaplamalarına çeşitli çalışmalarda konu edilmiş olan Skandia kılavuzunun ana bileşenlerinden yararlanılmıştır. Edvinsson ve Malone (1997) tarafından önerilen Skandia kılavuzuna göre entelektüel sermaye bileşenleri insan sermayesi, süreç sermayesi, pazar sermayesi, yenileme sermayesi ve finansal sermayedir.

Edvinsson ve Malone (1997) tarafından önerilmiş olan Skandia kılavuzunun Bontis (2004) tarafından ulusal ölçekte kullanımına ilişkin uyarlamasına göre bir ülkenin refahı, finansal refahı ve entelektüel sermayesinden oluşur. Entelektüel sermaye insan sermayesi ve yapısal sermaye olmak üzere iki bileşenden oluşur. Yapısal sermaye pazar sermayesi ve organizasyonel sermaye, organizasyonel sermaye ise yenileme sermayesi ve süreç sermayesi bileşenlerinden oluşmaktadır. Araştırma tasarımında Edvinsson ve Malone (1997) tarafından önerilen ve Bontis (2004) tarafından modifiye edilerek kullanılan entelektüel sermaye bileşenleri (insan sermayesi, süreç sermayesi, pazar sermayesi, yenileme sermayesi ve finansal sermaye olmak üzere 5 bileşen) esas alınmıştır. Ancak bu bileşenleri oluşturacak göstergelerin tespitinde ilgili çalışmalar, araştırma kurgumuz açısından yetersiz kalacaktır. Çünkü Edvinsson ve Malone (1997) (5 bileşen altında 26 gösterge kullanmıştır) ve Bontis (2004) (5 bileşen altında 29 gösterge kullanmıştır) başta olmak üzere entelektüel sermayenin ölçümüne yönelik kurgulanmış makro modellerin tümü ulusal düzeyde, bölgeler düzeyinde veya şehirler düzeyinde entelektüel sermayeye konu olmuştur. Ancak ulusal, bölgesel veya şehirler düzeyinde entelektüel sermaye ölçümlerinde kullanılan göstergelerin önemli bir kısmı, ilçeler düzeyinde temini mümkün olmayan verilerdir (örneğin şeffaflık düzeyi, toplu taşıma bağlantı indeksi, kültürel açıklık oranı, inovasyon indeksi, gelir dağılımındaki eşitsizlik oranı, yaşam beklenti oranı, vb.). Bu nedenle yukarıda anılan 5 ana bileşen esas alınmak suretiyle göstergelerin tespitine yönelik kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Ulusal, bölgesel veya şehirler düzeyinde entelektüel sermayeye konu olan entelektüel sermaye göstergeleri tespit edilmiştir. Yapılan tespitlerimize ilişkin özet bir değerlendirme her bir entelektüel sermaye bileşeni için sırasıyla Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’te gösterilmiştir. Tablo 6’da ise entelektüel sermayeyi bir bütün olarak ele alıp şehirler düzeyinde incelemeye konu alan birkaç çalışmada kullanılan göstergelere yer verilmiştir.

Tablo 1: İnsan Sermayesi Ölçümünü Ulusal, Bölgesel veya Şehirler Düzeyinde İnceleyen Başlıca Çalışmalarda Kullanılan Göstergeler

GÖSTERGE	KAYNAK	GÖSTERGE	KAYNAK
<p>IND1: İş kazaları, IND2: Okuryazarlık, IND3: İstihdam rakamları, IND4: Gelirdeki eşitsizlikler, IND5: Cinsiyet nedenli gelirdeki eşitsizlik, IND6: Yaşam beklentisi, IND7: Göçmenlik / göç dengesi, IND8: Göçmenler arasında eğitim düzeyi, IND9: Ulaşım kazalarından kaynaklı ölümler, IND10: Suç oranları, IND11: Yüksek nitelikli kişilerin yüzdesi, IND12: Devamsızlık oranları, IND13: Eğitim alanında çalışanların yüzdesi, IND14: İşsizlik oranı, IND15: Sosyal grupların sayısı, IND16: Grup üyelerinin sayısı, IND17: Gönüllülerin sayısı, IND18: Sosyal grupların oluşumunu teşvik etmek için yapılan kamu harcamalarının düzeyi, IND19: Sosyal grupların çalışmalarını desteklemek için yapılan kamu harcamalarının düzeyi, IND20: Eğitim alanındaki kamu harcamalarının miktarı, IND21: Gruplar tarafından eğitime yapılan harcama, IND22: Dernek üyesi başına kamu harcamalarının düzeyi, IND23: Dernek üyesi başına özel harcamaların düzeyi, IND24: Sosyal gruplara ilişkin girişim sayısı, IND25: Sosyal gruplara devredilen kamusal alanın m2 indeksi.</p>	<p>Navarro vd., 2013</p>	<p>IND1: Toplam yerleşik nüfusu, IND2: Yerel vatandaşların sayısı, IND3: Yerel olmayan vatandaşların sayısı, IND4: Hane sayısı, IND5: Konut sayısı, IND6: Evlerin sayısı, IND7: Daire sayısı, IND8: M2 başına bir daire için ortalama fiyat, IND9: M2 başına bir ev için ortalama fiyat, IND10: Yılda canlı doğumların sayısı, IND11: 100 - indeks: Yılda toplam ölüm sayısı, IND12: Hastane yatak sayısı, IND13: 100 - indeks: İntihar nedeniyle yılda ölüm sayısı, IND14: 100 - indeks: Cinayet ve şiddet nedeniyle ölüm sayısı, IND15: 100 - indeks: Araba hırsızlığı sayısı, IND16: 100 - indeks: İç hırsızlık sayısı, IND17: 100 - indeks: Trafik kazalarında ölenlerin sayısı, IND18: Toplam işgücüne katılan nüfus, IND19: 100 - İşsizlik, IND20: Kendi adına çalışan kişi sayısı, IND21: Ücretli istihdam olunan kişi sayısı, IND22: Toplam tam zamanlı istihdam, IND23: Toplam part-time istihdam, IND24: Oran: Tam zamanlı istihdam / yarı zamanlı istihdam, IND25: ISCED seviye 0, 1 ve 2 düzeyinde eğitim gören 15-64 yaş arası kişi sayısı, IND26: ISCED seviye 3 ve 4 düzeyinde eğitim gören 15-64 yaş arası kişi sayısı, IND27: ISCED seviye 5 ve 6 düzeyinde eğitim gören 15-64 yaş arası kişi sayısı, IND28: Sinema koltuk sayısı (toplam kapasite), IND29: Müze sayısı, IND30: Tiyatro koltuk sayısı, IND31: Halk kütüphanelerinin sayısı (tüm dağıtım noktaları)</p>	<p>Lopez-Ruiz vd., 2014</p>
<p>IND1: Yaşam memnuniyeti, IND2: Kişisel sağlık, IND3: Tolerans, IND4: Mutluluk, IND5: Bilim ve teknolojiye insan kaynakları, IND6: Yüksek teknoloji içeren hizmet sektörlerindeki istihdam, IND7: Kişi başına toplam araştırmacı sayısı, IND8: Yüksek teknoloji sektörlerindeki istihdam, IND9: İnternet aboneliği sayısı, IND10: Bireylerin bilgisayar beceri seviyesi, IND11: Bilgisayar kullanan işgücü,</p>	<p>Weziak, 2007</p>	<p>IND1: Okuryazar oranı, IND2: En yüksek değere göreli kişi başına düşen yüksekokulların sayısı, IND3: Gerekli niteliklere sahip ilköğretim okulu öğretmenlerinin yüzdesi, IND4: En yüksek değere göreli kişi başına düşen yüksekokul öğrenci sayısı, IND5: En yüksek değere göreli kişi başına düşen kümülatif yüksekokul mezun sayısı, IND6: Dahil olunan birinci derecede erkeklerin yüzdesi, IND7: Dahil olunan birinci derecede kadınların yüzdesi.</p>	<p>Bontis, 2004</p>

IND12: İnternet kullanan işgücü, IND13: ISCED 5-6 seviyelerindeki öğrenci sayısı, IND14: ISCED 5-6 mezun sayısı, IND15: Herhangi bir öğrenme faaliyetlerine katılan sayısı, IND16: Bilim ve teknoloji alanlarındaki doktora öğrenci sayısı.	
IND1: Nitelikli işgücü, IND2: Eğitimli çalışan, IND3: Okuryazar oranı, IND4: Yükseköğretim kayıt, IND5: Öğrenci-öğretmen oranı, IND6: Kişi başına internet kullanıcısı, IND7: Eğitim alanında kamu harcamaları/GSYH.	Lin and Edvins-son, 2008 IND1: İşgücü istihdamı (milyon), IND2: Eğitim harcamalarının GSMH içindeki payı (%), IND3: Kadının Güçlendirilmesi- Kadınların İşgücüne Katılımı, IND4: Sağlık ve beslenme harcamaları (milyar), IND5: Okuryazarlık oranı

Sandhu vd., 2011

Tablo 2: Süreç Sermayesi Ölçümünü Ulusal, Bölgesel veya Şehirler Düzeyinde İnceleyen Başlıca Çalışmalarda Kullanılan Göstergeler

GÖSTERGE	KAYNAK	GÖSTERGE	KAYNAK
IND1: En yüksek değere göreli kişi başına düşen telefon hattı, IND2: En yüksek değere göreli kişi başına düşen kişisel bilgisayarlar, IND3: En yüksek değere göreli kişi başına düşen internet aboneliği, IND4: En yüksek değere göreli kişi başına düşen internet kullanıcıları, IND5: En yüksek değere göreli kişi başına düşen cep telefonları, IND6: En yüksek değere göreli kişi başına düşen radyo alıcılar, IND7: En yüksek değere göreli kişi başına düşen televizyon kullanıcısı, IND8: En yüksek değere göreli kişi başına düşen gazete dolaşımı.	Bontis, 2004	IND1: İş rekabet ortamı, IND2: Hükümet verimliliği, IND3: Fikri mülkiyet haklarının korunması, IND4: Sermaye kullanılabilirliği, IND5: Kişi başına kullanılan bilgisayarlar, IND6: Yeni firma kurmadaki kolaylık, IND7: Kişi başına cep telefonu aboneleri	Lin and Edvins-son, 2008
IND1: Tarımsal büyüme (%), IND2: Su durumu, IND3: Hizmetler sektöründeki büyüme (GSYİH'nin %'si), IND4: IP geniş bant kullanımı/sahipliği (kbps), IND5: Elektrik-firma arzı (MW)	Sandhu vd., 2011	IND1: Kişi başına düşen (Avrupa Patent Ofisi'ne) patent başvuruları, IND2: Kişi başına düşen (Birleşik Devletler Patent ve Ticaret Ofisi'nden) alınmış patent, IND3: Geniş bant penetrasyon oranı, IND4: İnternet erişimine sahip işletme sayısı, IND5: Kişi başına cep telefonu aboneleri, IND6: Kişi başına düşen (Avrupa Patent Ofisi'nden) alınmış patent.	We-ziak, 2007
IND1: Avrupa seçimlerine katılım oranı, IND2: Ulusal seçimlere katılım oranı, IND3: Şehir seçimlerine katılım oranı, IND4: Otomobil ile işe gidenlerin yüzdesi, IND5: Toplu taşıma araçlarıyla işe gidenlerin yüzdesi (demiryolu, metro, otobüs, tramvay), IND6: Şehre gelen insan sayısı, IND7: Şehirden çıkan insan sayısı,	Lopez-Ruiz vd., 2014	IND1: Şehirdeki siyasi partilerin sayısı, IND2: Belediyede temsil edilen siyasi partilerin sayısı, IND3: Yerel meclislerdeki şeffaflık oranı, IND4: Seçimlere katılım oranı, IND5: Kalite göstergesi: sertifikalar, IND6: İnovasyon indeksi, IND7: Sosyal bağlantı,	Navarro vd., 2013

<p>IND8: Çok yönlü erişilebilirlik (AB27 = 100),</p> <p>IND9: Toplu taşımada faaliyet gösteren otobüs (veya otobüs eşdeğerleri) sayısı,</p> <p>IND10: Toplu taşıma ağının uzunluğu (km),</p> <p>IND11: 100 - indeks: Merkez bölgesinin 5-10 km etrafı için aylık kombine bilet maliyeti (tüm toplu taşıma modları),</p> <p>IND12: 100 - indeks: Günde merkezden 5 km mesafeye taksi yolculuğu maliyeti,</p> <p>IND13: Kayıtlı özel otomobil sayısı,</p> <p>IND14: Kayıtlı motosiklet sayısı</p>	<p>IND8: İş bağlantısı,</p> <p>IND9: Sosyal katılım süreci,</p> <p>IND10: İş piyasasının açıklığı,</p> <p>IND11: Arazi hatlarının sayısı,</p> <p>IND12: Cep telefonu kullanıcı sayısı,</p> <p>IND13: ADSL bağlantı sayısı,</p> <p>IND14: KOBİ'lerin toplam işletmeler için-deki oranı</p>
---	---

Tablo 3: Pazar Sermayesi Ölçümünü Ulusal, Bölgesel veya Şehirler Düzeyinde İnceleyen Başlıca Çalışmalarda Kullanılan Göstergeler

GÖSTERGE	KAYNAK	GÖSTERGE	KAYNAK
<p>IND1: Kurumlar vergisi,</p> <p>IND2: Sınır ötesi girişim,</p> <p>IND3: Kültürel açıklık,</p> <p>IND4: Küreselleşme,</p> <p>IND5: Şeffaflık,</p> <p>IND6: Ülkenin imajı,</p> <p>IND7: Mal ve hizmet ihracatı</p>	<p>Lin and Edvins-son, 2008</p>	<p>IND1: Mal ve hizmetlerin kalitesi,</p> <p>IND2: Müşteri bakım hizmetleri,</p> <p>IND3: Dış kara, deniz ve hava bağlantıları indeksi,</p> <p>IND4: Borçluluk oranı,</p> <p>IND5: e-ticaret (satış) kullanımının sıklığı,</p> <p>IND6: Ürün yenilikleri sayısı</p>	<p>Navarro vd., 2013</p>
<p>IND1: Yerleşen öğrenci/toplam öğrenci,</p> <p>IND2: Kişi başına patent başvuruları (Avrupa Patent Ofisi'ne),</p> <p>IND3: Kişi başına Birleşik Devletler Patent ve Ticaret Ofisi'nden alınan patent sayısı,</p> <p>IND4: Yüksek teknoloji ihracatı / toplam ihracat,</p> <p>IND5: Avrupa Sosyal Araştırmaları'nda dört güven göstergesi,</p> <p>IND6: Avrupa Sosyal Araştırmaları'nda dört norm göstergesi</p>	<p>Weziak, 2007</p>	<p>IND1: En yüksek değere göreli yüksek teknoloji ihracatı (GSYH yüzdesi olarak),</p> <p>IND2: En yüksek değere göreli kişi başına düşen Birleşik Devletler Patent ve Ticaret Ofisi'nden alınmış patent sayısı,</p> <p>IND3: En yüksek değere göreli kişi başına düşen toplantı sayısı</p>	<p>Bontis, 2004</p>
<p>IND1: Ticaret dengesi (Milyon ABD doları),</p> <p>IND2: Doğrudan yabancı yatırımlar (Milyon ABD doları),</p> <p>IND3: Arkeoloji Müzelerine yabancı ziyaretçi sayısı,</p> <p>IND4: İşçilerin ödemeleri (Milyon ABD doları)</p>	<p>Sandhu vd., 2011</p>		

Tablo 4: Yenileme Sermayesi Ölçümünü Ulusal, Bölgesel veya Şehirler Düzeyinde İnceleyen Başlıca Çalışmalarda Kullanılan Göstergeler

GÖSTERGE	KAYNAK	GÖSTERGE	KAYNAK
<p>IND1: En yüksek değere göreli kitap ithalatı (GSYİH'nin yüzdesi olarak),</p> <p>IND2: En yüksek değere göreli periyodik ithalat (GSYİH'nin yüzdesi olarak),</p> <p>IND3: En yüksek değere göreli toplam ARGE harcamaları (GSYİH'nin yüzdesi olarak),</p> <p>IND4: En yüksek değere göreli kişi başına düşen ARGE bakanlık çalışanlarının sayısı,</p> <p>IND5: En yüksek değere göreli kişi başına düşen ARGE üniversite çalışanlarının sayısı,</p>	<p>Bontis, 2004</p>	<p>IND1: İşletmelerin ar-ge harcamaları,</p> <p>IND2: Temel araştırma,</p> <p>IND3: Ar-ge harcamaları/GSYİH,</p> <p>IND4: Ar-ge araştırmacıları,</p> <p>IND5: Üniversiteler ve işletmeler arasında işbirliği,</p> <p>IND6: Bilimsel makaleler,</p> <p>IND7: Kişi başına patentler (Birleşik Devletler Patent ve Ticaret Ofisi + Avrupa Patent Ofisi)</p>	<p>Lin and Edvins-son, 2008</p>

IND6: Kamu eğitim harcamalarının yüzdesi olarak yükseköğrenim harcamaları			
IND1: Eğitim alanındaki özel harcamaların GSYİH'ya oranı, IND2: Eğitim alanındaki kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı, IND3: Yükseköğrenim harcamalarının halk eğitimi harcamalarına oranı, IND4: GSYİH'nin içindeki ARGE harcamaları / GSYİH, IND5: Bilgi Teknolojileri harcamaları / GSYİH	Weziak, 2007	IND1: Doktoralıların sayısındaki artış, IND2: Kayıtlı patentlerin sayısı, IND3: Atıf yapılabılır belgeler, IND4: Yükseköğrenim alanında gelişmiş ve gelişmemiş harcamalar (milyon TL)	Sandhu vd., 2011

Tablo 5: Finansal Sermaye Ölçümünü Ulusal, Bölgesel veya Şehirler Düzeyinde İnceleyen Başlıca Çalışmalarda Kullanılan Göstergeler

GÖSTERGE	KAYNAK
IND1: Kişi başına düşen GSYİH	Lin and Edvinsson, 2008
IND1: En yüksek değere göreli kişi başına düşen GSYİH	Bontis, 2004
IND1: GSYİH - Real Büyüme Hızı, IND2: İhracat – FOB tutarı (Milyar ABD \$), IND3: GSYİH'nin %'si olarak toplam gelir, IND4: Altın ve döviz rezervleri (Milyon US \$), IND5: Sanayi Katma Değeri (GSYİH'nin %'si)	Sandhu vd., 2011

Tablo 6: Entelektüel Sermaye Ölçümünü Bir Bütün Olarak Şehirler Düzeyinde İnceleyen Başlıca Çalışmalarda Kullanılan Göstergeler

GÖSTERGE	KAYNAK	GÖSTERGE	KAYNAK
IND1: Özel sektörün ar-ge harcamaları, IND2: Kamunun ar-ge harcaması, IND3: Yükseköğrenimde ar-ge harcamaları, IND4: Ar-ge araştırmacı çalışan sayısı, IND5: Ar-ge teknisyen ve dengi personel çalışan sayısı, IND6: Ar-ge diğer destek personeli çalışan sayısı, IND7: 10.000 kişi başına yükseköğrenim öğrencilerinin sayısı, IND8: Doktora araştırmalarına katılımcılar, IND9: Lisansüstü araştırmalara katılımcılar, IND10: Akademik öğretmenler, IND11: Yaşam boyu öğrenme (25-64 yaş arası), IND12: Kayıtlı işsizlik oranı, IND13: Nüfus, IND14: Tüm nüfusun içinde çalışma çağında olanların, çalışma öncesi nüfusa (14 yaş altı) oranı, IND15: Tüm nüfusun içinde çalışma çağında olanların, çalışan nüfusa oranı, IND16: Tüm nüfusun içinde çalışma çağında olanların, çalışma çağını geçmiş olanlara oranı, IND17: Göç, IND18: İş için geliş ve gidiş dengesi, IND19: Emekliler ve pansiyonerlerin ortalama sayısı, IND20: 10.000 kişi başına kayıtlı varlıklar, IND21: Kamu sektöründe yeni kayıtlı varlıklar, IND22: Özel sektörde yeni kayıtlı varlıklar, IND23: İnternet erişimi olan işletmeler, IND24: Web sayfası olan işletmeler,	Bronisz vd. (2012)	IND1: Yükseköğretim istihdamı (%), IND2: Eğitim harcamaları (GSYİH'nin %'si), IND3: 10.000 kişi başına düşen ilköğretim öğrenci sayısı, IND4: Gini (milli gelir dağılımının eşitliği) indeksi, IND5: İşsizlik oranı, IND6: 1.000 çalışan başına düşen ARGE personeli sayısı, IND7: GSYİH'nin içindeki ARGE harcamaları oranı, IND8: 1.000 çalışan başına düşen kişisel bilgisayarların sayısı, IND9: İnternet bağlantılı bilgisayarların oranı, IND10: Kişi başına düşen sermaye yatırımları, IND11: Kullanılan ileri teknolojilerin sayısı, IND12: Geliştirilen ileri teknolojilerin sayısı, IND13: İnovatif mal ve hizmetlerin payı (%)	Kotenkova ve Korablev (2014)

IND25: Kamu idareleri ile ilişkilerinde internet kullanan işletmeler, IND26: Tiyatro ve müzik kurumları, IND27: Kültürel merkezler, kulüp ve salonlar, IND28: Okul öncesi eğitim, IND29: Davası tamamlanmış suç sayısı, IND30: Spor kulüplerinin sayısı, IND31: 10.000 kişi başına tamamlanan konut sayısı, IND32: Hastane yatak başına nüfus, IND33: Kar amacı gütmeyen kuruluşların sayısı, IND34: Anaokulu sayısı, IND35: Yükseköğretim öğrencilerinin sayısı, IND36: Patent başvuruları, IND37: Alınan patentler, IND38: 1.000 kişi başına radyo aboneliği sayısı, IND39: 1.000 kişi başına televizyon aboneliği sayısı, IND40: Ağırlanan yabancı turistler, IND41: Konaklama tesisleri, IND42: ARGE'deki yabancı varlıklar, IND43: Yerel seçimlere katılım	
---	--

Yukarıda zikredilen ve ulusal, bölgesel veya şehirler ölçeğinde entelektüel sermaye hesaplamasına konu olmuş gösterge sayısı 200'dür (insan sermayesi 91, süreç sermayesi 54, pazar sermayesi 26, yenileme sermayesi 22 ve finansal sermaye 7 gösterge). Bu 200 göstergeden hangi verilerin ilçeler düzeyinde temin edilebileceğinin tespit edilebilmesi için, hazırlanan gösterge seti yazar değerlendirmeleri ve uzman görüşlerine dayanarak ilçeler düzeyine indirgenmiştir. Bu indirgeme sürecinde aynı olguyu ölçtüğü düşünülen göstergelerin birleştirilmesi ve temin edilemeyecek olan göstergelerin çıkarılması işlemi yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 41 göstergenin ilçeler düzeyinde entelektüel sermaye ölçümü yapabileceği öngörülmüştür. Bu kapsamda ilçeler düzeyinde insan sermayesinin ölçümüne yönelik 12 gösterge, süreç sermayesinin ölçümüne yönelik 15 gösterge, pazar sermayesinin ölçümüne yönelik 6 gösterge, yenileme sermayesinin ölçümüne yönelik 7 gösterge ve finansal sermayenin ölçümüne yönelik 1 göstergeden oluşan bir gösterge seti elde edilmiştir. Entelektüel sermaye ilçe indeksi araştırmasına dahil edilen 41 gösterge ve boyutlara göre dağılımı her bir entelektüel sermaye bileşeni için sırasıyla Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10 ve Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 7: İnsan Sermayesi İlçe İndeksi (District Human Capital Index) Göstergeleri

İnsan Sermayesi İlçe Göstergeleri	
1	Suç oranı
2	Yüksek nitelikli kişilerin yüzdesi
3	Net göç hızı
4	İşsizlik oranı
5	Kadınların işgücüne katılım oranı
6	Okuryazar oranı
7	Yüksekokul öğrenci sayısı
8	Yüksekokul mezun sayısı
9	Öğrenci/öğretmen oranı
10	Kişi başına internet kullanıcı sayısı
11	Eğitim alanında kamu harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı
12	Kişi başına düşen sinema ve tiyatro koltuk sayısı

Tablo 8: Süreç Sermayesi İlçe İndeksi (District Process Capital Index) Göstergeleri

Süreç Sermayesi İlçe Göstergeleri	
1	Kişi başına düşen telefon hattı sayısı
2	Kişi başına düşen kişisel bilgisayar sayısı
3	Kişi başına düşen internet aboneliği sayısı
4	Yerel radyo alıcısı sayısı
5	Kişi başına düşen televizyon kullanıcı sayısı
6	Kişi başına düşen gazete sayısı
7	Genel seçimlere katılım oranı
8	Yerel seçimlere katılım oranı
9	Toplu taşımada faaliyet gösteren otobüs (veya eşdeğerleri) sayısı
10	Kayıtlı özel otomobil sayısı
11	Belediyede temsil edilen siyasi partilerin sayısı
12	KOBİ'lerin toplam işletmeler içindeki oranı
13	Dernek sayısı
14	Vakıf sayısı
15	Dernek üye sayısı

Tablo 9: Pazar Sermayesi İlçe İndeksi (District Market Capital Index) Göstergeleri

Pazar Sermayesi İlçe Göstergeleri	
1	Ödenen kurumlar vergisi toplamı
2	Ödenen gelir vergisi toplamı
3	Mal ve hizmet ihracatı
4	Doğrudan yabancı yatırım miktarı
5	Yüksek teknoloji ihracatının toplam ihracat içindeki payı
6	İlçenin turizm envanterindeki varlık sayısı

Tablo 1: Yenileme Sermayesi İlçe İndeksi (District Renewal Capital Index) Göstergeleri

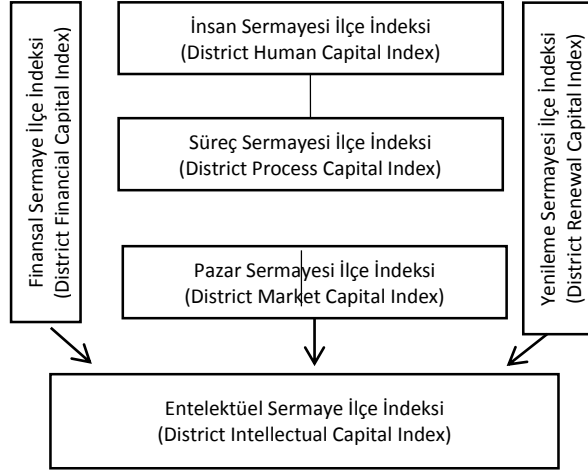
Yenileme Sermayesi İlçe Göstergeleri	
1	İşletmelerin ARGE harcamaları
2	İlçedeki doktoralı kişi sayısı
3	Üniversite-sanayi işbirliği faaliyeti sayısı
4	ARGE harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı
5	Kamudaki ARGE çalışan sayısı
6	Özel sektördeki ARGE çalışan sayısı
7	Kişi başına düşen kayıtlı patent sayısı (başvurusu yapılmış ve alınmış olan)

Tablo 2: Finansal Sermaye İlçe İndeksi (District Financial Capital Index) Göstergeleri

Finansal Sermaye İlçe Göstergeleri	
1	Kişi başına düşen gelir

Bu doğrultuda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

4. Konya ve Karaman’ın İlçelerinde Modelin Uygulanması

İnsan sermayesini ölçebilmek için Tablo 7’de sunulmuş olan 12 göstergeden 3 tanesine (işsizlik oranı, kişi başına internet kullanıcı sayısı, eğitim alanında kamu harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı), süreç sermayesini ölçebilmek için Tablo 8’de sunulmuş olan 15 göstergeden 6 tanesine (kişi başına düşen telefon hattı sayısı, kişi başına düşen kişisel bilgisayar sayısı, kişi başına düşen internet aboneliği sayısı, kişi başına düşen televizyon kullanıcı sayısı, KOBİ’lerin toplam işletmeler içindeki oranı, dernek üye sayısı), pazar sermayesini ölçebilmek için Tablo 9’da sunulmuş olan 6 göstergeden 2 tanesine (yüksek teknoloji ihracatının toplam ihracat içindeki payı, doğrudan yabancı yatırım miktarı), yenileme sermayesini ölçebilmek için Tablo 10’da sunulmuş olan 7 göstergeden 3 tanesine (işletmelerin ARGE harcamaları, ARGE harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı, özel sektördeki ARGE çalışan sayısı) ilişkin verilere bazı ilçelerde sağlıklı şekilde ulaşılamamış ve elde edilen sonuçların güvenilirliği açısından analiz sürecine bu göstergeler dahil edilmemiştir. Geri kalan göstergelerden elde edilen veriler kullanılarak, Bontis (2004) tarafından önerilen şekilde veriler en yüksek değere göreli hale dönüştürülmüş ve her bir ilçenin insan, pazar, süreç ve yenileme sermaye indeksleri hesaplanmıştır.

İlçelerdeki finansal sermaye indeks değerlerinin hesaplanabilmesi için gerekli olan “Kişi başına düşen gelir” ile ilgili bir veri temini yapılamamıştır. Bu nedenle ilçelerin entelektüel sermaye indeks değerlerinin hesaplanmasında finansal sermaye indeksi ile ilgili bir değere yer verilmemiş, geri kalan 4 indeks (insan, pazar, süreç, yenileme) esas alınmak suretiyle ilçelerin entelektüel sermaye indeksleri hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12: İlçelerin Entelektüel Sermayelerinin Hesaplanması

	İnsan Sermayesi İndeksi	Pazar Sermayesi İndeksi	Süreç Sermayesi İndeksi	Yenileme Sermayesi İndeksi	Entelektüel Sermaye İndeksi
Ahırlı	3,809818743	2,522400205	0,028346671	0,000430663	6,360996282
Akören	3,171722477	8,590109116	0,109113304	0,00129199	11,87223689
Akşehir	4,416019056	3,607767296	0,88113149	0,031869078	8,93678692
Altınekin	3,31976328	2,725557907	0,08899266	0,010335917	6,144649764
Beşehir	3,376741875	3,612019897	0,735712428	0,212793774	7,937267974
Bozkır	2,756156613	2,83526742	0,192636041	0,004737295	5,788797369
Cihanbeyli	2,974596941	2,629859601	0,319251381	0,005598622	5,929306545
Çeltik	3,21475208	2,540730204	0,043828788	0,000430663	5,799741735
Çumra	2,917321163	3,271848211	0,376521873	0,012489233	6,57818048
Derbent	2,952124498	2,666367133	0,012902344	0,000430663	5,631824638
Derebucaç	3,236596339	2,289908167	0,041377202	0,000861326	5,568743034
Doğanhisar	2,955211504	2,699985182	0,12216843	0,002583979	5,779949095
Emirgazi	2,889271255	2,580589149	0,050945481	0,00129199	5,522097875
Ereğli	4,7158034	4,129243362	0,609464676	0,14342903	9,597940468
Güneysinır	2,755624747	2,708563978	0,041620555	0,000430663	5,506239943
Hadim	2,833523379	2,681711007	0,070559665	0,000861326	5,586655377
Halkapınar	3,273513962	2,895261448	0,0247646	0,000430663	6,193970673
Hüyük	2,980348383	3,272281475	0,102713912	0,00129199	6,35663576
İlgin	2,860190751	3,264754181	0,299246434	0,009474591	6,433665957
Kadınhanı	2,780498841	2,819489709	0,177250584	0,003014643	5,780253777
Karapınar	3,579975259	3,410156494	0,252211286	0,113392062	7,355735101
Karatay	3,275932226	5,425603993	2,990991169	1,382110242	13,07463763
Kulu	3,020096581	2,959898428	0,256334047	0,008613264	6,24494232
Meram	4,421959626	7,412780441	2,690935877	2,046721173	16,57239712
Sarayönü	3,099309569	2,89321136	0,23876457	0,133613264	6,364898763
Selçuklu	6,48412893	7,979463881	3,263736045	3,19666327	20,92399213
Seydişehir	3,551027366	3,534236794	0,373860762	0,269379845	7,728504767
Taşkent	3,001129394	3,006051414	0,057734064	0,000430663	6,065345535
Tuzlukçu	2,6830727	2,514310453	0,04636922	0,003014643	5,246767016
Yalıhüyük	3,558190724	2,479023095	0,012754628	0	6,049968447
Yunak	2,98487866	2,876391026	0,156337447	0,003445306	6,021052439
Ayrancı	3,039793182	2,976927392	0,060532244	0,000861326	6,078114144
Başyayla	3,238094883	2,433065338	0,032330363	0,000861326	5,70435191
Ermeneç	2,937639474	3,019435404	0,388247208	0,006459948	6,351782034
Kazımkarabekir	3,709654977	2,798927897	0,035343391	1,000430663	7,544356928
Karaman Merkez	5,054636399	4,344920495	1,354741255	0,604358149	11,3586563
Sarıveliler	2,53148744	2,772856215	0,031119423	0,00129199	5,336755068

Tablo 12 incelendiğinde, Konya ve Karaman merkez ve bağlı ilçelerindeki 37 ilçeye ait entelektüel sermaye indeksleri görülmektedir. Buna göre entelektüel sermaye indeksi en yüksek TR52 Düzey 2 Bölgesi ilçesi Selçuklu iken, bunu sırasıyla Meram, Karatay, Akören ve Karaman merkez takip etmektedir. Bölgede entelektüel sermaye indeksi en düşük olan ilçe ise Tuzlukçu ilçesi olarak bulgulanmıştır.

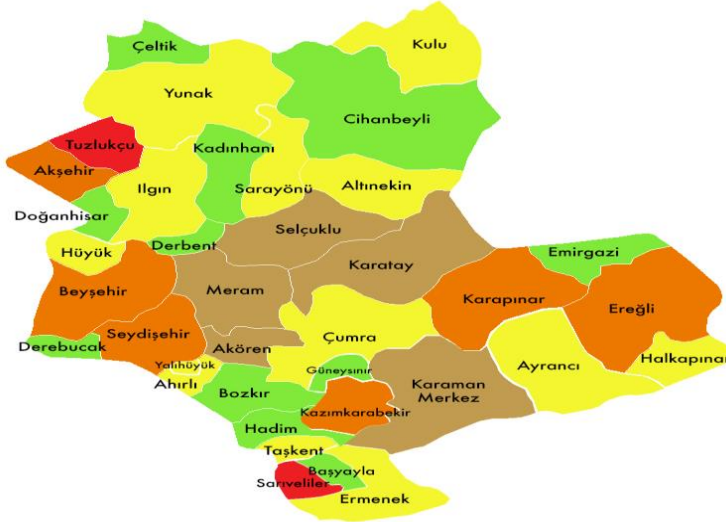
Hesaplamalar sonucunda elde edilen ilçelerin entelektüel sermaye değerleri esas alınmak suretiyle Konya ve Karaman'ın ilçeleri (37 ilçe), kırılma noktaları tespit edilerek 5 gruba ayrılmıştır. Elde edilen gruplar Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: İlçelerin Entelektüel Sermaye Grupları

Grup	Değer Aralığı (Üst Değer)	Değer Aralığı (Alt Değer)	Gruptaki İlçe Sayısı	İlçeler	Şekil 2 Haritasındaki Renk
1. Grup	20,92399213	11,3586563	5	Akören, Karatay, Meram, Selçuklu, Karaman Merkez	Açık kahverengi
2. Grup	9,597940468	7,355735101	6	Akşehir, Beyşehir, Ereğli, Karapınar, Seydişehir, Kazımkarabekir	Turuncu
3. Grup	6,57818048	6,021052439	13	Ahırlı, Altınekin, Çumra, Halkapınar, Hüyük, Ilgın, Kulu, Sarayönü, Taşkent, Yalıhüyük, Yunak, Ayrancı, Ermenek	Sarı
4. Grup	5,929306545	5,506239943	11	Bozkır, Cihanbeyli, Çeltik, Derbent, Derebucak, Doğanhisar, Emirgazi, Güneysınır, Hadim, Kadınhanı, Başyayla	Yeşil
5. Grup	5,336755068	5,246767016	2	Tuzlukçu, Sarıveliler	Kırmızı

Tablo 13'te yapılmış olan gruplandırma esas alınarak TR52 Düzey 2 Bölgesi'nin (Konya ve Karaman) ilçeler düzeyinde entelektüel sermaye haritası düzenlenmiş ve Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: TR52 Düzey 2 Bölgesi (Konya ve Karaman) Entelektüel Sermaye Haritası

5. Sonuç ve Tartışma

İlçeler düzeyinde entelektüel sermaye ölçümü yapabilecek bir model tasarlamak amacıyla kurgulanan bu çalışmada, TR52 Düzey 2 bölgesi olarak tanımlanan Konya ve Karaman illerine bağlı 37 ilçeden veri temin etmek suretiyle ilçeler düzeyinde entelektüel sermaye indeks hesaplaması yapılmıştır. Hesaplamaya insan sermayesi indeksi için 12, süreç sermayesi indeksi için 15, pazar sermayesi indeksi için 6, yenileme sermayesi için 7 ve finansal sermaye indeksi için 1 gösterge dahil edilmek istenmiştir. Bu bağlamda 41 göstergenin temini için ilçelerle iletişime geçilmiştir. Ancak bazı ilçelerdeki birimlerden sağlıklı şekilde veri temini sağlanmadığından bazı göstergeler hesaplamaya dahil edilememiştir. Sonuçta insan sermayesi indeksi için 9, süreç sermayesi indeksi için 9, pazar sermayesi indeksi için 4 ve yenileme sermayesi indeksi için 4 gösterge temin edilebilmiştir. Finansal sermaye indeksi için gerekli olan 1 gösterge temin edileme-

diğinden dolayı ilçelerin entelektüel sermaye indekslerinin hesaplanmasında geri kalan 4 alt indeks (insan, süreç, pazar, yenileme) değerleri kullanılmıştır. Sonuçta 4 bileşen ve 26 değişkenli gösterge setinden oluşan entelektüel sermaye ilçe indeksi, TR52 Düzey 2 bölgesinde bulunan 2 ilin tüm ilçelerinden (Konya 31, Karaman 6) veri temin ederek hesaplanmıştır.

Veri temininde kullanılan göstergelerden bazıları oran bazıları ise rakam olarak alınmıştır. İndeksin güvenilirliği açısından literatürde kabul görmüş olan göstergelerin kullanım şekline dokunulmamış, aynı şekilde kullanıma özen gösterilmiştir. Ancak indeks tahmininin doğru şekilde yapılabilmesi için, veri setlerine ilişkin değerlendirmeler yapılırken her bir entelektüel sermaye bileşeni verileri için Bontis (2004) tarafından önerilen ve kullanılan yöntem esas alınmıştır. Bontis (2004) çalışmasında en iyi değere sahip veriye 1 değeri vererek diğerlerini göreceli değer olarak hesaplamıştır. Dolayısıyla göstergelerin niteliğinin, sonuçları etkilemesi engellenmiştir. Alt indeksler kimi çalışmalarda ortalaması ve (daha sıklıkla) kimi çalışmalarda toplamı alınmak suretiyle entelektüel sermayeye dönüştürülmektedir. Çalışmamızda her bir ilçe için hesaplanan alt indeksler toplanmak suretiyle her bir ilçe için tek bir entelektüel sermaye indeksine dönüştürülmüştür.

Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde, kapsama alınan TR52 Düzey 2 bölgesinde bulunan 37 ilçe içerisinde Selçuklu ilçesinin entelektüel sermaye indeksini oluşturan tüm indekslerde (insan, süreç, pazar ve yenileme sermayesi) en yüksek değere sahip olduğu, bu bağlamda entelektüel sermaye değeri en yüksek olan ilçe olduğu bulgulanmıştır. Entelektüel sermaye indeksini oluşturan alt indekslerin her birinde Selçuklu ilçesinden sonraki indeks sıralamalarına bakıldığında Meram, Karatay ve Karaman merkez ilçelerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Tüm bulgular değerlendirildiğinde ise entelektüel sermaye indeksi en yüksek TR52 Düzey 2 bölgesi ilçesi Selçuklu olarak bulgulanmış, Selçuklu ilçesini sırasıyla Meram, Karatay, Akören ve Karaman merkez ilçelerinin takip ettiği tespit edilmiştir. Bölgede entelektüel sermaye indeksi en düşük olan ilçe ise Tuzlukçu ilçesi olarak bulgulanmıştır.

Entelektüel sermaye indeks değerlerine göre kırılmalar incelendiğinde, 5 farklı kırılma noktası tespit edilmiş ve ilçeler entelektüel sermaye değerleri açısından 5 gruba ayrılmıştır. Bu grupları, entelektüel sermaye indeksi en yüksek ilçeler (Akören, Karatay, Meram, Selçuklu, Karaman Merkez), entelektüel sermaye indeksi yüksek ilçeler (Akşehir, Beyşehir, Ereğli, Karapınar, Seydişehir, Kazımkarabekir), entelektüel sermaye indeksi orta düzeyde olan ilçeler (Ahırılı, Altinekin, Çumra, Halkapınar, Hüyük, Ilgın, Kulu, Sarayönü, Taşkent, Yalnhüyük, Yunak, Ayrancı, Ermenek), entelektüel sermaye indeksi düşük ilçeler (Bozkır, Cihanbeyli, Çeltik, Derbent, Derebucak, Doğanhisar, Emirgazi, Güneysınır, Hadim, Kadınhanı, Başyayla) ve entelektüel sermaye indeksi en düşük ilçeler (Tuzlukçu, Sarveliler) olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu bağlamda TR52 Düzey 2 bölgesinde yer alan Konya (31) ve Karaman (6) illerine bağlı 37 ilçe arasında 5 ilçe en yüksek entelektüel sermayeye sahip iken 6 ilçe yüksek, 13 ilçe orta, 11 ilçe düşük ve 2 ilçe en düşük indekse sahip olarak bulgulanmıştır.

TR52 Düzey 2 Bölgesi (Konya ve Karaman illeri) entelektüel sermaye haritası incelendiğinde genel olarak yüksek entelektüel sermaye düzeyi açısından bölge merkezinde bir yoğunlaşmanın olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum, merkez ilçelerde yüksek entelektüel sermaye indeksi olduğu, merkezden uzaklaştıkça entelektüel sermaye düzeyinin düştüğünü göstermektedir. Merkez dışındaki yönler arasında bir değerlendirme yapıldığında, güney ilçelerinde kuzey ilçelerine nazaran daha yüksek entelektüel sermaye bulunduğu dikkat çekmektedir.

Entelektüel sermaye yapısına yönelik tespitlerin ilçeler düzeyinde yapılması, elde edilecek bulguların hayata geçirilmesi ve yerel düzeyde kaynakların kullanımına yön vermesi açısından

büyük önem taşımaktadır. Çünkü bugüne kadar yapılmış olan ve yukarıda literatür özeti bölümünde önemli bir kısmı tartışılmış olan araştırmalarda, entelektüel sermayenin bölgenin, ülkenin veya şehirlerin gelişimini birçok yönden etkilediği bulgulanmıştır. Bu nedenle şehirlerin (çalışmamız açısından ilçelerin) entelektüel sermaye değerlerini yükseltme çabaları, onların birçok (ekonomik, sosyal, finansal vb.) açıdan gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu açıdan entelektüel sermaye değerlerini tespit etmek, hangi göstergeler nedeniyle entelektüel sermaye değerinin düştüğünü görebilmek açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu çalışma ile araştırma grubunda yer alan ilçelerde entelektüel sermayeyi düşüren göstergelerin tespit edilebiliyor olması, ilçelerin mevcut durumlarını görmeleri ve hangi entelektüel sermaye bileşen ve göstergeleri açısından gelişim göstermeleri gerektiğini anlamalarına imkan tanıyabilecektir. Bu açıdan bakıldığında çalışma, ilçelerin hangi entelektüel sermaye göstergelerinin üzerinde daha fazla düşünceleri gerektiğini gösteren bir yol haritası niteliği taşımaktadır. Böylece, araştırma sonuçlarının düşük indekse sahip olan ilçelerin entelektüel sermayelerinin güçlendirilmesine yönelik strateji belirleme ve planlama çalışmalarına yön göstermesi beklenmektedir. Ayrıca önerilen tasarımın, ilçeler düzeyinde entelektüel sermayeyle ilgili yapılmak istenen bundan sonraki araştırmalara yön göstermesi ve referans olması beklenmektedir.

Bundan sonraki araştırmalarda entelektüel sermayeye ilişkin boyut ve göstergelerin aynı önem derecelerine sahip olmayabileceği varsayımından yola çıkarak çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılmak suretiyle ağırlıklandırılmaları mümkün olabilir. Örneğin AHP veya bulanık AHP gibi yöntemler bu amaç için kullanılabilir. Ayrıca ilçeler düzeyinde elde edilen entelektüel sermaye indeks değerleri ile ilçelere yönelik diğer bazı değerler arasındaki ilişkilerin incelenmesi mümkündür. Örneğin ilçelerdeki sürdürülebilir gelişme değerleri ya da sosyal ve ekonomik gelişme indeksleri ile entelektüel sermaye indeksleri arasındaki ilişkiler incelenebilir. Yanı sıra, elde edilen değerlerin daha derinlemesine incelenmesi de mümkündür. Örneğin harita üzerinde hangi bölgelerdeki indeks değerleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılaşma olduğu gibi tespitlerin yapılması söz konusu olabilir.

Kaynaklar

- Abeysekera, Indra. 2003. "Intellectual Accounting Scorecard- Measuring and Reporting Intellectual Capital", *The Journal of American Academy of Business*, 3 (1&2), 422-427.
- Alexander, Susan. 2006. "An Intellectual Capital Audit of the Grand Duchy of Luxembourg", *The World Conference on Intellectual Capital for Communities, Second Edition, The IC Group/PESOR of the University of Paris and World Bank, June 29-30, 2006, Paris.*
- Belkaoui, Ahmed Riahi. 2003. "Intellectual Capital and Firm Performance of US Multinational Firms", *Journal of Intellectual Capital*, 4 (2), 215-226.
- Berzkalne, Irina and Zelgalve, Elvira. 2014. "Intellectual Capital and Company Value", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 110 (24), 887-896.
- Beşkese, Ahmet; Bozburu, F. Tunç and Aldemir, Gökhan. 2014. "A Model Proposal to Measure National Intellectual Capital", 18th International Research/Expert Conference "Trends in the Development of Machinery and Associated Technology" TMT 2014, Budapest, Hungary 10-12 September, 2014, 193-196.
- Bontis, Nick. 1998, "Intellectual Capital: An Exploratory Study that Develops Measures and Models", *Management Decision*, 36 (2), 63-76.
- Bontis, Nick. 2001. "Assessing knowledge assets: A Review of the Models Used to Measure Intellectual Capital", *International Journal of Management Reviews*, 3 (1), 41-60.
- Bontis, Nick. 2004. "National Intellectual Capital Index: A United Nations initiative for the Arab region", *Journal of Intellectual Capital*, 5 (1), 13-39.
- Bontis, Nick; Keow, William Chua Chong and Richardson, Stanley. 2000. "Intellectual Capital and Business Performance in Malaysian Industries", *Journal of Intellectual Capital*, 1 (1), 85-100.
- Bronisz, Urszula; Heijman, Wim and van Ophem, Johan. 2012. "The Assessment of Intellectual Capital in Polish Regions", *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 6 (1-2), 101-106.
- Bozburu, F. Tunç; Beşkese, Ahmet and Kahraman, Cengiz. 2007. "Prioritization of Human Capital Measurement Indicators Using Fuzzy AHP", *Expert Systems with Applications*, 32 (2007), 1100-1112
- Bramhandkar, Alka; Erickson, Scott and Applebee, Ian. 2007. "Intellectual Capital and Organizational Performance: An Empirical Study of the Pharmaceutical Industry", *Electronic Journal of Knowledge Management*, 5 (4). 357-362.
- Carmeli, Abraham and Tishler, Ashler. 2004. "The Relationships Between Intangible Organizational Elements and Organizational Performance", *Strategic Management Journal*, 25 (13), 1257-1278.
- Cascio, Wayne F. 1998. "The Future World of Work: Implications for Human Resource Costing and Accounting", *Journal of Human Resource Costing and Accounting*, 3 (2), 9-19.
- Chan, Kin Hang. 2009, "Impact of Intellectual Capital on Organisational Performance", *The Learning Organization*, 16 (1), 4-21.
- Chen, Ming-Chin; Cheng, Shu-Ju and Hwang, Yuhchang. 2005. "An Empirical Investigation of the Relationship Between Intellectual Capital and Firms' Market Value and Financial Performance", *Journal of Intellectual Capital*, 6 (2), 159-176.
- Clarke, Martin; Seng, Dyna and Whiting, Rosalind H. 2011. "Intellectual Capital and Firm Performance in Australia", *Journal of Intellectual Capital*, 12 (4). 505-530.
- Damirchi Qader Vazifeh; Amiri, Farhad and Rezvani Abdul Hussei. 2012. "Disclosure and Reporting of Intellectual Capital in Iranian Corporation", *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3 (9), 155-167.
- de Beer, Marius and Barnes, Neil. 2003. "The Assessment of Intellectual Capital (IC) in the South African Context: A Qualitative Approach", *SA Journal of Human Resource Management*, 1 (1), 17-24.
- Domanska, Katarzyna. 2014. "Intellectual Capital as one of the Factors Determining the Competitive Position of Dairy Enterprises in Lublin Voivodeship (Poland)", *International Conference of Human Capital without Borders: Management, Knowledge and Learning for Quality of Life Knowledge and Learning*, 25-27 June 2014, 317-324.
- Dominiak, Przemyslaw; Mercik, Jacek and Syzmanska, Agata. 2013. "A Comparative Analysis of Methods of Measuring a Company's Intellectual Capital", *Operations Research and Decisions*, 1, 17-28.
- Gigante, Gimede. 2013. "Intellectual Capital and Bank Performance in Europe", *Accounting and Finance Research*, 2 (4), 120-129.
- Edvinsson, L. and Malone, M.S. 1997. *Intellectual Capital. (First Edition)*. U.K.: Judy Piatkus Limited.

- Ekwe, Michael Chidiebere. 2014. "Intellectual Capitals and Financial Performance Indices of Deposit Money Banks in Nigeria: A Comparative Assessment", *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 2 (2), 50-62.
- Ferraro, Olga and Veltri, Stefania. 2011. "The Value Relevance of Intellectual Capital on the Firm's Market Value: An Empirical Survey on the Italian Listed Firm", *International Journal of Knowledge-Based Development*, 2 (1), 66-84.
- İpçioğlu, İsa, 2008. "Entelektüel Sermaye Yönetimi", (205-229), *Güncel Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları*. Editörler: Özyılmaz, Adnan ve Ölçer, Ferit, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Jurczak, Jolanta. 2008. "Intellectual Capital Measurement Methods", *Economics and Organization of Enterprise*, 1 (1), 37-45.
- Karacan, Sami ve Ergin, Emre. 2011. "Bankaların Entelektüel Sermayesi ile Finansal Performansı Arasındaki İlişki", *Business and Economics Research Journal*, 2 (4), 73-88.
- Kohan, Nabiallah; Rafie, Mojtaba and Hosseini, Seyed-Hasan. 2014. "Assessing the Effect of Intellectual Capital on New Product Development (Case Study: Pharmaceutical Industry of Isfahan Province)", *International Business and Management*, 8 (2), 206-213.
- Komnencic, Biserka and Pokrajcic, Dragana. 2012. "Intellectual Capital and Corporate Performance of MNCs in Serbia", *Journal of Intellectual Capital*, 13 (1), 106-119.
- Kotenkova, Svetlana and Korablev, Maksim. 2014. "Evaluation of Intellectual Capital in regions of Volga Federal District of Russian Federation", *Procedia Economics and Finance*, 14 (2014), 342-348.
- Kutlu, Şule. 2008. "Entelektüel Sermayenin Hesaplanmasında Muhasebe Bilgi Sisteminin Katkısı: Katılım Bankalarında Bir Uygulama", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta*.
- Lazuka, Volha. 2012. "National Intellectual Capital: Concept and Measurement", *Lund Üniversitesi Ekonomi ve Yönetim Okulu, Ekonomik Gelişim, Inovasyon ve Mekansal Dinamikler Master Programı, Yüksek Lisans Tezi, İsveç*.
- Lee, Yu-Je and Huang, Ching-Lin. 2012. "The Relationships Between Balanced Scorecard, Intellectual Capital, Organizational Commitment and Organizational Performance: Verifying a 'Mediated Moderation' Model", *American Journal of Business and Management*, 1 (3), 140-153.
- Lin, Carol Yeh-Yun and Edvinsson, Leif. 2008. "National Intellectual Capital: Comparison of the Nordic Countries", *Journal of Intellectual Capital*, 9 (4), 525-545.
- Lin, Carol Yeh Yun and Edvinsson, Leif. 2010. "What National Intellectual Capital Indices Can Tell About the Global Economic Crisis of 2007-2009?", *Electronic Journal of Knowledge Management*, 8 (2), 253-266.
- Lopez-Ruiz, Victor R.; Alfaro-Navarro, Jose L. and Nevado-Pena, D. 2014. "Knowledge-city index construction: An intellectual capital perspective", *Expert Systems with Applications*, 41 (2014), 5560-5572.
- Loureiro, Miguel Gonzalez and Dorrego, Pedro Figueroa. 2012. "Intellectual Capital and System of Innovation: What Really Matters at Innovative SMEs", *Intangible Capital*, 8 (2), 239-274.
- Maditinos, Dimitrios; Chatzoudes, Dimitrios; Tsairidis, Charalampos and Theriou, Georgios. 2011. "The Impact of Intellectual Capital on Firms' Market Value and Financial Performance", *Journal of Intellectual Capital*, 12 (1), 132-151.
- Makarov, Pavel. 2010. "Intellectual Capital as an Indicator of a Sustainable Development", *Journal of Sustainable Development*, 3 (3), 85-90.
- Navarro, Jose Luis Alfaro; Ruiz, Víctor Raul Lopez and Pena, Domingo Nevado. 2011. "An Alternative to Measure National Intellectual Capital Adapted From Business Level", *African Journal of Business Management*, 5 (16), 6707-6716.
- Navarro, Jose Luis Alfaro; Ruiz, Victor Raul Lopez and Pena, Domingo Nevado. 2013. "A Theoretical Intellectual Capital Model Applied to Cities", *Amfiteatru Economic*, XV (34), 455-468.
- Özer, Ali ve Özer, Nevin. 2014. "Kaynak Temelli Yaklaşım ve Paydaş Yaklaşımı Açısından Entelektüel Sermayenin BIST'deki Çokuluslu İşletmelerin Finansal Performansına Etkisi", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8 (2), 119-149.
- Özeveren, Mina ve Yıldız, Sebahattin. 2010. "Entelektüel Sermayenin Ölçüm Yöntemleri ve Kriterlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXIX (II), 275-289.
- Öztürk, M. Başaran ve Demirgüneş, Kartal. 1997. "Entelektüel Sermayenin Firma Değeri Üzerindeki Etkisinin Entelektüel Katma Değer Katsayısı Yöntemi ile Tespiti: Hisse Senetleri IMKB'de İşlem Gören Üretim Firmaları Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *IMKB Dergisi*, 10 (37), 59-80.
- Pasher, Edna. 1999. *The Intellectual Capital of the State of Israel 1998: A Look to the Future*, Israel: Karl Press.

- Pazdzior, Artur and Pazdzior, Maria. 2012. "Measurement of Intellectual Capital in a Company", Management, Knowledge and Learning International Conference, 843-849.
- Petty, Richard and Guthrie, James. 2000. "Intellectual Capital Literature Review: Measurement, Reporting and Management", Journal of Intellectual Capital, 1 (2), 155-176.
- Prasetya, Dimas Nurdy. 2011. "Analisis Pengaruh Intellectual Capital Terhadap Islamicity Financial Performance Index Bank Syariahdi Indonesia", Diponegoro Üniversitesi Ekonomi Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Semarang.
- Ramanauskaitė, Agnė and Rudzionienė, Kristina. 2013. "Intellectual Capital Valuation: Methods and their Classification", Ekonomika, 92 (2), 79-92.
- Rasekh, Hamid Reza; Akhavan, Peyman and Sadeh, Mohammad Reza. 2012. "The Impact of Intellectual Capital Efficiency on Market Value: An Empirical Study from Iranian Pharmaceutical Companies", Iranian Journal of Pharmaceutical Research, 11 (1), 195-207.
- Rembe, A. 1999. Invest in Sweden: Report 1999. Stockholm: Halls Ofset.
- Rudez, Helena N. and Mihalic, Tanja. 2007. "Intellectual Capital in the Hotel Industry: A Case Study From Slovenia", Hospitality Management, 26 (1), 188-199.
- Ruiz, Victor Raul Lopez; Navarro, Jose Luis Alfaro and Pena, Domingo Nevado. 2014. "Knowledge-city Index Construction: An Intellectual Capital Perspective", Expert Systems with Applications, 41 (2014), 5560-5572.
- Sağsan, Mustafa; Yücel, Recep ve Sözen, Cenk. 2010. "Küresel Krizin Aşılmasında Alternatif Bir Yol: Sosyal Sermayede Enformasyon Edinimi ve Kullanım Kapasitesi", Bilgi Dünyası Dergisi, 11 (1), 140-154.
- Sandhu, Kamran Yousef; Lodhi, Suleman Aziz and Memon, Ahmad Zogo. 2011. "A Strategic Tool for Managing Intellectual Capital of Pakistan", The Pakistan Development Review, 50 (2), 163-178
- Schneider, Annika Barbara Sabine. 2006. "Intellectual Capital Reporting by the New Zealand Local Government Sector", Waikato Üniversitesi Yönetim Muhasebesi Programı, Yüksek Lisans Tezi, Yeni Zelanda.
- Shirali, Adel; Makerani, Khosrow Faghani; Jorjorzadeh, Alireza and Bakhshizadeh, Alireza. 2014. "Assessment of The Linear Relationship Between Intellectual Capital and Indexes Including Profitability, Growth and Revenue of Production Companies Recognized By Tehran Stock Exchange Market", International SAMANM Journal of Finance and Accounting, 2 (2), 167-182.
- Suciu, Marta-Christina; Luciana, Picioruş and Cosmin, Ionut Imbrisca. 2012. "The Intellectual Capital, Trust, Cultural Traits and Reputation in the Romanian Education System", Electronic Journal of Knowledge Management, 10 (3), 223-235.
- Sumedrea, Silvia. 2013. "Intellectual Capital and Firm Performance: A Dynamic Relationship in Crisis Time", Procedia Economics and Finance, 6 (2013), 137-144.
- Swart, Juani. 2005. "Identifying the Sub-Components of Intellectual Capital: A Literature Review and Development of Measures", University of Bath School of Management, Working Paper Series No. 5.
- Weziak, D. 2007. "Measurement of national intellectual capital: Application to EU countries", IRISS Working Paper Series, 1-45.
- Wu, Anne. 2004. "The Future Development and Direction of Balanced Scorecard", Accounting Research Monthly, 224, 98-108.
- Wu, Xiaobo and Sivalogathasan, Vasthiyampillai. 2013. "Intellectual Capital for Innovation Capability: A Conceptual Model for Innovation", International Journal of Trade, Economics and Finance, 4 (3), 139-144.

Dünyada Sukukun Vergilendirilmesinde Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye İçin Öneriler

Ahmet Ulusoy¹
Mehmet Ela²

Dünyada Sukukun Vergilendirilmesinde Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye İçin Öneriler

Öz

Henüz yeni bir enstrüman olan sukukun vergilendirilmesine ilişkin birçok problem yer almaktadır. Sukuk birçok varlık transferini bünyesinde barındırdığından, ek vergiler ortaya çıkabilmekte ve sukuk geleneksel tahvile karşı vergisel açıdan dezavantajlı bir konuma düşmektedir. Söz konusu vergi sorunlarını gidermeye çalışan birçok ülke ise sukuka yönelik vergisel düzenlemelerde bulunmaktadır. Vergisel düzenlemelerde bulunan ülkeler arasında şüphesiz Türkiye de yer almaktadır. Ancak Türkiye’de sukukun vergilendirilmesi konusunda birtakım problemler söz konusudur. Bu problemlerden en önemlisi ise Türkiye’deki vergisel düzenlemelerin sadece ijara sukuka (kira sertifikası) yönelik olmasıdır. Bu problem Türkiye’de sukuk piyasasının gelişimini engellerken, problemin çözülmesi Türkiye’ye birtakım avantajlar sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Sukuk, İslami Finans, Türkiye

Developments in Taxation of Sukuk in the World and Suggestions for Turkey

Abstract

As a niche instrument, sukuk has many obstacles about taxation. Because of the fact that sukuk contains many asset transfers, additional taxes can be levied and hence these additional taxes put sukuk at a disadvantage position as compared with conventional bonds. Several different countries whose aim is to overcome tax problems of sukuk have been making tax regulations about sukuk. There is no doubt, one of these countries is Turkey. But there are still several problems about taxation of sukuk in Turkey. One of these problems is that tax regulations in Turkey contain only ijara sukuk but not other sukuk types. While this problem hinders development of sukuk market in Turkey, solving the problem can provide many advantages for Turkey.

Keywords: Tax, Sukuk, Islamic Finance, Turkey

1. Giriş

Sukuk, özellikle son dönemlerde İslami finans piyasasının en hızlı büyüyen ürünü olarak ilgiyi üzerine çekmiştir. Sukuk özellikle global finansal kriz ve Avrupa borç krizi yıllarında krizlere karşı dirençli bir varlık olduğunu kanıtlarken Avrupa ve ABD kaynaklarından borç temin etmekte güçlük çeken birçok ülke de sukuk ihracına başlamıştır (Pasha, 2011; Reuters, 2012). Bu açıdan sukuk borç kırılganlığı gibi borç yönetiminin temel problemlerine finansman kaynaklarında çeşitlendirme gibi yollarla destek olurken aynı zamanda finansal piyasaların gelişimine de yardımcı olmaktadır (Enzer, 2017). Bu ve benzeri avantajları bilinen sukuka olan talep gün geçtikçe artarken sukuk arzları özellikle 2015 sonrasında kısıtlı kalmıştır. Bu anlamda sukuk piyasasının gelişimini engelleyen ve ülkelerin sukuk gibi niş bir enstrümandan daha fazla yararlanabilmesini engelleyen birtakım problemler söz konusudur.

Sukuka ilişkin problemlerden en önemlisi hiç şüphesiz sukukun vergilendirilmesine ilişkindir. Şöyle ki, Şeri kurallara uygun yapısından dolayı özel vergisel düzenlemeler gerektiren sukuka

¹ Prof. Dr., Beykent Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ahmetulusoy@beykent.edu.tr. Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-8407-2770>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, mehmetela@osmaniye.edu.tr. Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-7341-6312>.

yönelik olarak global anlamda bir yetersizlik mevcuttur. Sukuk, Şeri kurallara uygun bir enstrüman olduğundan dolayı varlıkların birçok kez transferini içeren karmaşık bir yapıyı da bünyesinde barındırmaktadır. Dayanak varlığın özel amaçlı kuruluş (varlık kiralama şirketi) ve kaynak kuruluş arasında birçok kez devri ve kiralınması bu aşamalarda Kurumlar Vergisi, Damga Vergisi, Katma Değer Vergisi gibi birçok verginin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumda sukuk geleneksel tahvile göre vergisel açıdan dezavantajlı bir duruma düşmektedir. Bu durum ise sukuk ihraçlarını düşürmekte ve sukukun potansiyeline ulaşmasını engellemektedir.

Sukukun önündeki vergisel engelleri kaldırarak sukuk ve geleneksel tahvil arasında vergisel açıdan eşit şartlar oluşturmayı amaçlayan birçok ülke sukukun yasal değil de ekonomik özünü hedef alan ve sukuka özel vergisel düzenlemelere gitmektedirler. Sukuk konusunda yapılan bu vergisel düzenlemeler sonucunda ise sukuk geleneksel benzerleriyle vergisel açıdan eşit şartlara kavuşmakta ve rekabet gücü kazanmaktadır. Böylece ülkeler sukukun avantajlarından yararlanma fırsatına kavuşmuş olmaktadır.

Türkiye de sukukun vergilendirilmesi hususunda 6111 sayılı Kanun ile birtakım düzenlemeler getirmiştir. Söz konusu düzenlemelerle sukuk ile geleneksel tahvil arasında vergisel açıdan eşitlik sağlanmıştır. Bu durum ülkemizde sukukun gelişimi için olumlu bir adım olsa da Türkiye’de vergisel düzenlemeler sadece ijara sukuku (kira sertifikası) kapsamaktadır. Bu düşünceden hareketle ele alınan çalışmanın amacı Türkiye’de sukukun vergilendirilmesine ilişkin sorunları diğer ülkelerce yapılan vergisel düzenlemeler göz önünde bulundurularak ele almak ve bunun sonucunda birtakım çözümler önermektir. Bu amaçla ele alınan çalışma 5 başlıktan oluşmaktadır. İkinci başlıkta sukukun tanımına ve üçüncü başlıkta sukuk- geleneksel tahvil farkına yer verilmiştir. Dördüncü başlıkta neden sukuka yönelik olarak vergisel düzenleme yapılması gerektiği ve sukukun vergilendirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınırken beşinci başlıkta çeşitli ülkelerce sukuka yönelik yapılan vergisel düzenlemeler konu edilmiştir. Altıncı ve son başlıkta ise Türkiye’de sukuka yönelik vergisel düzenlemeler ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

2. Sukukun Tanımı

Sukuk, Arapça bir kelime sakk’ın çoğuludur (Ahmed, 2011:1). Sakk, sözleşme, çek, yasal belge, sertifika veya sertifikaya mühür basmak anlamına gelmektedir (Godlewski vd., 2013:746). Bu bağlamda sukuk kelimesinin kökeni klasik İslami literatüre kadar gitmektedir. Devlet görevlilerinin ücretlerinin ödenmesinde kullanılan ve günlük mal ve bakkalık ihtiyaçların karşılanmasında bir metot olan sertifikalar; bu anlamda mal ve bakkal ihtiyaçları ile ilgili sertifikalar (sakk al-bada’i)’a ilişkin olarak kullanılmakta idi (Ulus, 2013:299). Sukuk kelimesi, ekseriyetle Müslüman toplumlarda Orta Çağ’da kullanılmış ve alışveriş ve onun gibi nitelendirilen ticari faaliyetler nedeniyle oluşan finansal yükümlülükleri ifade eden kağıt anlamına gelmiştir (Koçak, 2012:178). Ancak daha sonraları sukuk geleneksel yapısına ilişkin birçok değişiklik geçirmiştir (Alshamrani, 2014: 306). Dolayısıyla, sukukun şimdiki kullanımı daha önceki kullanımlarından oldukça farklıdır. Günümüze ait şekliyle anlaşılan sukuk, İslami Fıkıh Konseyi (IJC)’nin 1988 tarihli kararı sonucu doğmuştur: “Sukuk tarafından temsil edilen varlık grupları kompozisyonunun çoğunluğunun (maddi) duran varlıklardan oluşması şartıyla, herhangi varlık (veya bu varlıkların kullanım hakkı) bileşimi (kombinasyonu), piyasa fiyatından satılan yazılı finansal enstrümanlar şeklinde temsil edilebilir.” Güncel anlamıyla sukuk ise, trust (vekil, yediemin) sertifikaları veya katılım belgeleri, İslami yatırım sertifikaları (Karimzadeh, 2012:94) gibi isimlerle anılmaktadır.

İslami tahvil olarak da anılan (Saripudin vd., 2012:169) sukuk kendi yapısını oluşturan birçok özelliğine göre tanımlanabilir bir sertifikadır. En geniş tanım İslami Finansal Kuruluşlar Muhabese ve Denetim Kurumu (AAOIFI) tarafından yapılmıştır. Buna göre sukuk; “Bir maddi duran

varlık, kullanım hakkı ve hizmetler üzerindeki veya belirli bir projenin veya özel yatırım faaliyeti-
tinin varlıkları üzerindeki bölünmemiş (ortak) payları gösteren eşit değerdeki sertifikalardır.”
olarak tanımlanmıştır (Oladunjoye, 2014:337). Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi su-
kuku; “Yatırımcılara varlık üzerinde sahiplik ve bu sahiplikle orantılı gelir akımı ve riskleri veren
tröst veya katılım sertifikasıdır.” olarak tanımlamıştır (Saripudin vd., 2012:169). Hazine Müste-
şarlığı’nın tanımına göre ise sukuk “Kira sertifikaları, varlık kiralama şirketlerince, kendi nam ve
sertifika sahiplerinin hesabına ve yararına, satın almak veya kiralamak suretiyle devralınan var-
lıkların finansmanını sağlamak amacıyla düzenlenen ve sahiplerinin bu varlıklardan elde edilen
gelirlerden payları oranında hak sahibi olmalarını sağlayan menkul kıymetlerdir.” olarak tanımlan-
mıştır (Hazine Müsteşarlığı[HM], 2013:72). Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)’nun 07/06/2013
tarih ve 28670 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan III-61.1 sayılı Kira Sertifikası Tebliği’nde sukuk
(kira sertifikası), “Her türlü varlık ve hakkın finansmanını sağlamak amacıyla varlık kiralama şir-
keti tarafından ihraç edilen ve sahiplerinin bu varlık veya haktan elde edilen gelirlerden payları
oranında hak sahibi olmalarını sağlayan menkul kıymeti” olarak tanımlanarak kapsamı esnetil-
miş ve genişletilmiştir. AAOIFI ve Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi’nin aksine Hazine
Müsteşarlığı ve SPK tarafından sukuka kira sertifikası adı verilmiş ve tanımlamalar da bu yönde
yapılmıştır. Bu açıdan en başta söz konusu tanımlamalar tüm sukuk türlerini kapsayacak bi-
çimde genişletilmeli ve bu anlamda kira sertifikası, “sukuk” olarak değiştirilmelidir.

3. Geleneksel Tahvil ve Sukukun Farklılıkları

Geleneksel tahvil ve sukuk birçok noktada ortak yöne sahip olmakla birlikte oldukça fazla
noktada farklılıklara da sahiptir. Bu benzerlik ve farklılıklara aşağıda yer verilmiştir:

1. İhraççı açısından bakıldığında, sukuk ihraç eden bir kurum ancak İslami kaidelerle uyumlu
olan ticari faaliyetler yürütebilirken, geleneksel tahvil ihraç eden kuruluşlara ilişkin ticari bir sınırlama yoktur (Al Elsheikh, 2011:185; E&Y, 2012). Bu açıdan bakıldığında kumarhane veya alkol
üreticisi sukuk ihraç etmeye yetkili değilken bu kurumların geleneksel tahvil ihraç etmesinde bir
sakınca yoktur.

2. Sahiplik açısından bakıldığında, yatırımcı dayanak varlık (veya varlık sepeti) üzerinde doğ-
rudan ve bölünmemiş mülkiyet hakkına sahiptir. Ancak geleneksel tahvil sadece ihraç edenin
finansal borcunu göstermektedir (E&Y, 2012; El Shazly ve Tripathy, 2013:10). Yani, Geleneksel
tahvil bir sözleşmeye dayalı borç yükümlülüğüdür (Nisar, 2007). Değindiği üzere sukuk sahipli-
leri dayanak varlığın katkıları oranında sahibi olmaktadır. Ancak geleneksel tahvilde böyle bir
sahipliğe yer yoktur. Geleneksel tahvilde tahvil sahibi ancak nakit akışının sahibidir (Zakaria vd.,
2012:663).

3. Yönetim gideri konusunda, sukukun İslami kaidelerle uyumluluğunun tespit edilmesinde dan-
ışmanlık (Şeriat kurulları gibi) giderleri ve ek yasal ücretler söz konusudur. Ancak geleneksel
bono ihracında bu gibi ilave yönetim giderleri söz konusu değildir (E&Y, 2012). Sukukun Şeri
kurallara uygunluğu konusunda Şeriat Denetim Kurulları denetim yapmakta ve onay vermektedir
(Stevens, 2013:3). Bu açıdan sukukta danışmanlık giderleri ve ek birtakım ücretler ortaya
çıkılmaktadır. Ancak geleneksel tahvilde bu yönde bir danışmanlık gideri ve ücret söz konusu de-
ğildir.

4. Geleneksel tahviller gibi sukuk da vade tarihine sahiptir. Geleneksel tahvillere benzer şe-
kilde sukukta yatırımcıya sukukun vadesi boyunca düzenli bir gelir akımı ve vadede bir son
ödeme (final payment) yapılır (Ahmad vd., 2012:128).

5. Sukuk sahipleri, varlıklar üzerinde bölünmemiş (müşterek, ortak) yararlanma hakkına sahiptirler. Ancak diğer yandan, geleneksel tahvil, ihraç edenin belirli günlerde tahvil sahibine sözleşmeye dayalı olarak faiz ve anapara ödemek zorunda olduğu, sözleşmeli bir borç yükümlülüğüdür (Ahmed, 2011:1).

6. Sukuk, Şeri kurallara uygun olmak zorunda iken geleneksel tahvilde böyle bir zorunluluk yoktur. Ayrıca sukukta, ihraç edenden varlıklara ve gelir akımına kadar İslami hükümlere uymak zorundadır (El Shazly ve Tripathy, 2013:1; Oladunjoye, 2014:338). Bu da sukukun herhangi bir belirsizlik (gharar), faiz (riba), kumar (maisir) barındırmadığı anlamına gelmektedir (Rauf, 2013:41). Geleneksel tahvilde ise Şeri kurallara gözetilmez.

7. Geleneksel tahvil yatırımcısına önceden belirlenen sabit bir getiri sunarken sukuk sabit değil değişken bir getiri sağlamaktadır (El Shazly ve Tripathy, 2013:10).

8. Geleneksel tahvil ihracı finansal piyasaların gelişmiş olduğu alanlarda yoğunlaşmış bulunurken, sukuk ihracı finansal piyasaların gelişmiş olmadığı özellikle Güney Doğu Asya ve Orta Doğu'da yoğunlaşmıştır (El Shazly ve Tripathy, 2013:10).

9. Sukuk da geleneksel tahvil gibi uzun dönemli yatırım için fon elde etmek üzere kullanılmaktadır (Rauf, 2013:41). Bu bağlamda hem geleneksel tahvil ve hem de sukuk ihracılarına bakıldığında on yıldan başlayıp otuz yıla kadar uzayan bir vade yapısı görmek mümkündür.

10. Sukuk yapısı altında, sukuk yatırımcılarının getirisi, bir ticari işlemde veya belirli bir varlık veya ticari (iş) girişimindeki varlıkların sahipliğinden dolayı ödeme alma hakkını ifade eder. Ancak, geleneksel tahvil yatırımcılarının getirisi (geliri) borç verilen paradan faiz alma hakkını yansıtır (Oladunjoye, 2014:337). Bu açıdan İslam, paranın kendi değeri ile bir mal gibi kullanılması ve kar amacıyla ticaretinin yapılmasını yasaklamıştır. Aslında İslam parayı diğer mal ve hizmetler ile bir değiş tokuş mekanizmasından daha fazlası olarak görmemiştir. Bu nedenle, faiz ödenmesi (riba) ve borcu (parayı) faiz için satmaya izin vermemiştir (Stevens, 2013:2). Bu nedenle sukukun faiz getirisi sunması düşünülemez. Dolayısıyla geleneksel tahvil faiz getirisi sunarken sukuk kâr payı sunmaktadır.

11. Geleneksel derecelendirme kuruluşları, İslami finansal kuruluşlar ve enstrümanların kendi karakteristikleri olduğunu kabul etmelerine rağmen sukuku da içeren İslami finansal enstrümanları geleneksel metodolojiler, yani geleneksel tahvil finansmanının metodlarını kullanarak derecelendirmektedirler (Stevens, 2013:2; Al-Amine, 2008:14-15). Dolayısıyla sukuk ve geleneksel tahvil değerlendirilirken kullanılan metodoloji aynıdır. Diğer yandan Şeriat Kurulu değerlendirmesi sukukun derecelendirmesinin parçası iken geleneksel tahvil derecelendirmesinin bir parçasını oluşturmamaktadır (Stevens, 2013:3).

12. Sukuk da geleneksel tahvil gibi bir izahnameye tabidir. Ayrıca sukuk aynı piyasalarda işlem gören geleneksel tahviller ile aynı menkul kıymet düzenlemesine (kanununa) sahiptir (Stevens, 2013:2). Gerçekten birçok ülkede geleneksel tahvil ile sukuk aynı kanun içinde benzer şekilde düzenlenmiştir (Al Elsheikh, 2011:194).

13. Sukuk, varlığa dayalı (asset backed) olarak ihraç edildiğinde kredi riskinden ziyade varlık riski ağır basarken bu konuda geleneksel tahvilde kredi riski ağır basmaktadır. Şöyle ki, geleneksel tahvilde karşı tarafın yükümlülüklerine uymama olasılığından kaynaklanan kredi riski mevcuttur ancak sukukta sukuk sahipleri varlığın sahipliğini edindiğinden varlık riski söz konusudur.

14. Geleneksel tahvil ancak borcu temsil etmektedir. Bu açıdan geleneksel tahviller krediyeye (borca) dayanırken sukuk reel bir varlığa dayanmak zorundadır (Khan vd., 2015).

15. Sukukta eğer sertifika, sertifika sahibine olan bir borcu gösteriyorsa, sertifika ikincil piyasada işlem göremez. Böylece ya elde tutulur ya da başa baştan satılır. Ancak geleneksel tahvilde böyle bir sınırlama yoktur (Nisar, 2007). Örneğin murabaha ve salam sukuk ikincil piyasada işlem göremeyen sukuk türlerindedir (El Shazly ve Tripathy, 2013:2). Bu yüzden ki sukukun likidite riski fazladır.

16. Sukuk mali yükümlülük oluşturmak için birçok sözleşme türünü içerebilir ancak geleneksel tahvil, borçluluk meydana getirmek için sadece kredi sözleşmesine sahiptir (Zakaria vd., 2012:663). Gerçekten sukukta satış, geri alım gibi birçok sözleşme türü bulunmaktadır. Bu durum sukukun doğasından kaynaklanmaktadır. Ancak geleneksel tahvilde bu yönde sözleşmelere rastlanmamaktadır.

17. Geleneksel tahvilde getiri, kredi sözleşmesinde belirtilen faizdir, ancak sukukta getiri kar faktörüne bağlıdır (Zakaria vd., 2012:663).

18. Geleneksel tahvilde borç alan-borç veren ilişkisi varken sukuk sukuk yatırımcısı ile ihraççı arasındaki işi (ticareti) göstermektedir (Alshamrani, 2014:312). Bu açıdan sukukta ilişkiler kiracı-kiraya veren, ortaklık vb. şekilde ortaya çıkmaktadır (Karimzadeh, 2012:95).

19. Geleneksel tahvilde, ihraççının borcu veya faizi ödeyememesi durumunda, yatırımcı yatırımını kaybedebilmektedir. Çünkü tahvil sözleşmesinden doğan yükümlülükler anaparayı kurtarmayı garanti etmemektedir. Sukukta ise, yatırımcılar yatırımlarının bir kısmını sukuk sözleşmesindeki teminat yoluyla kurtarabilmektedirler. Buna ek olarak, varlıktan sağlanan getiriler de yatırımcılar arasında dağıtılmaktadır (Alshamrani, 2014:311).

20. Sukuk ihraççısı, anaparayı ve getiriyi garanti etmez, bu da yatırımın risk seviyesini arttırır. Geleneksel bonoda ise, ihraççı anapara ve getiriyi garanti eder ki bu garanti geleneksel bonoyu Şeri kurallara uygun olmayan bir yapıya kavuşturur (Al Elsheikh, 2011:185; Zin vd., 2011:476).

21. Sukuk, dayanak varlığın değerine göre fiyatlanmaktadır. Bono fiyatlaması ise kredi derecelendirmesine dayanmaktadır (Ahmad vd., 2015:256).

22. Sukukun değeri dayanak varlığın değeri arttıkça artmaktadır. Bonodan sağlanan kar, sabit faizi göstermektedir (Ahmad vd., 2015:256).

23. Sukuk satıldığında, dayanak varlığın sahipliği satılmış olur. Bononun satışı ise borcun satışı anlamına gelir (Ahmad vd., 2015:256).

4. Sukukun Vergilendirilmesi

Belirli Şeri kurallar ve özellikle faiz alıp vermenin yasak olması dolayısıyla İslami finansta ve özelde ise sukukta varlıkların hareketi ve transferi İslami sözleşmelerin ayrılmaz bir parçasıdır (RAM, 2014:2). Bu açıdan sukuk ihracı geleneksel tahvil ihracına nazaran daha karmaşık yapıları içermektedir (E&Y, 2013). Dolayısıyla Şeri kurallara uyma zorunluluğu nedeniyle İslami finansal ürünlerin ekonomik özünü anlayarak ve bu öze dayanarak vergisel düzenleme yapmak sukukun gelişimi ve yaygınlaşması açısından oldukça önemlidir (KPMG, 2012:1). Bu anlamda sukukun ekonomik özüne yönelik ayrıca bir düzenleme olmaması halinde sukuk vergisel açıdan geleneksel tahvile nazaran oldukça dezavantajlı bir duruma düşecektir (Perera, 2015, Mohammed, 2014; Latham & Watkins, t.y.:4). Bu vergisel dezavantaj ise sukuka ilişkin işlem ve borçlanma maliyetlerinin artması anlamına gelmektedir (Balibek, 2017:3).

Sukukun kullanılması için yasal yapıların gerekli olduğu konusunda birçok neden sayılabilir. Sukuk, öncelikle bir özel amaçlı kuruluşun (SPV) kurulmasını gerektirir ve dayanak varlık temelli olduğundan birçok transferi içermektedir (E&Y, 2013; Deloitte, t.y.:9; Clifford Chance, 2013;

RAM, 2014:2). Bu tip bir işleme göre düzenlenmemiş vergi sistemleri, dayanak varlığın her bir transferini vergileyecek, bu da sukuk işlemleri için sürdürülemez bir durum ortaya çıkaracaktır. Bunun temel nedeni de sukukun dayanak varlığının sahipliğinin bir taraftan diğer tarafa birçok kez aktarılmasıdır. Farklı bölgelerdeki varlıkların sahipliği ek vergiler ve yasal işlemler nedeniyle ek masraflar gerektirmektedir. Örneğin sukuk işlemleri sonucunda (varlığın transferleri, kar payı ödemeleri vb.) ülkelere göre farklılaşmakla birlikte damga vergisi, sermaye kazanç vergisi, ser-
vet vergisi, stopaj (gelir vergisi) ortaya çıkabilmektedir (Deloitte, t.y.:9; Clifford Chance, 2013). Doğru bir yasal sistem kurulmadıkça, İslami finansal enstrümanların karakteristiği onları deza-
vantajlı bir durumda bırakmaktadır. Tipik bir örnek ijara sukuktur. Bu durumda, varlığın sahipli-
ğinin ilk transferi sermaye kazancı, satış, stopaj ve damga vergisini ortaya çıkarır. Varlığın sa-
hipliğinin her transferinde sadece sermaye kazancına göre vergilendirilen geleneksel tahvilin
aksine, bu (sermaye kazancı, satış, stopaj ve damga) vergilerin alınması gerekecektir (Moham-
med, 2014).

Sukukun vergilendirilmesine ilişkin bir diğer konu ise, ülke kanunlarına göre, faiz ve kara
vergisel açıdan farklı muamele edilmesidir. Birçok ülkede faiz ödemeleri vergiden indirilebilir
niteliktedir. Diğer yandan kar ise vergilendirilmektedir ve bu açıdan Gelir vergisine tabidir (Mo-
hammed, 2014). Ayrıca birçok ülkede sukuk yatırımı dolayısıyla yatırımcıya yapılan ödemeler faiz
niteliğinde sayılmadığından vergi indirimine tabi olmamaktadır (Perera, 2015).

Sukuk oldukça karmaşık bir yapıya sahip olup varlığın birçok kez transferi işlemlerini bünye-
sinde barındırmaktadır. Eğer her bir işlemin vergisel sonuçları, ekonomik manadan ziyade yasal
yapılarına göre belirlenirse, vergi kanunlarını olduğu haliyle (düzeltilmemiş olarak) uygulamak,
sukuk işlemlerinin ekonomik amacını zayıflatmak olacaktır ve bu durum sukukun efektif vergi
maliyetinin (oranının) geleneksel tahvilden daha fazla olmasına yol açacaktır (KPMG, 2009:8;
RAM, 2014:3). Örneğin sukukun ekonomik özüne yönelik olmayan ve sukuk işlemlerini yasal
yapısına göre vergilendiren bir vergi sistemi sonucunda sukuk ülkelere göre farklılaşmakla bir-
likte gelir vergisi, sermaye kazanç vergisi, çifte damga vergisi (Chang, 2011:72), KDV ve diğer
vergilerin doğmasına yol açabilmektedir. Diğer yandan varlığın sahipliği de vergi doğurabilmek-
tedir (Latham & Watkins, t.y.:6).

Tüm bu açıklamalar göstermektedir ki, sukukun ekonomik özünü kavrayan vergisel düzen-
lemeler yapılmadıkça sukuk geleneksel benzerlerine nazaran vergisel açıdan dezavantajlı ko-
numa düşmektedir. Bu açıdan sukuk ile geleneksel benzerleri arasında vergisel açıdan eşit şart-
ları sağlayacak tarafsız bir vergi sisteminin oluşturulması ise sukukun gelişimi için oldukça el-
zemdir. Bu bağlamda belirtilen vergiler ülkelere göre değişebilmekle birlikte sukuk ile gelenek-
sel tahvilin vergisel açıdan eşit şartlara kavuşması için bazı öneriler sunulabilir (KPMG, 2009:8):

- Sukuk işlemlerinde borç alan (kaynak kuruluş), Kazanç Vergisi açısından varlıktaki hakkını
satmış ve geri almış gibi değerlendirilmemelidir. Varlıklar satılmış gibi işlem görürse, Kazanç
Vergisi'ne ve enstrümanın satışı da Damga vergisine tabi olmaktadır. Dahası borç alan kuruluş
tarafından varlığın SPV'ye devri sonucu elde edilen getiriler, borçlanıcıya amortisman payı indiri-
mi olarak dönecektir. Benzer şekilde, varlık SPV'den geri alındığında da borçlanıcı sermaye
harcaması yapmış gibi görülecek ve amortisman payına hak kazanacaktır. Bu açıdan Geleneksel
finansmana benzer bir sonuca ulaşmak için varlığın satışı ve geri alınması, Kazanç ve Damga
Vergisi gibi vergiler açısından alım-satım olarak görülmemelidir.

- Borçlanıcı, sukuk işlemlerinden doğan finansman ve diğer giderlerinin vergiden indirimini
talep edebilmelidir. Borçlanıcılar, aynen geleneksel finansman işlemlerindeki borçlanıcılar gibi

aynı şekilde değerlendirilmelidir. Sukuk işlemleri sonucunda yapılan ödemeler, aynen geleneksel tahvil finansmanında olduğu gibi indirilebilir olmalıdır. Bu açıdan sukuk yatırımcılarına ödenen kar payları aynen geleneksel finansmandaki faiz gibi işlem görmelidir (Kusuma ve Silva, 2014:20).

- SPV Kazanç Vergisi açısından saydam ve şeffaf olmalı ve Kazanç Vergisi'nden muaf olmalıdır. Bu nedenle, SPV vergi yükümlülüğü olmayan bir kuruluş olarak kabul edilmelidir. Bunun yerine SPV'nin elde ettiği kazançlar (ücretler vb.) vergiye tabi olmalıdır. Bu açıdan SPV, Kazanç Vergisi açısından varlığın sahibi olarak değerlendirilmemeli ve sukuk işlemleri açısından herhangi bir vergi yükümlülüğü bulunmamalıdır. Eğer SPV varlığın sahibi olarak görülürse, kira ödemeleri nedeniyle Kazanç Vergisi'ne tabi olacaktır. Geleneksel finansmanda, tahvil sahibi herhangi Kazanç Vergisi'ne tabi değildir. Bu nedenle uygulanacak bir muafiyet SPV'yi eşit şartlara kavuşturacaktır.

- Sukuk işlemleri sonucunda oluşan Damga Vergisi geri ödenebilir olmalıdır. Sukuk yapısından olan işlemlerin çoğu Damga Vergisi yükümlülüğüne yol açmaktadır. İlk varlık SPV'ye satıldığında ikinci olarak da borç alan varlığı tekrar satın aldığı Damga Vergisi ortaya çıkmaktadır. Bu işlemlerin herhangi birine vergi koymak sukuku ekonomik ve ticari olarak makul bir yatırım olmaktan çıkarmaktadır (bu tür yükümlülük ve zorunluluklara yol açmayan geleneksel tahvil ile karşılaştırıldığında). Bu açıdan varlığın transferi işlemleri Damga Vergisinden istisna olmalıdır.

5. Çeşitli Ülkelerde Sukukun Vergilendirilmesi

Sukuk ile geleneksel tahviller arasında vergisel yönden eşitlik sağlamaya yönelik vergisel düzenlemeler ve vergisel teşvikler, sukuk ihraç etmenin ek maliyetini azaltabilecek ve daha çok ihraççıyı sukuk ihraç etmeye ikna edebilecektir (Deloitte, t.y.:9). Dolayısıyla sukukun avantajlarından (Ulusoy ve Ela, 2015) yararlanmak isteyen ve sukukun başarısı ortaya çıktıkça sukukun bu fırsatlarından yararlanmak isteyen birçok ülke sukuku vergi sistemlerine dahil etmeye başlamışlardır. Diğer yandan Müslüman ülkelerdeki bol kaynakları kaçırmak istemeyen batı ülkeleri, vergi sistemleri düzenlemelerini Şeri kurallara uygun finansal varlıklara uygun hale getirmeye başlamışlardır (Mohammed, 2014). Bu anlamda dünyadaki ülkeler, sukuka geleneksel benzerleriyle eşit veya daha iyi şartlar sağlamak üzere vergi bariyerlerini kaldırmaya yönelik önlem almaktadırlar (KPMG, 2009:7). Diğer yandan vergisel düzenlemeler finansal ve denetimsel önlemlerle desteklenmektedir (KPMG, 2012:1).

Hiç şüphesiz vergileme İslami finansın gelişimini engelleyebilecek önemli alanlardan biridir. Bu konuda Malezya, sukuku dezavantajlı duruma getiren vergileri toptan ortadan kaldırdığı gibi diğer yandan da sukuka (yatırımcı ve ihraççıya) önemli vergisel teşvikler getirmiştir. Elbette bu vergi liberalizasyonu Singapur, Birleşik Krallık ve Tayland gibi ülkelerde izlenmekte ve takip edilmektedir. Böylece sukuk ihracı ve yatırımını arttırmak üzere vergisel reformlar ve vergisel çalışmalarda artış görülmektedir (RAM, 2014:1). Vergisel düzenlemelerde görülen artış sonucunda, şimdilerde Malezya, Katar, Birleşik Krallık ve Türkiye, sukukun vergilendirilmesi ve yasal düzenlemeler konusunda en iyi şartlara sahip 4 ülkedir (Mohammed, 2014). Bu bağlamda aşağıda çeşitli ülkelerde sukuka yönelik vergisel düzenlemelere yer verilecektir.

5.1. Hong Kong

2007'den beri Hong Kong dezavantajlı (olumsuz-ters) vergisel düzenlemelerden olumsuz etkilenen sukuk piyasasını geliştirmeye yönelik çözümler aramaktadır (Clifford Chance, 2013:1). Bu anlamda ekonomik olarak sukuk geleneksel tahvil ile kıyaslanabilir olsa da Hong Kong'un eski

vergi kanununa göre, sukukun yapısı birçok vergi ve damga vergisinin doğmasına yol açabilmektedir. Bu da Hong Kong'ta sukuk piyasasının gelişimini engellemiştir (E&Y, 2013). Dolayısıyla 2007'de İslami finansın geliştirilmesi ve sukuk piyasasının gelişimi Hong Kong hükümetince bir ana politika olarak görülmüştür (PWC, 2012:32). Bu politikaya paralel olarak Hong Kong hükümeti, Hong Kong finansal piyasaları ve altyapısının İslami finansal varlık işlemlerini yapabilecek (karşılatabilecek) kapasitede olduğunu vurgulayarak, sukuk ve diğer geleneksel tahvillerin vergisel açıdan eşit şartlarda olması için vergi rejiminde değişiklik gerektiğini belirtmiştir (KPMG, 2009:3). Ardından hükümet birçok piyasa yetkilisinden bu yönde görüş ve öneriler toplamıştır. Hong Kong bir konsültasyon (danışma) dosyası hazırlayarak IRO ve SDO da yapılması önerilen değişikliklerle ilgili piyasaya danışmıştır. Danışma süreci 28 Mayıs 2012 'de sona ermiştir (PWC, 2012:32). Ardından bu konuda bir yasa tasarısı oluşturmuştur. Tasarı daha sonra hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda, Hong Kong vergi kanunlarında değişiklik ve iyileştirme yaparak İslami tahviller (sukuk) ile geleneksel rakipleri arasında vergisel açıdan eşit şartlar oluşturmayı amaçlayan Kamu Gelirleri ve Damga Vergisi Yasası (The Inland Revenue and Stamp Duty Legislation) 19 Temmuz 2013'te yürürlüğe girmiştir. Vergisel açıdan birçok iyileştirme yapılmasına rağmen, bir yıl önce yayınlanan yasa tasarısında yer alan vergisel yapı üzerinde pek bir değişiklik yapılmamıştır. Söz konusu yasa, Kamu Gelirleri Yasası (Inland Revenue Ordinance) ve Damga Vergisi Yasası (Stamp Duty Ordinance)'nda önemli iyileştirmeler yaparak beş temel sukuk tipi (ijara-kiralama anlaşması, musharaka ve mudaraba- kar paylaşımı anlaşması, murabaha- satın alma ve satma anlaşması ve vakala –acentelik anlaşması) ile geleneksel benzerleri arasında kar, emlak ve damga vergilerine ilişkin eşit şartlar oluşturmuştur. Buna ise sukuktaki tahvil anlaşması ve yatırım anlaşmasının Kamu Gelirleri ve Damga Vergisi Yasası açısından "borç anlaşmaları" olarak kabul edilmesi ile ulaşılmıştır (PWC, 2013).

Söz konusu düzenleme ile ihraççı ve yatırımcı açısından birçok vergisel iyileştirme yapılmıştır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Clifford Chance, 2013:5):

Yatırımcı açısından;

Kamu Gelirleri (Inland Revenue) Kanunu'nda yapılan iyileştirme ile:

- İhraççı tarafından yatırımcıya ödenen kar payları faiz gibi değerlendirilmektedir. Böylece, kar payları yatırımcının vergiden indirilebilir geliri haline gelmektedir.

- Yatırımcının dayanak varlıkta intifa (yararlanma) hakkı olmadığı varsayılarak herhangi istenmeyen bir verginin doğuşu engellenmekte ve ayrıca vergisel açıdan SPV'nin dayanak varlık üzerinde bir trustee (vekillik) ilan etmediği varsayılarak kar vergisi engellenmiş olmaktadır.

- Sukukun ihracı borç enstrümanı ihracı gibi değerlendirilerek ve en sonunda ödenen anapara geleneksel tahvilde ödenen anapara gibi değerlendirilerek, geleneksel tahvil ve sukuk arasında eşitlik sağlanmıştır. Böylece vadeden önce sukuku elden çıkarmadan elde edilen kazanç veya vadede ödenen prim kar vergisi açısından sukukun ticaretinden elde edilen kazanç olarak değerlendirilmektedir.

- Kar vergisinden yerleşik olmayanların muafiyeti sukuk yatırımcılarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Damga Vergisi Yasası (Stamp Duty Ordinance)'nda yapılan değişiklik ile:

- Yatırımcının dayanak varlıkta intifa (yararlanma) hakkı olmadığı varsayılmaktadır. Böylece, sukukun ticareti sonucu el değişimi damga vergisi açısından varlığın transferi gibi değerlendirilmemektedir.

İhraççı açısından:

Kamu Gelirleri (Inland Revenue) Kanunu'nda yapılan iyileştirme ile:

- İhraççı tarafından yatırımcıya ödenen kar payları faiz gibi değerlendirilmektedir. Böylece, kar payları ihraççı açısından vergisel yükümlülüklerden (matrahtan veya gelirden) indirilebilir hale gelmektedir.

- İhraççının dayanak varlık üzerinde intifa hakkı yok gibi varsayılarak herhangi istenmeyen vergi bertaraf edilmiştir.

- Kaynak kuruluş ve SPV arasındaki varlıkların transferi kar vergisi açısından vergiden istisna edilmiştir.

Damga Vergisi Yasası (Stamp Duty Ordinance)'nda yapılan değişiklik ile:

- Damga vergisi indirimi (relief) sukuka da tanınmıştır. Böylece vergisel açıdan geleneksel tahvil ile sukuk eşit hale gelmiştir.

5.2. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık sukukun önemini erken kavrayan bir ülke olarak sukukun önündeki vergi bariyerlerini kaldırmıştır (Drummond, 2013; Deloitte, t.y.:8). Birleşik Krallık (UK), 2003 yılında İslami finansal varlıklar ile ilgili vergisel önlemler almıştır (KPMG, 2009:7). Dolayısıyla Birleşik Krallık, Şeri kurallara uygun finansın gelişimi için 2003'ten bu yana vergisel ve düzenleyici yönde reformlara imza atmaktadır (HM Revenue and Customs, 2015a). Bu anlamda, Birleşik Krallık'ta yer alan politikacılar İslami finans yanlısı açıklamalara ve 2005 ve 2006 Finansal Kanunlar (Finance Acts)'da vergisel reformlara yer vermişlerdir. Bu alternatif finans için vergisel bariyerleri kaldırmak konusundaki kararlılıklarına devam etmektedirler. Alternatif Finansman yatırım Bonosu (Alternative Finance Investment Bond) gibi vergi reformları 2007 Finansal Kanunu ile yapılmıştır. Finansal Kanun 2007 Birleşik Krallık'ta yatırımcıya ödenen tutarın vergiden indirilebilir faiz gibi işlem görerek vergiden indirimine imkân vermiştir. Sukuk ve benzeri yapılar (belirli kurallara tabi olan), Alternatif Finansal Yatırım Bonoları (Alternative Financial Investment Bonds-AFIB) adı ile anılmış, ihraççı açısından vergisel bakımdan bir kredi ilişkisi kurulduğu kabul edilmiştir (Perera, 2015).

Birleşik Krallık'ta Finansal Kanun 2009 (Finance Act 2009) (21 Temmuz 2009'da kraliyet onayı almıştır) Şeri kurallara uygun finansal ürünleri geleneksel olanlara nazaran vergisel açıdan daha dezavantajlı yapan vergisel düzenlemeleri ve vergi bariyerlerini ortadan kaldırmıştır (Latham &Watkins, t.y.:4). Finansal Kanun 2009 ile de varlığa dayalı sukuk üzerindeki vergisel engelleri ortadan kaldıracak Damga ve Arazi Vergisi indirimi (vergiyi kaldırma) sürdürülmektedir. Ayrıca, 2010 Finansal Hizmetler ve Piyasalar Kanunu 2000 (Financial Services and Markets 2000 Order), Hazine tarafından İslami finans ve özel sektörün sukuk ihracını desteklemek amacıyla hayata geçirilmiştir (Iqbal, 2015).

Birleşik Krallık'ta yapılan düzenlemeler sonucunda sukuk bir menkul kıymet olarak kabul edilmiş ve sukuka olan yatırımın getirisi bir menkul kıymetteki faiz gibi değerlendirilmiştir. Sukuk ihraç edenler, aynen geleneksel tahvilin veriletilmesinde olduğu gibi vergi indirimlerine hak kazanmıştır. Bu ülkelerdeki vergi kanunları değişiklik ve iyileştirmeleri sukukun damga vergisi ve diğer vergilerden istisna edilmesini garanti etmektedir (Mohammed, 2014). Ayrıca kar payları üzerinden stopaj kaldırılmış (PWC, 2012:102) ve SPV Kurumlar Vergisi'nden muaf tutulmuştur (HM Revenue and Customs, 2015b).

5.3. Malezya

Bugün Malezya, İslami finans piyasasında ön plandadır ve dünyanın en canlı ve kapsamlı İslami finansal sistemine sahiptir. Ayrıca dünyanın en geniş sukuk piyasasına da sahiptir. Malezya'nın başarısındaki temel faktörler ise, tarafsız vergileme (tax neutrality)'nin önemini erken kavramış olmasıdır. Aslında Malezya, İslami finansal ürünler ve işlemlere tarafsız vergi uygulayan, İslami finansmanın maliyetini düşüren ve geleneksel ve İslami finansal ürünler arasında eşit şartlar oluşturan ilk birkaç ülkeden birisidir (Chang, 2011:72). Bu anlamda Malezya'da İslami ve geleneksel ürünler arasında vergisel açıdan eşitlik Gelir Vergisi Kanunu 1967 tarafından sağlanmıştır (COMCEC, 2018:31).

Malezya'da vergisel düzenlemeler sukuku geleneksel tahvile karşı avantajlı hale getirmiştir. Bu açıdan Malezya'da sukuka ilişkin vergisel teşvikler söz konusudur (KPMG, 2009:7; Mohammed, 2014; KPMG, 2012:4). Bu teşviklerden bazıları aşağıdaki gibidir (Securities Commission Malaysia, 2018; COMCEC, 2018:31):

- 2018 vergilendirme yılına kadar ijara ve vakala temelli sukuk ihraç giderleri ihraççı tarafından gelir vergisi matrahından indirilebilecektir.

- Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi'nde ihraç edilen sukuklar ve bu sukukların transferi ile ilgili olarak 2020 yılına değin damga vergisi istisnası getirilmiştir.

- İhraç edilen sukuklar damga vergisi ile ilgili ilave vergilerden de Şeri kurallara uygun olmaları şartı ile istisna edilmiştir.

- Sukuk varlıklarının elden çıkarılması ile ilgili ortaya çıkan kurum gelirleri de gelir vergisinden istisna edilmiştir.

- Varlıkların elden çıkarılması sonucunda elde edilen gelir emlak vergisinden istisna edilmiştir.

- Sukuk ihracında taraf olan SPV tarafından elde edilen gelirler kaynak kuruluşça elde edilmiş sayılacaktır ve gelir vergisinden istisnadır.

- Diğer yandan 2017 yılında Gelir Vergisi'nde yapılan yeni düzenlemeler ile sürdürülebilir ve sorumlu sukuk ihraçlarında ihraçtan elde edilen gelirin %90'ı sürdürülebilir ve sorumlu projelerde kullanılmak şartı ile ihraç giderleri vergi matrahından indirilebilmektedir (PWC, 2017:4).

- İdari vergilerden sukuk ihraç eden SPV'ler muaf tutulmuştur (COMCEC, 2018:31).

Vergisel alanda yaşanan tüm bu gelişmeler ise Malezya'da sukuk ihraçlarının artması ve Malezya'nın bir sukuk merkezi olmasını sağlamıştır (Andri vd., t.y.; Latham& Watkins, t.y.:4; E&Y, 2013).

5.4. Lüksemburg

Lüksemburg vergi idaresi, 12 Ocak 2010 tarihinde murabaha ve sukuku da içeren çeşitli İslami finansal ürünlerin vergilendirilmesine yönelik olarak bir sirküler yayınlamıştır. İslami finansal ürünlerin dolaylı ve doğrudan vergiler açısından durumunu, Lüksemburg Vergi Kanunları altındaki vergisel işlemlerini açıklayan sirkülere göre, sukuk bir borç enstrümanı olarak kabul edilmektedir (RAM, 2014:6; Balibek, 2017:14, 26). Ayrıca sirkülere göre vergisel açıdan sukuk geleneksel tahviller gibi ve sukukun getirisi de faiz gibi işlem görecektir. Buna göre faiz ile aynı doğrultuda ödenen getiriler ihraççı tarafından vergiden indirilebilecektir. Ayrıca bu getiriler üzerinde herhangi bir stopaj da yoktur (Deloitte, 2015:12, 13; Deloitte, t.y.:9,10; E&Y, 2017:4).

5.5. Singapur

Singapur sukuk ve geleneksel tahviller arasında vergisel farklılıkları kaldırmak ve vergisel açıdan aralarında eşitlik sağlamak ve sukukun diğer geleneksel borç enstrümanlarıyla rekabet etmesini sağlamak amacıyla yasal düzenlemeler yapmıştır (Latham &Watkins, t.y.:4; KPMG, 2012:4).

Singapur'da yapılan vergisel düzenlemeler ile (KPMG, 2009:7; RAM, 2014:5);

- Sukuk işlemleri üzerinden alınan çifte damga vergisi ortadan kaldırılmıştır.
- İslami ürünlerden (sukuk) yapılan ödemeler, Gelir Vergisi ve Mal Ve Hizmet Vergisi açısından faiz gibi işlem görmektedir (hem gelir hem de gider olarak). Dolayısıyla kar payları faiz ile aynı şekilde vergilendirilmektedir.

5.6. Pakistan

Pakistan, 2005 yılında ilk uluslararası devlet sukukunu ihraç etmesine rağmen, sukuka ilişkin vergisel düzenleme 2016 yılına değin gelişmemiştir. 2016 yılında Pakistan sukuk ile geleneksel tahviller arasında vergisel açıdan eşit şartlar oluşturmak amacıyla birtakım düzenlemelere gitmiştir. Bu anlamda Pakistan Eylül 2016'da daha önce sadece geleneksel tahvillere tanınan bazı vergi istisnalarının kapsamına sukuku da dahil etmiştir. 2016 yılında yapılan düzenlemeden önce sadece faiz temelli finansman sertifikalarında Pakistanlı kaynak kuruluş ve SPV'lere getirilen birtakım gelir vergisi muafiyetleri söz konusu olmuştur. Reform öncesi dönemde Pakistan yasaları sukuka temel oluşturan dayanak varlığı sabit varlık olarak görmekte ve bu da birtakım vergilerin doğmasına yol açmakta idi. Ancak reformun ardından varlığın SPV'ye transferinden doğan vergilendirilebilir gelirler, SPV tarafından kazanılan kira gelirleri ve sukuk işlemlerinden varlıkların transferinden doğan gelir vergisi stopajları vergiden istisna edilmiştir (Securities & Exchange Commission of Pakistan, 2016; Reuters 2016).

5.7. Fransa

Fransa, 2007'den beri İslami finansal ürünler için vergisel ve yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Yasal yapı 2009'da bankalar ve özel sektörün sukuk ihraç edebilmesi için yenilenmiştir. Sukuk ihracı için açık kurallar mevcuttur (Deloitte, t.y.:8,13). 24 Ağustos 2010'da yapılan düzenleme ile sukukun vergilendirilmesi konusunda düzenleme yapılmıştır. Buna göre, temel kural olarak sukuk hibrid finansal enstrüman olarak tanımlanmıştır. Fransa vergilendirmesine göre sukuk bir borç enstrümanı olarak görülmüştür (PWC, 2012). Fransa'da yapılan düzenlemeler sonucunda (Euronext, 2009);

- İhraççı açısından, sukuk nedeniyle ödenen kar payları vergisel açıdan geleneksel tahvil faizleri ile aynı şekilde vergilendirilecektir ve vergilendirilebilir gelirden indirilebilir niteliktedir.
- Yatırımcı açısından, yerleşik olmayan yatırımcılarca elde edilen kar payları stopaja tabi değildir. (İhracın Fransa kanunlarına veya başka ülke kanununa göre yapıldığı fark etmeksizin).

5.8. Tayland

Tayland son zamanlara kadar sukuku da içeren İslami finansal ürünler ile ilgili gerekli yasal altyapıdan yoksun kalmıştır. Ancak bu konuda özellikle vergi kanunları ve vergisel teşviklerle ilgili önemli gelişmeler mevcuttur. Mayıs 2011'de Tayland kabinesi, sukuk ihracının maliyetini azaltacak bir vergi paketini kabul etmiştir. Bu düzenleme Tayland'da İslami finansın gelişimine yönelik önemli bir adımdır (RAM, 2014:5).

Yeni düzenleme taslak halindedir ve sukuk ile ilgili aşağıdaki teşvikleri sunmaktadır (RAM, 2014:5):

- Varlığın kaynak kuruluş ve trustee (vekil-SPV) arasındaki transferi için sukuk tüm vergilerden (Kurumlar Vergisi, KDV, Spesifik İşletme Vergisi ve Damga Vergisi) istisnadır.

- Vekilin (SPV) sukuk dolayısıyla varlıktan elde ettiği gelirler Kurumlar Vergisi'nden istisnadır. Ancak aldığı yönetim ücreti vergiye tabidir. Ayrıca SPV, Özel İşletme Vergisi, Damga Vergisi ve KDV'den de muaftır (Mohieldin, 2012:4).

- Bireysel yatırımcı eğer %15 stopaj kesildiyse, sukuktan elde ettiği (devrinden elde ettiği gelir dahil) geliri yıllık gelir beyannamesinde göstermemeyi seçebilir.

- Kaynak kuruluş vergisel açıdan kar paylarına bir Tayland şirketinin ödediği kar payı gibi muamele edecektir. Payları 3 ay için elinde bulunduran Tayland şirketi için kar paylarının yarısı Kurumlar Vergisi'nden istisnadır (trustee' nin elde tuttuğu zamanları da içerir). Eğer paylar 3 ay elde tutuldu ve kaynak kuruluş Tayland borsasına kayıtlı şirket ise ve payların en az %25'ini oy hakkı ile birlikte elinde tutuyorsa Kurumlar Vergisi'nin tümünden muaf olmaktadır.

5.9. Filipinler

Filipinler vergi kanunlarına göre sukuk (PWC, 2012:70-71);

- Yatırımcıya ihraç edilen itibari değeri (face value) üzerinden %0.50 damga vergisine tabidir.

- Kar payları vergisel açıdan faiz gibi değerlendirilmektedir. Böylece yerleşik (kurum ve kişi) kişiler ile yerleşik olmayan kurumlar %20, yerleşik olmayan bireysel yatırımcı ise %25 stopaj vergisi ödemektedir.

İjara sukuk örneğinde ise (PWC, 2012:70-71);

Kaynak kuruluş varlığı SPV' ye sattığında:

- Kaynak kuruluş varlığı SPV' ye sattığında, varlık alelade aktif ise gelir vergisi doğmakta, varlık sermaye mali ise değeri üzerinden (piyasa değeri veya satış değeri üzerinden hangisi yüksek ise) %6 vergiye tabi tutulmaktadır.

- Piyasa değeri veya satış değeri üzerinden (hangisi yüksek ise) KDV doğmaktadır.

- Varlık gayrimenkul ise satış akdi üzerine damga vergisi ortaya çıkmaktadır.

Varlık kaynak kuruluşu geri kiralandığında:

- Kira geliri üzerinden gelir vergisi doğmaktadır.

- SPV banka ise kira üzerinden brüt hasılat vergisi (gross receipts tax) doğmaktadır.

- Eğer kira sözleşmesine konu olan gayrimenkul ise kira sözleşmesi üzerine damga vergisi doğmaktadır.

- Mahalli vergiler (local body tax) ortaya çıkmaktadır.

SPV sukuk sertifikaları ihraç ettiğinde ve kupon (kar payı) ödemeleri yaptığında:

- Sukuk sertifikaları üzerinden %0.25 damga vergisi doğmaktadır.

- Kupon ödemeleri üzerinden stopaj vergisi (yerleşik olan ve olmayanlara) doğmaktadır.

5.10. Diğer Ülkeler

Yukarıdaki ülkelerden başka diğer birçok ülke ya sukuka yönelik vergisel kanun tasarıları hazırlamakta ya da sukukun vergilendirilmesi konusunda çalışmalar yapmaktadırlar.

Australya Maliye Bakanlığı, İslami finansal ürünlerin vergisel açıdan geleneksel olanlar ile eş olması için gerekli gözden geçirmeleri yapmaktadır. Eğer Bakanlık vergi kanunlarında bir iyileştirmeye gerek görürse, halihazırdaki kanunda değişiklik mi yapacağı yoksa İslami finansal ürünlere yönelik yeni maddeler mi getireceğine karar verecektir (KPMG, 2012:4).

Suudi Arabistan da sukuka yönelik vergisel düzenlemeler yapan ülkelerdendir. Yerleşik olmayan yatırımcılara ödenen sukuk kar payları, %5 stopaja tabidir. Ayrıca, sukuk anaparası zekat temelini bir parçası olduğundan sukuk zekat yükümlülüğü doğurabilir. İjara sukukta ise, kaynak kuruluş varlığı sattığından elde ettiği gelir üzerinden %20 gelir vergisine tabidir ve/veya satıcının zekat gelirine (temeline) eklenir. Ayrıca kaynak kuruluşun verdiği kiralara da gelir vergisinden düşülebilir. Sukukun yatırımcıdan geri alınması için yatırımcıya ödenen anapara ise yine %20 gelir vergisine tabidir veya da zekat gelirine (temeline) eklenir. Yerleşik olmayan yatırımcıya ödenen anapara ise %5 stopaja tabidir (PWC, 2012).

Sukuka yönelik çalışmalar yapan ülkelerden bir tanesi de Güney Kore'dir. Güney Kore Hükümeti, tarafsız vergileme ihtiyacını kabul etmiştir. Kore şirketlerinin sukuk ihraç etmeye teşvik etmek için, vergi tarafsızlığını kolaylaştıracak ve Kore şirketlerinin denizaşırı olarak belirli merkezlerde sukuk ihraç etmesine olanak verecek bir vergi yasası revizyonu yasa tasarısını oluşturmuşlardır (Chang, 2011:72).

İrlanda sukukun vergilendirilmesine yönelik düzenlemeler yapan ülkelerden bir diğeridir. Genel olarak İrlanda, İslami finansal ürünler ile geleneksel eşdeğerleri arasında vergisel açıdan eşit bir alan oluşturmaktadır. İrlanda, kredi, mevduat (deposit) (vakala, mudaraba gibi) ve yatırım işlemleri gibi İslami finans işlemlerine olanak vermek amacıyla yasalar çıkartmaktadır. Örneğin, vergi kanunlarına göre, sukukun getirisi bir faiz getirisi gibi işlem görerek sukuk ihraççısı tarafından vergiden indirilebilir. Ayrıca kanuna göre, İslami finansal işlemler KDV'den istisna edilmiştir (KPMG, 2012:4).

6. Türkiye'de Sukukun Vergilendirilmesi

Türkiye'de sukuka (kira sertifikalarına) ilişkin Sermaye Piyasası mevzuatında 2010 yılında yayınlanan Seri: III No:43 sayılı Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ ile yapılan düzenlemelerin ardından 25.02.2011 tarihli ve 27857 sayılı 1. Mükerrer Resmi Gazete'de yayınlanan 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile vergisel düzenlemelere gidilmiştir. Yapılan düzenlemeler tahvil ile kira sertifikası arasında vergisel açıdan eşit şartlar oluşturmaktadır. Bu açıdan 6111sayılı Kanun ile Kurumlar Vergisi Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu, Damga Vergisi Kanunu, Katma Değer Vergisi Kanunu, Harçlar Kanunu ve Gider Vergileri Kanunu'nda varlık kiralama şirketlerinin sukuk ihracına ve ihraca konu varlıkların devirlerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

6.1. Gelir Vergisi Kanunu'nda Yapılan Düzenlemeler

6111 sayılı Kanun ile Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasının 5'inci bendinde yer alan "ve Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden" ibaresi "Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetler ve varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikalarından" şeklinde değiştirilmiştir. Bu düzenlemeye göre kira sertifikaları menkul kıymet kabul edilerek kira sertifikalarından elde edilen kar payları (gelirler) menkul sermaye iradı olarak tanımlanmıştır (Kaplan, 2012:149; Sarıççek, 2011:182; Koçak, 2012:183). Böylece, kira sertifikalarından elde edilen kar paylarının (gelirlerin) vergilendirilmesinin GVK'nın geçici 67'nci maddesi 2'nci bendi kapsamında yapılması uygun görülmüştür (Sarıççek, 2011:182). 6009 sayılı Kanun'da yer alan ve kira sertifikalarına da uygulanacak olan stopaj oranları ise 2010/926 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile şu şekilde yapılmaktadır: KVK 2-(1) kapsamındaki sermaye şirketleri ve münhasıran menkul kıymet ve diğer sermaye piyasası aracı getirileri ile değer artış kazançları elde etmek ve bunlara bağlı hakları kullanmak amacıyla faaliyette bulunan mükelleflerden 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na göre kurulan yatırım fonları ve yatırım ortaklıklarıyla benzer nitelikte olduğu Maliye Bakanlığı'nca belirlenenler kira sertifikalarının alım satımı ve dönemsel getirileri üzerinden %0 stopaja tabidir. Diğerleri ise tam ve dar mükellef olduğuna bakılmaksızın (tam ve dar mükellef gerçek kişiler, vakıflar vb.) %10 stopaja tabidir (Sarıççek, 2011:182). Diğer yandan tevkifat oranına ilişkin 2011/1854 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na göre tam mükellef varlık kiralama şirketleri tarafından yurt dışında ihraç edilen kira sertifikalarının; vadesi 1 yıla kadar olanlara sağlanan gelirlerden % 10; vadesi 1 yıl ile 3 yıl arası olanlara sağlanan gelirlerden % 7; vadesi 3 yıl ile 5 yıl arası olanlara sağlanan gelirlerden % 3; vadesi 5 yıl ve daha uzun olanlara sağlanan gelirlerden %0 oranında tevkifat yapılacağı belirtilirken bunların dışında kalanlardan %10 oranında tevkifat yapılacağı belirtilmiştir.

6.2. Kurumlar Vergisi Kanunu'nda Yapılan Düzenlemeler

6111 sayılı Kanun ile 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 5'inci maddesinin birinci fıkrasının (e) bendine ilave yapılarak, şu hüküm eklenmiştir: "Taşınmazların kaynak kuruluşlarca kira sertifikası ihracı amacıyla varlık kiralama şirketlerine satışı ile bu varlıkların varlık kiralama şirketlerince taşınmazın devralındığı kuruma satışından doğan kazançlar için bu oran %100 olarak uygulanır ve bu taşınmazlar için en az iki tam yıl süreyle aktifte bulunma şartı aranmaz".

KVK'nun 5'inci maddesinin birinci fıkrasının (e) bendi taşınmaz ve iştirak hissesi satış kazançını düzenlemektedir. Yapılan düzenleme ile kaynak kuruluştan varlık kiralama şirketlerine yapılan taşınmaz satışları ve varlık kiralama şirketince kaynak kuruluş (borçluya) varlıkların tekrar satışından doğan kazançta süre şartı aranmaksızın %100 istisna oranı uygulanmaktadır (Koçak, 2012:183; Kaplan, 2012:150). Burada belirtmekte yarar var ki, söz konusu düzenleme sadece taşınmazları yani gayrimenkulleri içermektedir. Ancak unutulmaması gerekir ki, varlık kiralama şirketlerinin alacağı ve kiralayacağı varlıklar her türlü menkul ve gayrimenkul ile maddi olmayan varlıkları kapsamaktadır (Kaplan, 2012:150). Bu açıdan düzenlemenin menkul ve maddi olmayan varlıkları da kapsayacak şekilde genişletilmesi önem arz etmektedir.

6111 sayılı Kanun ile Kurumlar Vergisi Kanununun 15'inci maddesinin birinci fıkrasının (c) bendinde yer alan "ve Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden" ibaresine ilave yapılarak "Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetler ve varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikalarından" şeklinde değiştirilmiştir. Bu düzenleme ile GVK'da yapılan düzenleme ile paralellik kurulmuş ve kurumların kira sertifikalarından elde ettikleri gelirler üzerinden stopaj yapılması gerektiği hükme bağlanmıştır. Bu açıdan Kurumlar Vergisi tevkifatında, Gelir Vergisi tevkifatına ilişkin hükümler geçerlidir (Kaplan, 2012:150).

6.3. Katma Değer Vergisi Kanunu'nda Yapılan Düzenlemeler

6111 sayılı Kanun ile Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 17'inci maddesinin dördüncü fıkrasının (g) bendinde yer alan "tahvil" ibaresi "tahvil, varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikaları" şeklinde değiştirilmiştir. Yapılan bu düzenleme ile varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikalarının teslimi KDV'den istisna edilmiştir. Bu anlamda düzenleme sonucunda tahvil ve diğer menkul kıymetler ile paralellik kurulmuştur (Kaplan, 2012:150).

6111 sayılı Kanun ile Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 17'inci maddesinin dördüncü fıkrasına (u) bendi eklenmiştir. Söz konusu bentte yer alan ifade şöyledir: "menkul, gayrimenkul ve maddi olmayan varlıkların, varlık kiralama şirketlerine devri ile bu varlıkların varlık kiralama kiralama ve devralınan kuruma devri." Söz konusu düzenleme ile varlık kiralama işlemlerinde kullanılan dayanak varlıkların kaynak kuruluş tarafından varlık kiralama şirketine devri ile varlık kiralama şirketince varlığın kaynak kuruluşu (devralınan kuruluşu) kiralama ve devri KDV'den istisna edilmiştir. Böylece varlıkların devri konusunda ortaya çıkan KDV konusundaki en büyük engellerden birisi ortadan kaldırılmıştır (Sarıççek, 2011:181).

6.4. Damga Vergisi Kanunu'nda Yapılan Düzenlemeler

6111 sayılı Kanununun 83. maddesi ile 488 sayılı Damga Vergisi Kanununa ekli (2) sayılı tablonun "IV-Ticari ve medeni işlemlerle ilgili kağıtlar" başlıklı bölümüne yeni bir fıkra eklenmiştir. Söz konusu fıkra şu şekildedir: "Menkul, gayrimenkul ve maddi olmayan varlıkların varlık kiralama şirketine devri, bunların varlık kiralama şirketince devralınan kuruma devri, bu devirlere bağlı olarak yapılan ipotek işlemleri ile bunların varlık kiralama şirketlerince kiralama nedeniyle düzenlenen kağıtlar ve kira sertifikaları". Yapılan bu düzenleme ile belirtilen kağıtlar damga vergisinden istisna edilmiştir (Kaplan, 2012:150-151; Sarıççek, 2011:182; Koçak, 2012:184).

6.5. Harçlar Kanunu'nda Yapılan Düzenlemeler

6111 sayılı Kanununun 84. maddesi ile 492 sayılı Harçlar Kanununun 123'üncü maddesinden sonra gelmek üzere, "Menkul, gayrimenkul ve maddi olmayan varlıkların, varlık kiralama şirketine devri ile bunların varlık kiralama şirketince devralınan kuruma devri ve bu devirlere bağlı olarak yapılan ipotek işlemleri bu Kanunda yazılı harçlardan müstesnadır." Bu düzenleme ile varlık kiralama işlemi ile ilgili olarak tapu ve kadastro harçlarında istisna tanınmıştır (Kaplan, 2012:151).

6.6. Gider Vergileri Kanunu'nda Yapılan Düzenlemeler

2011/184 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'nun BSMV oranlarını düzenleyen 33'üncü maddesinin (f) ve (g) bentlerinde değişiklik yapılmıştır. Söz konusu değişiklik sonucu;

f) Yurt içinde Türk Lirası cinsinden ihraç edilen tahviller ve varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikalarının geri alım ve satım taahhüdü ile iktisap veya elden çıkarılması karşılığında lehe alınan paralar üzerinden %1,

g) Yurt içinde Türk Lirası cinsinden ihraç edilen tahviller ve varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikalarının vadesi beklenmeksizin satışı nedeniyle lehe alınan paralar üzerinden %1" oranında BSMV hesaplanacaktır.

Bu düzenleme ile varlık kiralama şirketleri tarafından yurt içinde Türk Lirası cinsinden ihraç edilen kira sertifikalarının geri alım ve satım taahhüdü ile iktisap veya elden çıkarılması karşılığında lehe alınan paralar ile bu menkul kıymetlerin vadesi beklenmeksizin satışı nedeniyle lehe

alınan paralar %1 oranında BSMV'ye tabi olacaktır. Ancak kira sertifikasının itfasına yönelik ayrıca bir düzenleme yapılmadığından itfa dolayısıyla elde edilen gelirlere %5 oranında BSMV uygulanmaya devam edilecektir (Koçak, 2012:185).

7. Sonuç

Sukuk, İslami finans piyasasının gelişen yüzü olarak her geçen gün ilgi çekmeye ve yayılmaya devam etmektedir. Ancak sukukun potansiyeline ulaşmasını engelleyen birtakim engeller bulunmaktadır. Bu engellerden bir tanesi de vergisel engellerdir. Sukuk, Şeri kurallara uygun bir enstrüman olduğundan dolayı varlıkların birçok kez transferini, içeren çeşitli karmaşık işlemlere konu olmaktadır. Dolayısıyla varlıkların transferleri her aşamada ülkeden ülkeye farklılaşmakla birlikte KDV, Damga Vergisi, Gider Vergileri gibi çok çeşitli vergilerin doğmasına yol açmaktadır. Bu durum ise sukukun geleneksel benzerleri (tahvil, bono) karşısında vergisel açıdan dezavantajlı bir duruma düşmesine yol açmaktadır. Geleneksel benzerleri ile aynı amaca yani fonlama ihtiyacını karşılamaya hizmet eden sukuk, gerek risk-getiri açısından, gerek ekonomik şoklara verdikleri cevap bakımından ve gerekse de yatırımcı tabanı açısından geleneksel tahvil ve bonolardan ayrılmaktadır. Bu açıdan sukuk, geleneksel tahviller ile farklı yapıya sahip olmasına karşın fon ihtiyacını karşılama noktasında geleneksel tahviller ile aynı rolü üstlenmektedir. Sukuk, vergisel dezavantajlara sahip olduğunda ise, krizlere dirençli olması, yatırımcı tabanında çeşitlendirme, borç kırılganlığını azaltma gibi birçok avantajını ise devletlere ve özelde ise özel sektöre sağlayamamaktadır.

Sukukun önündeki vergi bariyerleri sukukun gelişimi önündeki en büyük engellerden biridir. Bu vergi engellerini kaldırmaya yönelik olarak birçok Müslüman ve Müslüman olmayan ülke vergisel düzenlemelere giderek sukukun avantajlarından yararlanmaya ve Körfez sermayesini çekmeye çalışmaktadırlar. Sukuka yönelik yapılan söz konusu vergisel düzenlemeler sonucunda özellikle Malezya, Katar, Birleşik Krallık ve Türkiye sukukun vergilendirilmesi konusunda en uygun ortamı sunan ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Ancak vergisel düzenlemeler konusunda Hong Kong, Lüksemburg, Filipinler gibi ülkelerin çabaları da önemli ölçüdedir.

Türkiye, sukuka ilişkin vergisel düzenlemelere giden başlıca ülkelere birisi olmasına rağmen, bu düzenlemeler bazı problemlere sahiptir:

- Türkiye'de yasal olarak beş çeşit sukuk ihraç edilebilmesine imkan tanınırken vergisel düzenlemeler sadece ijara sukuka, yani kira sertifikasına yöneliktir. Bu durum ise sadece ijara sukukta yer alan aşamaların vergilendirilebileceğini, ortaklık, acentelik, üretim gibi aşamaların ise vergi dışı kalabileceğini göstermektedir. Ülkemizin çeşitli sukuk türlerinden yararlanabilmesi ve sukukun gelişimi açısından acilen sukuk türlerini kapsayan bir vergisel düzenlemeye gitmeye ihtiyacı vardır. Bunun için sukuk geniş biçimde ele alınmalı ve düzenlemeler bütünü kapsayan nitelikte olmalıdır.

- Vergisel düzenlemelere giderek birçok ülkede geleneksel tahvil ve sukuka eşit vergisel şartlar sağlansa da ülkeler arasında yatırımcılara ödenen kar payı üzerindeki stopaj oranları arasında farklılık sürmektedir. Malezya gibi ülkelerde kar payı üzerinde stopaj yoktur., Türkiye'de ise tam ve dar mükellef gerçek kişiler, vakıflar vb. sukuk gelirlerinden %10 stopaja tabidir. Bu açıdan Türkiye'de de stopaj oranları sukuk piyasasında rekabet edilebilecek seviyeye çekilmelidir. Böylece sukukun Türkiye'de gelişimi hızlanacak ve finansmanda çeşitlendirme amacına daha çabuk ulaşılacaktır.

- Vergisel problemlerden bir diğeri Türkiye’de sukukun (kira sertifikasının) itfasına yönelik ayrıca bir düzenleme yapılmadığından itfa dolayısıyla elde edilen gelirlere %5 oranında BSMV uygulanmasıdır. Bu oran diğerkülkelerle rekabet etmek adına düşürülmelidir.

- Ele alınması gereken bir diğerk faktör yurtiçi sermaye piyasalarının gelişebilmesi adına Türkiye’de yerleşik olmayan kuruluşlarca ihraç edilecek TL cinsinden sukukların teşvik edilmesidir. Bu anlamda yerleşik olmayanların Türkiye’de sukuk ihracını teşvik ederek sermaye piyasalarının gelişimine olumlu katkı sağlanmalıdır.

- Üzerinde durulması gereken bir diğerk konu sukukun günümüzde (yeşil sukuk gibi) oldukça farklı çeşitlerinin uygulamada olması ve bu sukuk çeşitlerinin ise özel vergilendirme (örneğin birçok yeşil sukuk çeşidi ijara ve istisna temellidir) uygulamaları gerektirmesidir. Türkiye’de ise özel sukuk çeşitlerine yönelik vergi kanunları bir yana henüz tüm sukuk çeşitlerini kapsayan bir vergi mevzuatı söz konusu değildir. Bu açıdan Türkiye’de sukuka ilişkin vergi mevzuatının daha geniş bakış açısında sahip olması çeşitli sukuk türlerinin kapsanmasına ve yeni çıkan sukuk türlerine vergisel uyumu kolaylaştıracaktır.

Sonuç olarak, sukuk finansmanda çeşitlendirme gibi birtakım avantajlara sahip olduğu ve bu nedenle Birleşik Krallık, Malezya ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin sukuk için bir merkez olma amacıyla yarış içinde olduğu şu dönemde Türkiye, Finans Merkezi olma amacına ulaşmak için sermaye piyasalarının sukuk ile zenginleştirmeli ve bunun için de vergisel düzenlemelerde geniş çaplı yeniliğe ve iyileştirmeye gitmelidir. Bu açıdan sukuk benimsenerek finansman çeşitlendirmesinin temel taşı olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla sukuk konusunda vergisel açıdan yetersiz olan yasal yapı hızlı bir biçimde değiştirilmelidir.

Kaynaklar

- Ahmad, Nursilah; Daud, Siti Nurazira Mohd; Kefeli, Zurina (2012), "Economic Forces and Sukuk Market", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol.65: 127-133.
- Ahmed, Khalil (2011), "Sukuk: Definition, Structure and Accounting Issues", *MPRA Paper*, No. 33675.
- Alshamrani, Ali (2014), "Sukuk Issuance and its Regulatory Framework in Saudi Arabia", *Journal of Islamic Banking and Finance*, Vol.2, No.1:305-333
- Al-Amine, Muhammad Al-Bashir Muhammad (2008), "Şukuk Market: Innovations and Challenges", *Islamic Economic Studies*, Vol.15, No.2, pp.1-22.
- Al Elsheikh, Abdullah Abdullatef A. and Joseph Tanega (2011), "Sukuk Structure and its Regulatory Environment in the Kingdom of Saudi Arabia", *Law and Financial Markets Review*, Vol.5, No.3: 183-200.
- Andri, Kadir and partners (t.y.), "The Future of Sukuk", http://www.legal500.com/assets/images/stories/firm-devs/the_future_of_sukuk.pdf, (Erişim: 10.11.2015).
- Balibek, Emre (2017), "Establishing a Legal Framework for Sovereign Sukuk Issuance: A Public Debt Management Perspective", *MFM Discussion Paper Series*, No. 18.
- Chang, Jennifer (2011), "Tax Neutrality- The Way Forward for Islamic Finance", *Theedge Malaysia*, pp.72, <https://www.pwc.com/my/en/assets/press/101011-theedge-tax-neutrality.pdf>, (Erişim: 10.11.2015).
- Clifford Chance (2013), "Hong Kong Takes Steps Towards Becoming a Centre for Islamic Finance", *Briefing Note*, Summer 2013.
- COMCEC (2018). "The Role of Sukuk in Islamic Capital Markets", <http://www.mod.gov.tr/Lists/RecentPublications/Attachments/157/Final%20Report%20-Prnt%20version.pdf> (Erişim:20.04.2018).
- Deloitte (t.y.), "Corporate Sukuk in Europe. Alternative Financing for Investment Projects", https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/xen/Documents/financial-services/me_Islamic-finance_corporate-sukuk-in-europe.pdf, (Erişim: 15.12.2015).
- Deloitte (2015), "Islamic Finance at Deloitte. No Interest... But Plenty of Attention", https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/lu/Documents/financial-advisory/lu_en_islamicfinance_01072014.pdf, (Erişim: 15.12.2015).
- Drummond, Shaun (2013), "Islamic Bonds Find Favour in Australia", *Australian Financial Review*, <http://www.afr.com/news/policy/foreign-affairs/islamic-bonds-find-favour-in-australia-20130326-j79qg>, (Erişim: 20.12.2015).
- El Shazly, Mona R. and Pragya Tripathy (2013), "Sukuk Structures, Profiles and Risks", *Columbia College*. <http://abeweb.org/proceedings/Proceedings13/EI%20Shazly.pdf>, (Erişim: 12.05.2015).
- Enzer, Georgina (2017), "Global Sukuk Market Outlook: the surge in Sukuk Issuance isn't The New Normal", <http://www.cpifinancial.net/news/post/41667/global-sukuk-market-outlook-the-surge-in-sukuk-issuance-isnt-the-new-normal> (Erişim: 10.07.2017).
- E&Y (2012), "Günümüzün Gözde Finansman Aracı: Sukuk", <http://www.tkbb.org.tr/Documents/OnemliBasliklar/sukuk%20makalesi8.pdf>, (Erişim: 15.12.201).
- E&Y (2013), "Hong Kong Enacts New Law to Promote Investment in Islamic Bonds", <http://www.ey.com/GL/en/Services/Tax/International-Tax/Alert--Hong-Kong-enacts-new-law-to-promote-investment-in-Islamic-bonds>, (Erişim: 20.012.2015).
- E&Y (2017), "Luxembourg: The Gateway for Islamic Finance and the Middle East", [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Luxembourg:_the_gateway_for_Islamic_finance_and_the_Middle_East_-_May_2017/\\$FILE/Is-lamic%20Finance%20-%20May%202017-LR.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Luxembourg:_the_gateway_for_Islamic_finance_and_the_Middle_East_-_May_2017/$FILE/Is-lamic%20Finance%20-%20May%202017-LR.pdf), (Erişim: 15.05.2018).
- Euronext (2009), "Debt Markets- The Euronezt Paris Sukuk Segment", http://www.paris-europlace.net/files/NYX_Debt%20Markets_Sukuk_UK.pdf, (Erişim: 20.012.2015).
- Mohammed, Naveed (2015), "Turkish Sukuk Borrowing Rate Jumps 2.16%", <https://www.sukuk.com/article/turkish-sukuk-borrowing-rate-jumps-2-16-4573/>, (Erişim: 01.08.2015).
- Godlewski, Cristophe J.; Turk-Ariss, Rima; Weill, Laurent (2013), "Sukuk vs. Conventional Bonds: A Stock Market Perspective", *Journal of Comperativr Analysis*, Vol.41, No.3: 745-763.
- HM (2013), "Kamu Borç Yönetimi Raporu", <https://www.hazine.gov.tr>, (Erişim: 20.08.2015).
- HM Revenue and Customs (2015a), "ERSM20191- Employment-Related Securities and Options: Altenative Finance Investment Bond: Islamic Finance Bond or 'Sukuk'", <https://www.gov.uk>, (Erişim: 30.12.2015).

- HM Revenue and Customs (2015b), "CFM44240- Deemed Loan Relationships: Alternative Finance: Tax Treatment of 'Bond Assets'", <https://www.gov.uk>, (Erişim: 30.12.2015).
- Iqbal, Zamir (2015), "Contribution of Western Institutions to Islamic Finance", <http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/research/zamir-iqbal-ijfec-2015-sunum.pdf?sfvrsn=6>, (Erişim: 21.12.2015).
- Kaplan, Ersin (2012), "Varlık Kiralama İşlemleri ve Vergisel Durumu", *Vergi Dünyası*, S.366: 146-151.
- Karimzadeh, Majid (2012), "Role of Sukuk in Islamic Capital Market: Experience of Iran (1994-2011)", *Arabian Journal of Business and Management Review (OMAN Chapter)*, Vol.1, No.7: 94-105.
- Khan, Tariqullah; Elsiefy, Elsayed; Kyoung, Lee Eun (2015), "Legal and Regulatory Issues in Issuing Sukuk in South Korea Lessons from Developed Countries' Experience", http://swfa2015.uno.edu/G_Islamic_Finance_/p201.docx, (Erişim: 02.01.2016).
- Koçak, Sefa (2012), "Sukuk: Çeşitleri, Piyasası ve Ülkemizdeki Gelişimi", *Vergi Sorunları*, S.283: 177-186.
- KPMG (2009), "Development an Islamic Bond Market in Hong Kong. What are the tax Implications?", <https://www.kpmg.com>, (Erişim: 22.01.2016).
- KPMG (2012), "The Taxation Treatment of Islamic Finance in Canada", <https://www.kpmg.com>, (Erişim: 22.01.2016).
- Kusuma, Ketut Ariadi; Silva, Anderson Caputo (2014), "Sukuk Markets A Proposed Approach for Development", *World Bank Policy Research Working Paper*, No. WPS7133.
- Latham &Watkins (t.y.), "The Sukuk Guidebook: A Guide to Structuring Sukuk", <https://www.lw.com>, (Erişim: 15.07.2015).
- Mohieldin, Mahmoud (2012), "Realizing the Potential of Islamic Finance", *The Wold Bank Economic Premise*, No.77.
- Nisar, Shariq (2007), "Islamic Bonds (Sukuk): Its Introduction and Application", www.iefpedia.com, (Erişim: 08.03.2016).
- Oladunjoye, Majeed Oladele (2014), "Sukuk as a Tool for Infrastructural Development in Nigeria", *Journal of Islamic Banking and Finance*, Vol.2, No.1: 335-344.
- Pasha, S. (2011), "Western Debt Crisis Spurs Growth of Islamic Finance", <http://www.reuters.com/article/us-finance-islamic-idUSTRE7AT1DS20111130> (Erişim: 11.07.2017)
- Perera, Suresh Ivan (2015), "Sukuks- The Emerging Trend in Islamic Finance", *Islamic Finance Today*, <http://www.ift-magazine.com>, (Erişim: 10.01.2016).
- PWC (2012), "Islamic Finance. Tax Considerations Around the World", <http://www.pwc.com/my/en/publications/islamic-finance-tax-booklet.html>, (Erişim: 15.01.2016).
- PWC (2013), "Tax Legislation Promoting İslamic Finance Was Enacted", Issue 9, http://www.pwccn.com/web-media/doc/635106872734410986_hktax_news_jul2013_9.pdf, (Erişim: 15.01.2016).
- PWC (2017), "Revised Principal Hub Guideline", <https://www.pwc.com/my/en/assets/publications/170818-taxavvy-issue8.pdf>, (Erişim:20.05.2018).
- RAM (2014), *Sukuk Focus. Sukuk and Taxation: The Road to Liberalisation*, Kuala Lumpur: RAM Ratings Services.
- Rauf, Ahmet Lebbe Abdul (2013), "Emerging Role for Sukuk in the Capital Market", *South Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, Vol.2, No.2: 41-45.
- Reuters (2012), "Text-S&P Says Global Crisis Has Boosted Growth in the Sukuk Market", <http://uk.reuters.com/article/idUKWLA293520120215> (Erişim: 21.07.2017).
- Reuters (2016), "Pakistan Grants Tax Neutrality for Sukuk Deals", <https://www.reuters.com/article/us-pakistan-sukuk/pakistan-grants-tax-neutrality-for-sukuk-deals-idUSKCN11A07P>, (Erişim: 28.03.2018).
- Sarıççek, Hasan (2011), "Kira Sertifikaları, Varlık Kiralama Şirketleri ve 6111 Sayılı Kanun Kapsamında Getirilen Vergi Düzenlemeleri", *Vergi Dünyası*, S.360: 179-183.
- Sarkın Şahin, Figen (2014), "Sukuk (Kira Sertifikaları) ile İlgili Sermaye Piyasası Mevzuatında Yapılan Yeni Düzenlemeler", *Vergi Dünyası*, S.390: 25-30.
- Saripudin, Khairun Najmi; Mohamad, Shamsiah; Razif, Nor Fahimah Mohd; Abdullah, Luqman Haji; Rahman, Naemah Abdul (2012), "Case Study on Sukuk Musharakah Issued in Malaysia", *Middle-East Journal of Scientific Research*, Vol.12, No.2: 168-175.
- Securities Commission Malaysia (2018), "Special Incentives – Islamic Capital Market", <https://www.sc.com.my/special-incentives-islamic-capital-market/> (Erişim:20.05.2018).

- Securities & Exchange Commission of Pakistan (2016), "Government Grants Tax Neutrality to Sukuk", <https://www.secp.gov.pk/wp-content/uploads/2016/09/Government-grants-tax-neutrality-to-sukuk.pdf>, (Erişim: 20.03.2018).
- Stevens, Simon (2013), "Islamic Bonds Go Mainstream. SpecialUpdate. (Part 1)", *Infrastructure Journal*, October 2013, <http://www.chadbourne.com/files/Publication>, (Erişim: 06.06.2015).
- Ulus, Sabri (2013), "Fixed Income Investment (Sukuk) in Islamic Finance", *Afro Eurasian Studies*, Vol.2, No.1&2: 298-305.
- Ulusoy, Ahmet; Ela, Mehmet (2015), "Türkiye’de Sukuk Sertifikalarının Kamu Finansmanında Kullanımı: Genel Bir Değerlendirme", International Congress on Islamic Economics and Finance, 21-23 October 2015, Sakarya-Turkey.
- Zakaria, Nor Balkish; Isa, Mohamad Azwan Md; Abidin, Rabiatal Alawiyah Zainal (2012), "The Construct of Sukuk, Rating and Default Risk", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No.65: 662-667.
- Zin, Mohamad Zaid Mohd; Sakat, Ahamad Asmad; Ahmad, Nurfahiratul Azlina; Nor, Mohd Roslan Mohd; Bhari, Azri; Ishak, Saurdi; Jamain, Mohd Sapawi (2011), "The Effectiveness of Sukuk in Islamic Finance Market", *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, Vol.5, No.12: 472-478.

Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesinin Danıştay Kararları Işığında İncelenmesi¹

Temel Gürdal²
Şebnem Ekeryılmaz³

Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesinin Danıştay Kararları Işığında İncelenmesi

Öz

Hukuki güvenlik ilkesi; kanunların, düzenleyici işlemlerin veya somut olaylara ilişkin yargı kararlarının hem mükellef hem de idare açısından güvenlik oluşturması anlamına gelmektedir. Çalışmamızda ilkeyi somutlaştırmak için hukuki güvenlik ilkesinin unsurlarına ilişkin üç adet Danıştay kararının hukuksal analizi yapılmıştır. Bunun yanında, hukuksal analizi desteklemek amacıyla NVIVO 11 Pro Nitel Analiz Programı kullanılarak kararların içerik analizi yapılmıştır. Literatür de ilkeye ilişkin hem hukuksal hem de içerik analizi yapan çalışmaya rastlanılmadığı için çalışmamızın literatüre katkısını; hem hukuksal analiz hem de içerik analizin birlikte yapılarak ilkeye ilişkin önemli hususların değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuki Güvenlik İlkesi, Danıştay Kararları, Hukuksal Analiz.

Investigation of Legal Security Principles in Taxation in the Light of Council of State Decisions

Abstract

Legal security principle is of a constitutional reliability meaning both for the obligations and administration according to the real events or judicial decisions about the regulatory act of laws. In this study is to make the meaning of the principle clear we analyses three Council of State Decision on the legal security principle. A content base analysis has been done by using NVIVO 11 QAP to support the legal analysis of the decision in the literature there isn't any study that combine both combine the content base analysis and legal analysis together, so the evaluation of important issues related to the principle by using the content base and legal analysis together will be our contribution to the literature.

Keywords: Principle of Legal Security, Council of State Decisions, Legal analysis.

1. Giriş

Hukuk devleti ilkesinin bir sonucu olan hukuki güvenliğe en çok ihtiyaç duyulan alanlardan birisi de vergilemedir (Kaneti, 1987:37). Vergilemede hukuki güvenlik ilkesi; devletin egemenlik yetkisine dayanarak vergilemeye ilişkin hüküm altına aldığı kurullarla ve ilgili kurulların uygulanmasıyla, hem mükelleflere hem de kendisine güvenlik sağlamasıdır. Hukuki güvenlik ilkesinin üç adet unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar; geriye yürümezlik, belirlilik ve kıyas yasağıdır (Çağan, 1982:172).

Kişilerin hukuki güvenliklerinin sarsılmaması ve geleceğe ilişkin planlarının bozulmaması açısından geriye yürümezlik unsuru özel bir önem arz etmektedir. Geriye yürümezlik ilkesi vergilemeye ilişkin kanunların zaman bakımından uygulanmasıyla ilgilidir. Yeni çıkan vergi kanunları genellikle kişilerin mevcut vergi yüklerinde artış meydana getirdiği için, ek mali yükümlülük veya sorumluluk getiren hükümlerin, vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesiyle vergilendirme süreci

¹ Bu çalışma Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Temel Gürdal danışmanlığında Şebnem Ekeryılmaz tarafından yazılmakta olan "Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesinin Yargı Kararları Çerçevesinde Analizi" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü. tgurdal@sakarya.edu.tr. Yazar ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-6304-9766>.

³ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı. sebnem.ekeryilmaz@gmail.com. ORCID bilgisi: <https://orcid.org/0000-0001-6033-2574>.

başlamış olan veya geçmiş dönemde tamamlanmış durumlarda uygulanmaması gerekmektedir (Tekbaş, 2009:212).

Vergilemede belirlilik ilkesinin temelleri kanunilik ilkesine dayanmaktadır. Fakat belirlilik ilkesi aracılığıyla kanunilik ilkesinin sınırları aşılarak sadece vergilemeye ilişkin unsurların kanunla konulup kaldırılması veya değiştirilmesi değil, bunun yanında bu unsurların açık, erişilebilir ve öngörülebilir olmasını da gerekmektedir.

Kıyas; kanunda boşluk mevcut olması durumunda benzerlik gerekçesiyle kanunda düzenlenmiş olan bir hükmün, hakkında hüküm bulunmayan duruma uygulanmasıdır. Vergilemede kıyas yasağının hukuki dayanağını hukuki güvenlik ilkesi ve kanunilik ilkesi oluşturmaktadır.

Çalışmamızın konusunu; hukuki güvenlik ilkesi ve unsurlarına ışık tutmak amacıyla Danıştay Kararlarının hukuksal ve içerik analizinin⁴ yapılması oluşturmaktadır. Çalışmamızın konusu çerçevesinde Danıştay 4. Dairesinin 2005/2134 Esas Sayılı Kararı, Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulunun 1992/1 Esas Sayılı Kararı ve Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulunun 2012/36 Esas Sayılı Kararı incelenmiştir. İlgili kararların seçilerek incelenmesinin gerekçesini; kararlarda hukuki güvenlik ilkesine ilişkin temel unsurların ortaya koyulmasıyla birlikte ilkeye ilişkin açık çerçeve çizen hususların ifade edilmiş olması oluşturmaktadır.

Çalışmamızda hukuksal analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmamızda kullanılan yöntemler birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Hukuki güvenlik ilkesinin soyut bir biçimde sadece teorik olarak ele alınması eksik kalacağı için, inceleme somut olaylar karşısında verilen yargı kararlarının analizi ve içerik analizi ile desteklenmiştir.

Hukuksal analiz iki aşamada yapılmış olup, ilk aşamada kararın özeti ikinci aşamada ise hukuki güvenlik ilkesi ve unsurlarının yargı kararları çerçevesinde değerlendirilmesi yer almıştır. İçerik analizi aracılığıyla dairelerin kararlarda en çok hangi ilkelere vurgu yaptığı tespit edilerek hukuksal analiz için uygun kararlar seçilirken içerik analizi sonuçları da dikkate alınmıştır.

İçerik analizinin yapılma gerekçesini; hukuki güvenlik ilkesi ve unsurlarının kararlarda ne ölçüde yer aldığı tespit edilmesi oluşturmaktadır. Bunun yanında içerik analizi aracılığıyla yapılan referans dökümü hukuki dilin özenli kullanımına ilişkinde tespit imkânı da vermektedir.

Çalışmamızın amacını; hukuksal analiz ve içerik analizi yöntemleriyle hukuki güvenlik ilkesine ilişkin önem arz eden hususların Danıştay Kararları aracılığıyla değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bunun yanında değerlendirmesini yaptığımız kararlar çerçevesinde kanunlarda ve idarenin vergilemeye ilişkin yaptığı düzenleyici işlemlerde eksik veya ilkeye aykırı olan hususlar tespit edilmiş ve ilgili hususlara yönelik çözüm önerileri getirilmiştir.

2. Hukuki Güvenlik İlkesine İlişkin Kavramsal Çerçeve

Vergilemede hukuki güvenlik ilkesi ile ifade edilen; vergi kanunlarının, düzenleyici işlemlerin veya somut olaylar karşısında vergilemeye ilişkin yargı kararlarının hem mükellef hem de idare açısından güvenlik oluşturmasıdır. Güvenlik ifadesi; vergi kanunlarının ve bunların uygulanma sürecinin, düzenleyici işlemlerin ve verilecek yargı kararlarının belirli olması ve yargı kararları arasında çelişkinin olmaması, kanunların geriye yürümemesi ve kıyas yasağı ilkesi ile anlam kazanmaktadır. Bu üç kural hukuki güvenlik ilkesinin unsurlarını oluşturmaktadır.

Verginin hangi hallerde ortaya çıktığı yani vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesi, kimlerin vergi mükellefi olduğu, verginin tarhi, tebliği, tahakkuku ve tahsiline ilişkin düzenlemeler devlet

⁴ İçerik analizi NVivo 12 Pro Nitel Analiz Programı kullanılarak yapılmıştır.

egemenliğine bağlı olan kişilerin ve vergi idaresinin uymak zorunda oldukları kanunlarla düzenlenmiştir. Günümüz çağdaş devletlerinde vergi geçmişte olduğu gibi, egemenlik yetkisini elinde bulunduran kişilerin bireysel istekleri doğrultusunda alınmamaktadır. Vergilerin hukuki temellere dayandırılması, hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkesinin bir sonucudur (Erginay, 1975:6).

Bu ilke vergilemede özel bir anlam taşımaktadır. Bunun sebebi ise kişilerin, devletin hak ve özgürlük alanlarına vergilendirme aracılığıyla yaptığı müdahaleyi önceden görebilmeleri ve durumlarını buna göre ayarlayabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Hukuki güvenlik ilkesinin gerçekleştirilebilmesinin en önemli şartı devletin kendi koyduğu hukuk kurallarına kendisinin uymasıdır (Çağan, 1980:141).

Vergilemede hukuki güvenlik ilkesinin ihlal edilmesi halinde, bireylerin devlete, dolayısıyla vergi sistemine olan güvenleri erozyona uğrayacak ve hatta tamamen ortadan kalkacaktır (Aktan, 2017: 111).

Hukuki güvenlik ilkesini asıl nitelendiren şey, kanunlarla dahi olsa vatandaşları ilgili kanunların ortaya çıkardığı veya çıkarılabileceği güvensizlik tehdidine karşı korumasıdır. Hukuki güvenlik ilkesinin temelini kanunilik ilkesi oluşturmasına rağmen, ilkeye asıl anlam kanunilik ilkesinden daha da öteye gidilerek, kanunla konulmuş olsa bile hukuki güvenlik ilkesini tehlikeye düşürecek unsurların önlenmesiyle kazandırılmış olur. Hukuki güvenlik ilkesi; vatandaşları kanunların bulanıklığından koruyan ve kanunlar veya yargı kararları aracılığıyla beklenmedik değişikliklerden koruyan ve güvenliği sağlayan bir ilkedir.

Anayasa Mahkemesi kararında hukuki güvenlik ilkesini; *“Hukuk devletinin en temel unsurlarından birisi olan hukuki güvenlik ilkesi bireyleri keyfi yönetimlere ve hukuki sürprizlere karşı korumak ve bireylerin ileride başlarına gelebilecekleri öngörebilmesi ve hareketlerini buna göre ayarlayabilmesi amacıyla hukuk kurallarının açık, anlaşılabilir ve öngörülebilir olmasını gerektirir”* şeklinde tanımlamıştır (2009/31 Esas Sayılı 2011/77 Sayılı 12.5.2011 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı).

Anayasada hukuki güvenlik ilkesine ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemesine karşın Anayasanın 2. maddesinde hüküm altına alınan hukuk devleti kavramından hukuki güvenlik ilkesine ulaşılabileceği Anayasa Mahkemesi Kararında da açıkça belirtilmiştir.

3. Vergilemede Belirlilik İlkesi

Mükellefler üzerindeki devlet hakimiyetinin kayıtsız ve keyfi olmaması zorunluluğu noktasında tereddüt yoktur. Belirlilik ilkesi, devlet hakimiyetinin kayıtsız ve keyfi olmaması, hukuk kurallarının ve kanunlarının göz önünde tutularak, ilgili hakimiyetin hukuk kuralları sınırları içerisinde kullanılmasını gerektirmektedir (Savcı, 1953:83).

Anayasa Mahkemesi kararında belirlilik ilkesini aşağıdaki ifadelerle tanımlamıştır (2016/1 Esas Sayılı 2017/81 Sayılı 20.04.2017 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı).

“Hukuk devleti ilkesinin gereklerinden biri olan belirlilik ilkesine göre, yasal düzenlemelerin hem kişiler hem de idare yönünden herhangi bir duraksamaya ve kuşkuya yer vermeyecek şekilde açık, net, anlaşılır ve uygulanabilir olması yanında kamu otoritelerinin keyfi uygulamalarına karşı koruyucu önlem içermesi gereklidir. Vergilemede belirlilik ilkesi, herhangi bir yükümlülüğün, muafiyet veya istisnanın, hem kişiler hem de idare yönünden belli ve kesin olmasını, yasa kuralının, ilgili kişilerin mevcut şartlar altında belirli bir işlemin ne tür sonuçlar doğurabileceğini makul bir düzeyde öngörmelerini mümkün kılacak şekilde düzenlenmesini gerektirir. Vergilendirme, mükellefler yönünden güvensiz bir sisteme dönüşmemelidir.”

Anayasa Mahkemesi kararında; yürürlükteki kanunlara göre tarh ve tahakkuk işlemleri tamamlanmış olan motorlu taşıtlar vergisini ödeyen veya ödemeye hazırlanan mükelleflere, yeni kanun hükümleriyle aynı konuda ek vergi getirilmesinin, vergilendirmede belirliliğini, öngörülebilirliğini ve hukuki güvenliği ortadan kaldırmış olması gerekçesiyle iptali yönünde karar vermiştir ve 4837 sayılı Ekonomik İstikrarı Sağlamak İçin Ek Vergiler Alınması Hakkında Kanun'un 1. maddesini Anayasa'nın 2. maddesinde hüküm altına alınan hukuk devleti ilkesine ve belirlilik ilkesine aykırı olması gerekçesiyle iptal etmiştir (2003/48 Esas Sayılı 2003/76 Sayılı 11.9.2004 tarihli Karar).

Bir diğer Anayasa Mahkemesi kararında da kanunların Resmi Gazetede yayımlanmasının ve ilgililere uygulanmasının belirlilik ilkesinin gereği olduğu belirtilmiştir (2010/7 Esas Sayılı 2011/172 Sayılı 14.2.2012 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı).

Belirlilik ilkesi kanuni belirlilik ve hukuki belirlilik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (2017/24 Esas Sayılı 2017/112 Sayılı 19.7.2017 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı).

Kanuni belirlilik, kanun hükümlerinin anlaşılabilir, öngörülebilir ve ulaşılabilir olmasını içerirken, hukuki belirlilik yasal belirliliği de kapsayarak, bir hukuk normunun uygulanmasıyla ortaya çıkacak sonuçların ilgili hukuk düzeninde öngörülebilir olmasıdır (2014/87 Esas Sayılı 2015/112 Sayılı 28.1.2016 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı).

Vergilemeye ilişkin somut olaylar neticesinde verilen yargı kararları ve idarenin vergilendirmeye ilişkin işlemleri, hukuki belirliliğin sağlanması için gerekli araçlardandır. Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulunun görevleri Danıştay Kanununun 39. maddesinde "*Dava Dairelerinin veya İdari ve Vergi Dava Daireleri Kurullarının kendi kararları veya ayrı ayrı verdikleri kararlar arasında aykırılık ve uyuşmazlık görüldüğü veya birleştirilmiş içtihatların değiştirilmesi gerekli görüldüğü taktirde, Danıştay Başkanının havalesi üzerine, Başsavcının düşüncesi alındıktan sonra işi inceler ve lüzumlu görürse, içtihadın birleştirilmesi veya değiştirilmesi hakkında karar verir.*" ifadeleriyle hüküm altına alınmıştır. Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararları ile içtihatlar arasındaki aykırılığın giderilmemesi kanun hükümlerinin yeterince açık olmaması sebebiyle yargı kararları arasında aykırılık olmasına ve dolayısıyla mükellefler açısından uygulamada farklılıklara yol açacaktır. Bu gerekçelerle Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararları da yargı kararları arasındaki aykırılığı ve çelişkiyi gidermesi sebebiyle hukuki belirliliği sağlama amacına yöneliktir.

3.1. Danıştay 4. Dairesinin Belirlilik İlkesine İlişkin Kararının Özeti

Çalışmamızda belirlilik ilkesine ilişkin analizini yapacağımız karara ilişkin süreç aşağıdaki gibidir (2005/2134 Esas Sayılı 2006/2156 Sayılı 29.5.2013 tarihli Danıştay 4. Dairesi Kararı).

Anonim şirketin çeşitli vergi borçlarının tahsili için davacı adına düzenlenen ödeme emirlerinin iptali istemiyle dava açılmıştır. Vergi Mahkemesi davanın reddine karar vermiştir. Vergi Mahkemesi ret kararının gerekçesini; 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanunun 58. Maddesine dayandırmıştır. İlgili maddede, kendisine ödeme emri tebliğ olunan şahsın böyle bir borcu olmadığını veya kısmen ödediğini veya zamanaşımına uğradığı hakkında tebliğ tarihinden itibaren 7 gün içinde⁵ vergi mahkemesinde dava açabileceği hüküm altına alınmıştır. Davacı, dava konusu olan ve 18.5.2005 tarihinde kendisine tebliğ edilen ödeme emirle-

⁵ 5.12.2017 tarihli 30261 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 7061 Sayılı "Bazı Vergi Kanunları ile Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair" Kanunun 9. maddesiyle ödeme emrine itiraz süresi 7 günden 15 güne çıkarılmıştır.

rine karşı 7 günlük sürenin sonunda 25.5.2005 tarihinde dava açması gerekirken, 16.6.2005 tarihinde dava açmıştır. Davanın süresinde açılmadığı gerekçesiyle süre aşımı nedeniyle davanın reddine karar verilmiştir (İstanbul 3. Vergi Mahkemesinin 15.8.2005 günlü 2005/1241 Esas Sayılı 2005/1546 Sayılı 15.8.2003 tarihli Karar).

Davacı; davanın 30 günlük yasal sürede açıldığını, 7 günlük sürenin ise ödeme emrine itiraza ilişkin olduğunu, kendisinin ödeme emrine itiraz etmediğini, ödeme emri düzenlenmesine ilişkin davalı İdare Kararıyla birlikte ödeme emirlerinin yasal olmadığını ileri sürerek kararın bozulması için temyize başvurmuş ve dosya Danıştay 4. Dairesinde görülmüştür.

Danıştay 4. Dairesi; Anayasa Mahkemesi kararına atıf yaparak hukuki güvenlik ilkesinin belirlilik unsuruna aşağıdaki ifadelerle vurgu yapmıştır (Anayasa Mahkemesinin 2003/67 Esas Sayılı 2033/88 Sayılı 18.3.2003 tarihli Kararı).

“Hukukun üstünlüğünün egemen olduğu bir devlette hukuk güvenliğinin sağlanması hukuk devleti ilkesinin yerine getirilmesi zorunlu koşullarındandır. Statü hukukuna ilişkin düzenlemelerde istikrar, belirlilik ve öngörülebilirlik göz önünde bulundurularak hukuki güvenlik sağlanır. Bireyin insan olarak varlığının korunmasını amaçlayan hukuk devletinde vatandaşların hukuk güvenliğinin sağlanması zorunludur. Devlet açık ve belirgin hukuk kurallarını yürürlüğe koyarak bunları uyguladığı zaman hukuk güvenliğini sağlar.”

Yukarıdaki ifadelere ve Anayasada yer alan hukuk devletinin sonucu olan hukuki güvenlik ilkesinin belirlilik unsuruna dayanarak, Devletin bir kurumu olan vergi dairesi tarafından düzenlenen ödeme emrinde, ödeme emrine karşı başvurulacak olan yargı yollarının veya varsa idari makamın ve başvuru sürelerinin gösterilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir.

Danıştay 4. Dairesi belirttiği gerekçelerle, ödeme emrinin içeriğinde dava açma süresine ilişkin bilgiye yer verilmemiş olduğundan, temyiz istemini kabul etmiş, İstanbul 3. Vergi Mahkemesinin kararını bozarak, ilgili anonim şirket lehinde karar vermiştir.

3.2. Kararda Belirlilik İlkesinin Hukuksal Analizi

Vergi yasalarının karmaşık ve mükellefler tarafından yanlış anlaşılmaya müsait olması belirlilik ilkesini ihlal etmektedir. Belirlilik ilkesinin ihlal edilmesi ise mükelleflerin vergi yasalarının karmaşıklığına dayanarak vergi ödememesine ve devletin vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır.

Vergilerin yasallığı ilkesi ve idarenin vergilendirmeye ilişkin işlem yaparken vergiyi doğuran olayı esas alması belirlilik ilkesinin ön koşuludur (Çağan, 1982:172). Fakat belirlilik ilkesinin anlam kazanabilmesi için ilgili kuralların yasada yer almasının yanında anlam ve içerik olarak açık olması gereklidir. Yasallık ilkesinin sınırları aşarak vergi yasalarının aynı zamanda açık ve anlaşılabilir olması belirlilik ilkesinin gereğidir.

Bu olayda dava açma süresi ve ödeme emrine itiraz süresi kanunda açıkça düzenlenmesine karşın mükellefler açısından bir karışıklığa yol açmıştır. Bu karışıklığın çözümlenmesi için “dava açma süresi” ve “itiraz süresi” kavramlarının incelenmesi faydalı olacaktır.

Dava açma süresi İdari Yargılama Usulü Kanununun 7. maddesinde aşağıdaki ifadelerle hüküm altına alınmıştır.

“Dava açma süresi, özel kanunlarda ayrı süre gösterilmeyen hallerde Danıştay’da ve idare mahkemelerinde altmış ve vergi mahkemelerinde otuz gündür.”

6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanununun 58. maddesinde aşağıdaki ifadelerle ödeme emrine itiraz süresi hüküm altına alınmıştır.

“Kendisine ödeme emri tebliğ edilen şahıs, böyle bir borcu olmadığı veya kısmen ödediği veya zamanaşımına uğradığı hakkında tebliğ tarihinden itibaren 7 gün içinde alacaklı tahsil dairesine ait itiraz işlerine bakan vergi itiraz komisyonu nezdinde itirazda bulunabilir.”

Yukarıda yer alan kanun hükümlerinden de anlaşılacağı üzere vergilendirmeye ilişkin işlemlere karşı dava açma süresi vergi mahkemesinde 30 iken düzenlenen ödeme emirlerine karşı itiraz süresi 7 gündür. İlgili sürelerin kanunlarda açıkça düzenlenmesi kanunilik ilkesinin gereğidir. Fakat kanunda düzenlenmesi belirlilik ilkesinin sağlandığı anlamına gelmemektedir. Kanunda açıkça düzenlenmesi kanuni belirliliği sağlamasına rağmen mükellefler açısından ilgili davada olduğu gibi uygulamada karışıklığa yol açması sebebiyle hukuki belirliliğin sağlandığı anlamına gelmemektedir.

Anayasa Mahkemesine de ödeme emrine itiraz süresinin “7” gün olarak belirlenmesinin vergilendirmeye ilişkin bir işlem olması gerekçesiyle vergi mahkemesinde dava açma süresi olan 30 gün ile karıştırılmasının belirlilik, hukuki güvenlik, haklı beklenti ve dolayısıyla hukuk devletini ihlal ettiği gerekçesiyle iptali için başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi; ödeme emrinin özellik ve nitelik itibarıyla diğer idari işlemlerden farklı olduğunu ve kamu yararı gözetilerek kamu alacaklarının sürüncemede bırakılmaması için kısa bir süre süre öngörülüğünü belirterek iptal isteminin reddine karar vermiştir (2008/96 Esas Sayılı 2011/3 Sayılı 6.1.2011 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı).

Danıştay çeşitli kararlarında ödeme emrine itiraz süresinin vergi mahkemesinde dava açma süresi ile karıştırıldığından ve düzenlenen ödeme emirlerinde dava açma süresine yer verilmediğinden dolayı süre aşımı olmasına rağmen mükellef lehinde kararlar vermiştir. (2005/2134 Esas Sayılı, 2006/2156 Sayılı ve 2008/8544 Esas Sayılı, 2009/817 Sayılı Danıştay 4. Daire Kararları).

Söz konusu olayda sorun ödeme emrine ilişkin itiraz süresinin “7” gün olmasından ziyade ödeme emrine itiraz süresinin vergi mahkemesinde dava açma süresiyle karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Olayda çözüm ödeme emrine itiraz süresinin vergi mahkemesinde dava açma süresiyle eşitlenerek 30 gün yapılması değildir. Vergilendirmeye ilişkin idari işlem olan ödeme emrinde itiraz süresine yer verilmesiyle birlikte ilgili sorun çözüme kavuşturulmuş olacaktır. Böylelikle kanunda düzenlenmesinin yanında ödeme emrinde de itiraz süresinin yer almasıyla mükellefler yönünden karmaşıklık giderilerek belirlilik ilkesi sağlanmış olacaktır.

Yukarıdaki gerekçelere dayanılarak Danıştay 4. Dairesinin hukuki güvenlik ilkesinin belirlilik unsurunu, hukuki gerekçe olarak göstererek, davada süre aşımı olmasına rağmen kanunların karmaşıklıkla yol açmasından ve belirlilik ilkesinin ihlal edilerek ödeme emrinde itiraz süresine ilişkin bilgiye yer verilmemesi sebebiyle davacı lehinde karar vermesi yerindedir.

4. Vergilemede Geriye Yürümezlik İlkesi

Kanunların yürürlüğe girdiği tarihten önceki olaylara uygulanmaması gerekmektedir. Bu durum hukuk sistemlerinin genellikle kabul ettikleri temel bir ilkedir. Bu duruma “kanunların geçmişe yürütülmemesi” veya “geçmişe şamil olmaması (kanunların makale şamil olmaması)” ilkesi adı verilmektedir. Vergilemede geriye yürümezlik ilkesinin amacı, vergi mükelleflerinin gelecekte öngörülemez vergi yükleriyle karşılaşmalarını sağlamaktır (Erginay, 1975:36).

Kanun hükümlerinin geçmişe yönelik ve kişisel olan hukuki durumlar için özel bir kural içermesi ilgili kanunun geçmişe yürütüldüğü anlamına gelmektedir (Akıllıoğlu, 1984:41).

Bu ilkenin temelinde kazanılmış haklara saygı ilkesi ve hukuki güvenlik ilkesi yatmaktadır. Kişiler, hukuki bir olayın gerçekleştiği zaman yürürlükte olan kanunlara tabi olmalıdırlar. Kişiler

daha sonra çıkan ama geçmişe etkili olan kanunlara tabi olurlarsa hukuki güvenlik ilkesi ihlal edilmiş olur.

Geriye yürümezlik ilkesine ilişkin literatürde bir kavram karmaşası bulunmaktadır. İlgili kavram “Geriye Etki”, “Önceye Etki”, “Geriye Doğru”, “Geçmişe Yürüme”, “Geçmişe Doğru Vergileme” ve “Geriye Yürüme” gibi terimlerle adlandırılabilir (Özgüven, 2007:22). Kavram karmaşası olduğu çalışmamızda yapılan nitel analiz sonuçlarıyla da desteklenmiştir.

Kanunların geriye yürümezliği ilkesi, mevcut vergi yasalarının geçmişte meydana gelen olaylara uygulanmaması gerektiğini ifade eder. Bireyler gelecek dönemlere ait planlarını yürürlükte olan vergi yasalarına göre yaparlar. Sonradan yürürlüğe giren vergi yasaları ile geçmiş dönemlerdeki vergi yükünün artırılması, mükelleflerin devlete ve hukuk sistemine olan güvenini sarsmakla birlikte ekonomik ve ticari hayatın en önemli unsurlarını oluşturan belirlilik ve istikrarın bozulmasına yol açar (Öncel vd., 2012: 47).

Anayasa Mahkemesi kararlarında, kanunların geriye yürümezliği ilkesine ilişkin, gerçek ve gerçek olmayan geriye yürüme ayrımı yapılmaktadır (1989/6 Esas Sayılı, 1989/42 Sayılı 7.11.1989 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı).

Yeni getirilen kuralın eski kural döneminde tamamlanmış ve hukuki sonuçlarını doğurmuş hukuksal durum, ilişki ve olaylara uygulanması gerçek geriye yürüme olarak adlandırılmaktadır. Gerçek olmayan geriye yürüme ise, yeni getirilen kuralın eski kural yürürlükte iken başlamakla birlikte henüz sonuçlanmamış hukuksal durum, ilişki ve olaylara uygulanması anlamına gelmektedir. İlke olarak gerçek geriye yürümenin anayasal ilkelere aykırı olmasına karşın, gerçek olmayan geriye yürüme hususunda anayasal ilkelere bir aykırılık bulunmasa da hukuki güvenlik ilkesinin ihlal edilmediği anlamına gelmemektedir (Kaneti, 1987:34).

Geriye yürümezlik ilkesine ilişkin Anayasa’da açık olarak bir düzenleme bulunmamasına karşın, Anayasa Mahkemesi, hukuk devleti ilkesi ve ölçülülük yönlerinden yargısal denetim yapmaktadır. Vergilendirme işleminin ögesi olan vergiyi doğuran olaydan sonraki artışları içeren düzenlemeler geriye yürümeyi kapsarsa uygunluk denetimine bağlı tutulabilmektedir (Öden ve Akkaya, 2001: 27).

4.1. Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulunun Geriye Yürümezlik İlkesine İlişkin Kararının Özeti

Çalışmamızda geriye yürümezlik ilkesinin somutlaştırılması için hukuksal analizini yapacağımız İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararına ilişkin süreç aşağıdaki gibidir (1992/1 Esas Sayılı 1993/2 Sayılı 03.07.1989 tarihli İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı). Bu kararın seçilmesinin gerekçesini kararın verilmesinin dönüm noktasını geriye yürümezlik ilkesinin oluşturmasıdır.

1.1.1986 tarihinden itibaren yürürlüğe giren 3239 sayılı Kanunla değişiklik yapan kanunun 8. Maddesi ile “Özel Ödeme Zamanları” başlığı altında gecikme faizi yürürlüğe girmiştir. İlgili kanunda gecikme faizinin 1.1.1986 tarihinde yürürlüğe gireceği hüküm altına alınmıştır (3239 Sayılı Kanun 1985:8).

VUK 112. maddenin 3 numaralı paragrafında öngörülen gecikme faizinin, 1.1.1986 tarihinden önceki dönem tarhiyatlarına da bu tarihten geçerli olmak üzere uygulanabileceğine ilişkin Danıştay 3. Daire kararları (1987/2284 Esas Sayılı, 1988/1658 Karar Sayılı, 8.6.1988 tarihli ve 1987/128 Esas Sayılı, 1988/2071 Karar Sayılı 21.9.1988 tarihli Danıştay 3. Daire Kararları) ile hukuki güvenlik ilkesi gereğince gecikme faizinin 1.1.1986 tarihinden önceki dönem tarhiyatlarına uygulanmayacağına ilişkin Danıştay 4. Daire Kararları (1987/5078 Esas Sayılı, 1988/499 Karar Sayılı, 4.2.1988 tarihli ve 1988/7 Esas Sayılı, 1988/2275 Karar Sayılı, 7.6.1988 tarihli Danıştay

4. Daire Kararları) arasında aykırılık bulunduğu ileri sürülerek içtihatların birleştirilmesi için Danıştay İçtihatları Birleştirme Kuruluna başvurulmuştur. İçtihatları Birleştirme Kurulu hukuki güvenlik ilkesinin geriye yürümezlik unsurunu gerekçe göstererek 4. Daire yönünde içtihatları birleştirmiştir (1988/5 Esas Sayılı 1989/3 Sayılı 03.7.1989 tarihli İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı).

Geriyeye yürümezlik ilkesi açısından analizini yapacağımız İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararının esasını 3239 sayılı kanunun 8. maddesi ile hüküm altına alınan gecikme faizinin 1.1.1986 tarihinden önceki vergilendirme dönemlerine ilişkin tarhlara uygulanamayacağı yolundaki İçtihatları Birleştirme Kurulu kararının Resmi Gazetede yayımlanmasından önce tahakkuk ettirilerek tahsil edilmiş gecikme faizinin, vergilendirme hatası olduğu gerekçesiyle iade edilip edilmeyeceği oluşturmaktadır.

Bu olayla ilişkin benzer konularda farklı hüküm verdiği kararları bulunan Vergi Daire Davaları Genel Kurulunun Kararları mevcuttur.

Vergi Dava Daireleri Kurulunun 21.2.1992 tarihli 1991/48 Esas Sayılı 1992/113 Karar Sayılı kararına ilişkin süreç aşağıdaki gibidir.

1985 takvim yılı defter ve belgelerinin incelenmesi sonucunda bir kısım kazancını bildirim dışı bıraktığı tespit edilen mükellef tarhiyat öncesi uzlaşma yoluna başvurmuş ve 4.5.1989 tarihinde yapılan uzlaşma sonucunda 1985 yılına ait gelir vergisine ilişkin gecikme faizi tahakkuk ettirilmiştir. Gecikme faizinin 1.1.1986 tarihinden önceki tarhiyatlara uygulanmayacağına ilişkin içtihatların birleştirilmesi üzerine mükellef gecikme faizinin tahakkukunun düzeltme yoluyla silinmesi için başvuruda bulunmuştur. Bu istemine ilişkin başvurusu reddedilen mükellef, Danıştay 4. Dairesine başvurmuştur. 4. Daire; İçtihatları Birleştirme Kurulu kararını gerekçe olarak göstererek mükellef lehinde karar vermiş ve Bakanlık işleminin iptaline karar vermiştir. 4. Dairenin iptal kararı üzerine ilgili Bakanlık Vergi Dava Daireleri Kuruluna başvurmuştur. Vergi Dava Daireleri Kurulu ilgili kararın, mükellef tarafından düzeltme istemine neden olan gecikme faizinin hesap veya vergilendirme hataları kapsamında değerlendirilemeyeceği, bu nedenle dava konusu işlemin iptali yönünde karar vererek mükellef aleyhinde karar vermiştir.

Vergi Daire Davaları Genel Kurulunun 1991/430 Esas Sayılı 1992/99 Karar Sayılı kararına ilişkin süreç ise aşağıdaki gibidir.

Defterleri incelenen ilgili kuruma 1985 Şubat dönemi için kaçakçılık cezalı katma değer vergisi salınması üzerine vergi mahkemesince ceza kaldırılmak suretiyle hesaplanan vergilerin gecikme faizi ile birlikte ödenmesine 25.5.1989 tarihinde karar verilmiştir. İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararının gecikme faizine ilişkin kararından sonra ilgili kurum vergi hatası bulunduğu gerekçesiyle gecikme faizinin silinmesi için Danıştay 7. Dairesine başvurmuştur. Danıştay 7. Dairesi; İçtihatları Birleştirme Kurulunun kararının vergilendirmeye veya hesap hatalarına ilişkin olmadığı ve İçtihatları Birleştirme Kurulunun kararlarının yayımından önce kesinleşerek ödenmiş gecikme faizlerine uygulanmaması sebebiyle davayı reddetmiştir. 7. Dairenin ret kararı üzerine mükellef Vergi Dava Daireleri Kuruluna başvurmuştur. Vergi Dava Daireleri Kurulu, sistematik yorum yöntemi ile gecikme faizinin vergi düzeltme isteklerine konu yapılabileceğini ortaya koymuş ve hukuki güvenlik ilkesinin geriye yürümezlik unsurunu zedeleyeceğini gerekçe göstererek vergiyi doğuran olay gerçekleştiği tarihte yürürlükte olmayan bir yasa kuralı ile sonradan getirilen ek yükümlülüklerin geriye yürümezlik ilkesine aykırı olduğu yönünde mükellef lehinde karar vermiştir.

Vergi Dava Daireleri Kurulunun gecikme faizinin kaldırılması ve onanması hususunda çelişkili kararları üzerine İçtihatları Birleştirme Kuruluna başvurulmuştur. İlgili kurul kararında, gecikme faizi hesaplanmasının vergi hatası ile ilişkilendirilemeyeceğini belirtmiştir. Bunun yanında, içtihatları birleştirilmesine ilişkin kararların genel ve objektif nitelikteki düzenleyici bir kuralın anlam ve kapsamının belirlenmesine ilişkin olduğunun, İçtihadı Birleştirme Kararından önce bu karara aykırı olarak tesis edilen bir idari işlemin geri alarak düzeltilmesi için zorlanamayacağı ve hukukun temel ilkelerinden olan geriye yürümezlik ilkesi gereğince İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararlarının geriye yürümeceğini belirtmiştir.

İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararında bir adet karşı oy bulunmaktadır. Karşı oyda; Vergi Usul Kanununun vergi hatasına ilişkin ilgili maddeleri uyarınca gecikme faizinin düzeltilebilecek bir vergilendirme hatası niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, gecikme faizinin verginin bağlı olduğu hukuki duruma göre işlem görmesi gerektiği ve idarenin vergi alacağına doğduğu tarihte henüz yürürlükte bulunmayan kanuna dayanarak mükelleften gecikme faizi alınmasının geriye yürümezlik ilkesine aykırı olduğunu belirtmiştir.

4.2. Kararda Geriye Yürümezlik İlkesinin Hukuksal Analizi

Gecikme faizinin yürürlüğe gireceği tarih 3239 Sayılı Kanunda 01.01.1986 olarak hüküm altına alınmıştır. Dava konusu olaylarda, yer alan gelir vergisi ve katma değer vergisi 1985 takvim yılına ait olduğu gerekçesiyle ilgili vergiler için gecikme faizi hesaplanması geriye yürümezlik ilkesini zedeleyecektir.

İlgili vergilere ilişkin vergilendirme süreci tamamlanmasa da vergiyi doğuran olay gerçekleşmiştir. Vergi Usul Kanununun 19. maddesinde vergi alacağının doğumu, verginin tahsiline değil vergiyi doğuran olaya bağlanmıştır. Vergiyi doğuran olayın gerçekleştiği tarihte gecikme faizine ilişkin hükümler yürürlükte olmadığı için yeni hükümlerin uygulanmaması gerekmektedir.

İçtihatları Birleştirme Kurulu kararında; İçtihatları Birleştirme Kurulunun kesinleşmiş kararlarının geriye yürütülemeyeceğini belirtilmiştir. Geriye yürümezlik ilkesi ceza hukukunda katı bir norm olmasına rağmen vergilemede katı bir norm değil Anayasa hükümlerinden ulaşılan bir ilkedir ve geriye yürümezlik ilkesinin istisnaları mevcuttur.

Geriyeye yürümezlik ilkesinin istisnaları aşağıdaki gibidir (Çağan, 1980:143).

- Mükellefler vergi kanununun geriye yürütüleceğini önceden tahmin ediyorlarsa,
- Eski vergi kanununda muğlak bir durum söz konusuysa,
- Daha önce yürürlükte olan vergi kanunu açıkça Anayasaya aykırı ise,
- Kamu yararının gerektirdiği hallerin mevcut olup hukuki güvenlik ilkesine tercih edilebilir olmasıdır.

İçtihatların, Vergi Dava Daireleri Kurulunun 1991/430 Esas Sayılı kararı yönünde birleştirilmesinin hukuki güvenlik ilkesinin geriye yürümezlik ilkesi açısından daha yerinde olacağı görüşündeyiz. Görüşümüzün hukuki gerekçesin yukarıda geriye yürümezlik ilkesinin istisnaları içerisinde yer alan eski kanun hükmünün belirsiz olması oluşturmaktadır. Kanunun yürürlük tarihi 1.1.1986 olmasına rağmen bu tarihten önceki dönem tarhiyatlarına uygulanıp uygulanmayacağı hususunda belirsizlik olması İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararının mükelleflerin lehine olarak geriye yürütülmesinin haklı gerekçesidir.

İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararlarının geçmişe dönük olarak kesinleşmiş yargı kararları üzerinde değişiklik yapması durumunun karmaşıklığa ve kazanılmış hakların ihlaline yol açma-

ması için geriye yürütülmemesi gerekmektedir. Nitekim benzer şekilde yargı kararlarından Anayasa Mahkemesi Kararlarının geriye yürütülemeyeceği Anayasanın 153. maddesinde açıkça hüküm altına alınmıştır. Fakat incelediğimiz dava konusu olayda İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararının geçmişe etkili olması mükelleflerin kazanılmış haklarını ihlal etmeyeceği aksine lehine olacağı için geriye yürütülmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

Mükelleflerin lehine olan hükümlerin geçmişe dönük etkili olacağına Danıştay'ın birçok kararında da yer verilmiştir (1996/4162 Esas Sayılı, 1997/4829 Sayılı, 1997/3762 Esas Sayılı, 1998/2726 Sayılı Danıştay 3. Daire Kararları, 2008/2493 Esas Sayılı, 2010/5240 Sayılı Danıştay 7. Daire Kararı).

İlgili olayda 1.1.1986 tarihinden önceki dönem tarhiyatlarına gecikme faizi tahakkuk ettirilmemesinin vergi hatası kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği de tartışma konularından birisidir. VUK 116. maddede vergi hatasının tanımı yapılmış, takip eden 117. maddede hesap hataları, 118. maddede de vergilendirme hataları açıkça hüküm altına alınmıştır. İlgili maddeler kapsamına söz konusu olay girmediği için vergilendirme veya hesap hatası olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. 1.1.1986 tarihinden önceki dönem tarhiyatlarına gecikme faizi tahakkuk ettirilmemesini vergi hatası kapsamında değerlendirmek genişletici yorum yapılarak hüküm genişletilmesine ve kıyas yasağının ihlal edilmesine de yol açacaktır.

5. Vergilemede Kıyas Yasağı İlkesi

Kıyas iki olay arasındaki benzerlikten yola çıkarak, hakkında kanunda açıkça düzenleme bulunan bir durumdan hareketle, düzenleme bulunmayan duruma benzerlik olduğu gerekçesiyle hüküm vermedir (Çetin, 2014:85).

Vergi hukukunda yorum ve kıyas yasağının birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Yorum müessesesinde kanunda herhangi bir boşluk olmadan mevcut hüküm sadece yorumlamak ile yetinilmekte iken, kıyas müessesesinde kanunda yer alan boşluk benzerlikten dolayı hükmün uygulanması yoluyla doldurulmaya çalışılmaktadır (Tosun, 1962:22).

Ekonomik yaklaşım ilkesi Vergi Usul Kanununun 3. Maddesinde yer alan "Vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır." ifadesiyle hüküm altına alınmıştır. Kanunda açık hüküm olmadıkça ekonomik yaklaşım ilkesinin sınırını aşarak kıyas yoluyla hükmün genişletilmemesi durumu kıyas yasağını ifade etmektedir. Vergi hukukunda yorumun ve ekonomik yaklaşım ilkesinin sınırını kıyas yasağı oluşturmaktadır (Şenyüz vd., 2015:63).

Kıyas yasağı ilkesi hukuki güvenlik ilkesinin diğer unsurlarından bağımsız değildir. Kıyas yasağı ilkesi; vergi kanunların açık, anlaşılır yani belirlilik ilkesine uygun olmasını gerektirmektedir. Kanunların yoruma açık ve belirsiz olması durumu kıyas yasağı ilkesinin ihlal edilmesine yol açacaktır. Bu gerekçeyle kıyas yasağı ve belirlilik ilkesinin birbirini tamamlayıcı vergileme ilkeleri olduğunu söylemek mümkündür.

5.1. Vergi Dava Daireleri Kurulunun Kıyas Yasağı İlkesine İlişkin Kararının Özeti

Çalışmamızda kıyas yasağı ilkesine ilişkin analizini yapacağımız karara ilişkin süreç aşağıdaki gibidir (2012/36 Esas Sayılı, 2013/206 Karar Sayılı 29.05.2013 tarihli Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararı).

2002 yılında davacı tarafında olan vakfın işlemleri incelenmiş ve vakfın yaptığı faaliyetler dolayısıyla vakfa ait iktisadi işletme teşekkül ettiği saptanarak kurumlar vergisi beyannamesi vermesi gerektiği halde beyanname verilmemesi nedeniyle 2002 yılı için vergi ziyayı cezalı olarak

salınan kurumlar vergisi, hesaplanan fon payı ile ilgili yılın tüm dönemleri için salınan geçici vergileri ödemesi gereken ilgili vakıf, tahakkuk eden vergilerin kaldırılması için yargı yoluna başvurmuştur.

Vergi Mahkemesi; davacı hakkında düzenlenen vergi tekniği raporunda vakfın emekli keseneği toplamak ve bu keseneklerden oluşan fonu değerlendirmek amacıyla vakıftan ayrılan ve emeklilik hakkı kazanan üyelerine toplu ödeme veya emeklilik aylığı bağladığı, üyeleri ile vakıftan emeklilik aylığı alanlara sağlık sigortası hizmeti vermesi üzerine, ilgili vakfın yürüttüğü faaliyetlerin bireysel emeklilik ve hayat sigortası şirketleri ile benzerlik gösterdiği ve dolayısıyla vakfa ait iktisadi işletme teşekkül ettirildiği sonucuna varılarak vergi ziyai cezalı kurumlar vergisi tarhiyatında ve geçici vergiye ilişkin olarak kesilen vergi ziyai cezasında hukuka aykırılık bulunmadığı gerekçesiyle davayı reddetmiş ve ilgili vakıf aleyhinde karar vermiştir. Bunun yanında ilgili mahkeme; yapıldığı ileri sürülen işlemin kıyas yoluyla vergilendirme değil, faaliyet hacminin benzer faaliyetlerle karşılaştırılması şeklinde olduğunu belirtmiştir (2009/607 Esas Sayılı 2010/992 Sayılı İstanbul 9. Vergi Mahkemesi Kararı).

Vakıf aleyhine karar verilmesi üzerine, Danıştay 4. Dairesine temyiz isteminde bulunmuştur. Danıştay 4. Dairesi ilgili vakfa ait işlemlerin vakıf senedinde belirlenen sosyal amaçlar doğrultusunda ve vakıf varlığının erimemesi için yapıldığı, vakfın gelir getiren her faaliyeti nedeniyle iktisadi işletme oluşturduğu kabul edilmemesi gerektiği gerekçesiyle yapılan tarhiyatı hukuka uygun bulmayarak davacı vakfın temyiz istemini kabul ederek Vergi Mahkemesinin kararını bozmuştur (2010/6110 Esas Sayılı 2011/258 Sayılı 24.4.2011 tarihli Danıştay 4. Daire Kararı).

Bozma kararına uymayan ve aleyhine karar verilen Vergi Mahkemesi, ilk kararındaki gerekçesine ek olarak ilgili vakfın, Kurumlar Vergisi Kanununda yer alan tüzel kişiliğe haiz emekli ve yardım sandıklarına muafiyet hükmü daraltıldığı için mükellefiyet tesis ettirmeksizin ticari faaliyet yürüttüğünün tespit edildiğini belirterek yapılan tarhiyatta hukuka aykırılık bulunmadığını belirtmiştir (İstanbul 9. Vergi Mahkemesinin 2011/1693 Esas Sayılı 2011/3117 Sayılı 29.9.2011 tarihli Kararı).

İsrar kararı taraflarca temyiz edilmiş ve davacı vakıf, vakfın faaliyetinin bireysel emeklilik ya da sigortacılık olmadığı, bu faaliyetlerden organizasyon yapısı, personel ve kurulma esasları yönünden ayrıldığını belirtmiş ve işlem hacmi açısından kıyaslanmanın da vergi hukukunda yer alan kıyas yasağına aykırı olduğunu ve verginin yasallığı ilkesinin de ihlal edildiğini vurgulayarak vergilendirilecek bir matrahın bulunmadığını dolayısıyla vergilendirmenin hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir.

Danıştay tetkik hakimi; uyuşmazlığın çözümünde davacı vakfın yürüttüğü faaliyetlerin hukuki mahiyetinin esas alınması gerektiğini belirterek, vakfın bu hizmetleri sunmadığı taktirde üyelerin bu hizmetler için bireysel emeklilik ve sigorta şirketlerine başvuracaklarını, vakfın bu hizmetleri sunarak tedavül ekonomisine girdiği ve bu nedenlerle iktisadi teşekkülün varlığı sonucuna ulaşabileceğini yönündeki düşüncesini belirtmiştir. Matrahın hukuka uygunluğu noktasında bir tespit ve gerekçe içermediği ve bu nedenle temyiz incelemesine tabi tutulmayan ilgili kararın hukuka uygunluğunun değerlendirilmesi için Danıştay 4. Dairesine gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Sonuç olarak Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, Vergi Mahkemesinin kararında yer alan davacı vakfın yürüttüğü faaliyet nedeniyle iktisadi işletme niteliğinde sayılabileceği yönündeki düşüncesini uygun bulmuş ve bu yönde karar vermiştir.

5.2. Kararda Kıyas Yasağı İlkesinin Hukuksal Analizi

Dernek veya vakıflar, kurumlar vergisi mükellefi olarak kanunda sayılmadığı için kurumlar vergisine tabi değildir. Fakat dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmeler kurumlar vergisi mükellefi olarak 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 2. maddesinde hüküm altına alınmıştır. İlgili maddenin 5. fıkrasında; *“Dernek veya vakıflara ait veya bağlı olup faaliyetleri devamlı bulunan ve bu maddenin sermaye şirketleri ve kooperatifler dışında kalan ticari, sınai ve zirai işletmeler ile benzer nitelikteki yabancı işletmeler, dernek veya vakıfların iktisadi işletmeleridir.”* şeklinde dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmelerin tanımı yapılmıştır. Bu maddeden hareketle dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmelerin unsurları aşağıdaki gibidir.

- a) Dernek veya vakıflara ait veya bağlı olmak,
- b) Faaliyetlerinin devamlı olması,
- c) Sermaye şirketleri ve kooperatifler dışında kalması,
- d) Ticari, sınai veya zirai faaliyetle uğraşmasıdır.

Aynı maddenin 6. fıkrasında ise dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmelerin; kazanç amacı gütmemeleri, faaliyetlerinin kanunla verilmiş görevler arasında bulunması, tüzel kişiliklerinin olmaması, bağımsız muhasebelerinin ve kendine ayrılmış sermayelerinin veya iş yerlerinin bulunmamasının mükellefiyetlerini etkilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Bunun yanında, mal veya hizmet bedelinin maliyetlerini karşılayacak kadar olmasının, kar edilmemesinin veya karın kuruluş amaçlarına tahsis edilmesinin bunların iktisadi niteliğini değiştirmeyeceği belirtilmiştir.

İlgili kararın analizinde Vergi Usul Kanununun 3. maddesinde yer alan *“Vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu muamelelerin gerçek mahiyeti esas alınır.”* hükmünden ekonomik yaklaşım ilkesine dayanarak vergi doğurucu olayların saptanmasında hukuki biçim ve isimlerin ötesine geçerek gerçek ekonomik nitelik ve içeriklerinin esas alınması gerekmektedir (Öncel vd., 2012:25).

İlgili kararın gerekçesinde vakıf; bireysel emeklilik gibi şirketlerin anonim şirket biçiminde kuruldukları, bu bakımdan aynı olmadıkları belirtilmiştir. Hukuki biçim olarak vakıf olarak görünmesine rağmen bir ticari organizasyon içinde vakfın üyelerine çeşitli hizmetler vermektedir ve faaliyetlerini devamlı olarak sürdürmektedir. Bu unsurlar ilgili vakfa iktisadi işletme niteliği kazandırmaktadır.

Ekonomik yaklaşım ilkesinin sınırını ise kıyas yasağı oluşturmaktadır. İlgili kararda da davacı vakıf, kıyas yasağını gerekçe göstererek işlem hacmi açısından benzerlik kurularak karşılaştırma yapılmasının kıyas yasağı ilkesini ihlal ettiğini iddia etmiştir.

Kıyas; hakkında hüküm bulunmayan bir duruma ilişkin benzer durumlar için mevzuatta yer alan bir hükmün benzetme yoluyla uygulanmasıdır. Ekonomik yaklaşım ilkesinin sınırları aşılarak kıyas yolu ile vergi hukukunda hüküm genişletilemeyeceği düzenlenmiştir. Vergi hukukunda VUK 359. maddede kaçakçılık suçlarına ilişkin cezalarda kanunla alt ve üst sınırlar belirlenerek bu sınırlar içinde takdir yetkisinin hakime bırakılmasına yer verilmekle birlikte mevzuatta hakim boşluk doldurma yetkisi bulunduğu herhangi bir hükme rastlanmamıştır. Bu nedenle yorum müessesesinde mevcut mevzuatta bulunan hüküm açıklığa kavuşturulmakla yetinilirken kıyasta herhangi bir hüküm bulunmamakta ve kanunda boşluk bulunmaktadır.

İlgili olayın çözümünde öncelikle kanunda boşluk bulunup bulunmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Olayın çözümü ile ilişkili olan Kurumlar Vergisi kanunu incelendiğinde Kurumlar Vergisi Kanununun 2. maddesinin 6. fıkrası ile bu konu açıklığa kavuşturulmuş ve mükellefiyet tesis ettirilmeksizin vergiyi doğurucu olaylara sebep olunmasının önüne geçilmiştir. İlgili fıkrada

vakıflara ait iktisadi işletmelerin kazanç amacı gütmemelerinin, kar etmemelerinin veya karın kuruluş amaçlarına tahsis edilmesinin iktisadi niteliklerini değiştirmeyeceği yer almıştır.

Bu hükme dayanarak kanunda herhangi bir boşluk mevcut olmadığı için ilgili olayda kıyas yasağı ilkesinin ihlal edildiğinden bahsetmek mümkün değildir.

Dava konusu olayla benzer olan 1992/2 Esas Sayılı 1994/2 Sayılı İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararında da Kurumlar Vergisi Kanunu tasarısının gerekçesine atıfta bulunularak derneklere veya vakıflara ait iktisadi işletmelerin vergi kapsamı dışında bırakılması halinde, kâr amacı güden işletmelere göre vergi miktarı kadar avantaj sağlayacaklarını ve bu durumunda rekabet eşitsizliğine yol açacağını belirtilmiştir. Bunun yanında kararda; vakıflara bağlı iktisadi işletmelerin tüzel kişiliklerinin olmaması, bağımsız muhasebelerinin ve kendilerine tahsis edilmiş sermayelerinin veya işyerlerinin bulunmamasının da mükellefiyetlerini etkilemeyeceği belirtilerek kurumlar vergisine tabi olması yönünde karar verilmiştir.

Olayın çözümlenmesinde; yargı organları açısından bağlayıcı olan İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı, ekonomik yaklaşım ilkesi ve ekonomik yaklaşım ilkesinin sınırını oluşturan kıyas yasağı ilkesi dikkate alındığında yukarıda yer alan gerekçelerle de ilgili vakfın yaptığı faaliyetler dolayısıyla vakfa ait iktisadi işletme sayılması ve kurumlar vergisine tabi olması yerindedir.

6. Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesine İlişkin Yargı Kararlarının İçerik Analizi

Hukuksal analizini yaptığımız, İçtihadı Birleştirme Kurulu, Danıştay 4. Dairesi ve Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu kararları nitel veri analizi programı kullanılarak içerik analizi yöntemiyle analizi yapıp karşılaştırılmaya tabi tutulmuştur.

NVivo 12 paket programı kullanılarak yapılan nitel veri analizi, sayısal nitelikte olmayan verilerin; anket, mülakat, kararlar vb. şekilde yazılı belgelerin sayısal hale getirilerek incelenmesine imkan sağlamaktadır. Böylelikle mülakat, röportaj, yargı kararları ve yazılı belgeler gibi metinler nicel analize uygun hale getirilebilmektedir. İçerik analizlerinde kelimelerin metin içinde ne sıklıkla kullanıldığı tespit edilmektedir. Kelimelerin metin içinde ne kadarlık bir yüzde içerdiğinin veya ne kadar sık kullanıldığının tespit edilmesi ilk bakışta önemsiz görünse de metin içinde en sık kullanılan kelimenin tespiti veya bir kelimenin tekrarlarının metnin yüzde kaçını oluşturduğu ilgili metnin içeriği hakkında bilgi sahibi olunması ve metinler arasında karşılaştırma yapılmasını sağlayabilecektir (BEŞEL, 2015:1).

Kararların içerik analizi yapılırken sayılar, bağlaçlar ve fiiller kararların analizi açısından bir anlam ifade etmediği için değerlendirmeye alınmamıştır.

Yargı organlarının kararlarında en sık kullandığı kelimelerin tablo dökümü ise karşılaştırmalı olarak aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: İçerik Analizi ile En Sık Kullanılan Kelimelerin Karşılaştırılması

Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararları			İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararları			Danıştay 4. Daire Kararları		
Kelime	Sıklık	Kullanım Yüzdesi	Kelime	Sıklık	Kullanım Yüzdesi	Kelime	Sıklık	Kullanım Yüzdesi
vergi	170	3.34	vergi	656	2.86	vergi	440	3.01
kanun	51	1	gelir	202	0.88	kurumlar	252	1.72
sosyal	50	0.98	kurumlar	120	0.52	gelir	142	0.97
hukuk	22	0.43	gecikme	119	0.52	usulsüz	114	0.78
hukuksal	22	0.43	faizi	77	0.34	geçmiş	86	0.59
vakıf	18	0.35	hukuki	63	0.27	hukuki	38	0.26
gecikme	11	0.22	hukuk	33	0.14	geriye	22	0.15

gelir	11	0.22	geriye	33	0.15	kıyas	20	0.14
belirlilik	10	0.20	kıyas	32	0.14	geçmişe	19	0.13
güvenlik	6	0.12	takdir	31	0.13	belirlilik	19	0.13
kıyas	5	0.1	tarh	31	0.13	kazanılmış	19	0.13

Kaynak: Tablo içerik analizi yöntemi aracılığıyla tarafımızca oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan karşılaştırma tablosu incelendiğinde; mahkemelerin kararlarında en sık kullandığı kelimelerin başında vergi gelmektedir. Hukuk, hukuksal ve hukuki kelimeleri de mahkemelerin en sık kullandığı kelimeler içerisindedir. Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararlarında vakıf, sosyal, gecikme, belirlilik ve kıyas kelimelerini sık kullanılırken, İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararlarında kurumlar, tarh, geriye ve gecikme faizi kelimeleri, Danıştay 4. Dairesi kararlarında ise usulsüz, gelir, geçmişe ve belirlilik kelimeleri en sık kullanılmıştır.

Vergilemeye ilişkin yargı kararları içerisinde hukuki güvenlik ilkesi ve unsurlarını içeren kararlar içerik analizi aracılığıyla tespit edilmiştir.

Vergi Dava Daireleri Kurulunun vergilemede hukuki güvenlik ilkesine ilişkin 1977-2017 yılları arasında 4 adet kararı bulunmaktadır. Hukuki güvenlik ilkesinin belirlilik unsura ait 3 adet ve kıyas unsuruna ait 1 adet karar bulunmaktadır (www.emsal.danistay.uyap.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.3.2018).

Danıştay 4. Dairesinin 1977-2017 arasında vergilemede hukuki güvenlik ilkesine ilişkin 20 adet kararı bulunmaktadır. İlgili kararlardan, 6 tanesi kıyas yasağı ilkesine ilişkin, 7 tanesi geriye yürümezlik ilkesine ilişkin, 3 tanesi belirlilik ilkesine ilişkin, belirlilik ve geriye yürümezlik ilkesinin birlikte değerlendirildiği 3 adet kararı ile belirlilik ve kıyas yasağı unsurlarını birlikte içeren ise 1 adet kararı bulunmaktadır (www.emsal.danistay.uyap.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.3.2018).

Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulunun ise, 1977-2017 yılları arasında vergilemede hukuki güvenlik ilkesine ilişkin 4 adet kararı bulunmaktadır. İlgili kararlardan 2 tanesi kıyas yasağı ilkesine ilişkin, 2 tanesi geriye yürümezlik ilkesine ilişkindir. Kararların oranlarına göre tablo dö-kümü ise aşağıdaki gibidir (www.emsal.danistay.uyap.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.3.2018).

Tablo 2: Vergilemeye İlişkin Kararlarda Hukuki Güvenlik İlkesinin Payı

	Vergi Dava Daireleri Kurulu	İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararları	Danıştay 4. Daire
Vergilemeye İlişkin Karar Sayısı	57 adet	29 adet	974 adet
Vergilemeye İlişkin Kararlarda Hukuki Güvenlik İlkesinin Payı	%7.01	%13.79	%2.05

Kaynak: Tablo vergilemeye ilişkin yargı kararlarının içerik analizi yöntemiyle hukuki güvenlik ilkesine ilişkin olanlarının tespit edilmesiyle tarafımızca oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan tablodan da anlaşılacağı üzere; vergilemede hukuki güvenlik ilkesi ve unsurlarına ilişkin en sık karar veren mahkeme %13.79 oranla İçtihatları Birleştirme Kuruludur. Vergi Dava Daireleri Kurulu ise %7.01 ile ikinci sırada, 4. Daire ise %2.05 ile 3. sıradadır. Sayı olarak en çok yargı kararı bulunan mahkeme 4. Daire olmasına rağmen, vergilemeye ilişkin kararlar içinde en yüksek paya sahip olan Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararlarıdır. İlgili tablodan çıkarılacak önemli bir sonuç ise; kararların azlığı noktasındadır. Vergilemeye ilişkin Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu ve Vergi Dava Daireleri Kurulunun az sayıda kararı bulunmaktadır. 4. Daire Danıştay'ın gelir, kurumlar ve katma değer vergisine ilişkin davalara bakan dairesi olmasından dolayı vergilemeye ilişkin diğer mahkemelere oranlara daha fazla kararı olmasına karşın, hukuki güvenlik ilkesi ve unsurlarına ilişkin karar sayısı azdır.

Tablo 3: Yargı Kararlarının Hukuki Güvenlik İlkesinin Unsurlara Göre Ayrımlarının Oranları

	Belirlilik	Kıyas	Geriyeye Yürümezlik	Toplam
Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararları (4 adet)	%75	%25	-	100
İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararları (4 adet)	-	%50	%50	100
4. Daire Kararları (20 adet)	%25	%32.5	%42.5	100

Kaynak: Tablo hukuki güvenlik ilkesine ilişkin kararlar tespit edildikten sonra içerik analizi yöntemiyle unsurlarına ayrılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İçerik analizi sonuçlarına göre; Vergi Dava Daireleri Kurulu kıyas ve belirlilik, İçtihatları Birleştirme Kurulu, geriye yürümezlik ve kıyas unsurları, 4. Daire ise geriye yürümezlik, belirlilik ve kıyas unsurları üzerinde durmaktadır. İlgili tablo ile içerik analizi ile en sık kullanılan kelimelerin karşılaştırılması tablosu birbirini destekler niteliktedir.

NVivo programı aracılığıyla, hukuki güvenlik ilkesi ve unsurlarının referans dökümü de yapılmıştır. Referans dökümü; terimlerin yargı kararlarında kullanımını ve dolayısıyla hukuki dilin özenli kullanımı konusunda tespit imkanı vermektedir. Bu veriler geriye yürümezlik ilkesi ve hukuki güvenlik ilkesi açısından önemlidir. Önemli olmasının sebebi ilgili terimlere ilişkin literatürde ve yargı kararlarında kavram karmaşası olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, hukuki güvenlik ilkesinin unsurlarının hangi ilkeler ile birlikte kullanıldığını da program aracılığıyla tespit edilebilmektedir.

Program aracılığıyla yapılan referans dökümü; dairelerin hukuksal analizini yaptığımız kararlarında incelediğimiz ilkelere ilişkin yapılmış olup, hukuki güvenlik ilkesine ilişkin referans dökümü Danıştay 4. Dairesi, İçtihatları Birleştirme Kurulu ve Vergi Daire Davaları Genel Kurulu için yapılmıştır.

Danıştay 4. Dairenin belirlilik ilkesine ilişkin referans dökümü aşağıdaki tablodaki gibidir. Tablodan hareketle belirlilik ilkesi; istikrar, öngörülebilirlik, hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkeleriyle birlikte kullanılmıştır.

Tablo: 4: Daire belirlilik ilkesine ilişkin referans dökümü

Danıştay 4. Dairesi	Referansın Metin İçi Kullanım Yüzdesi	Referans Dökümü
Referans 1	%21	Statü hukukuna ilişkin düzenlemelerde istikrar , belirlilik ve öngörülebilirlik göz önünde bulundurularak hukuki güvenlik sağlanır.
Referans 2	%21	Devlet açık ve belirgin hukuk kurallarını yürürlüğe koyarak bunları uyguladığı zaman hukuk güvenliği sağlanır." şeklindeki yorumla somutlaşan " hukuk devleti ", ve " belirlilik " ilkelerinin de bir gereğidir.

Kaynak: Tablo program aracılığıyla yapılan içerik analiziyle tarafımızca oluşturulmuştur.

İçtihatları Birleştirme Kurulunun geriye yürümezlik ilkesine ilişkin referans dökümü aşağıdaki gibidir. Referans dökümünden geriye yürümezlik ilkesinin; geçmişe yürüme, geçmişe yürür, geriye dönük ve geçmişe etkili olma gibi çeşitli şekillerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Aralarında anlam farkı olmamakla birlikte hukuki dilin özenli kullanımı açısından tek bir kavramın kullanılması yerinde olacaktır.

Referans dökümünden hareketle geriye yürümezlik ilkesi; Anayasanın 73. maddesinde hüküm altına alınan vergilerin kanuniliği ilkesi ve kazanılmış hak kavramıyla birlikte kullanılmıştır. Bunun yanında İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararlarında gerçek ve gerçek olmayan geriye yürüme ayrımı da yapılmıştır.

Tablo 5: İçtihatları Birleştirme Kurulunun Geriye Yürümezlik İlkesine İlişkin Referans Dökümü

İçtihatları Birleştirme Kurulu	Referansın Metin İçi Kullanım Yüzdesi	Referans Dökümü
Referans 1	%2	Kanunların geriye yürümezliği ilkesi , bir hukuki eylem yada davranışın, bir hukuki ilişkinin vuku bulduğu yada meydana geldiği dönemdeki kanunun hükümlerine tabi kalmakta devam edeceğini ifade eder.
Referans 2	%2	Bu değişikliğin 1.1.1986 tarihinde yürürlüğe gireceği, 3239 sayılı Kanununun 144 üncü maddesinde açıkça belirtildiğine göre, maddenin yürürlüğünden sonraki olaylara ve ilişkilere uygulanmak üzere düzenlendiği, geriye dönük bir uygulamaya olanak vermediği açıktır.
Referans 3	%3	Bir başka anlatımla; geçmişte tamamlanmış ve hukuki sonuçları oluşmuş geçmişteki hukuksal ilişkilere uygulanan yasalar " gerçek geriye yürüten ", geçmişte başlayan ve yeni yasa yürürlüğe girdiğinde henüz sonuçlanmamış hukuki ilişkilere uygulanan yasalar " gerçek olmayan geriye yürüten " yasalardır.
Referans 4	%3	Vergi Kanunları, kamu hukukuna ilişkin yükümlülükler getirdiğinden, bu kanunların, özellikle mali yükümü artırıcı nitelikteki hükümlerinin, geçmişe yürütülmemesi hukuki güvenlik ilkesi yönünden önem taşır, Anayasanın 73 üncü maddesinin üçüncü fıkrasında ifadesini bulan " vergilerin kanuniliği ilkesi " de, hukuki güvenliği sağlama amacına matuftur ve vergiyi doğuran olayın vukuu döneminde yürürlükte olmayan bir kanuna dayanılarak vergi yükünün artırılmasına imkan vermez.
Referans 5	%5	Bu nedenledir ki kazanılmış hakları korumayan yasaların geriye yürür nitelikte olduğu görüşü egemendir.
Referans 6	%2	Bilindiği gibi kanunların geçmişe etkili olmaması genel bir kuraldır.
Referans 7	%2	Mali yükümü arttırıcı nitelikteki hükümlerin, geçmişe yürütülmemesi hukuki güvenlik ilkesinin yönünden önem taşır.
Referans 8	%3	Vergilendirme döneminden sonra yürürlüğe konulan yasanın geçmişe yürür biçimde uygulanarak tahsil edildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Kaynak: Tablo program aracılığıyla yapılan içerik analiziyle tarafımızca oluşturulmuştur.

Vergi Dava Daireleri Kurulunun kıyas yasağına ilişkin referans dökümü aşağıda olduğu gibidir. Kıyas yasağı; kanunilik ilkesi, hukuki güvenlik, vergilemede belirlilik ve kesinlik ilkeleri ile birlikte kullanılmıştır.

Tablo 6: Vergi Davası Daireleri Kurulunun Kıyas Yasağı İlkesine İlişkin Referans Dökümü

Danıştay 4. Dairesi	Referansın Metin İçi Kullanım Yüzdesi	Referans Dökümü
Referans 1	%4	Cezaların kanuniliği ilkesine ve kıyas yasağına aykırı karar verilmiştir.
Referans 2	%5	Hukuki güvenlik, vergilendirmede kesinlik ve belirlilik, kıyas yasağı ilkelerini içermektedir.

Kaynak: Tablo program aracılığıyla yapılan içerik analiziyle tarafımızca oluşturulmuştur.

Dairelerin hukuki güvenlik ilkesine ilişkin referans dökümü tablosundan hukuki güvenlik ilkesinin; hukuk güvenliği ve kanuna güven şeklinde çeşitli şekillerde kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 7: Yargı Kararlarında Hukuki Güvenlik İlkesinin Kullanımına İlişkin Referans Dökümü

Danıştay 4. Daire Kararı	Referansın Metin İçi Kullanım Yüzdesi	Referans Dökümü
Referans 1	%24	İlgili durum eşitlik, hukuki güvenlik ve vergilendirme dönemi ilkelerine aykırıdır.
Referans 2	%5	Belirlilik ve öngörülebilirlik göz önünde tutularak hukuki güvenlik sağlanır.
Referans 3	%10	Hukukun üstünlüğünün egemen olduğu bir devlette hukuk güvenliğinin sağlanması hukuk devleti ilkesinin yerine getirilmesi zorunlu koşullardandır.
Referans 4	%6	Devlet açık ve belirgin hukuk kurallarını yürürlüğe koyarak bunları uyguladığı zaman hukuk güvenliği sağlanır.
Referans 5	%5	Kanuna güven ve istikrar prensiplerine dayalı haklı beklentilerini ortadan kaldıracığından, yabancı kaynakların hangi yılda temin edildiğinin önem arz etmeyeceği yolundaki düzenleme yerinde görülmemiştir.
Vergi Davası Daireleri Kurulu Kararı		
Referans 1	%7	Hukuk güvenliğinin sağlanmasının, hukuk devleti ilkesinin yerine getirilmesi zorunlu koşullarından olduğu ve hukuki güvenliğinin , statü hukuksuna ilişkin düzenlemelerde istikrar, belirlilik ve öngörülebilirlik göz önünde bulundurularak, açık ve belirgin hukuk kuralları yürürlüğe koyup, uygulayarak sağlanacağı şeklinde ifade edilmiştir
İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı		
Referans 1	%2	Mali yükümü arttırıcı nitelikteki hükümlerin, geçmişe yürütülmemesi hukuki güvenlik ilkesi yönünden önem taşır.
Referans 2	%2	Vergilerin kanuniliği ilkesi hukuki güvenlik ilkesini sağlama amacına matuftur.

Kaynak: Tablo program aracılığıyla yapılan içerik analiziyle tarafımızca oluşturulmuştur.

7. Sonuç ve Öneriler

Hukuki güvenlik ilkesi hem devlet hem de mükellefler yönünden önem arz eden bir ilkedir. İlke; devletin vergi alacağını hukuk aracılığıyla güvence altına alırken, mükellefler açısından ise onları kanunların belirsizliğinden ve beklenmedik aleyhte mali yükümlülükler getiren vergi kanunlarından koruyan anayasal bir ilkedir. Hukuki güvenlik ilkesinin denetimi somut olaylar karşısında verilen yargı kararları ile yapılmaktadır. Çalışmamızda yaptığımız hukuksal analize ilişkin sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Hukuki güvenlik ilkesinin unsurlarından belirlilik ilkesine ilişkin hukuksal analizini yaptığımız Danıştay 4. Dairesinin 2005/2134 Esas Sayılı, 2006/2156 Karar Sayılı 29.05.2013 tarihli kararında, belirlilik ilkesi lehinde bir karar verilmiştir. 4. Daire; belirlilik ilkesinin hukuk devleti ve hukuki güvenlik ilkesinin gereği olduğunu belirterek, yasama organının belirlilik ilkesi gereğince açık ve belirgin kanunları yürürlüğe koymasını, bu nedenlerle ödeme emrinde açıkça dava açma sürelerine yer verilmediği için, mükellef lehinde karar vermiştir. İlgili kararın belirlilik ilkesi açısından yerinde ve belirlilik ilkesini göz önünde bulunduran bir karar olduğu düşüncesindeyiz. Vergi kanunlarının karmaşıklığı zaman zaman mükelleflerin vergi ödememesine veya sürelerle ilişkin konularda tereddüt etmelerine neden olabilmektedir. Vergilendirmeye ilişkin işlemlerde, ilgili kararda da olduğu gibi idarenin, belirlilik ilkesi gereğince dava açma süresini, mükellefin hangi yargı yollarına başvurabileceğini vergilendirmeye ilişkin işlemlerinde belirtmesi gerekmektedir.

Geriyе yürümezlik unsuru açısından hukuksal analizini yaptığımız; Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulunun 1992/1 Esas Sayılı, 1993/2 Karar Sayılı 03.07.1989 tarihli kararında hukuki güvenlik ilkesinin geriyе yürümezlik unsuruna atıf yapılarak Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararının geriyе yürütülemeyeceği yönünde karar verilmiştir. Fakat geriyе yürümezlik ilkesinin istisnalarından önceki kanun döneminde belirsizliğin mevcut olması sebebiyle mükelleflerin kazanılmış haklarını zedelemeyen ve lehine olan İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararının geriyе yürütülmesinin daha yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

Kıyas yasağına ilişkin hukuksal analizini yaptığımız, 2013/36 Esas Sayılı 2013/206 Karar Sayılı kararda ise davacı vakfın iktisadi teşekkül niteliğinde olduğu, kurumlar vergisi mükellefi olması gerektiğine inceleme sonucunda karar verilmiş ve ilgili vakıf tahakkuk eden vergilerin kaldırılması gerekçesiyle yargı yoluna başvurmuştur. Vakıf, vergi hukukunda kıyas yasağının olduğunu ve işlem hacmi açısından kıyaslanmanın da kıyas yasağına aykırı olduğunu belirtmiştir. Vergi Dava Daireleri Kurulu ise iktisadi işletme olduğu yönündeki mahkeme kararını uygun bulmuştur. Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararı kıyas yasağı ilkesini ihlal etmemektedir. Kıyas yasağının ihlal edilmesi için kanunda boşluk bulunması gerekirken ilgili olayda Kurumlar Vergisi kanununun 2. maddesinde ilgili konuya ilişkin düzenleme mevcuttur.

Çalışmamızda kullandığımız nitel analiz programı aracılığıyla yaptığımız içerik analizi ile hukuksal analizini yaptığımız yargı kararlarında en sık kullanılan kelimelerin karşılaştırılması ve ilkelere ilişkin referans dökümü yapılmıştır. En sık kullanılan kelimelerin tespiti bize kararların içeriği hakkında bilgi vermekte, karşılaştırma imkanı sağlamaktadır. Bunun yanında içerik analizi yöntemiyle vergilemeye ilişkin yargı kararları içerisinde hukuki güvenlik ilkesine ilişkin kararlarının payının ne olduğu da saptanmıştır. Hukuki güvenlik ilkesinin kararlar içinde payının tespit edilip mahkemeler arası karşılaştırma yapılması yargı organlarının hukuki güvenlik ilkesini ve unsurlarını ne ölçüde dikkate aldığını da göstermektedir.

Vergi Dava Daireleri Kurulunun kararları içinde hukuki güvenlik ilkesine ilişkin kararların payı %7.01, İçtihatları Birleştirme Kurulunun Kararları içinde hukuki güvenlik ilkesinin payı %13.79, 4. Daire kararları içindeki payı ise %2.05'tir. Buradan çıkarılacak önemli bir sonuç ise; hukuki güvenlik ilkesine ilişkin kararların azlığı noktasındadır.

Hukuki güvenlik ilkesine ilişkin İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararlarının azlığı hususunda iki ihtimal bulunmaktadır. Birinci ihtimal; vergi dava daireleri kararları arasında aykırılık bulunmamasıdır. İkinci ihtimal ise; aralarında aykırılık bulunan kararların bulunması⁶ ve bu durumun yargı kararları arasındaki aykırılığın giderilmemesi sebebiyle belirlilik ilkesini zedelemesidir. Fakat ilgili hususun tespiti tüm yargı kararlarının ayrıntılı olarak hukuksal analizini gerektirdiği için farklı bir çalışmanın konusunu oluşturabilir.

İçerik analizi aracılığıyla yapılan referans dökümü; kararlarda unsurların hangi ilkeler ile kullanıldığının tespiti ve unsurların yargı kararlarında kullanımı dolayısıyla hukuki dilin özenli kullanımı noktasında da yorum getirebilme imkanı sağlamaktadır.

Referans dökümünden hareketle hukuki güvenlik ilkesi; eşitlik, belirlilik, öngörülebilirlik, hukuk devleti, geçmişe yürütülme ve istikrar ilkeleriyle, belirlilik ilkesi; istikrar, öngörülebilirlik, hukuk devleti ilkeleri ile kıyas yasağı ilkesi ise kanunilik, kesinlik ve belirlilik ilkeleriyle birlikte kullanılmıştır. Hukuki güvenlik ilkesinin açıkça Anayasada düzenlenmemesi sebebiyle Anayasada düzenlenen diğer ilkelerle ilişkisinin ortaya çıkarılması önem arz etmektedir.

Referans dökümünde hukuki dilin özenli kullanımı hususunda sorunun hukuki güvenlik ve geriye yürümezlik kavramlarına ilişkin olduğu ortaya konulmuştur. İlgili kavramlar mahkeme kararlarında aynı anlama gelecek şekilde farklı şekillerde ifade edilmiştir. Hukuki güvenlik ilkesi yerine "hukuk güvenliği" ve "kanuna güven" kavramlarının, geriye yürümezlik yerine "geçmişe yürüme", "geriye yürür" ve "geriye dönük" kavramları kullanılmıştır. Aynı anlama gelmekle birlikte, hukuki dilin özenli kullanımı açısından tek bir kavramın kullanılması gerekmektedir. İçerik analiziyle saptanan yargı kararlarında en sık kullanılan kavramlardan olan "hukuki güvenlik" ve "geriye yürümezlik" kavramlarının kullanılması yerinde olacaktır.

Referans dökümünden hareketle İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararında gerçek geriye yürüme ve gerçek olmayan geriye yürüme ayırımına gidildiği görülmektedir. Gerçek geriye yürüme vergiyi doğuran olay gerçekleştikten ve vergilendirme süreci tamamlandıktan sonra yeni kanun hükümlerinin geçmişe etkili olması anlamına gelmektedir. Gerçek olmayan geriye yürüme ise yeni getirilen hükmün eski hüküm yürürlükte iken başlamakla birlikte henüz tamamlanmamış olaylara yeni kanun hükümlerinin etkili olması durumunu ifade etmektedir. Yargı kararlarında genel görüş gerçek olmayan geriye yürümenin hukuki güvenlik ilkesini zedelediği yönünde olmasına rağmen böyle bir ayırma gidilmesi hukuki güvenlik ilkesinin geriye yürümezlik unsuru zedelemektedir (Kaneti, 1987:34).

Vergiyi doğuran olay gerçekleştikten sonra vergilendirme süreci tamamlanmasa dahi mali yükümlülüğü veya sorumluluğu arttırıcı yeni hükümlerin geriye yürütülmesi mükelleflerin ekonomik ve ticari istikrarlarını zedeleyeceği için uzun vadede devlet açısından vergi kaybına da yol

⁶ Örneğin Danıştay 7. Dairesinin 2000/6878 Esas Sayılı Kararında özel usulsüzlük cezası kesilmesine ilişkin belge alıp vermeyenlerin yani alıcı ve satıcı olan her iki tarafın tespiti hususunun birbirleriyle ilişkili ancak bağımsız olduğu gerekçesiyle bir tarafa ceza kesilmesinin diğer tarafa ceza kesilmesini engellemeyeceği ve dolayısıyla kıyas yasağı ilkesini ihlal etmeyeceği yönünde karar verilmiştir. Bir diğer dava dairesi olan Danıştay 4. Dairesinin 1998/3243 Esas Sayılı Kararında ise bir tarafın tespit edilememesi halinde diğer tarafa ceza kesilmesinin kıyas yasağı ilkesini ihlal edeceği yönünde karar verilmiştir.

açacaktır. Bu gerekçeyle hukuki güvenlik ilkesinin ihlal edilmemesi ve yargı kararların da bu hususunda dikkate alınması hem devletin hem de mükelleflerin lehine olacaktır.

Kaynaklar

- Aktan, Coşkun Can (2017), "Anayasal İktisat ve Vergilemede Hukuki Güvenlik İlkesi", *Hukuk ve İktisat Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, s.101-116.
- Akıllıoğlu, Tekin (1984), "Yasaların Zaman Bakımından Uygulanmasına İlişkin Bazı Sorunlar", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı: 17(3), s.36-45.
- Beşel, Furkan (2015), "7 Haziran'dan 1 Kasım'a Seçim Beyannameleri: Metin Analizi", Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, s.1-8.
- Çağan, Nami (1980), "Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1-4, s.131-151.
- Çağan, Nami (1982), *Vergilendirme Yetkisi*, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Soner Hamza (2014), *Türk Ceza Hukukunda Yorum ve Kıyas*, Bilge Yayınevi, Ankara.
- Erginay, Akif (1975), *Vergi Hukuku*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Kaneti, Selim (1987), *Vergi Hukuku*, Özdem Kardeşler Matbaası, İstanbul.
- Öden, Merih; Akkaya, Mustafa (2001), "Hayat Standardı Esası'nın Anayasa Uygunluğu Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, s.1-35.
- Öncel, Mualla; Kumrulu, Ahmet; Çağan, Nami (2012), *Vergi Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Özgülven, Volkan A. (2007), *Türk Vergi Hukukunda Geriye Yürümezlik İlkesi*, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.
- Savcı, Bahri (1953), *İnsan Hakları (Kanunilik Yolu İle Korunması)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Şenyüz, Doğan; Yüce, Mehmet; Gerçek, Adnan (2015), *Vergi Hukuku*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Tekbaş, Abdullah (2009), *Vergi Kanunlarının Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi: Türkiye Değerlendirmesi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Bakanlığı, Yayın No: 2009/396, Ankara.
- Tosun, Öztekin (1962), "Ceza Hukukunda Tefsir Ve Yanlış Tefsir", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 28.1 20-59.
- 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun (1953), Mad. 55.
- 2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu (1982), Mad. 7.
- 213 Sayılı Vergi Usul Kanununda ve Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin 3239 Sayılı Kanun (1985), Mad. 8.
- Ekonomik İstikrarı Sağlamak İçin Ek Vergiler Alınması Hakkındaki 4837 Sayılı Kanun (2003), Mad. 1.
- 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (2006), Mad. 2.
- Bazı Vergi Kanunları İle Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7061 Sayılı Kanun (2017), Mad. 9.
- 2017/24 Esas Sayılı 2017/112 Sayılı 19.7.2017 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 2016/1 Esas Sayılı 2017/81 Sayılı 20.4.2017 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 2014/87 Esas Sayılı 2015/112 Sayılı 28.1.2016 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 2010/7 Esas Sayılı 2011/172 Sayılı 14.2.2012 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 2009/31 Esas Sayılı 2011/77 Sayılı 12.5.2011 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 2008/96 Esas Sayılı 2011/3 Sayılı 6.1.2011 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 2003/48 Esas Sayılı 2003/76 Sayılı 11.9.2004 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 2003/67 Esas Sayılı 2003/88 Sayılı 18.03.2003 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 1989/6 Esas Sayılı 1989/42 Sayılı 7.11.1989 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı.
- 1992/1 Esas Sayılı 1993/2 Sayılı 03.07.1989 tarihli Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı.
- 1992/2 Esas Sayılı 1994/2 Sayılı 16.6.1994 tarihli Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı.
- 1988/5 Esas Sayılı 1989/3 Sayılı 03.07.1989 tarihli Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu Kararı.
- 2012/36 Esas Sayılı 2013/206 Sayılı 29.5.2013 tarihli Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararı.
- 1991/48 Esas Sayılı 1992/113 Sayılı 21.2.1992 tarihli Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararı.
- 1991/430 Esas Sayılı 1992/99 Sayılı 21.12.1992 tarihli Vergi Dava Daireleri Kurulu Kararı.
- 2000/6878 Esas Sayılı 2002/2165 Sayılı 29.5.2002 tarihli Danıştay 7. Daire Kararı.

2008/2493 Esas Sayılı 2010/5240 Sayılı 10.11.2010 tarihli Danıştay 7. Daire Kararı.
1987/5078 Esas Sayılı 1988/499 Sayılı 4.2.1988 tarihli Danıştay 4. Daire Kararı.
1988/7 Esas Sayılı 1988/2275 Sayılı 7.6.1988 tarihli Danıştay 4. Daire Kararı.
1998/3243 Esas Sayılı 1999/81 Sayılı 28.1.1999 tarihli Danıştay 4. Daire Kararı.
2005/2134 Esas Sayılı 2006/2156 Sayılı 29.5.2013 tarihli Danıştay 4. Daire Kararı.
2008/8544 Esas Sayılı 2009/817 Sayılı 19.2.2009 tarihli Danıştay 4. Daire Kararı.
2010/6110 Esas Sayılı 2011/258 Sayılı 24.4.2011 tarihli Danıştay 4. Daire Kararı.
1987/2284 Esas Sayılı 1988/1658 Sayılı 8.6.1988 tarihli Danıştay 3. Daire Kararı.
1987/128 Esas Sayılı 1988/2071 Sayılı 21.9.1988 tarihli Danıştay 3. Daire Kararı.
1996/4162 Esas Sayılı 1997/4829 Sayılı 31.12.1997 tarihli Danıştay 3. Daire Kararı.
1997/3762 Esas Sayılı 1998/2726 Sayılı 7.4.1997 tarihli Danıştay 3. Daire Kararı.
2005/1241 Esas Sayılı 2005/1546 Sayılı 15.8.2005 günlü İstanbul 3. Vergi Mahkemesi Kararı.
2009/607 Esas Sayılı 2010/992 Sayılı İstanbul 9. Vergi Mahkemesi Kararı.
2011/1693 Esas Sayılı 2011/3117 Sayılı 29.9.2011 tarihli İstanbul 9. Vergi Mahkemesi Kararı.
<http://www.emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim: 15.3.2018).

Examination of the Factors Affecting Household Rental Housing Demand Through Data Mining: The Case of Turkey

Kübra Önder¹
Hüseyin Turgut²

Hanehalkının Konut Kira Talebine Etki Eden Faktörlerin Veri Madenciliği ile İncelenmesi

Öz

Konut, barınma açısından vazgeçilmez bir araç olmasına rağmen son yıllarda dünyada yaşanan ekonomik, kültürel ve teknolojik değişimlerin bir sonucu olarak konut, barınma temel ihtiyacını karşılama amacı dışında, gelecek için güvence kaynağı, yaşam tarzı ve zenginliğin en önemli göstergelerinden biri olmakla kalmamış toplum içindeki saygınlığın da ifadesi olmuştur. Bu durum konutun heterojen bir mal olmasına ve birçok özelliği içinde barındırmasına neden olmaktadır. Konutun sahip olduğu farklı özellikleri konutun piyasa değeri üzerinde ne derece etkin olduğu mikro iktisat teorisine dayalı hedonik fiyat modeli ile tahmin edilmektedir. Çalışmanın amacı, hanehalkının kiralık konut talebini etkileyen faktörleri Veri Madenciliği süreci ile analiz etmektir. 2015 yılı Hanehalkı Bütçe Anket verilerinin kullanıldığı çalışmada, 2341 hane verisi çalışmaya kaynaklık etmiş ve 49 farklı veri başlığı temel alınmıştır. Çalışma sonucunda, Veri Madenciliği yöntemlerinden Karar Ağacı Algoritmasının en iyi sonuç verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konut Piyasası, Hedonik Fiyatlama, Veri Madenciliği, Karar Ağaçları Yöntemi.

Examination of the Factors Affecting Household Rental Housing Demand Through Data Mining

Abstract

Houses are an irreplaceable tool for the need for shelter. However, as a result of the global economic, cultural and technological changes encountered in recent years they have become a source of assurance for the future and one of the most significant indicators of life-style and wealth and social prestige as well as meeting the basic need for shelter. This causes house to become a heterogeneous good and to involve many characteristics. The effectiveness level of different characteristics of the house on the market value of the house is predicted using hedonic pricing model based on micro-economic theory. The aim of the study is to analyze the factors affecting rental housing demand of households through data mining methods. 2341 household data has been referenced and 49 data title was selected as the basis of the study in which Household Budget Survey data of 2015 has been used. As a result of the study, it has been determined that Decision Tree algorithm which is one of the Data Mining methods yielded the best result.

Keywords: Housing Market, Hedonic Pricing, Data Mining, Decision Trees Method.

1. Introduction

Housing meets the need for shelter, which is among the basic requirements of people. Sheltering is not just an individual's protecting himself/herself against the environmental conditions but also is a concept to which various meanings are attributed. This concept includes the meanings such as protecting the privacy of the family and the 'honor' of the women in the social value and life in which the individual lives (Ghannam, 1997). Starting from the definition, the significance of the position of housing in human life is at an indisputable level. Besides its existential importance, the economic, legal, and technical dimension with its numerical weight also increases its significance. Although the Constitution's "housing and sheltering rights" regulation is generally based on home ownership, of course, not all people have housing. Rapid population growth, the migration of people from rural to urban areas as a result of the mechanization of agriculture, and the increase in the number of refugees and immigrants

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü. konder@mehmetakif.edu.tr, Yazar ORCID bilgisi: <http://orcid.org/0000-0003-3537-3635>.

² Öğr.Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Teknik Bilimler, MYO, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü. hturgut@mehmetakif.edu.tr. Yazar ORCID bilgisi: <http://orcid.org/0000-0001-8877-3179>.

increase the need for housing day by day. As of 2016, although the number of houses sold for the first time across Turkey reaches 50.3% share in total housing sales, with approximately 72 thousands, one of the four people in Turkey are still tenants (TUIK, 2018a). Hence, individuals' housing demands are met by either buying or renting. Although individuals' demand for housing has an important weight in the economy, it also constitutes a significant place in household consumption expenditures. According to the the data of 2016 household budget survey published by TUIK, housing and rent expenditures had the highest share in total consumption expenditures with a rate of 25.2% in overall Turkey (TUIK, 2018b) When the sector having such an economical importance is examined in terms of the housing ownership status; it is seen that 59.7% of the individuals are homeowners in the residence they live, 24.4% are the tenants, 1.5% reside in the lodgings and 14.4% are in the other group (TUIK, 2018c). When the rented housings are taken into consideration; the rented residence may not only meet the need for housing but also be a property in which the individual acts with a demonstration and/or snob effect. Therefore, the price of rental housings is not only affected by the supply and demand relation. The environmental and the other characteristics of the housing with the characteristics of the individuals (social status, income etc.) also affect the price of rental housing. There are many factors affecting the price of the house, which is a heterogeneous commodity. There are several approaches to determine the factors which have an impact on the price of the housing and to create the best combination. These approaches have usually been combined into two main frameworks, traditional and advanced methods³ (Pagourtzi et al. 2003). The hedonic price method is widely used in the literature (Goodman, 1978; Harrison et al., 1978; Steppard, 1999).

The hedonic price model, based on the consumer theory of classical economics, states that each of the individual qualities, and characteristics of each commodity provides consumers with different satisfaction or utility level, taking the assumption that goods are heterogeneous as a basis. In a hedonic approach based on the assumptions of full competition and full information, the characteristics possessed by a good fulfill the different needs of the consumer, and as a result of the consumption of each characteristic, the utility level it provides for the consumer also changes. Hedonic pricing is simply a kind of valuation system, and it can be said that the value of a good is measured over the value of the characteristics it has. In other words, it is the way to estimate the implicit price relation between prices, and the features of goods sold in the differentiated product market (Hidano, 2002; Shimizu et al., 2010: 354). Although Haas (1922) was the first person who used the method, the most significant contribution to the theory was made by Lancaster (1966) and Rosen (1974). The hedonic price method explores the marginal effect of each variable that is effective in determining the sale or rental value of a real estate and the decisiveness and contribution of those variables to the rental or sale price of the real estate. Although the hedonic price model has advantages such as being a more transparent when evaluated in the framework of classical index theory (Koev, 2003), this approach has been criticized for the possible problems. These problems arise from the estimations such as basic model assumptions and supply and demand definition, market imbalance, the choice of independent variables and functional form of the hedonic equation,

³ Traditional methods are comparable methods, investment/income methods, multiple regression analysis method and stepwise regression method. Advanced methods, on the other hand, are hedonic price method, artificial neural networks (ANN), spatial analysis methods, fuzzy logic and autoregressive integrated moving average method. For detailed information, please see Pagourtzi et al., 2003.

and market segmentation (Fan et al. 2006; Sivitanides 1997; Vries et al. 2009). Therefore, since the 1990s, the artificial neural networks (ANN) method, which is a flexible regression approach in predicting housing prices, has started to be used quite frequently. When the literature is examined; it's seen that there are studies addressing the hedonic price and ANN approach together, and in all of these studies it has been emphasized that ANN method is better than hedonic price method in estimation performance (Nghiep and Al 2001; Limsombunchai et al., 2004, Selim, 2009; Peterson and Flanagan, 2009, Morano and Tajani, 2013; Önder, 2017). In real estate valuation, besides the ANN and hedonic price method, data mining methods have also been used and the obtained results have been compared (Jaen, 2002; Fan et al., 2006; Del Cacho, 2010; Ganet al., 2015). Data Mining is the process of parsing and scanning the useful information and processing huge volume of data emerged by the information age. It is almost impossible to analyze and transform this huge volume of data to useful information by using statistical methods. Knowledge discovery or data mining is becoming a support in this point. It is enabled to with this method in current competition environment. Data mining method is less complex and easy to realize in comparison to other methods. Besides, this method differs from other methods as it proposes unprecedented results.

In these studies, it has been emphasized that the best result of these methods belongs to the decision tree algorithm. Unlike other studies in national and international literature, data mining processes and methods were used instead of hedonic price model and ANN approach in this study. The aim of the study is to determine the existence of the correlation among the answers given to the questions that the Turkish Statistical Institute (TUIK) has used for the 2015 Household Budget Survey in terms of real estate rental value, using the data mining method. Furthermore, through the determination of the existence of the correlation among the data, it is also helpful in eliminating the lack of data that may come up in the future. As a result, the study consists of three parts. In the first part, the dataset and method used in the study are described. In the second part, the findings of the research are presented, and in the last part, evaluations were made about the subject in the light of the findings obtained.

2. Data Set and Method

2.1. Data Set

The scope of this study, in which 2015 Household Budget survey data are used, consists only of the dataset which belongs to the household residing as a tenant. Therefore, date with 2341 household are the sources of this study. 49 different data headings were used as a base in the analysis of the correlation between the rental value and the physical, environmental and structural characteristics of the housing and the socio-economic characteristics of the household. The data headings and descriptions included in the study are presented in Table 1.

Table 1: Data Used in the Study

VARIABLES	VALUE
Rent amount	Less (0-450 TL) Medium (451-900 TL) High (901- ... TL)
m2 of housing	Value
Duration of stay in the housing	Value (month)
Housing type	Apartment / condo
Rental type	Furnished / unfurnished
The employment tool	Yes / No

Generator	Yes / No
Cablecast	Yes / No
Underground garage	Yes / No
Microwave oven	Yes / No
Motorcycle	Yes / No
Automatic washing machine	Yes / No
Elevator	Yes / No
Garden	Yes / No
Balcony	Yes / No
Dishwasher	Yes / No
A refrigerator	Yes / No
Washing Machine	Yes / No
Children's playground	Yes / No
Deep freeze	Yes / No
Continuous hot water	Yes / No
Natural gas ownership	Yes / No
Security officer system	Yes / No
Carpet washing machine	Yes / No
Second housing ownership	Yes / No
Internet subscription	Yes / No
Game console	Yes / No
Panel TV	Yes / No
Telephone line	Yes / No
Satellite antenna	Yes / No
Video camera	Yes / No
swimming pool	Yes / No
At least the number of parents in HanDa	(see Annex-1 "a")
At least the number of children	(see Annex-1 "a")
Household size	(see Annex-1 "a")
Primary fuel type for heating purposes	(see Annex-1 "b")
Fuel for hot water	(see Annex-1 "b")
Fuel used for cooking	(see Annex-1 "b")
Basic exothermic shape	(see Annex-1 "c")
Number of air conditioners	Quantity (units)
Number of computers in the house	Quantity (units)
Shopping access difficulty	Yes / No
Difficult access to banking services	Yes / No
Difficulty accessing postal services	Yes / No
Difficulty in accessing health services	Yes / No
Difficulty in accessing compulsory education service	Yes / No
Number of cars	Quantity (units)
Household expenditure	Value (TL / month)
The age of the building	Value
Monthly income	Low (0-1400) Medium (1401-3000) High (3001- ..)

Considering minimum wage of the year 2017, household monthly income used in the study was classified as low, middle and high whereas the variable for the age of building was classified as new (0-10 years), middle (11-25 years), old (26-45 years) and very old (46+ years). In this

classification, the depreciation index which is published by the Revenue Administration (GIB, 2017) is used. Since household size and the relatives status of the individuals living in the housing will determine the numbers of the rooms in the housing to be rented and hence the rental value of dwelling, these variables were transformed by the authors and included in the study (Annex-1 "a"). The primary fuel type for heating purposes and the type of fuel used in getting hot water and cooking were grouped as natural gas, electricity, fuel oil, solar, coal, LPG, wood, thermal, turf, none and other (Annex-1 "b"). And the basic heating type of the house was defined as combi boiler, air conditioner, central heating, stove, none and other (Annex-1 "c"). In the survey, the time spent in the housing was taken as annual or monthly. In the study, annual data were converted into monthly data to ensure uniformity. Monthly rental fee variable was classified as low, medium and high considering the frequency values.

2.2. Method

Data mining method was used in the study with the aim of defining the correlations among the data obtained from the TUIK 2015 household budget survey.

Accumulated and accumulating data in large databases are forming significant or insignificant data stacks day by day. Obtaining meaningful information from such a large stack of information is an additional benefit. Data mining is the only way to extract valuable information from such complex and massive data (Lausch et al., 2015). The extraction period of these complex and massive data takes place in five stages, which are shown below (Shearer, 2000):

1. Identifying the problem,
2. Preparing the data,
3. Establishing and evaluating the model,
4. Using the model,
5. Monitoring the model.

The most important condition of success in data mining studies is the problem identification stage. At this stage, the purpose of the study should be clearly expressed. Another important step in data mining is the data preparation stage. This stage consists of the sub-steps of collecting, integrating, cleaning and transforming the data. Processes such as determining the sources of collected data, eliminating the deficiencies or errors existing in the dataset, and signifying the insignificant data are carried out at this stage. The stage of establishing the model, on the other hand, is the process of determining the most successful model that is appropriate to solve the problem using prepared data. All models can be tried or the data preparation stage can be repeated to find the most successful model. The successful model obtained by using the model can be used either directly or as part of a large workflow. In the stage of monitoring the model, the last stage, the entire system and the model are monitored. At this stage, the system can be updated with new data if needed (DuMouchel, 1999).

Data mining, which enables us to reach valuable information from complex and massive data, can also be defined as an analytical tool and computer software package categorizing data and helping to determine the correlations among the data. Specific data mining software includes many models such as clustering, linear regression, neural networks, Bayesian networks, visualization and tree-based models. In today's data mining technology, contrary to old methods, high-speed computers are used to detect trends and correlations in large datasets in a short period of time and reveal unknown trends (Turgut, 2012). This method can be

grouped into three main headings. These are classification, clustering and association rules and sequential patterns. In addition to methods such as classification and regression, clustering, artificial neural networks, decision trees algorithms are also defined as application models of these methods (DuMouchel, 1999).

Decision trees algorithm is easier to mount and more understandable compared to other methodologies (Chien et al., 2008). Due to these advantages of the algorithm, it is the most frequently used method in data mining approaches. In decision tree algorithms, like other classification algorithms used in data mining, the data can be grouped into two sub-groups as training and test data. The first stage in decision trees implementation is the learning step. While training data is used to form the model, the test data are used for analysis and verification of the correctness of the generated model.

3. Implementation Process and Research Findings

In the selection of data mining software, WEKA software was used with performance/cost evaluation criterion (Witten et al., 2000). All data was converted to csv or arff format in compliance with WEKA software. In the implementation process, the stages of identifying the problem, preparing the data, establishing and evaluating the model, using the model and monitoring the model were applied, respectively.

3.1. Identifying the Problem

The problem of determining what kind of relationship there is between the data of rental expenditures and the data on physical and environmental characteristics of housing and social and economic values of household, and if there is any, how this relationship can be modeled successfully was identified. To solve this problem, B micro-data obtained from TUIK was used.

3.2. Preparing the Data

The data obtained from the TUIK was examined and more than 100 data headings were determined. Of all data, particularly the ones belonged to households who were the owners of the housing and those who didn't pay rent to reside in the housing were removed from the dataset. In the data preparation stage, in compliance with the WEKA used in data mining practice, headings were converted to a style without spaces and without having any Turkish characters. The housing type values were grouped as a house and a flat, and 98 data not belonging to this group were extracted from the exception sample dataset. As a way of renting, the data were subjected to transformation as furnished and unfurnished. From the year and month values given as the dwelling time in the housing, the values were converted into the numeric format for the definition of the software, and each value in each instance was standardized as the month. The construction date of the building was grouped as shown in Table 1 and converted into nominal values. The exceptional values found in the heating type have been deleted. The data in the form of transportation difficulty were reduced to 3 different groups. Exceptional examples such as sauna and jacuzzi have been deleted. Many values were subtracted from the dataset in the exceptional case and the data giving the quantity in the data definition were converted to the nominal values according to the grouping of either yes or no. The dataset was defined as 2385 samples and 66 headings after all these processes. 49 different headings and 2341 samples, affecting the rental expenditure value converted by the "selection attribute" process found in WEKA software were prepared as a usable dataset.

3.3. Establishing and Evaluating the Model

In the course of establishing the model, model establishment trials were carried out with decision tree algorithms out of classification algorithms by the WEKA process over the dataset. The cross-validation value was set at 10 during the applications. In the study, the dataset was divided into 10 equal groups and a correlation between 9 datasets and other group was established. The values obtained through the application are presented in Table 2.

Table 2: Successful Result Values of Successful Algorithms

ALGORORITHM NAME	ACCURATELY ESTIMATED "HIGH"	ACCURATELY ESTIMATED "MEDIUM "	CORRECTLY ESTIMATED "LOW"	THE NUMBER OF ACCURATE ESTIMATE	ACCURACY RATE
Decisionstump	0	678	918	1596	68,176
Hoeffdingtree	77	514	1142	1733	74,0282
J48	45	497	1157	1699	72,5758
Lmt	52	545	1204	1801	76,9329
Randomforest	49	542	1209	1800	76,8902
Randomtree	48	460	1081	1589	67,877
Reptree	37	524	1128	1689	72,1487

When Table 2 is examined, it was determined that the Logistic Model Tree (LMT) algorithm with the highest accurate estimate and accuracy is suitable and applicable. The accuracy and false estimate rates of the LMT algorithm are presented in Table 3.

Table 3: The Summary of the Accuracy and False Estimate Rates of the LMT Algorithm

	TP	FP	PRECISION	RECALL	F-MEASURE	MCC	ROC	PRC	CLASS
	0,388	0,012	0,667	0,388	0,491	0,487	0,939	0,562	high
	0,687	0,183	0,657	0,687	0,672	0,499	0,841	0,678	medium
Weighted	0,851	0,248	0,84	0,851	0,846	0,606	0,893	0,929	low
Avg.	0,769	0,213	0,768	0,769	0,766	0,563	0,878	0,823	

When Table 3 is examined, the positive accurate estimate values for each variable are 38.8% for "high", 68.7% for "medium" and 85.1% for "low". Positive false estimate values for each variable are 1.2% for "high", 18.3% for "medium" and 24.8% for "low". The correct estimate value for all variables is 76.9%. When these values are adapted to 134 "high", 793 "medium" and 1414 "low" values in the dataset, they have the distribution indicated in Table 4.

Table 4: Estimation Distribution of LMT Algorithm

Classification ==>	a	B	c	Total
a- high	52	77	5	134
b- medium	23	545	225	793
c- low	3	207	1204	1414

When Table 4 is investigated, the estimation distribution of the classification is seen. 1801 (52+454+1204) out of 2341 (134+793+1414) samples were accurately estimated.

2.4. Using the Model

The decision tree model, obtained by the LMT algorithm, for the correlation between the rental situation and other headings is shown in Table 5.

Table 5: Obtained LMT Algorithm Model

Logistic model tree

: LM_1:61/61 [2341]
Number of Leaves : 1
Size of theTree : 1
LM_1:

Class high :
0.12 +
[parentsinhousehold]* -0.48 + [householdsize]* -0.24 + [building_age=old]* 0.66 + [building_age=very old]* 1.1 + [primary heating= air conditioner]* -0.29 + [primary_heating=stove]* -2.79 + [fuel_1=natural gas]* 1.33 + [fuel_1=coal]* -1.8 + [fuel_1=thermal]* 1.8 + [fuel_hotwater=electricity]* 0.2 + [fuel_hotwater=solar]* -2.69 + [cable=yes]* 0.37 + [elevator=yes]* 0.29 + [swimming_pool=no]* -2.67 + [generator=yes]* 0.82 + [telephone line=yes]* 0.31 + [number of telephone line= many]* -2.46 + [number of computer]* -0.13 + [internet subscription=no]* -0.55 + [panel TV=no]* -0.62 + [video_camera=yes]* 0.26 + [satellite antenna=no]* 0.26 + [freezer=yes]* 0.22 + [dishwasher=no]* -0.17 + [automatic_washing_machine=no]* -0.8 + [carpet_washing_machine=yes]* -0.64 + [the number of air conditioning]* 0.54 + [game_console=yes]* 0.41 + [the number of car]* -0.58 + [montly_income_level=high]* 0.52 + [monthly_income_level=low]* -0.86

Class middle :
-1.38 +
[housing_type=apartment]*1.46+ [Renting_type=furnished] *0.29+ [primary_heating=combi]*-0.07 +[primary_heating=central]*-.04+ [primary heating=other]*-0.17+ [primary_heating=stove]*0.49+ [primary_heating=no]*-1.27+ [fuel_1=coal]* -0.1+ [fuel_1= electricity]* 0.26 + [fuel_1= wood]* -0.71 + [fuel= LPG] * 0.69 + [fuel_1= solar]* 0.99 + [fuel_cooking= natural gas]* 0.13 + [fuel_cooking=electricity]* -0.87 + [fuel_cooking=fuel-oil]* -2.31 + [fuel_hotwater= natural gas]* -0.08 + [fuel_hotwater = LPG]* 0.16 + [continues_hotwater=no]* -0.25 + [shopping_difficulty=difficult]* -1.84 + [postal_service_difficulty= difficult]* 0.26 + [healt_service_difficulty= easy]* 0.15 + [healt_service_difficulty= difficult]* -0.96 + [compulsory_education_difficulty= medium]* -0.06 + [compulsory_education_difficulty=difficult]* 0.93 + [security_personnel_system=no]* 0.19 + [balcony=yes]* 0.38 + [garden= no] * 0.24 + [playground= no] * -0.35 + [internet_subscription= no] * - 0.1+ [microwave oven= no] * 0.19 + [dryer= yes]*0.21+ [motorcycle= yes]*-0.25+ [monthly_income_level= middle]*0.09+ [monthly_income_level= high]*-0.08+ [monthly_income_level=low]*-0.2

Class low :
-0.09 +
[min.child_inhousehold]* 0.03 + [parents_inhousehold]* 0.3 + [building_age= old]* -0.09 + [building_age= very old]* -0.16 + [housing_square_meter]* -0.01 + [primary_heating= stove]* 1.35 + [primary_heating= no]* 1.28 + [fuel_1= coal] * 0.79 + [fuel_1= thermal] * -0.64 + [fuel_1= wood] * 0.27 + [fuel_cooking= electricity]* 0.59 + [fuel_hotwater=natural gas]* 0.16 + [gas_ownership= no]* 0.15 + [continuous_hotwater=no]* 0.26 + [shopping_difficulty= difficult]* 2.92 + [banking_difficulty=easy]* -0.57 + [health_service_difficulty= difficult]* 1.85 + [second_housing_ownership=yes]* 0.24 + [cable TV=yes]* -0.78 + [elevator=yes]* -0.41 + [closed_garage= yes]* -0.48 + [swimming_pool= no]* 1.75 + [security_personnel_system= no]* -0.21 + [the_number_o_fcomputers]* -0.21 + [panel_tv=no]* 0.28 + [satellite_antenna= no]* -0.18 + [refrigerator= no]* 0.56 + [dishwasher= no]* 0.26 + [carpet_washing_machine= yes]* 0.15 + [game_console= yes]* -0.67 + [number_of_cars]* 0.52 + [service vehicle= yes]* -0.28 + [motorcycle= yes]* 0.5 + [monthly_income_level= high]* -0.83

The model obtained by the LMT algorithm, which was successful in the data mining process applied in the solution of the problem, has created three different equations. These equations created according to this model belong to high, medium and low classes. Each equation consists of numerical values. The largest of the numerical results obtained is the estimated value of that sample. The rental values of the equations are classified into three sub-groups. The variables in three equations are used quantitatively or qualitatively. If variable in the equation is quantitative, it is added to the sum by multiplying the numerical value with the related coefficient. If variable in the equation is qualitative, in this case, it is added to the sum by multiplying the related coefficient with 1 if the qualitative proposition is true and it is added to the sum by multiplying the related coefficient with 0 if the qualitative proposition is false.

Equations for each class are calculated separately. As a result of three separate equations, the rental value is high if the class with the highest value is high; the rental value is middle if it is middle; the rental value is low if it is low.

2.5. Monitoring the Model

The applicability of this generated model was tested and no probability which might create instability in the datasets was observed. Thus it was not necessary to repeat the work.

Using the dataset created with the data obtained by TUIK's field survey, it has been proved that there is a correlation between the rental value and other values of the housing. It has been determined that this correlation was obtained with the LMT algorithm with an accuracy of 76.9329%, and the most suitable model in estimating rent value of a rented housing is LMT algorithm.

3. Conclusion

The fact that the housing is a heterogeneous commodity and accommodates many properties has an effect on the rental values of the housing. Since housing is priced as a whole, these properties cannot be marketed clearly. This does not mean that the characteristics of the housing do not have an effect on its rental value. With the hedonic price model, it is possible to calculate the effect that the different characteristics of the products have on the price of the product. There is a non-linear correlation between the housing characteristics, which have a significant effect on its rental value, and the rental value of the housing. The use of linear approaches in estimating the rental value of housing is deterring confidence in the estimation results (Fan et al., 2006; Malpezzi, 2003). For this reason, hedonic price, ANN and data mining approaches have been used in the literature. In this study, the existence of the correlation between the rental value and the socio-economic structure of the household, the structural and environmental characteristics of the housing were analyzed, using the data mining method newly introduced in national literature; In the study where 2341 household data were used, 49 different data headings were taken as a basis. It has been determined that there is a correlation between the data headings in the dataset generated by TUIK data. The existence of these correlations among the data indicates that the data mining process can also be applied to these data. As with all other data mining applications, this process can be applied in the estimation of missing or new data. It is envisaged that the accuracy value will increase more by applying data collection to a specific region.

This study has shown that which characteristics the consumers who aim for utility maximization consider when demanding the housing and that the rental value can be determined by the characteristics of the housing and the characteristics of the tenant household. Moreover, it also identified the methods used by the tenant, the homeowner and the intermediaries to determine the rental price of the housing. This study, which has been successful in estimating or determining the rental value, will open up new web applications in the future, increasing its applicability, especially in the virtual world. That the construction and real-estate firms build housings considering the housing preferences of consumers will enable efficient use of scarce resources. Since consumer preferences may vary by residential locations and time, that such studies are conducted at different times and in different locations may provide guidance for construction and real estate companies operating in the region concerned. It is thought that the study will also contribute to the future micro and macro level studies on the housing market.

References

- Brian, T. Ratchford (1975), "The New Economic Theory of Consumer Behavior: An Interpretive Essay", *Journal of Consumer Research*, Vol. 2, No. 2: 65-75, <https://doi.org/10.1086/208617>
- Chien, Chen-Fu; Chen, Li-Fei (2008), "Data Mining to Improve Personnel Selection and Enhance Human Capital: A Case Study in High-Technology Industry", *Expert Systems with Applications*, Vol. 34: No. 1: 280-290.
- Colin, Sheare (2000), "The CRISP-DM Model: The New Blueprint for Data Mining", 13.
- Del Cacho, Carlos (2010), "A Comparison of Data Mining Methods for Mass Real Estate Appraisal", MPRA, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/27378/1/A_comparison_of_data_mining_methods_for_mass_real_estate_appraisal.pdf, (Erişim: 02.11.2017).
- DuMouchel, William (1999), "Bayesian Data Mining in Large Frequency Tables, with an Application the FDA Spontaneous Reporting System", *The American Statistician*, Vol. 53, No. 3: 177-190.
- Fan, Gang-Zhi; Ong, Seow Eng; Koh, Hian Chye (2006), "Determinants of House Price: A Decision Tree Approach", *Urban Studies*, Vol. 43, No. 12: 2301-2315.
- Gan, Victor; Agarwal, Vaishali; Kim, Ben (2015), "Data Mining Analysis and Predictions of Real Estate Prices", *Issues in Information Systems*, Vol. 16, Issue IV: 30-36
- Goodman, Allen C. (1978), "Hedonic Prices, Price Indices and Housing Markets", *Journal of Urban Economics*, Vol. 5, No. 4: 471-484.
- Grannam, Farha (1997), Re-imagining the Global: Relocation and Local Identities in Cairo, içinde A.Öncü ve P. Weyland (der.), *Space, Culture and Power: New Identities in Globalizing Cities* (ss.119-139). Londra ve New Jersey: Zed.
- Haas, G. C. (1922), A statistical Analysis of Farm Sales in Blue Earth County, Minnesota, As a Basis For Farm Land Appraisal, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Minnesota Üniversitesi, ABD.
- Harrison, David; L. Rubinfeld, Daniel (1978), "Hedonic Housing Prices and the Demand for Clean Air", *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 5, No. 1: 81-102.
- Hidano, Noboru (2002), *The Economic Valuation of Environment and Public Policy: A Hedonic Approach*, Edward Elgar, Massachusetts.
- Jaen, Ruben D. (2002), "Data Mining: An Empirical Application in Real Estate Valuation", In FLAIRS Conference <http://www.aaai.org/Papers/FLAIRS/2002/FLAIRS02-062.pdf>, (Erişim: 28.01.2018).
- Koev, Eugen (2003), Combining Classification and Hedonic Quality Adjustment in Constructing a House Price Index, Licentiate Thesis Department of Economics University of Helsinki, Finland.
- Lancaster, Kelvin J. (1966), "A New Approach to Consumer Theory", *Journal of Political Economy*, Vol. 74, No. 2: 132-157.
- Lausch, Angela; Schmidt, Andreas; Tischendorf, Lutz (2015), "Data Mining and Linked Open Data—New Perspectives For Data Analysis in Environmental Research", *Ecological Modelling*, Vol. 295: 5-17.
- Malpezzi, Stephen (2003), Hedonic Pricing Models: A Selective and Applied Review, in: T.O'Sullivan and K. Gibb (Eds) *Housing Economics and Public Policy*, 67-89, Malden, MA: Blackwell Science, <https://doi.org/10.1002/9780470690680.ch5>
- Nguyen, Nghiep; Cripps, Al (2001), "Predicting Housing Value: A Comparison of Multiple Regression Analysis and Artificial Neural Networks", *Journal of Real Estate Research*, Vol. 22, No. 3: 313-336.
- Önder, Kübra (2017), *Current Approaches in Education and Economics*, (Ed.)Hasan GÖKSU, "Comparative Analysis of The Factors That Affect House Prices Using Hedonic Pricing Model And Artificial Neural Network (ann) Method: A Case Study in Burdur Province", Bölüm VI: 75-94, SRA Academic Publishing, United States of America.
- Pagourtzi, Elli; Assimakopoulos, Vassilis; Hatzichristos, Thomas; French, Nick (2003), Real Estate Appraisal: A review of Valuation Methods", *Journal of Property Investment & Finance*, Vol. 21, No. 4: 383-401.
- Pierluigi, Morano; Francesco, Tajani (2013), "Bare ownership evaluation. Hedonic price model vs. artificial neural network, International Journal of Business Intelligence and Data Mining, Vol. 8, Issue 4: 340-362. <https://doi.org/10.1504/IJBIDM.2013.059263>
- Ratford, Brian T. (1975), "The New Economic Theory of Consumer Behavior: An Interpretive Essay", *Journal of Consumer Research*, Vol. 2, issue 2: 65-75.

- Revenue Administration (GIB) (2017), Aşınma Paylarına İlişkin Oranlar Cetveli, https://intvd.gib.gov.tr/2014_Emlak_Arsa/pdf/AsinmaPaylarinalliskinCetvel.pdf, (Erişim: 02.12.2017)
- Rosen, Sherwin (1974), "Hedonic Prices and Implicit Markets: Product Differentiation In Pure Competition", *Journal of Political Economy*, Vol. 82, No. 1: 35-55, <http://agecon2.tamu.edu/people/faculty/cappsoral/agec%20635/Readings/Hedonic%20Prices%20and%20Implicit%20Markets%20Product%20Differentiation%20in%20Pure%20Competition.pdf>, (Erişim: 02.01.2018).
- Selim, Hasan (2009), "Determinants of Houseprices in Turkey: Hedonic Regression Versus Artificial Neural Network", *Expert Systems with Applications*, Vol. 36, Issue 2, Part 2: 2843-52, <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.01.044>
- Shearer, Colin (2000), "The CRISP-DM Model: The New Blueprint for Data Mining", *Journal of Data Warehousing*, Vol. 5, Konu, 4: 13-22.
- Sheppard, Stephen (1999), "Hedonic Analysis of Housing Markets", *Handbook of Regional and Urban Economics*, Vol. 3: 1595-1635.
- Shimizu, Chihiro; Takatsuji, Hideoki; Ono, Hiroya; Nishimura, Kiyohiko G. (2010), "Structural and Temporal Changes in the Housing Market and Hedonic Housing Price Indices: A Case of the Previously Owned Condominium Market in the Tokyo Metropolitan 94 Area", *International Journal of Housing Markets and Analysis*, Vol. 3, Issue, 4: 351-368, doi: 10.1108/17538271011080655
- Sivitanides, Petros (1997), "The Rent Adjustment Process and the Structural Vacancy Rate in the Commercial Real Estate Market", *Journal of Real Estate Research*, Vol. 13, No. 2: 195-209.
- Steven, Peterson; Albert, Flanagan (2009), "Neural Network Hedonic Pricing Models in Mass Real Estate Appraisal", *Journal of Real Estate Research*, Vol. 31, No. 2: 147-164.
- Turgut, Hüseyin (2012), Veri Madenciliği Süreci Kullanılarak Alzheimer Hastalığı Teşhisine Yönelik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: SDÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- TÜİK (2018a), Konut Satış İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1056, (Erişim: 14.01.2018).
- TÜİK (2018b), Tüketim Harcaması Türleri, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1012, (Erişim: 14.01.2018).
- TÜİK, (2018c), Hanehalkı Bütçe Anketi Tüketim Harcaması Sonuçları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1012, (Erişim: 14.01.2018).
- Visit, Limsombunchai; Christopher, Gan; Minsoo, Lee (2004), "House Price Prediction: Hedonic Price Model vs. Artificial Neural Network", *American Journal of Applied Sciences*, Vol. 1, No. 3: 193-201.
- Vries, Paul de; de Haan, Jan; der Wal, Erna van; Mari'en, Gust (2009), "A House Price Index Based on the SPAR Method", *Journal of Housing Economics*, Vol. 18, Konu, 3: 214-223, <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2009.07.002>
- Wheaton, C. William, (1974), "A Bid Rent Approach to Housing Demand", *Journal of Urban Economics*, Vol. 4, Issue 2: 200-217, <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/63384/bidrentapproacht00whea.pdf?sequence=1> (Erişim: 14.01.2018).
- Witten, Ian H; Frank, Eibe (2011), *Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques* (3rd edition), San Francisco: Morgan Kaufmann, United States of America.

Appendix-1 Explanation on Data Conversion

CONVERSION	EXPLANATION
a	Single-child nuclear family (at least 1 mother 1 father 1 child) Two-child nuclear family (at least 1 mother 1 father 2 children) Two or more-child nuclear family (at least 1 mother 1 father 3 children) Childless couple (at least 1 mother 1 father 0 child) Patriarchal or extended family (at least 1 mother 1 father 1 child) Single-adult family (at least 1 mother/father at least 0 child) People living together (at least 0 mother/father 0 child)
b	Natural gas, electricity, fuel-oil, solar, coal, LPG, wood, thermal, turf, none, other
c	Combi boiler, air-conditioner, central, stove, none, other